

**THE GREAT CZECH EDUCATOR
JAN AMOS KOMENSKY: A CLASSIC AND MODERN
APPROACH TO EDUCATION**

INTERNATIONAL CONFERENCE

**4-5 April 2019,
Baku State University**

PROGRAM AND ABSTRACTS

Charles University

Baku State University

**National Pedagogical
Museum and Library
of J.A. Comenius**

**THE GREAT CZECH EDUCATOR JAN AMOS
KOMENSKY: A CLASSIC AND MODERN
APPROACH TO EDUCATION**

INTERNATIONAL CONFERENCE

**4-5 April 2019,
Baku State University**

PROGRAM AND ABSTRACTS

The great czech educator Jan Amos Komensky: a classic and modern approach to education: Program and Abstracts of International Conference, 4-5 April 2019, Baku State University. - Baku: "Ecoprint" Publ., 2019.- 432 p.

This collection contains the program and abstracts of the International Conference "The great czech educator Jan Amos Komensky: a classic and modern approach to education" held at the Faculty of Physics and Institute for Physical Problems of Baku State University on 4-5 April 2019.

ISBN 978-9952-8325-5-6

© Authors, text, 2019
© "Ecoprint" Publ., design, 2019

GENERAL INFORMATION

Organizers:

1. Baku State University (Azerbaijan)
2. Charles University (Czech Republic)
3. The National Pedagogical Museum and Library
J.A.Comenius (Czech Republic)

Sponsors:

1. Baku State University (Azerbaijan)

Topics:

1. J. A. Komensky as the author of the first systematic training concept;
2. History of Education: Educational and developmental education ideas;
3. Transition from the concept of enlightenment to the concept of developing teaching;
4. Directions for the development of educational development concepts;
5. Concepts of upbringing education;
6. Psychological issues of education;
7. The development objective of the training is in the context of a computerized revolution;
8. Actual problems of methodology teaching subjects in the context of modern teaching concepts;
9. Lifelong education: status and prospects of development.

Conferense Site: <http://www.educationconf.az>

The organizing committee:

Prof. Aliyeva İrada Nuraddin – Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof.Kazımzada Aydın Hasan – Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof. Paed Dr. Michal Nedělka – Charles University, Prague, Czech Republic.

PhDr. Markéta Pánková –The National Pedagogical Museum and Library of J. A. Comenius, Prague, Czech Republic.

Prof. Alizada Hikmat Abdul– Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof. Qasımova Lazifa Nagı – Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof. PhDr. Martin Bílek – Charles University, Prague, Czech Republic.

Prof. Dr. Ali Ekrem Ozkul – Anadolu University, Eskishehir, Turkey.

Dr. Novruzov Qulu Novruz - Customs Academy, Baku, Azerbaijan.

Prof. Dr. Abdullah Kuzu - Anadolu University, Eskishehir, Turkey.

Prof. Petr Vorel –University of Pardubice, Pardubice, Czech Republic.

Prof. Muxtarova Nubar Muxtar– Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Dr. Mahmudova Rahima Mahmud – Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Dr. Yalchin Ozdemir – Aydın Adnan Menderes University, Turkey.

Prof. Ahmadov Humeyir Huseyn- Educational Problems Institute, Baku, Azerbaijan.

Dr. Eun Suk CHO – Erciyes University , Turkey.

Prof. Huseynzada Rufat Latif – Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof. Tagiyev Shahin Tagı – Ganja State University, Ganja, Azerbaijan.

Doc. PhDr. Tomáš Kasper – Technical University of Liberec, Prague, Czech Republic.

Dr. İmamverdiyeva Nazakat Baylar– Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Dana Kasperova - Technical University of Liberec , Prague, Czech Republic.

Science Committee:

Prof. Aliyev Baxtiyar Hamza – Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof. PaedDr. Michal Nedělka – Charles University, Prague, Czech Republic.

Prof. Aliyeva Kamila Ramiz – Baku State University, Baku, Azerbaijan.

PhDr. Markéta Pánková - The National Pedagogical Museum and Library of J. A. Comenius, Prague, Czech Republic.

Prof. Paul Gibbs - Middlesex University, London, UK.

Prof. Alizada Hikmat Abdul– Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof. Verbitski Andrey Aleksandrovich - Moscow State Humanitarian University, Moscow, Russian Federation.

Prof. Qasimova Lazifa Nagı – Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof. PaedDr. Radka Vildová - Charles University, Prague, Czech Republic.

Prof. İbrahimbayova Rana Fuad– Baku State University, Baku, Azerbaijan.

Prof. PhDr. Jaroslav Pánek– Czech Historical Insitute, Academy of Science, Prague, Czech Republic

Prof. Rustamov Farrux Abbas – Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan.

Prof. Dr. Şefika Şule Ercetin - Hacettepe University, Ankara, Turkey.

Prof. Jandhyala B.G. Tilak – National University of Educational Planning and Administration, Council for Social Development, India.

Prof. Cheng Yanlei - An Hui Normal University , China.

Prof. Li Renqun - An Hui Normal University , China.

Prof. Aliyev Ramiz İbrahim - Azerbaijan State Pedagogical University, Baku, Azerbaijan.

Prof. Dr. Mustafa Murat İnceoglu – Ege University, İzmir, Turkey.

Prof. Dr. Ruhi Sarpkaya - Aydın Adnan Menderes University, Turkey.

Prof. Kalanova Şolpan Murtazovna – Independent Agenda for Quality Assurance in Education, Republic of Kazakhstan.

Prof. Gao Junxia – Industrial and Commercial Open University of Henan province, China.

Prof. Abbasov Akif Nuragi - Educational Problems Institute, Baku, Azerbaijan.

Dr. Marchukova Svetlana Markovna – Research Pedagogical Center. Ya.A. Comenius, Sankt-Peterburg , Russian Federation.

Prof. Vucina Zoric – Montenegro State University, Montenegro.

Prof. Dr. Snjezana Susnjara- University of Sarajevo, Bosniya and Hersegovina.

Prof. Klara Skubic Ermenc - University of Ljubljana, Sloveniya.

Prof. Lejla Kafedžić - University of Sarajevo, Bosniya and Hersegovina.

PROGRAM

Konfransın keçirilmə yeri/Venue for conference/Место проведения конференции

Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan, Bakı, Z. Xəlilov küç.23, Əsas bina, III mərtəbə.

Baku State University, Azerbaijan, Baku, st. Z. Khalilov 23, Main building, III floor.

Бакинский Государственный Университет, Азербайджан, Баку, ул. З. Халилова 23, Главный корпус, III этаж.

Cümə axşamı / Thursday / Четверг
04 / 04 / 2019

10.00–11.00 Konfransın rəsmi açılışı / Official opening of the conference / Официальное открытие конференции
Aydın Kazımzadə–Bakı Dövlət Universitetinin elm və innovasiyalar üzrə prorektoru/ Vice rektor on Science and innovation of Baku State University / проректор Бакинского Государственного Университета по науке и инновации
Milan Ekert–Çex Respublikasının Azərbaycandakı səlahiyyətli səfiri/ Ambassador of the Czech Republic in Azerbaijan / Посол Чешской Республики в Азербайджане
Bakhtiyar Aliyev–Milli Məclisin deputatı/ Deputy of the Milli Majlis / Депутат Милли Меджлиса

11.00–11.15 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

PLENAR İCLASI / PLENARY SESSION /
ПЛЕНАРНОЕ ЗАСЕДАНИЕ

11.15–11.25 **Hikmat Alizadə** (Baku State University) Educational, developer and educative duties in the taxonomy of training objectives

International Conference **The great czech educator Jan Amos Komensky:
a classic and modern approach to education**

- 11.25–12.05 **Markéta Pánková** (National Pedagogical Museum and Library of J.A.Comenius) Universal Educator John Amos Comenius in global visual art
- 12.05–12.15 **Nubar Muxtarova** (Baku State University) Осново-положник класно-урочної системи в мирі
- 12.15–12.30 **Andrey Verbitskiy** (Moscow State Humanitarian University) Проблемы становления современной парадигмы образования
- 12.30 -12.40 **Lazifa Gasimova** (Baku State University) Müasir təlim prosesi
- 12.40–14.00 nahar / lunch / обед

A Qrupu / GROUP A / Группа А

Əsas bina, III mərtəbə, Dairəvi zal/ Главный корпус, III этаж//
Main building, III floor

Moderator: **Markéta Pánková**

- 14.00–14.10 **Radka Vildova, Michal Nedělka, Martin Bílek** (Charles University) Отражение принципов Коменского в университете третьего возраста
- 14.10–14.20 **Jandhyala B.G. Tilak** (National University of Educational Planning and Administration) What can we learn from Universities of Ancient India?
- 14.20–14.40 **Jaroslav Pánek** (Czech Historical Insitute, Rome) Comenius' General Consultation on an Improvement of All Things Human
- 14.40–15.00 **Petr Vorel** (University of Pardubice) J. A. Komenský on the coins and banknotes of the 20th century
- 15.00–15.10 **Vucina Zoric** (Montenegro State University) Важность различных влияний на формирование идей классиков педагогики на примере возникновения и развития прагматической педагогики Джона Дьюи
- 15.10–15.20 **Anna Serix, Elena Michko** (Baltic Federal University by Immanuel Kant) Педагогическое образование: тренды, возможности, ответственность.
- 15.20–15.40 **müzakirə / discussion / дискуссия**
- 15.40–16.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

A-1 Qrupu / GROUP A-1 / Группа А-1

Əsas bina, III mərtəbə, Dairəvi zal/ Главный корпус, III этаж//
Main building, III floor

Moderator: **Vucina Zoric**

- 16.00–16.10 **Tatyana Parygina** (Moscow State Pedagogical University) To develop the competence of youth cooperation in the computerized revolution
- 16.10–16.20 **Sevinj Akhundova** (Baku Slavic University) Directions for the optimization of pedagogy teaching at universities and colleges
- 16.20–16.30 **Eun Suk CHO** (Erciyes University) How to use body language in teaching and learning Korean Language–For The Beginning Level Learners
- 16.30–16.40 **Ofira Kafarova, Afat Bayramova** (Baku State University) Принцип интегративного обучения
- 16.40–16.50 **Elkhan Baylarov** (Azerbaijan Republic Education Institute) Şagirdlərin intellektual inkişafı və peşəseçimi
- 16.50–17.00 **Kamala Gahramanova** (Eurasia University) Humanist təhsil konsepsiyası
- 17.00–17.10 **Sabina Rustamova** (Baku State University) Science and education, benevolence and morality, devotion or godliness—three steps of preparation for the future of younger generation
- 17.10–17.20 **Gulara Karimova** (Baku State University) Bravery and heroism as one of the parts of moral training
- 17.20–17.40 **müzakirə / discussion / дискуссия**

B Qrupu / GROUP B / Группа В

Əsas bina, II mərtəbə, pedaqogika kafedrası / Главный корпус, II этаж// Main building, II floor

Moderator: **Umeyir Ahmadov**

- 14.00–14.10 **Huseyn Ahmadov** (Azerbaijan State Pedagogical University) Y.A.Komenskinin pedaqoji ideyalarının Azərbaycanda yayılması

International Conference **The great czech educator Jan Amos Komensky:
a classic and modern approach to education**

- 14.10–14.20 **Farrukh Rustamov** (Azerbaijan State Pedagogical University) Yan Amos Komenskinin pedaqoji irsinin azərbaycanda tədqiqi, tədrisi, təbliği
- 14.20–14.30 **Majid İsmikhanov** (Baku State University) Elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenskinin təlimdə nəzarət, yoxlama və qiymətləndirmə konsepsiyası
- 14.30–14.40 **Museyib İlyasov** (Azerbaijan State Pedagogical University) Y.A.Komenski və müasirlik
- 14.40–14.50 **Hasan Bayramov** (Railway and Metro Baku State Vocational Training Center) Y.A.Komenski gənclərin davranış qaydaları haqqında (tarixilik, müasirlik kontekstində düşüncələr)
- 14.50–15.00 **İntigam Jabrailov** (Azerbaijan Republic Education Institute) Təhsil tədqiqatları: konseptual yanaşmalar
- 15.00–15.10 **Rufat Hüseynzadə** (Azerbaijan State Pedagogical University) Y.A.Komenski ilk məktəbin yaranması haqqında
- 15.10–15.30 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 15.30–16.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

B-1 Qrupu / GROUP B-1 / Группа B-1

Əsas bina, II mərtəbə, pedaqogika kafedrası/ Главный корпус, II этаж// Main building, II floor

Moderator: **Macid İsmixanov**

- 16.00–16.10 **Rahima Mahmudova** (Baku State University) Ənənəvi və fəal təlim metodlarının tətbiqi imkanları
- 16.10–16.20 **Nezakət İmamverdiyeva** (Baku State University) Təhsilin keyfiyyəti və onun yüksəldilməsi istiqamətləri
- 16.20–16.30 **Elza Mollayeva, Safura Allahverdiyeva** (Baku State University) Ali məktəbdə müəllim fəaliyyətinin bəzi məsələləri
- 16.30–16.40 **Nigar Zeynalova** (Azerbaijan University of Languages) “Kreativ” və “tənqidi” təfəkkür anlayışlarının müqayisəli xarakteristikasına dair

- 16.40–16.50 **Shahrza Aghayev** (Azerbaijan State Pedagogical University) Təlim hazırlığında didaktik problemlər
- 16.50–17.00 **Yagut Rzayeva** (Azerbaijan State Pedagogical University) Diagnostik texnologiyalara bələdçilik müəllimin peşə səriştəliliyinin göstərici kimi
- 17.00–17.10 **Lazifa Gasimova, Mehpara Guliyeva** (Baku State University) Monitorinq təlim keyfiyyətini yüksəltməyin mühüm vasitəsi kimi
- 17.10–17.30 **müzakirə / discussion / дискуссия**

C Qrupu / GROUP C / Группа C

Əsas bina, II mərtəbə, 206-cı auditoriya/ Главный корпус, III этаж// Main building, III floor

Moderator: **Nubar Muxtarova**

- 14.00–14.10 **İlahə Shikhaliyeva** (Baku State University) Воспитание и образование в педагогические трудах Я.А.Коменского
- 14.10–14.20 **Mobil Aslanli** (Baku State University) Ü.Hacıbəylinin ictimai-pedaqoji irsində fiziki tərbiyə motivləri
- 14.20–14.30 **Vafa Chiragova, Safura Allahverdiyeva** (Baku State University) Davranış estetikası
- 14.30–14.40 **Ismat Mammadova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Yan Amos Komenski ilk sistemli təlim konsepsiyasının müəllifi kimi
- 14.40–14.50 **Oktay Sultanov, Aydın Hasanov** (Azerbaijan State University of Culture and Art/ Baku Slavic University) Инновационная деятельность преподавателя как показатель креативного мышления отраженного в алгоритме и матрице его учебной деятельности
- 14.50–15.00 **Nigar Aliyeva, Saadat Aliyeva** (Azerbaijan State Pedagogical University/ Gazakh branch of Baku State University) Yan Amos Komenski elmi pedaqogikanın banisi kimi
- 15.00–15.10 **Tarana Tagiyeva** (Azerbaijan State Pedagogical University) Fənlərin tədrisi metodikasının aktual problemləri
- 15.10–15.30 **müzakirə / discussion / дискуссия**
- 15.30–16.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

C-1 Qrupu / GROUP C-1 / Группа C-1

Əsas bina, II mərtəbə, 214-cü auditoriya/ Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **İntigam Jabrailov**

16.00–16.10 **Mehpare Quliyeva, İlaha Gadirova** (Baku State University/ Azerbaijan University of Languages) Şəxsiyyətin inkişafında ünsiyyət əsas amillərdən biri kimi

16.10–16.20 **Rafiq Bakhtiyarova** (Baku State University) Müəllim-şagird münasibətləri “subyekt-subyekt” münasibətləri kimi

16.20–16.30 **İrana Mammadova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Ali pedaqoji məktəblərdə gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin innovativ pedaqoji fəaliyyətə hazırlanması

16.30–16.40 **Kamal Jamalov** (Nakhchivan State University) Y.A.Komensky and modernity

16.40–16.50 **Gulshan Eminova** (Azerbaijan State Pedagogical University) İnküziv təhsilin tarixi və müasir inkişaf mərhələləri

16.50–17.00 **Jamila Huseynova** (Baku State University) Tərbiyə işinin düzgün idarə edilməsi

17.00–17.10 **Sevinj Aliyeva** (Secondary school № 8 named after K.A. Karimov) Концепция образования Я.А.Коменского

17.10–17.30 **müzakirə / discussion / дискусия**

D Qrupu / GROUP D / Группа D

Əsas bina, II mərtəbə, 227-ci auditoriya/ Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Elza Mollayeva**

14.00–14.10 **Roya Jafarli** (Azerbaijan State Pedagogical University) Yan Amos Komenskinin pedaqoji irsi professor B.B.Komarovskinin tədqiqatlarında

- 14.10–14.20 **Turana Huseynova** (Azerbaijan Republic Education Institute) Fərdiyyətin biososial xarakterinin təlim fəaliyyətində nəzərə alınması
- 14.20–14.30 **Shahla Huseynova** (Baku State University) Deviant davranışın yaranma səbəbləri
- 14.30–14.40 **Hökümə Bayramova** (Baku State University) Təlim texnologiyalarının şagirdlərin idrak fəallığına təsiri
- 14.40–14.50 **Gunel Orujova** (Baku State University) Müəllim-şagird münasibətlərinin xarakteristikası
- 14.50–15.00 **Raksana Ibadova** (Baku State University) Sadəlik və təvazökarlıq mənəvi dəyərlərindən biri kimi
- 15.00–15.10 **Tamilla Vahabova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Görkəmli Azərbaycan maarifçisi A.Səhhət vətənpərvərlik tərbiyəsi haqqında
- 15.10–15.30 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 15.30–16.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

D-1 Qrupu / GROUP D-1 / Группа D-1

Əsas bina, II mərtəbə, 214-cü auditoriya/ Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Rufat Huseynzade**

- 16.00–16.10 **Tarana Abdullayeva** (Baku Engineering University) Demografik amillər, ailədaxili münasibətlər və müəllim-şagird münasibətləri
- 16.10–16.20 **Huseyn Huseynov** (Azerbaijan Republic Education Institute) Ümumi təhsil məktəblərində fiziki tərbiyə fənni üzrə standartların reallaşdırılması: problemlər və perspektivlər
- 16.20–16.30 **Svetlana Marchukova** (Research Pedagogical Center. Ya.A. Comenius) Appeal to the integral context of human life in the heritage of Y. A. Comenius
- 16.30–16.40 **Zamina Akhundova** (Azerbaijan University of Languages) Xarici dilin tədrisində multikulturalizm dəyərlərindən istifadə imkanları

International Conference **The great czech educator Jan Amos Komensky:
a classic and modern approach to education**

- 16.40–16.50 **Mirzaliyeva Narmina** (Baku State University) Uşağın sosial tərbiyəsində ailənin rolu
- 16.50–17.00 **Kamala Gurbanova** (Institute of Information Technologies of ANAS) Применение автоматического распознавания жестов
- 17.00–17.10 **Gamar Tagiyeva, Aydın Hasanov (Baku State University/ Baku Slavic University)** Общение как действенная форма воспитательного воздействия в системе высшей школы
- 17.10–17.30 **müzakirə / discussion / дискуссия**

E Qrupu / GROUP E / Группа E

Əsas bina, II mərtəbə, 208-ci auditoriya/ Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Hasan Bayramov**

- 14.00–14.10 **Flora Gasimova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Təlim prosesində İKT–nin rolu
- 14.10–14.20 **Sabina Jafarova** (Baku Slavic University) Azərbaycanda distant təlimin inkişaf tarixi və onun həyata keçirilməsi yolları
- 14.20–14.30 **Sevinj Abdinova** (Azerbaijan Republic Education Institute) İbtidai siniflərdə azərbaycan dili fənninin tədrisi prosesində şagirdlərin vətənvərvərlik tərbiyəsinin yolları
- 14.30–14.40 **Gulsum Sharifova** (Baku State University) Sinifdən-xaric tədbirlər vasitəsilə şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi imkanlarından
- 14.40–14.50 **Ayshe Emre Altınay** (Baku State University) Müəllim hazırlığında pedaqoji praktikanın rolu
- 14.50–15.00 **Leyla Hasanova** (Baku State University) Проблема неуспеваемости студентов и пути их решения
- 15.00–15.10 **Leyla Alieva** (Azerbaijan State Pedagogical University) Ali təhsil müəssisələrinin idarə edilməsində keyfiyyət təminatı
- 15.10–15.30 **müzakirə / discussion / дискуссия**
- 15.30–16.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

E-1 Qrupu / GROUP E-1 / Группа E-1

Əsas bina, II mərtəbə, 227-ci auditoriya / Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Museyib Ilyasov**

- 16.00–16.10 **Nurali Chalabiyev** (Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University) Kiçik yaşlı məktəblilərin təlim uğursuzluqlarının pedaqoji-psixoloji determinantları
- 16.10–16.20 **Adalet Jamalova** (Baku State University) Qloballaşma şəraitində yeniyetmələrin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə olunması
- 16.20–16.30 **Nubar Mukhtarova** (Baku State University) Просветительские-педагогические идеи Востока и Запада в Средневековье
- 16.30–16.40 **Saadet Rzaeva** (Baku State University) Məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasının nəzəri və praktik məsələləri
- 16.40–16.50 **Sabina Hacıyeva** (Azerbaijan State Pedagogical University) Великий мыслитель и педагог Ян Амос Коменский—как автор первичной концепции систематического обучения.
- 16.50–17.00 **Makhbuba Alekberova, Tahir Bagirov** (Azerbaijan University of Languages) Дифференцированное оценивание знаний студентов
- 17.00–17.10 **Aytakin Mammadova** (Sumgayit State University) XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda ibtidai məktəblər üçün dərslər kitablarının hazırlanması.
- 17.10–17.30 **müzakirə / discussion / дискуссия**

J Qrupu / GROUP J / Группа J

Əsas bina, II mərtəbə, 214 -cü auditoriya/ Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Ofira Gafarova**

- 14.00–14.10 **Fatime Nazari** (Azerbaijan University of Languages) Педагогическое общение

International Conference **The great czech educator Jan Amos Komensky:
a classic and modern approach to education**

- 14.10–14.20 **Aghayeva Tamilla** (Azerbaijan State Pedagogical University) Eşitmə qüsurlu insanların sosial reabilitasiyasında multikultural dəyərlərin rolu
- 14.20–14.30 **Rustam Ahmedov** (Sumgayit State University) Qazax müəllimlər seminariyası
- 14.30–14.40 **Ulviyya Mikayilova** (Azerbaijan Diplomatic Academy) Teaching Science Effectively: Is Mission Possible?
- 14.40–14.50 **Sahil Jafarov** (Lankaran State University) Müasir təlim müasir şəxsiyyət modelinin formalaşmasının əsas vasitəsi kimi
- 14.50–15.00 **Narmin Afandiyeva** (Baku State University) Развитие и формирование историко-педагогического знания с точки зрения педагогической логики.
- 15.00–15.10 **Sabina Jafarova (İsmailova)** (Baku State University) The opportunities and ways of organizing research work of students in higher education institutions
- 15.10–15.30 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 15.30–16.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

J-1 Qrupu / GROUP J-1 / Группа J-1

Əsas bina, II mərtəbə, 229-cu auditoriya / Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Gulara Karimova**

- 16.00–16.10 **Amina Gubadova** (Azerbaijan University of Languages) Müəllimin psixoloji sağlamlığı pedaqoji fəaliyyətin əsas şərti kimi
- 16.10–16.20 **Zarifa Aliyeva** (Khazar University) Higher education: lifelong learning in Azerbaijan
- 16.20–16.30 **Yagut Aliyeva** (Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University) Personalization in teaching–from think big to think small an individualized approach to language teaching
- 16.30–16.40 **Ulkar Maharramova** (Azerbaijan State Academy of Physical Culture and Sports) Integrating learning technology

- 16.40–16.50 **Dilara Karimova** (Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University) New approaches to training forms
- 16.50–17.00 **Gulnar Musayeva** (Lankaran State University) Psychological problems of education
- 17.00–17.10 **Vafa Mehdiyeva** (Baku State University) Integration of subjects based on art and culturological methodology
- 17.10–17.30 **müzakirə / discussion / дискусия**

L Qrupu / GROUP L / Группа L

Əsas bina, II mərtəbə, 229-cu auditoriya / Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Nazakat İmamverdiyeva**

- 14.00–14.10 **Jala Abbaszade** (Nakhchivan State University) Azərbaycançılıq–milli-mənəvi dəyərlərdən biri kimi
- 14.10–14.20 **Kılıç Akar** (Baku Slavic University) Uşaqların məktəb təliminə hazırlığında sosiallaşmanın rolu
- 14.20–14.30 **Sharafet Bakhishova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Məktəbəqədər təhsil inkişafetdirici təlim paradigmasında
- 14.30–14.40 **Aisha Mammadova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Təhsil standartlarının tətbiqinin zəruriliyi
- 14.40–14.50 **Sabina İsmaylova** (Azerbaijan Republic Education Institute) Biologiyanın tədrisində aktual problemlər
- 14.50–15.00 **Vusala Kurbanova** (Azerbaijan State Pedagogical University) XX əsrin 80-ci illərində Azərbaycanda orta ixtisas təhsilli pedaqoji kadr hazırlığı
- 15.00–15.10 **Ayna Humbatova** (Azerbaijan Republic Education Institute) Emosiyalar sərhəddindən təfəkkür aləminə keçid
- 15.10–15.30 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 15.30–16.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

L-1 Qrupu / GROUP L-1 / Группа L-1

Əsas bina, II mərtəbə, 208-ci auditoriya/ Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Elxan Baylarov**

- 16.00–16.10 **Bahar Baylerova–Alekberova** (Azerbaijan Republic Education Institute) Fənlərin tədrisində şagirdlərin təlim motivlərinə təsir edən psixoloji amillər
- 16.10–16.20 **Nahida Jafarova** (Azerbaijan Republic Education Institute) İstedadlı yeniyetmələrin psixodiyagnostikasi və onların potensial imkanlarının reallaşdırılması yolları
- 16.20–16.30 **Sevil Jamilzade** (Azerbaijan State Pedagogical University) Tədrisə yeni yanaşmalar dövrün tələbidir
- 16.30–16.40 **Gunay Akperova** (Azerbaijan University of Tourism and Management) Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində innovasiyaların tətbiqi imkanları
- 16.40–16.50 **Latifa Jalilova** (Azerbaijan Republic Education Institute) Təlim prosesində əldə olunacaq əsas səriştələr
- 16.50–17.00 **Gamar Tagiyeva** (Baku State University) Теоретико-педагогическая подготовка и пути повышения квалификации учителей
- 17.00–17.10 **Farida Azizova** (Baku State University) Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərdə milli mənlilik şüurunun formalaşdırılmasının pedaqoji əsasları
- 17.10–17.30 **müzakirə / discussion / дискусия**

**Cümə / Friday / Пятница
05 / 04 / 2019**

A-2 Qrupu / GROUP A-2 / Группа A-2

Əsas bina, III mərtəbə, dairəvi zal/ Главный корпус, III этаж// Main building, III floor

Moderator: **Tatyana Parygina**

- 10.00–10.10 **Emiliya Komarova** (Voronezh State Technical University) Intellectual-emotional development of a policultural personality based on clusters of context-network technology

- 10.10–10.20 **Mariya Polyakova** (Russian New University) Классно-урочная система: инновация Комениуса или осмысление предшествующего опыта
- 10.20–10.30 **Antonina Roqova** (Transbaikal State University) Проблема взаимосвязи культуры и религии в трудах ученых-эмигрантов российского зарубежья
- 10.30–10.40 **Anna Artemkina/ Vasiliy Feofanov** (Russian State Social University) Особенности межличностных отношений со сверстниками у детей с ограниченными возможностями здоровья в частном дошкольном образовательном учреждении
- 10.40–10.50 **Sevinj Alieva** (Baku State University) Ali təhsilin interdisiplinar paradiqmasının mahiyyəti
- 10.50–11.00 **Ulkar Gurbanova, Ainura Iskandarova, Narmin Nadirazada** (Baku State University) Analyzing the impact of feedback on building trustful relationship between leader (principal) and followers (teachers)
- 11.00–11.10 **Svetlana Shepul** (Moscow State Pedagogical University) Развитие идей проектного обучения в педагогической теории и практике
- 11.10–11.20 **Mansura Ismailova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Müəllim və müasir cəmiyyətdə onun rolu
- 11.20–11.30 **Snjezana Susnjara** (University of Sarajevo) Learning at working place: Enhancing teaching competences through project activities
- 11.30–11.40 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 11.40–12.00 **kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе**

B-2 Qrupu / GROUP B-2 / Группа В-2

Əsas bina, II mərtəbə, 206-cı auditoriya / Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Sabina Alizada**

- 10.00–10.10 **Yaqut Rzayeva** (Azerbaijan State Pedagogical University) Yan Amos Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda tədqiqi və təbliği

International Conference **The great czech educator Jan Amos Komensky:
a classic and modern approach to education**

- 10.10–10.20 **Sarvan Badalov** (Sumgait State University) The essential aspects of teaching and learning
- 10.20–10.30 **Kamal Jamalov** (Nakhchivan State University) Yan Amos Komenskinin inkişafetdirici təlim haqqında görüşlərinə Molla Nəsrəddinçi maarifçilərin münasibəti
- 10.30–10.40 **Gunel Mammadova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Texnologiya dərslərində kicikyaşlı məktəblilərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi yolları
- 10.40–10.50 **Reyhan Hajizade** (Azerbaijan State Pedagogical University) Texnologiya fənnin tədrisi prosesində şagirdlərin idrak fəallığının yüksəldilməsi imkanları
- 10.50–11.00 **Safar Raziye**v (UNEC) Fizikanın innovativ təlim metodları və fənnlər arası inteqrasiya ilə tədrisi təcrübəsindən
- 11.00–11.10 **Melek Zamanova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Təlimə sinergetik yanaşmanın elmi-nəzəri əsasları
- 11.10–11.20 **Mehriban Şirzadova** (Azerbaijan Republic Education Institute) Azərbaycanca “ana qucağı məktəbi”
- 11.20–11.30 **Lejla Kafedžić** (University of Sarajevo) Application of J.A.Komensky's didactic principles in an inclusive environment
- 11.30–11.50 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 11.50–12.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

C-2 Qrupu / GROUP C-2 / Группа C-2

Əsas bina, II mərtəbə, 208-ci auditoriya / Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Nigar Zeynalova**

- 10.00–10.10 **Fatma Tahmazova** (Azerbaijan Republic Education Institute) Uşaq yaradıcılığında yaşayuyğunluq
- 10.10–10.20 **Ayten Asadova** (Sumgayit State University) Azərbaycanca təhsilin və tədrisin inkişaf tarixi

- 10.20–10.30 **Nurana Aliyeva** (Baku State University) Müstəqiillik illərində Azərbaycanda humanist və demokratik təhsilin inkişafından
- 10.30–10.40 **Konul Hasanova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Görkəmli Azərbaycan maarifçisi Əli bəy Hüseynzadə mənəvi-əxlaqi tərbiyə haqqında
- 10.40–10.50 **Sona Maharramova** (Sumgayit State University) Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızlar seminariyası
- 10.50–11.00 **Zarifa Aliyeva** (Azerbaijan Institute of Theology) Higher education: lifelong learning in azerbaijan
- 11.00–11.10 **Elnara Gurbanova** (Baku State University) V-VIII sinif şagirdlərinin sosiallaşmasının pedaqoji xüsusiyyətləri
- 11.10–11.20 **Nahida Cafarova** (Lankoran State University) İstedadlı yeniyetmələrin psixodiagnostikasi və onların potensial imkanlarının reallaşdırılması yolları
- 11.20–11.30 **Mehmet Tunçkol / Banu Gündoğan** (Avrasya University) Determining the students' career decision regret in department of sport sciences
- 11.30–11.50 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 11.50–12.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

D-2 Qrupu / GROUP D-2 / Группа D-2

Əsas bina, II mərtəbə, 214-cü auditoriya / Главный корпус, III этаж// Main building, III floor

Moderator: **Hasan Bayramov**

- 10.00–10.10 **Gulshan Orucova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Məktəbdaxili idarəetmədə demokratikləşdirmənin rolu
- 10.10–10.20 **Gulnar Abdullayeva** (Baku State University) İbtidai siniflərdə xarici dil dərslərində istifadə edilən üsul və metodlar
- 10.20–10.30 **Anna Stepanova** (Herzen State Pedagogical University of Russia) Jan Amos Komensky and seneca: generality and the urgency of the educational paradigms

International Conference **The great czech educator Jan Amos Komensky:
a classic and modern approach to education**

- 10.30–10.40 **Gunay Badalzade** (Azerbaijan Republic Education Institute) Daun sindromlu gənclərin (14-16 yaş) psixoloji-pedaqoji qiymətləndirilməsi
- 10.40–10.50 **Konul Huseynova** (Azerbaijan Republic Education Institute) Qiymətləndirmə probleminin pedaqoji-psixoloji məsələləri
- 10.50–11.00 **Adalat Musayeva** (Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University) Innovation in education is a broader concept than education
- 11.00–11.10 **Bilal Huseynov** (Jalilabad branch of Azerbaijan State Pedagogical University) Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması inkişafetdirici təlim konsepsiyalarının əsas istiqamətlərindən biri kimi
- 11.10–11.20 **Gunay Hamidova** (Armed Forces Military Academy) Kursantların mənəvi keyfiyyətlərinin tərbiyə texnologiyasına müasir yanaşma
- 11.20–11.30 **Telman Shahbazov** (Armed Forces Military Academy) Kursantın peşə hazırlığı pedaqoji təsirə əsaslanır
- 11.30–11.40 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 11.40–12.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

E-2 Qrupu / GROUP E-2 / Группа E-2

Əsas bina, II mərtəbə, 227-ci auditoriya / Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Macid İsmixanov**

- 10.00–10.10 **Zulfiyyə Karimova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Məktəblilərin ekoloji tərbiyəsi
- 10.10–10.20 **Shahla Ahmedova** (Sumgayit State University) Dünya ölkələrinin bəzilərinə ibtidai və orta təhsil sistemləri
- 10.20–10.30 **Gulnur Ahmedova** (Armed Forces Military Academy) Kursantın ünsiyyət mədəniyyətini şərtləndirən amillər
- 10.30–10.40 **Gulshan Həjiyeva** (Azerbaijan State Pedagogical University) Ali pedaqoji təhsil müəssisələrində tələbələrin yaradıcılığının və kreativliyinin inkişaf etdirilməsi

- 10.40–10.50 **Madina Abdullayeva** (Azerbaijan State Pedagogical University) İstedad anlayışının mahiyyəti
- 10.50–11.00 **Shahin Mehraliyev** (Lankaran State University) Kiçik məktəblilərin sosial pedaqoji korreksiya işinin inkişafetdirici və tərbiyəedici xüsusiyyətləri
- 11.00–11.10 **Umhəni Məmmədova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Y.A.Komenskinin pedaqoji görüşlərində inkişafetdirici təlim
- 11.10–11.20 **Sabina Alizada** (Azerbaijan State Pedagogical University) Educational, developer and educative duties in the taxonomy of training objectives
- 11.20–11.30 **Shahla Mirzayeva** (Baku State University) Hafizə məktəbindən təfəkkür məktəbinə keçmək müasir dövrün tələbidir
- 11.30–11.40 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 11.40–12.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

J-2 Qrupu / GROUP J-2 / Группа J-2

Əsas bina, II mərtəbə, 206-cı auditoriya / Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Nubar Mukhtarova**

- 10.00–10.10 **Tarana Alieva** (Azerbaijan State Pedagogical University) Təlimdə keyfiyyətin idarə olunmasında İKT-nin rolu
- 10.10–10.20 **Vusala Alieva** (Azerbaijan State Pedagogical University) Məktəbəhazirliq qruplarında uşaqların təlim fəaliyyətinin fərdiləşdirilməsi yolları.
- 10.20–10.30 **Khatun Hadjkarimova** (Zagatala Branch of Azerbaijan State Economic University) İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının təhsil sistemindəki rolu
- 10.30–10.40 **Pakiza Zakirova** (Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University) İnklyüziv təhsilin Azərbaycan modeli

International Conference **The great czech educator Jan Amos Komensky:
a classic and modern approach to education**

- 10.40–10.50 **Shafag Shahmamedova** (Azerbaijan University of Languages) Ali təhsil sistemində yeni təlim texnologiyalarından istifadə və müəllimlərin fəaliyyətində innovasiyanın rolu
- 10.50–11.00 **Arzu Bagirzade** (Ganja State University) Yeniyetmələrin sosiallaşmasında demoqrafik amillərin yaratdığı problemlər
- 11.00–11.10 **Sevinj Eylazova** (Baku Slavic University) Pedaqoji kolleclərdə pedaqogika kursunun tədrisinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində yeni təlim texnologiyalarından istifadə
- 11.10–11.20 **Sadraddin Badiyev** (Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University) Sxolastik təlimi reallığa çevirən pedaqoq
- 11.20–11.30 **Mehdi Rahimov** (Ganja State University) Jan Amos Comenius and his pedagogical views
- 11.30–11.40 **Yashar Pektanch** (Baku State University) Y.A. Komenski müəllimin səriştəliliyi və peşəkarlığı haqqında
- 11.40–11.50 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 11.50–12.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

L-2 Qrupu / GROUP L-2 / Группа L-2

Əsas bina, II mərtəbə, 206-cı auditoriya / Главный корпус, II этаж//
Main building, II floor

Moderator: **Yaquf Rzayeva**

- 10.00–10.10 **Matanat Hasanova** (University of Land of Fire) Psixologiyada qavrayış probleminin tədqiqi
- 10.10–10.20 **Shalala Babayeva** (Azerbaijan University of Languages) Təhsil qruplarına psixoloji xidmət
- 10.20–10.30 **Xalida Hamidova** (Azerbaijan State Pedagogical University) Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində işləyən pedaqoji kadrların uşaq psixologiyasına müasir yanaşması

- 10.30–10.40 **Gülünj Ahmadov** (Azerbaijan Republic Education Institute) Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin fiziki hazırlıq vasitələrindən istifadənin optimallaşdırılması
- 10.40–10.50 **Narmin Aliyeva** (Baku State University) Mədəni davranış əxlaq tərbiyəsinin tərkib hissəsi kimi
- 10.50–11.00 **Nushaba Safarova** (Baku State University) İbtidai siniflərdə bədii mətnlər vasitəsilə şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyəsindən
- 11.00–11.10 **Günel Muradova** (Baku State University) Kiçikyaşlı məktəblilərin idrak fəallığının artırılmasında oyunların əhəmiyyəti
- 11.10–11.20 **Turkana Nəbiyeva** (Baku State University) Tarix müəllimi hazırlığının pedaqoji problemləri
- 11.20–11.30 **Nasib İsmayılov** (Azerbaijan State Pedagogical University) Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında ətraf aləmlə tanışlığın rolu
- 11.30–11.40 **Ulduz Murshudova** (Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University) Strategies in teaching english speaking
- 11.40–11.50 **müzakirə / discussion / дискусия**
- 11.50–12.00 kofe fasiləsi / coffee break / перерыв на кофе

KONFRANSIN YEKUNU / THE CONCLUSION OF THE CONFERENCE / ЗАВЕРШЕНИЕ КОНФЕРЕНЦИИ

ABSTRACTS

**BÖLMƏ I: Y.A.KOMENSKI İLK SİSTEMLİ TƏLİM
KONSEPSİYANIN MÜƏLLİFİ KİMİ.**

**SECTION I: Y.K.KOMENSKY AS THE AUTHOR OF THE
FIRST SYSTEMATIC TRAINING CONCEPT.**

**СЕКЦИЯ I: Я.А.КОМЕНСКИЙ КАК АВТОР ПЕРВОЙ
КОНЦЕПЦИИ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ.**

**UNIVERSAL EDUCATOR JOHN AMOS COMENIUS
IN GLOBAL VISUAL ART**

Markéta Pánková

*The National Pedagogical Museum and Library of J.A.Comenius
pankova@npmk.cz*

There are not so many authors who encompassed a palette of topics as wide, or continually provoked such interest, as Comenius (1592-1670) with their work in the history of global thought and pedagogy. Many years had passed from the time he lived, however his deep legacy has influenced modern society, and it is stunning how applicable the works of Comenius are in the 21st century. In his personality, we find an irreplaceable intellectual value on which the foundations of our culture are built. Yet it is not merely the extensive body of Comenius's work or the vast literature devoted to it that testifies to his reputation. It is also the reflection of the personality of J. A. Comenius and his works in the visual arts, as well as in literature, drama, film, and music. Comenius is not only one of the most commonly portrayed historical figures of Czech Republic, but also one of the most well-known. While various types of por-

trayals abound, such as the landscapes depicting Comenius's place of work, monuments, or narrative portrayals, portraits of Comenius form the most numerous groups of creative works of this topical orientation.

In the course of centuries the revitalizing of Comenius in the cultural memory of the nation has repeated in relation with events that have taken place in society. It is not only Czech culture that has adopted Comenius and represented his influence to the wider public through various artistic forms, as well as other societies, too, identify their values through the person of Comenius. One evidence of the global popularity of J. A. Comenius is the significant number of likenesses that emerged abroad partly during the lifetime of this great humanist, mostly with significant removal from his death. Likenesses from the period in which Comenius lived have primarily become an essential inspiration for a number of later artistic works by ancient and contemporary artists. Comenius's portraits, kept in various museums, galleries, and other notable institutions would surely in aggregate comprise an extensive and multifaceted artistic collection. In the 19th and 20th centuries, in the period of Comenius's general acceptance, scientific and cultural heritage institutions were founded which focused with part of their activities on J. A. Comenius and his legacy. In the 17th and the first half of the 18th centuries, new home was discovered in Silesia, in Poland, in Slovakia, in Transylvania, in Saxony, as well as in a number of other European countries.

A special place in a number of paintings is held also by a portrait by Rembrandt van Rijn. Individuality is typical characteristic for Rembrandt and it cannot be denied that the Comenius's expression on a portrait made by him is different from at the first pictures of Comenius by artists such as George Glover, Václav Hollar and others. It is of little significance that appearance of the *Teacher of Nations* remains artistically inconsistent. The main objective of all of the artworks authors de-

picting Comenius has always been to spread awareness and concern about the genius of Comenius as one of the most important figures in history, especially in the field of pedagogy.

Key words: Fine Art, History, Comeniology, Jan Amos Comenius, museum, Comenius Institutions, pedagogy

J.A.COMENIUS ON THE COINS AND BANKNOTES OF THE 20TH CENTURY

Petr Vorel

Pardubitz University

Petr.Vorel@upce.cz

The historical importance of J. A. Comenius overlaps to many areas of science and we can come across his name linked in such ways, as Comenius himself could have hardly expected. We will encounter him even in such seemingly distant fields as numismatics. Due to its wide distribution and regular circulation, legal tender has always presented a convenient way to transmit information and thereby influence the population's historic conscience. Therefore it is very interesting indeed to compare historic motives on Czechoslovak and Czech coins and banknotes throughout the 20th century and at the beginning of the 21th century. After such observation we realize that J. A. Comenius is not only the first, but also a remarkable personality, who was universally acknowledged on the territory of today's Czech Republic as a paragon of historical authority (with the exception of war occupation). Also this fact proves the timeless importance of his historic legacy, which cannot be misused for ideological interpretation. And it makes evident the deep esteem and respect, which has been enjoyed by J. A. Comenius for long years, regardless of changes of regime in our country in the course of the 20th century, as well.

Key words: John Amos Comenius; historical figures; coin; paper money; Europe; 20th century.

COMENIUS'S GENERAL CONSULTATION ON AN IMPROVEMENT OF ALL THINGS HUMAN

Jaroslav Panek

Czech Academy of Sciences

jar.panek@centrum.cz

The most important synthesis of the philosophical and pedagogical ideas of the Czech humanist of the 17th century, Jan Amos Comenius – Comenius (1592-1670) is doubtless his work *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica – The General Consultation on an Improvement of All Things Human*. The unpublished manuscript of this work could not be found for centuries, it was finally discovered by the Ukrainian philosopher and philologist Dmytro Čyževs'kyj (Tschizewskij). His fortunate finding (1935), made it possible to publish the greatest Comenius's opus magnum completely in Prague (1966), analyze and interpret the Latin text profoundly thanks to the Czech, German and other Comeniologists. It is being translated into different languages and studied by philosophers, historians, theologians, educators and other scholars in many countries in order to find inspiration for the present as well as for the future.

Comenius conceived his General Consultation as a monumental architectural work where everything aimed at the basic objective – enclosing past development with a vaulting of universal reform. He subordinated its individual components as well as each of the seven parts (*Panegersia* – Universal Awakening; *Panaugia* – Universal Enlightenment; *Pansophia* – Universal Wisdom; *Pampaedia* – Universal Education; *Panglottia* – Universal Language; *Panorthosia* – Universal Reform; *Pannuthesia* – Universal Encouragement) to the overall impact of the entire work which was to launch the process of reform. What he wanted was not a literary form of a Utopia, but a pro-

ject which would serve as an introduction to a real discourse on reforms or to a general peace congress. Comenius addressed intellectuals and men in power with a reminder of their tremendous responsibility for improving the existing, dismal state of affairs.

The Czech humanist considered the questions of reform on the theoretical, practical, as well as applicability levels. He came to the conclusion that changes to become better could not be attained by force or by hegemony, but solely through conviction and voluntary acceptance by all. He remarkably elaborated his idea of new politics, of a reformed administration of public affairs. Its main task would be the institution and maintenance of lasting justice, order, and peace. However, a world of peace and prosperity could be created only by a common effort of all nations and especially of their representatives. Therefore, it was they – statesmen, scholars, and theologians – who bore immense responsibility towards all humanity.

Comenius's grandiose vision of a happy future of the mankind proceeded mostly from speculative considerations and was encouraged by his chiliastic belief. Nevertheless, he was able to overcome this determinant ensuing from the period in which he lived. Proceeding from the European cultural tradition and with a rare open mindedness to all human values, he created an image of hopeful historical development. After a life filled with disillusionment, he offered to mankind an optimistic prospect of advancement towards peace and unity through a democratic system of inter-human relations and equality of nations. This prospect, which by far transcended Comenius's own times, has lost nothing of its attraction even in the third millennium.

Key words: Comenius, Pansophia, philosophy, pedagogical ideas, humanity

APPEAL TO THE INTEGRAL CONTEXT OF HUMAN LIFE IN THE HERITAGE OF J.A.COMENIUS

Marchukova Svetlana Markovna

Research Pedagogical Center. Ya.A. Comenius

marchukova@bk.ru

The article is devoted to the modern meaning of the idea of pansophy (J. A. Comenius) for the development of the pedagogical concept of continuing education. Traditionally, the works of the founder of pedagogical science are considered as a guide to teaching. Meanwhile, his heritage is characterized by an appeal to the holistic context of a person's life - from “mother school” to the “school of old age”. The need to overcome the indicated contradiction requires an appeal to comeniology - a special branch of historical and pedagogical knowledge, dedicated to the value of Comenius’s heritage in the socio-cultural conditions of the modern world.

Modern comeniology’s research reveals the fragmentation of scientific and pedagogical ideas about continuing education, which is often eliminated from a holistic study of a person’s life path. “The idea of pansophia” in the sense of “pedagogical idea, orienting pedagogical science and practice to the formation of a holistic image of the world and man” reflects the new understanding of pansophia on modern ontological and epistemological foundations.

In the article the author reveals the modern significance of triplicity as the main principle of the implementation of the idea of pansophia in pedagogical science and practice. The methodological principle of the trinity goes back to the famous Comenius triads. Thus, the article proposed the application of Comenius’s methodology to the study of his pedagogical works, which could be the key to their new understanding.

The principle of triplicity is intended to help achieve a bal-

ance between the rational, emotional and intuitive aspects of knowledge. The author analyzes the importance of the Comenius's heritage for the development of the modern pedagogical concept of continuous education. In this case, we are talking about separate works of Comenius of different years and different genres, but also about the triad of works: «Labyrinth of world and paradise of the heart», «Pampedia» and «Unum necessarium».

The urgency of addressing trinity is determined by the need for a holistic view of the problem in the unity of a rational, emotional and intuitive view of lifelong education. It must be emphasized that the triplicity, means domination, and not the exclusive presence of only one of the semantic principles (rational, emotional or intuitive) in three marked works.

The classic foundations of the concept of continuing education are contained in Pampedia, one of the fundamental works of Comenius, which occupies a special place in modern domestic and foreign comeniology. It is in "Pampedia" that the main stages of lifelong education are outlined.

The relevance of the peacekeeping aspect of the triplicity, its role in mitigating ideological, religious, racial, political, national and other conflicts was emphasized. The study of the value of Comenius's heritage for the development of modern pedagogical concepts of lifelong education, a comparison study of the role of triplicity in modern Comeniological studies reveals new pedagogical meanings in the works of the founder of educational science.

Key words: idea of pansophy, Jan Amos Comenius, continuous education, triplicity, «Labyrinth of world and paradise of the heart», «Pampedia» and «Unum necessarium».

ОТРАЖЕНИЕ ПРИНЦИПОВ КОМЕНСКОГО В УНИВЕРСИТЕТЕ ТРЕТЬЕГО ВОЗРАСТА

Radka Wildova, Martin Bilek, Michal Nedelka

Charles University

radka.wildova@pedf.cuni.cz /martin.bilek@pedf.cuni.cz /

michal.nedelka@pedf.cuni.cz

Традиция «университетов третьего возраста» существует в Чешской Республике более тридцати лет. Эта традиция образования пожилых людей соответствует ситуации в Европе, где первый «университет третьего возраста» возник в 70-е годы XX века. На Педагогическом факультете Карлова Университета, в соответствии с большим по сравнению количеством обеспечиваемых специальностей и в связи с научным и педагогическим потенциалом отдельных кафедр, увеличивается и количество предлагаемых курсов для пожилых людей. Среди этих курсов есть совсем новые, только что открытые, но есть тоже курсы, продолжающиеся более трех лет. Мы приводим примеры двух «долгосрочных курсов», занимающихся химией и музыкой. Оба курса используют привлекательные для пожилых людей формы обучения, исходят из лучших образовательных традиций и соблюдают до сих пор актуальные принципы Коменского: наглядность, последовательность, участие как можно больше смыслов. В соответствии с современными педагогическими тенденциями обучение тут осуществляется при помощи личного опыта и учета межотраслевых отношений.

Курс музыкальной топографии, открытый в 2013-ом году, создан как цикл экскурсий, заключаемый в конце семестра лекцией с прослушиванием музыки, ее анализом и проверкой знаний. Важнейшими тут являются следующие принципы.

Доступность и понятность. Необходимо заниматься образовательными областями, которые понятны и тем, кто не занимается музыкой, но любит ее.

Привлекательность. Полезно объединить знания из области истории музыки, архитектуры, краеведения (изучение достопримечательностей, природы и т.д.).

Активность. Занятия важно проводить не только в стенах университета, но и на местах, непосредственно связанных с музыкой.

Минимум теории, преимущество практики.

Этот принцип обеспечен формами обучения – преимуществом экскурсий, меньшинством лекций.

О популярности этого вида обучения свидетельствует количество студентов. С 2013-ого года (25 студентов) оно увеличилось больше, чем в 2 раза (62 студента) в 2018-ом году.

С другой стороны, проверки знаний в конце каждого семестра показывают, что более прочными остаются знания только 38% студентов. Они в большинстве пользуются домашней подготовкой, полагаются на усвоение во время экскурсий, что считают главным преимуществом всего курса.

Курс химии начался впервые в 2015-ом году, и первые три года посвящался химии в повседневной жизни. Он осуществлялся по следующим принципам и темам:

1) Мотивация: химия – наша жизнь, наше будущее, а не разорение.

2) Применение: химия вездесуща.

3) Методический: методы исследования химических веществ и реакций.

Хотя на первый взгляд темы тесно связаны с самой химией, акцент делается на следующие аспекты общего характера: на баланс профессиональных и социальных интересов, на разнообразие форм и методов обучения (экскур-

сии, лабораторные работы, лекции), на использование высшего образования участников, часто по химии, но также по биологии. Важны также создание и жизнь коллектива, отношения между студентами и лектором.

В этом году тема курса содержит не только проблемы химии, но включает более широкий комплекс знаний. Это тема «Древние стихии не только глазами естествознания». Вода, воздух, огонь и земля рассматриваются в качестве вдохновений для философии, технологий, искусств и образования. Поскольку все осуществляется при соединении теории и практики, отзыв студентов позитивен. Это важно для подготовки новых курсов и для развития этих образовательных форм, значение которых в случае «университетов третьего возраста» заключается именно в соблюдении полноценной жизни пожилых людей и в развитии их способностей для личных целей и для их применения в окружающей их среде.

Ключевые слова: педагогические подходы, традиции Коменского, образование пожилых людей.

JAN AMOS COMENIUS AND SENECA: GENERALITY AND THE URGENCY OF THE EDUCATIONAL PARADIGMS

Anna Stepanova

Herzen State Pedagogical University of Russia
a-step@mail.ru

It is turning Comenius to Seneca's heritage, and is obvious the fact of productive mastery by them this spiritual experience, role for the Czech teacher of the search for the philosophical basis of his theory emphasizes, moreover, proves philosophical significance and multifariousness of its educational project. Furthermore, as it is known, in the educational project

of Comenius was sounded the thesis: «to the study about nature must be premised the study about the morals», which also indicates the common source, namely the moral study of stoics, actualized in the Roman epoch by Seneca.

General approaches for Comenius and Seneca lies in the fact that both thinkers proclaimed the universality of formation for all. Value for more a fundamental understanding of the role of philosophical bases for the formation of didactics acquires the comparison of training with horticulture, carried out by Comenius. The fact is that stoics for the explanation to the essence of philosophy, which they defined as the method of the cultivation of correct reason, they proposed the model precisely of garden. In this case the significant role they gave to the method of instruction in philosophy, heuristic at its basis. Comenius compared the mind of man with the seed or with the grain, originally containing the potential of the development in himself, as if program of future plant or tree. Meanwhile precisely stoics in the antique epoch stood at the sources of this concept of the growth of seed new from the sprouts. First of all, the sense of this position for educational strategies of didactics consists of external action in the negation to need. Therefore they recognized only the auxiliary role of teacher, who reveals the natural abilities of a student, who appears as a result in the new quality. Thus, Seneca, and Comenius actualized the theme of development, which they treated as the disclosure of the natural advances already existing in the student. To the number of priority methods of didactic method in Comenius relate his assertion about the need for teach students not only to understand useful, but also to know how to speak about it diversely and unconstrainedly. Seneca also wrote about the significant role of the voice, utilized by a teacher. The deep mastery of antique heritage shows philosophical significance and multifariousness of Comenius 's project. The fact of special attention of both thinkers to the methodology of instruction and to the thorough study

of didactic methods testifies about the systems approach to the educational theory.

Turning Comenius to Seneca's heritage is important for refining the position of great Czech teacher, development of his attention to psychology of man, which was characteristically for the late stoics. This is especially important in connection with the searches for the solution of the problem of the personally oriented instruction and dynamics of the development of heuristic abilities discussed in contemporary pedagogy.

Key words: J.A. Comenius, Seneca, didactics, heuristic, nature of man.

APPLICATION OF J.A. COMENIUS'S DIDACTIC PRINCIPLES IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT

Lejla Kafedžić

Sarajevo University

lejla.kafedzic@pedagogijaffsa.com

Comenius is the founder of the school system and modern pedagogical science. He brought on principles such as: *demonstration, ranking, attentiveness and system*. In accordance to these principles, the school systems and teaching process are organized in the entire world. Didactic principles were presented in *Didactica Magna* for the first time.

He considered schools as a place for students' education and upbringing. The starting point of the upbringing he found in children nature. Therefore, he assumed that teaching process needed to be modified in accordance to children nature and their abilities. Comenius emphasized that upbringing and education needed to be planned and accustomed to all children needs, less or more abled, giving them opportunity for success. He also pointed out how to treat children with limited intellectual capacities. It was possible to reach good results with care-

fully organized upbringing. According to Comenius, the main principle of teaching work is *demonstration*. He considered that everything needed to be experienced by one's own observation and this was a basis for understanding of certain phenomenon or thing. He did not recommend learning by rote but solely through understanding. He understood that students of different ages had different abilities and that teaching process needed to be adapted to them. He spoke in favor of students' dignity. Therefore, teachers needed to be kind and sincere towards students and not rigid and emotionless. He also proclaimed an idea that teachers should develop better teaching methods that would motivate student to actively learn and come individually into the knowledge. The most important was his opinion that it was necessary to create situation in which students taught each other because "he educates himself and goes deeply into the matter". This method is not much more practiced in schools even today.

The aim of this work is to research the importance of Comenius's didactic principles application in inclusive education. His persistent idea that teachers need to respect children forces, their dignity and to motivate them to cooperative learning is an obligation of modern schools that should poses higher level of inclusiveness. It is possible to achieve inclusiveness through usage of principles of demonstration, ranking, attentiveness and system in teaching process. This approach guarantees observation and reflection on experience within teaching process in accordance to student's abilities and avoids learning by rote and simple reproduction. The school that aspires to be inclusive needs to respect particular principles whose founder was J.A. Comenius, not only declaratively but practically as well.

Key words: Comenius, didactic principles, upbringing, education, inclusiveness

ОСНОВОПОЛОЖНИК КЛАССНО-УРОЧНОЙ СИСТЕМЫ В МИРЕ

Nubar Mukhtarova

Baku State University

professormukhtarova@gmail.com

Великий чешский педагог-гуманист, общественный деятель, основоположник педагогической науки Ян Ямос Коменский считается создателем классно-урочной системы, которая до сих пор является основой педагогики и не имеет достойной альтернативы! Именно его высказывание, что «образование должно быть истинным, полным, ясным и прочным» и стало путеводной звездой творческой и научной жизни великого чешского ученого-педагога.

Уже в 1618-21 годах живя в Фульнеке, он изучал труды гуманистов эпохи Возрождения- Т. Кампанеллы, Х. Вивеса и многих других. Анализируя и синтезируя их прогрессивные мысли, записанные в фундаментальных трудах, он уже в 1627 приступил к созданию труда по дидактике на чешском языке. С 1650 по 1654 г. по приглашению мецената князя Сигизмунда Ракоци, Ян Амос Коменский живет в Венгрии, где занимается реформированием школьного образования, преподает в г. Шарош-Патак по новой системе, после чего снова возвращается в Лешно. Но в апреле 1656 г. этот город шведы разрушают, предавая все огню, этот огонь сжег и все нажитое Коменским за почти три десятка лет, включая дом и большую часть рукописей. Ученый –педагог вынужден был после начавшегося истребления протестантов в очередной раз бежать. Он выбрал Амстердам, куда его пригласил сенат, где и жил с 1657 г. до самой смерти. Благодаря давнишним покровителям , педагог-мыслитель мог спокойно работать, чтобы

создать и издать фундаментальные труды. В 1657-1658 гг. публикуются давно написанные 4 тома «Великой дидактики», которые произвели настоящий фурор. В 1658 г. увидел свет «Мир чувственных вещей в картинках», который стал первым в истории учебником, снабженным иллюстрациями.

Коменский был реформатором педагогики нового поколения. В его теоретических трудах по вопросам обучения и воспитания детей: “Материнская школа”, “Великая дидактика”, “Новейший метод языков”, “Пансофическая школа” и др. рассмотрены все важнейшие педагогические проблемы средневековья. Интересной чертой, новой методической предпосылкой были педагогические воззрения великого педагога-реформатора, который рассматривал вопросы воспитания через природосообразность и в качестве одной из важнейших предпосылок установления справедливых и дружественных отношений не только между людьми, но и между народами. Эта прогрессивная идея проходит красной нитью через его главный труд “Всеобщий совет об исправлении дел человеческих”, одну из частей которого он назвал “Пампедией” - “Всеобщим воспитанием”, где он, в частности, развивает мысль о том, что воспитание и образование человека не заканчивается после выхода из школы, что школьное воспитание и образование должно готовить юношество к будущему самовоспитанию и самообразованию. В 1627 году Коменский приступил к созданию труда по дидактике на чешском языке. В связи с гонениями со стороны католиков Коменский эмигрировал в Польшу (г. Лешно). Здесь он преподавал в гимназии, закончил свою «Дидактику» на чешском языке (1632), а затем переработал её и перевёл на латинский язык, назвав «Великой дидактикой» (1633-38), подготовил несколько учебников: «Открытая дверь к языкам» (1631), «Астрономия» (1632), «Физика» (1633), написал

первое в истории руководство для семейного воспитания – «Материнская школа» (1632). Коменский усиленно занимался разработкой идей пансофии (обучение всех всему), которые вызвали большой интерес европейских учёных.

Ключевые слова: образование, классно-урочная система, семейное воспитание.

КЛАССНО-УРОЧНАЯ СИСТЕМА: ИННОВАЦИЯ КОМЕНИУСА ИЛИ ОСМЫСЛЕНИЕ ПРЕДШЕСТВУЮЩЕГО ОПЫТА

Maria Alexandrovna Polyakova

Russian New University

e-mail: mariap71@rambler.ru

Под *педагогической инновацией* следует понимать «традиционное изменение, направленное на улучшение образовательной системы», «процесс освоения новшества» и «поиск идеальных методик и программ, их внедрение в образовательный процесс и их творческое переосмысление» (Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь. М., 2003.). Подобные трактовки ведут к тому, что объяснить смысл инновации практически невозможно, не прибегнув к понятию *традиции*. При этом совершенно ясно, что всякая педагогическая традиция некогда являлась инновацией или, по крайней мере, поиском средств улучшения обучения или воспитания, приведших к определенным положительным результатам.

Подтверждением данной мысли является своеобразная «живучесть» такой педагогической традиции как *классно-урочная система*, которая часто подвергается критике, пересматривается, совершенствуется. Традиционно связываемая с именем *Яна Амоса Коменского*, классно-урочная система на самом деле появилась, по крайней мере, на сто

лет раньше, что совершенно четко фиксируется в нормативных документах XVI века – школьных уставах. Чешский педагог теоретически обосновал целесообразность деления детей по классам со специальной программой и набором соответствующих учебников. В то время уже существовал ряд учебных заведений, работающих по такому плану; да и сам Комениус получил образование в братской школе общины чешских братьев, которая действовала в соответствии с утвержденным учебным планом.

Без сомнения он знал о своих предшественниках в области реформы образования, более того, ссылаясь на них. По всей видимости, первой школой, действующей на основе классно-урочной системы, была открытая в 1526 году в Нюрнберге латинская школа. Инициатором создания школы и, по сути, автором (по крайней мере, документально зафиксированным) распределения детей по классам стал друг и соратник немецкого реформатора Мартина Лютера *Филипп Меланхтон*. Именно в этой школе был апробирован появившийся чуть позже (1527) учебный план, разработанный все тем же Меланхтоном и вошедший в историю западного образования как «Саксонский учебный план» (*Unterricht der Visitatoren an die Pfarrhern im Kurfürstenthum zu Sachssen*). Здесь впервые встречается немецкий термин *Haufen*, весьма различно трактуемый на русском языке (*кучка* или *группа*). Но совершенно ясно, что речь в данном случае идет о *классах*. Меланхтон предлагал делить детей на три *группы* – *кучки*, обучение в которых велось только на латыни, при этом общение на латыни вменялось в обязанность также ученикам, а учителя должны были следить за соблюдением этого правила. Для каждого класса предлагался определенный набор учебных пособий, многие из которых реформатор подготовил сам.

Позже подобная система была закреплена в разных немецких землях так называемыми школьными уставами

(Полякова М.А. Немецкие уставы XVI века и рождение новой школы // Вестник Российского нового университета. Серия «Человек в современном мире». 2017. Выпуск 1 – С. 71 – 77). То есть, можно видеть, что в германских землях XVI века действовали школы, обучение в которых было основно на классно-урочной системе, и осмысление этой системы на теоретическом уровне Комениусом в следующем столетии подтверждает ее функциональность и эффективность.

Ключевые слова: педагогическая инновация, традиция, эффективность, классно-урочная система, Саксонский учебный план, Брауншвейгский устав, Вюртембергский устав

JAN AMOS COMENIUS AND HIS PEDAGOGICAL VIEWS

Mehdi Nizami Rahimov

Ganja State University

mehdi_rahimov@yahoo.com

Jan Amos Comenius is called the father of pedagogy, the teacher of nations. His pedagogical works for that time were revolutionary. Many of his pedagogical works were included in the modern theory of education, and still dominate the teaching system in many schools of the world. In his pedagogical method, J.A. Comenius expelled from his school inertia, stupid cramming and indifference of teachers and students. Instead, the teacher preferred to explain the studied things and processes visually and in practice, recognizing the endless flight of creative thought. For the first time in the history of didactics, Comenius not only pointed out the need to be guided by principles in teaching, but also revealed the essence of these principles:

1. The principle of consciousness and activity; Understanding the essence of objects and phenomena is the main condition

for successful learning: “Properly educating young people does not mean driving a mixture of words, phrases, sayings, opinions gathered from authors into the heads, and this means revealing the ability to understand things so that from a living source, streams flowed (knowledge).”

2. The principle of visibility: this principle involves the assimilation of knowledge by students through direct observation of objects and phenomena;

Comenius considers visibility the golden rule of learning. To make it clear, Comenius considered it necessary to use:

- real objects and direct observation of them;
- the model and copy of the subject when this is not possible;

- pictures as an image of an object or phenomenon

3. The principle of gradual and systematic knowledge;

- There must be an exact order of learning in time, since “order is the soul of everything”.

- Training must be consistent with the level of students’ knowledge and that “the entire set of training sessions must be carefully divided into classes.”

- The material should be studied “sequentially from beginning to completion.”

- To reinforce all the bases of the mind is to teach everything, pointing to the reasons, i.e. not only show how something happens, but also show why it could not be otherwise. After all, to know something is to call a thing in a causal relationship.”

4. The principle of exercise and the solid mastery of knowledge and skills is related to memory. And also the material under study should be well understood, and not just mechanically memorized.

- Memory exercises should be practiced continuously.
- Only that which is well understood and thoroughly fixed by memory is thoroughly introduced into the mind.

There are three reasons for learning difficulties:

1. Slave way of setting classes;
2. A vicious way of learning things - when students do not teach things, but only tell them about things;
3. Imperfect method.

The only criterion of the correctness of the activity of a particular form of education can only be the quality of knowledge of graduates.

Key words: education, learning, pedagogical method, students

ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТРУДАХ Я.А.КОМЕНСКОГО

Ilaha Shikhaliyeva

Baku State University

ilashka.sh@gmail.com

«Личность» - это слово имеет огромное значение во всех сферах жизнедеятельности человека, будь это политика, экономика, наука, искусство, и т.д. Одной из таких личностей, бесспорно, является выдающийся общественный деятель, философ, мыслитель - гуманист, лингвист, историк, основоположник педагогики нового времени Ян Амос Коменский - выдающийся чешский педагог-мыслитель

Я.А.Коменский полагал, что в каждом человеке должна быть развита человеческая сущность, и в этом состоит главная цель воспитания.

До Коменского не существовало никакой целостной теории воспитания и обучения, хотя на протяжении не одного тысячелетия мировой истории многие мыслители высказывали соображения о цели воспитания и его роли в обществе, об отдельных требованиях к его содержанию и организации.

Поиск современной педагогической общественностью научных примеров отчетливо отражается в его трудах: «Материнская школа», «Открытая дверь языков», «Видимый мир в картинках», «Великая дидактика», «Пансофическая школа», а также в его многочисленных трактатах о школе. В его трактатах о школе, каждый учитель и педагог может всегда выделить и использовать в работе с современной молодежью методику нравственного самоочищения людей, апробированную задолго до сегодняшнего дня Я.А.Коменским.

Коменский создатель не только науки педагогики, но и системы воспитательного обучения; он сумел воспитать большое количество последователей, которые, как при жизни, так и после, распространяли педагогические идеи своего учителя. Благодаря им были опубликованы многие работы Коменского, среди которых немало работ, освещающих положение женщин в его педагогической концепции.

Педагогика Я.А.Коменского, пронизанная идеями гуманизма и демократии, привлекла к себе внимание многих прогрессивных деятелей того времени.

В «Великой дидактике» Я.А.Коменский выдвигает тезис: на всех четырех ступенях образования «задачи и содержания школьного образования должны отличаться не материалом, а формой». Обоснованная необходимость дидактики для родителей, Коменский продолжает разрабатывать свою идею необходимости педагогике вообще, прежде всего для родителей. Уже в молодые годы, Коменский в «Материнской школе» набросал систему всестороннего образования детей дошкольного возраста. «Материнская школа» - первое в истории педагогически статистическое исследование целей, задач, содержания, методов и организации дошкольного образования и воспитания.

В этой книге Я.А.Коменский предлагает, чтобы все дети

дошкольного возраста до 6-7 лет обучались: « Одно – знать, другое – делать, третье – говорить».

Это доктрина, по мнению Коменского, о назначении им судьбы творения, в соответствии с которой на земле установится «рай» - дивное всемирное государство разума, справедливости, мира, благоденствия и красоты.

Противоядием невежеству является образование, которым в школах должны быть напитаны души молодых людей. Но это образование должно быть истинным, полным, ясным и прочным. «Мир в картинках» представляет собой по своему содержанию не что иное, как своеобразную энциклопедию, которую Коменский предлагает дать в руки детей дошкольного возраста в семье и на первых шагах обучения в школе.

Демократический гуманизм Коменского был тесно связан с другой его идеей – идеей пансофии (всемудрее, всезнание), под которой он понимал сведение воедино всего важнейшего из добытых человечеством научных знаний. Но смысл пансофии он видел еще и в другом: свод всего главного из всех наук должен стать достоянием всех людей, независимо от их социальной и национальной принадлежности, а поэтому все школы по мнению Коменского должны быть пансофическими. Идея Я.А.Коменского о всеобщем обучении привела его к мысли разработки теории массового школьного образования. Заслуга Я.А.Коменского состоит в том, что он по существу впервые сумел осмыслить и обобщить накопленный опыт воспитания и образования подрастающих поколений в семье и школе, вскрыл коренные пороки практики воспитания своего времени и разработал стройную педагогическую систему, учитывающую особенности естественного развития детей. Коменский явился родоначальником педагогического реализма. Создав педагогическую теорию на основе новой концепции воспитания, он попытался организовать

школы нового типа, составил ряд учебников, которые еще при его жизни получили распространение по всей Европе, использовались в Америке и в странах Азии.

Ключевые слова: демократический гуманизм, педагогический реализм, система воспитательного обучения, учитель, образование, школа, воспитание.

ВЕЛИКИЙ МЫСЛИТЕЛЬ И ПЕДАГОГ ЯН АМОС КОМЕНСКИЙ – КАК АВТОР ПЕРВИЧНОЙ КОНЦЕПЦИИ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ

Sabina Hajiyeva

Azerbaijan State Pedagogical University
hajievasabina@gmail.com

Ян Амос Коменский – великий мыслитель, крупнейший педагог – гуманист, выдающийся общественный деятель XVII века. Педагогическое творчество Яна Амоса Коменского является большим вкладом в мировую педагогическую науку, в развитии которой заинтересован каждый цивилизованный народ. Он является автором многих философских и педагогических трудов, пронизанных духом гуманизма, любовью и уважением к людям, к их трудовой деятельности.

Ян Амос Коменский родился 28 марта 1592 года в Южной Моравии в семье, принадлежавшей к общине «Чешских братьев», получил за счет общины среднее и высшее образование, после чего был выборным священником общины и возглавлял ее братскую школу. Чешские братья отрицали сословное и имущественное неравенство, проповедовали отказ от насильственной борьбы, поддерживали протестанство, отстаивали право на национальную независимость.

Коменский был основоположником педагогики нового

времени. В его теоретических трудах по вопросам обучения и воспитания детей («Материнская школа», «Великая дидактика», «Новейший метод языков», «Пансофическая школа» и др.) рассмотрены все важнейшие педагогические проблемы.

Основные положения его учения, такие как природосообразность, дидактические проблемы, семейная педагогика рассматриваются в данной работе.

На основании принципа природосообразности, Коменский создает грандиозный и по современным масштабам проект воспитания человека от рождения до двадцати четырех лет. Этот проект был ориентирован на идею «учить всех всему», на рациональную организацию «массовой школы».

В своих многочисленных работах: «Предвестник всеобщей мудрости», «Общий совет об исправлении дел человеческих», «Лабиринт света и рай сердца», «О культуре природных дарований» и др. Коменский излагает свои взгляды на окружающий мир.

Коменский создаёт систему воспитания не для избранных, не для аристократической верхушки общества, а для демократических слоев населения, для народных масс.

Педагогическая система Коменского – это «строгая» педагогика, она представляет отношение к воспитаннику как сознательному, ответственному в своих мыслях и поступках существу.

Педагогическую систему Коменского можно представить как гуманистическую модель педагогического процесса, целью которого является целостно-направленное и целостное развитие природных сил и способностей растущего человека. Эта модель органически вписывается в современные поиски гуманизации школы, что свидетельствует об универсальности педагогических открытий Коменского.

Его теория естественного воспитания явилась **основой его педагогической концепции**. Эта его концепция была подлинным переворотом в педагогических воззрениях того времени.

В своей педагогической концепции Коменский отвергал современную ему образовательно – воспитательную традицию. По его мнению, старая система воспитания, санкционируемая церковью, должна быть отброшена. Вместо этого, он считал нужным ввести демократическую систему, которая должна способствовать выявлению у ребенка дарований, заложенных природой. Воспитание, считал Коменский, дается человеку природой и людьми.

Во всем учении Коменского прослеживается его гуманистический подход к человеку, к образованию. Его религиозное образование и уклад жизни повлияли на всю систему образования, созданную этим выдающимся педагогом.

Мудрая и гуманная педагогика Коменского не сразу нашла свое воплощение. Некоторые его сочинения получили признание и широко распространились еще при жизни педагога, что сделало его имя известным.

XIX век вновь открыл Коменского, и его мысли не только разлетелись по свету, но и нашли широкое использование. Сочинения Коменского признали гениальными, а его самого причислили к ряду самых великих мыслителей человечества.

Ключевые слова: Ян Амос Коменский, концепция, секта, латинская школа, «Чешские братья», патриот, образование.

КОНЦЕПЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ Я.А.КОМЕНСКОГО

Sevinj Aliyeva

Secondary school № 8 named after K.A. Karimov

reraro@mail.ru

На протяжении столетий педагогика развивалась, менялась в соответствии с историческими переменами и устремлениями новых поколений, но, как в каждой науке, есть в ней труд, определивший ее развитие на века, – это «Великая дидактика» Яна Амоса Коменского. Можно сказать иначе: именно в «Великой дидактике» педагогика осознает себя как теория обучения и воспитания, становится наукой в современном смысле этого слова. Достаточно сказать, что существующей сегодня системой образования и обучения, а прежде всего школой в ее современном виде человечество обязано Коменскому.

Он провозглашает и разрабатывает **принцип единой системы** образования – начального, среднего, высшего, где каждая новая ступень продолжает предшествующую. Идея общеобразовательной школы на родном языке, единой для всех, без различия пола, сословий, происхождения, имущественного положения, выдвинута и обоснована Коменским. В размышлении, чему учить, он обращается к природе, к материальному миру, окружающему человека, и призывает познавать его. Он изгоняет схоластику, ибо «человек живет не для учения, а для деятельности». Он создает **учение о школе** как о мастерской обучения и нравственного воспитания. Фундаментальной идеей педагогики Коменского является *пансофизм*, т.е. обобщение всех добытых цивилизацией знаний и донесение этого обобщенного знания через школу на родном языке до всех людей, независимо от общественной, расовой, религиозной принадлежности. Великий мыслитель видел корень зла в

невежестве или искажении знаний и мечтал о приобщении человечества к всеобщей мудрости, подлинному знанию — пансофии.

Наглядность, выполняющую функцию основного источника получения знаний, Я.А. Коменский понимал широко, основываясь не только на зрительном восприятии, но и считал, что необходимо привлечение всех органов чувств к лучшему и ясному восприятию вещей и явлений. Именно восприятие Я.А. Коменский рассматривал в качестве источника всех знаний, поскольку предполагалось, что предметы непосредственно запечатлеваются в сознании. Только после ознакомления с предметом изучения следует давать ему объяснение. Дидактические взгляды Я.А. Коменского можно исследовать в его нижеследующих принципах:

- Принцип **природосообразности** воспитания. «Воспитатель юнош ... является помощником природы, а не ее господином»; «Пусть все свободно течет, прочь насилие».

- Принцип **энциклопедичности** реального образования. «Научиться всему, что нужно для настоящей и будущей жизни». Кроме 7 свободных искусств – изучение физики.

- Принцип **развития** способностей человека. «Ничего не следует заставлять выучивать на память, кроме того, что хорошо понято рассудком».

- Принцип **реальности** (сначала вещь, потом слово). «...не из книг, но из неба и земли, дубов и букв»; «Ничему не следует учить, опираясь только на один авторитет, но учить всему при помощи доказательств, основанных на чувствах и разуме».

- Принцип **Доступность**. «Учить всему кратко, понятно, основательно»; «Пусть будет золотым правилом: все, что только можно, представлять для восприятия чувствами: видимое – для восприятия зрением, слышимое – слухом, запахи – обонянием..., доступное осязанию – путем осязания».

- **Наглядность** – в основе чувственный опыт (сенсуалист гениально обосновал, придавал ему самодовлеющее значение).

- **Сознательность**, систематичность, последовательность, посильность, прочность.

Ключевые слова: Коменский, пансофия, школа, образования, принципы

YAN AMOS KOMENSKİNİN PEDAQOJİ İRSİNİN AZƏRBAYCANDA TƏDQİQİ, TƏDRİSİ, TƏBLİĞİ

Farrukh Rustamov

Azerbaijan State Pedagogical University
farrukhrustamov@gmail.com

Çex xalqının böyük oğlu, elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenski xələflərinə qiymətli irs qoymuş və orijinal pedaqoji nəzəriyyələri ilə zamanəmizdəki pedaqoji görüşlərdə köklü dəyişiklik əmələ gətirmişdir. O, təhsil-tərbiyənin məqsədi, məzmunu, təşkili, cəmiyyətdəki rolu, ona verilən tələblərlə bağlı ideyaları ilə müasirlərini xeyli qabaqlamışdır. Onun pedaqoji irsinin öyrənilməsi və yayılması müxtəlif mərhələlərdən keçmiş, ildən ilə genişlənmiş, daha dərin məzmun kəsb etmişdir. *İlkin mərhələdə* o, yaxşı dərsliklər müəllifi kimi tanınırdı. *İkinci mərhələ* anadan olmasının 300 illiyi ilə bağlıdır. Həmin illərdə Avropa ölkələrində və Rusiyada onun əsərlərinə, pedaqoji ideyalarına maraq artdı, əsərləri xarici dillərə tərcümə olundu. Almaniyada Y.A.Komenski adına Elmi Pedaqoji Cəmiyyət təşkil olundu. Sankt Peterburqda hərbi məktəbin muzeyinin nəzdində Komenski şöbəsi açıldı. XIX əsrin 90-cı illərində dünya pedaqoqları tərəfindən birmənalı olaraq elmi pedaqogikanın banisi kimi qəbul edildi. O, dünya pedaqoji fikrinin korifeyi səviyyəsinə qalxdı. *Üçüncü mərhələ* XX əsrin 60-cı illərindən sonrakı dövrü əhatə edir. Məhz həmin dövrdə onun 175 çap vərəqi həcmində “Общему совету об направлении дел

человеческого” adlı siyasi-fəlsəfi və pedaqoji traktatı nəşr olundu. Bu münasibətlə Çexiyada Beynəlxalq konfrans keçirildi. 20-24 sentyabr 1967-ci ildə keçirilən konfransda 16 xarici ölkədən nümayəndə iştirak edirdi.

Azərbaycanda Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin yayılması müxtəlif yollarla həyata keçirilmişdir.

I.Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin Qori və İrəvan Müəllimlər Seminariyasının, Tiflis Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunun azərbaycanlı məzunları tərəfindən öyrənilməsi və təbliği. Y.A.Komenskinin zəngin pedaqoji ideyaları Qori və İrəvan Müəllimlər Seminariyasının, Tiflis Aleksandrovski Müəllimlər İnstitutunun azərbaycanlı məzunları tərəfindən öyrənilmiş və təbliğ edilmişdir.

II.Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda sistemli öyrənilməsi. XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycanda yeni pedaqoji ideyalar müəyyənləşdirilərkən klassik pedaqoji dəyərlər önə çəkildi. Təəssüf ki, 20-ci illərin axırlarından başlayaraq 30-cu illərin sonuna kimi bu tendensiya deformasiyaya uğradı. Klassik pedaqoji irs təftiş edilməyə başladı. Ciddi qadağalara baxmayaraq Y.A.Komenskinin pedaqoji ideyalarının araşdırılması ilə bağlı müəyyən işlər görüldü, B.B.Komarovskinin, X.Fikrətin, Ə.Seyidovun, A.Əfəndizadənin onun haqqında ilk yazıları meydana gəldi. 40-cı illərdən başlayaraq klassik pedaqoji irsin sistemli şəkildə araşdırılmasına başlandı. M.Muradxanovun, Əmir Tağıyevin, B.B.Komarovskinin, Şövqi Ağayevin Y.A.Komenskinin irsi ilə bağlı yeni məqalələri nəşr edildi. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq həm Avropada, həm Rusiyada, həm də Azərbaycanda Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin araşdırılması intensivləşir. Ə.Seyidovun “Görkəmli pedaqoq, böyük vətənpərvər”, M.Məmmədovun “Y.A.Komenski”, Y.Talıbovun “Pedaqogikanın Qalileyi”, T.Əfəndiyevin “Böyük humanist pedaqoq” məqalələri nəşr olunur. 1992-ci ildə Y.A.Komenskinin 400 illiyi ilə əlaqədar olaraq beynəlxalq konfranslar, simpoziumlar, elmi sessiyalar, dəyirmi masalar ke-

çirildi. H.Əhmədovun, Ə.Ağayevin, F.Rüstəmovun, H.Bayramovun yeni məqalələri, Y.Talıbovun “Yan Amos Komenskinin pedaqoji sistemi” (1992) adlı əsəri nəşr edildi.

III. Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanca tədrisi. Azərbaycanca Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin gələcək müəllimlərə sistemli şəkildə öyrədilməsi XX əsrin 20-ci illərindən başlanır. Həmin dövrdə ali təhsilli müəllim kadrları Bakı Dövlət Universitetində, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda, orta ixtisas təhsilli müəllimlər isə pedaqoji məktəblərdə (pedaqoji texnikumlar) hazırlanırdı. Burada gələcək müəllimlərə Y.A.Komenskinin pedaqoji ideyaları ilə bağlı geniş məlumat verilir. Xəlil Fikrətin, Saleh Xəlilovun, Əhməd Seyidovun, Fərrux Rüstəmovun xarici ölkələrin təhsil və pedaqoji fikir tarixinin öyrənilməsini nəzərdə tutan “Pedaqogika tarixi” dərslik və dərs vəsaitlərində Y.A.Komenskinin həyatı, dünyagörüşü, pedaqoji sistemi, pansofiya ideyası, didaktik görüşləri ilə bağlı verilən məlumatlar gələcək müəllimlərdə yeni pedaqoji təfəkkürün formalaşmasında mühüm rol oynayır.

IV. Y.A.Komenskinin əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və nəşri. Y.A.Komenskinin əsərləri hələ sağlığında ikən digər xalqların dillərinə tərcümə olunaraq nəşr edilib.. İlk dəfə olaraq onun əsərlərindən müəyyən hissələr 1941-ci ildə “Didaktik prinsiplər” adlı ilə Bakıda çap edilib. 1961-ci ildə onun “Seçilmiş əsərləri” kütləvi tirajla nəşr olunub. Kitabı dilimizə prof.M.Muradxanov və prof.A.Kərimov tərcümə edib, prof. Ş.Ağayev tərəfindən redaktə olunub. Dünyanın əksər dillərinə tərcümə olunan Y.A.Komenskinin “Böyük didaktika” əsəri 2012-ci ildə prof. F.Rüstəmov tərəfindən “Elm və təhsil” nəşriyyatında işıq üzü görüb. O, kitaba 35 səhifəlik “Yan Amos Komenskinin həyatı, yaradıcılığı və pedaqoji irsinin Azərbaycanda yayılması” adlı ön söz yazıb.Y.A.Komenskinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların təhsil-tərbiyəsi ilə bağlı irsi M.Şirzadova tərəfindən araşdırılıb və nəşr edilib.

Açar sözlər: Yan Amos Komenski, pedaqoji irs, milli kadrlar, pedaqoji elm, “Böyük didaktika”

Y.A.KOMENSKİNİN PEDAQOJİ İDEYALARININ AZƏRBAYCANDA YAYILMASI

Huseyn Ahmedov

Azerbaijan State Pedagogical University

Böyük çex pedaqoqu və mütəfəkkiri, ümumdünya pedaqoji elminin korifeylərindən olan Yan Amos Komenskinin adı müxtəlif elm sahələrinin tanınmış nümayəndələri ilə bir sırada çəkilir.

Onun “Böyük didaktika” əsərinin mərkəzi ideyasını məktəbin bir-birinin ardınca gələn dörd dərəcəsinə həsr edilmiş oçerklər təşkil edir. “Böyük didaktika”nın alfa və omeqası bütün icmalarda elə məktəblər açmağın düzgün və düşünülmüş yolundan ibarətdir ki, burada hər iki cinsdən olan bütün gənclər hər yerdə, heç bir müstəsna olmadan elmləri öyrənə bilsin, əxlaqca kamilləşib, mömin olsunlar.

“Böyük didaktikanın başlıca qayəsi budur ki, elə yollar axtarılıb kəşf olunsun ki, bunun sayəsində öyrədənlər az öyrətsinlər, öyrənənlər isə çox öyrənsinlər. Məktəblərdə səs-küy, baş gicəlləntisi, faydasız əmək az, əyləncə, sevinc və möhkəm müvəffəqiyyət isə çox olsun.

Komenski təlimdə və tərbiyədə təbiətə müvafiqlik prinsipini irəli sürmüş və onu elmi dəlillərlə əsaslandırırmışdır.

Komenski belə hesab edirdi ki, təbiət böyük aləmdir, insan isə təbiətin bir hissəsidir. “Kiçik aləm” olan insanlar “böyük aləm”in ardınca getməli, təbiətin ümumi qanunlarına tabe olmalıdır.

Komenskinin pedaqoji irsində mərkəzi yerlərdən birini tutan bu dördlük, 4 prinsip, 4 yaş dövrü, ilin 4 fəslindən çıxış edərək, tədris ilinin 4 rübə bölünməsi ideyaları da fikrimizcə, qədim yunan və Şərq fəşəfəsində geniş yayılan “dörd ünsür”, “dörd element”, “dörd təbiət”, “dörd keyfiyyət” və s. adlanan tərkiblərə bir növ uyğundur.

Y.A.Komenski ideyaları Azərbaycan pedaqoqları arasında hələ XIX əsrin solarından etibarən yayılmağa başlamışdır. Onun irsi, hər şeydən əvvəl, Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasının məzunları tərəfindən mənimsənilmiş və yayılmışdır. Seminariyanın ilk məzunlarından olan Teymurbəy Bayraməlibəyov ana dilinin təbiiyvi əhəmiyyətindən bəhs edərək Komenskinin “ana dili bilmək olmaz” fikirlərinə istinad edirdi.

Seminariyanın digər bir məzunu, gələcəyin, məşhur pedaqoqu, ictimai və dövlət xadimi N.Nərimanov silsilə məqalələrində müəllimlik sənətinə hazırlanan hər bir kəsin klassik pedaqogikanın Komenski, Russo, Pestalotsi, Uşinski kimi görkəmli nümayəndələrinin pedaqoji ideyalarından faydalanmasını dönə-dönə tövsiyyə edirdi.

Azərbaycan alimləri təkcə Bakıda deyil, həm də Moskvada və Praqada rus və ingilis dillərində məqalələr çap etdirmiş, ümumittifaq konfranslarda məqalələrlə çıxış etmişlər.

Araşdırmalar göstərir ki, Y.A. Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda yayılması başlıca üç yol ilə həyata keçirilmişdir.

Birincisi, onun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümə və nəşr edilməsi ilə bağlıdır. Y.A.Komenskinin şah əsəri olan “Böyük didaktika” müəssuən ixtisarla ilk dəfə 1941-ci ildə “Didaktik prinsiplər” adı altında nəşr edilmişdir.

1957-ci ildə onun seçilmiş pedaqoji əsərləri Azərbaycan dilində nəşr olundu.

Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda yayılmasında ikinci yol onun irsinin tədqiqata cəlb edilməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu sahədə Azərbaycan alimlərindən Ə.Seyidov, M.Mehdizadə, M.Muradxanov, B.Komarovski, Ş.Ağayev, Ə.Tagiyev, HşƏhmədov, F.Rüstəmov və b. fərqlənmişlər. Firiduun bəu Köçərli isə 1909-cu ildə “Tərəqqi” qəzrtində dərc etdirdiyi məqalələrindən birində yazırdı: “Gimnaziya müəllimlərindən çoxlarını tanıyıram və pedaqogika fənni və elminin babası sayılan Yan Amos Komenskinin və İohan Henrix Pestalotsinin adlarını eşitməmiş olmasınlar.

Professor F.Rüstəmovun 2012-ci ildə nəşr etdirdiyi “Böyük didaktika “əsəri M.Şirzadovanın 2017-ci ildə nəşr etdirdiyi “Ana qucağı məktəbi”nin Azərbaycanda yayılması” adlı əsərləri Komenskişünaslığa layiqli hədiyyə kimi qiymətlidir Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda yayılmasının üçüncü yolu tədris ilə bağlıdır. Azərbaycan dilində yazılmış tədris vəsaitlərində, ilk növbədə Ə.T.Seyidovun “Pedaqogika tarixi” (Bakı, 1958) və H.M.Əhmədovun “Pedaqogika tarixi kursundan mühazirələr”ndə (Bakı, 1987) Komenskinin həyatı və pedaqoji fikirləri geniş şərh olunmuşdur.

Bəşəri pedaqoji ideyaların tanınmış nümayəndəsi, pedaqogikanın müstəqil bir elm sahəsi kimi formalaşmasında xüsusi xidmətləri olan, həmişə yaşar “Böyük didaktika”, “Ana qucağı məktəbi” kimi əsərlərin müəllifi olan, müəllimlər müəllimi Y.A.Komenskinin pedaqoji ideyaları təlimin ana dilində aparılmasına dair fikirləri Azərbaycanda pedaqoji elmlərin, o cümlədən məktəbəqədər pedaqogikanın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Y.A.Komenskinin əsərləri bu gün Azərbaycan müəllimlərinin, tərbiyəçilərin, xüsusilə də valideynlərin stolüstü kitablarındanır.

Acar sözlər: Y.A.Komenski, “Böyük didaktika”, “Ana qucağı məktəbi”, “Didaktik prinsiplər”, “Seçilmiş pedaqoji əsərləri”, V.V.Komarovski, M.Muradxanov, A.Kərimov, H.Əhmədov, Y.Talıbov, Ə. Tağıyev, F.Rüstəmov, M.Şirzadova.

Y.A.KOMENSKİ VƏ MÜASİRLİK

Museyib İlyasov

Azerbaijan State Pedagogical University

MuseyibIlyas@gmail.com

Böyük pedaqoq, elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenski təhsil, tərbiyə və ümumilikdə pedaqogika elmi sahəsində çalışanların müasiridir desək, bu heç də mübaliğə, yanlış deyilmiş bir ifadə deyildir. O, 400 ilə yaxın bir dövrdə elə bir

irs yaratmışdır ki, bu gün də aktualdır, ona üz tutulur, ondan bəhrələnilir. Y.A.Komenski sanki bugünkü təhsilimizi, onun inkişaf istiqamətlərini görmüş, onun təkmilləşdirilməsi üçün özünün uzaqgörənliklə söylədiyi fikirlərini əsaslandırmış və bu sahədə pedaqoji nəzəriyyə yaratmışdır. Maraqlı burasıdır ki, müasir dövrdə müəyyən bir yenilik, təhsildə innovasiyalardan danışdıqda belə, fikrimizi əsaslandırmaq üçün Y.A.Komenskinin fikirlərinə istinad edirik, ona müraciət edirik. Faktlara keçək:

1. Müasir dövrdə həlli vacib olan problemlərdən biri şagirdlərin təfəkkür və təxəyyülünün inkişaf etdirilməsidir. Bu, şagirdlərin başını biliklərlə, məlumatlarla doldurmaq deyil, onların gələcək həyata, cəmiyyətə fəal həyata hazırlığını təmin etməkdir. Bugünkü həyatın, cəmiyyətin tələbi olan bu məsələ haqqında Y.A.Komenski o dövrdə yazırdı: “Şagirdlər üçün məşğələləri asan və xoşagələn məşğələlərə çevirən şəxslər (müəllimlər - M.İ.) şagirdlərin hafizəsini mümkün qədər az yükləsin və ona yalnız ən əsas cəhəti öyrətsin; qalanları isə müstəqil öyrənmək üçün təqdim etsin”.

2. Müasir müəllim biliklərin transformatoru, şagirdlərə verilən biliklərin yeganə mənbəyi deyildir. Müasir müəlim bələdçi, şagirdlərə öyrənməyin yollarını öyrədəndir. Bunu Y.A.Komenski o dövrdə belə əsaslandırır: “Elə yollar axtarıb kəşf etmək olsun ki, bunun sayəsində öyrədənlər az öyrətsinlər, öyrənənlər isə çox öyrənsinlər; məktəbdə səs - küy, baş gicəlləntisi, faydasız əmək az, əyləncə, sevinc və möhkəm müvəffəqiyyət çox olsun”.

3. Elm sübut edir ki, insan hazır qabiliyyətlər və istedadla doğulmur. Bunlar yalnız imkanlar formasında olur. Təhsil və tərbiyənin başlıca məqsədi bu imkanları inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Bu imkanlar yoxdursa arzu olunan bir istedadı inkişaf etdirmək mümkün deyildir. Y.A.Komenski bu haqda yazırdı: “İnsana kənardan daxil etməyə bir şey yoxdur, ancaq onun özündə rüşeym halında olan şey inkişaf etdirilməli, aşkara

çıxarılmalı və ayrılıqda hər şeyin əhəmiyyəti göstərilməlidir.”

4. Müasir təhsil kurikulumunun başlıca prinsiplərindən biri təhsilin şagirdyönümlülüyünün təmin edilməsidir. Təhsil şagirdə yönəldilməli və şagird tədrisin mərkəzinə keçirilməklə təlimin subyekti səviyyəsinə qaldırılmalıdır. Şagirdin marağı və tələbatları təhsildə təmin olunmalıdır. Y.A.Komenski yazırdı: “Əgər şagirdlərdən heç biri, istəklərinə əks olaraq, hər hansı bir işə məcbur edilməzsə, o zaman heç bir şey şagirdə nifrət doğurmaz və onun aqlını kütləşdirməz.”

5. Y.A.Komenski məktəbdə artıq şeylərin, həyat üçü lazım olmayan biliklərin öyrədilməsinə qarşı çıxırdı. O qeyd edirdi ki, “hər şey məktəb üçün deyil, həyat üçün öyrədilməlidir, belə ki, məktəbi tərk edən vaxt heç bir şey itib havaya getməsin.” Bəs bu gün məktəblərimizdən nə tələb olunur? İlk növbədə həyatı bilik və bacarıqlara malik olan şəxsiyyət yetişdirmək. O bilik və bacarıqlar ki, rəqabətə davamlı olsun, həyatda insanlar üçün lazım olsun, həyatı əhəmiyyətə malik olsun.

6. “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nda təhsil sahəsində dövlət siyasətinin birinci əsas prinsipi humanistlikdir. Y.A.Komenski də o dövrdə məktəbi insanlıq, müdriklik məktəbi, humanistlik emalatxanası adlandırırdı. O, yazırdı ki, gəncləri təlim etmək üçün bütün tədris müəssisələri həqiqi məktəb, humanistlik emalatxanası olmalıdır. Məktəbin əsas vəzifəsi cəmiyyətdə ümumi müdrikliyi yaymaqdan ibarətdir.

7. Y.A.Komenski müəllimə yüksək tələblər verirdi. Bu tələblər bu gündə vardır: “Müəllimlər daimi nümunələr, nəsihətlər və praktikanın köməyi ilə bütün şagirdlərin ağıllarını - müdrik, dillərini - parlaq, əllərini - yazı və başqa fəaliyyət üçün mahir etməyi bilməli, istəməli və bacarmalıdırlar”.

Açar sözlər: təhsil, tərbiyə, müəllim, müasirlik, inkişaf

Y.A.KOMENSKİ İLK MƏKTƏBİN YARANMASI HAQQINDA

Rufat Huseynzadeh

Azerbaijan State Pedagogical University
prof.rufat@mail.ru

Naxçıvan Azərbaycanın və Şərqi, hətta deyə bilərik ki, dünyanın ən qədim şəhərlərindən və ən qədim insan məskənidir. Şəhərin tarixi minilliklərin dərinliklərinə gedib çıxır: arxeoloqlar burada eramızdan öncə II və I minilliklərə aid çoxlu maddi mədəniyyət əşyaları tapmışlar.

Yerli sakinlər arasında dolayan əfsanəyə görə, Nuh peyğəmbər daşqın çəkildikdən sonra burada ailəsi ilə, Ham, Sam, Yafes adlı oğlanları ilə ömrünün sonuna qədər yaşamış və bu torpaqda da vəfat etmişdir.

Naxçıvanda yaşamış uzunömürlü ağsaqqallar, o cümlədən 106 il ömür sürmüş, “İstiqlal” ordenli, Əməkdar müəllim, Dr.dosent atam Lətif Hüseynzadə (2008 -ci ildə dünyasını dəyişmişdir) Nuh peyğəmbərin dəfn edildiyi yeri bilirmiş və o yerin müəyyənləşdirilməsi beynəlxalq komissiyasında iştirak edərək qəbrin yerini dəqiq göstərmişdir. Qəbir yerin üstündə 1.5 metr hündürlükdə qırımızı daşlardan hörülmüş dairəvi şəkillidir. Realist məşhur rəssam Bəhruz Kəngərli "Nuhun qəbri" ni 1919-1920-ci illərdə 3 dəfə çəkmişdir. Bu gün Nuhun qəbri Naxçıvanda Nuhdaban deyilən yerdədir və üzərində böyük türbə ucaldılmışdır.

Mənbələrdə gözlənilir ki, ilk məktəb "Şkola" adı ilə Yunanıstanda yaradılmışdır. Pedaqogika elminin banisi, XVII əsrin görkəmli pedaqoqu Yan Amos Komenski yazır ki, yunanlar “Şkola” sözünü Şumerlərdən götürmüşlər. O “Böyük didaktika” əsərində qeyd edir ki, tarixdə ilk məktəbi Gəmiqayada Nuhun oğlu yaratmışdır. Adını Skala adlandırmışdır. Y.A.Komenski bu fikri bizim eradan əvvəl I əsrdə yaşamış yəhudi əsil-

li yunan filosofu İosif Flavidən götürmüş və ona əsaslanaraq bunu yazmışdır.

“Skala” ilkin mənasında “pillə”, “mərhələ” mənasını vermişdir. Rus dilində “Şkala”- “dərəcə”, “mərhələ” deməkdir. Nuhun dövründə də pilləli, mərhələli məktəb yaradılmışdır. İngilis dilində məktəb mənasını verən “Skul”, fransız dilində “Lekol”, alman dilində “Şule”, türk dilində “Okul”, rus və belarus dillərində “Şkola” kəlmələri “Skala” sözündən əmələ gəlmişdir.

Həmçinin başqa dildən götürülmüş rus dilində işlənən “Skala” sözü qaya mənasında da işlənəlməkdədir. Nuhun Gəmi-si də dağa deyil, məhz qayaya - Gəmiqayaya yön almış, orada dayanmışdır. Türk dilində gəminin dayandığı yerə “İskele” deyilir.

Məhz İskele sözündən Skala, skul, okul, lekol, škola meydana gəlmişdir. Bəs bu ad Şumerlərə necə gedib çıxmışdır ki, yunanlar da bunu oradan götürmüşlər.

Tarix kitablarında göstərilir ki, Şumerlərlə Arattalıların sıx ticarət əlaqələri olmuşdur. Naxçıvan da Aratta, sonralar Man-na dövlətinin tərkibində olmuşdur. Naxçıvan duzu at arabaları ilə Şumerlərə daşınmış və oradan əvəzində lacivərd alıb gətirmişlər.

“Şumerlər duza yüksək dəyər vermiş və duza səcdə etmişlər”. O zaman məşhur “Duz yolu” mövcud olmuş, Naxçıvan duzu nəinki Şumerlərə bütün Şərqə, Osmanlı dövlətinə daşınmışdır. Bu mübadilə mədəniyyətlərin də mübadiləsinə təsir etmiş və Gəmiqayada yaranan Skala Şumerlərdə də yaranmışdır.

Tarix kitablarında bu da deyilir ki yunan filosofları Şumer dövlətində təhsil almışdır. Təbii ki burada təhsil alan filosoflar vətəni Yunanıstana qayıtdıqda orada da Skala - "Şkola" yaradacaq və tarixə düşəkdilər.

Açar sözlər: Naxçıvan, Gəmiqaya, Nuh peyğəmbər, təhsil, məktəb, skala

**Y.A.KOMENSKİ GƏNCLƏRİN DAVRANIŞ
QAYDALARI HAQQINDA
(TARİXİLİK, MÜASİRLİK KONTEKSTİNDƏ
DÜŞÜNCƏLƏR)**

Hasan Bayramov

Baku State Vocational Training Center for Railway and Metro

bayramov.hasan@mail.ru

Dünya pedaqoji klassikasının patriarxlarından olan Yan Amos Komenskinin pedaqoji ideyaları içərisində tərbiyə məsələləri, o cümlədən gənclərin əxlaq tərbiyəsi və mədəni davranış qaydaları haqqında baxışları tarixilik və müasirlik kontekstində əbədiyaşardır.

Komenskiyə görə insanlıq, insansevərlik onun bəzəyi və mahiyyətidir! Cəmiyyətdə şərin, mənfi tendensiyaların aradan götürülməsi üçün insanın üç qabiliyyəti inkişaf etdirilməlidir: zəkası, iradəsi və yaradıcılıq qüvvələri. Bu mənada o, tərbiyənin qarşısında 3 vəzifə qoyurdu:

1. Bizi əhatə edən aləmi dərk etmək;
2. İnsanın bu dünyada missiyasını öyrənməsini təmin etmək;
3. Dinəsədaqətli, inancılı insan formalaşdırmaq.

Dini dəyərləri özünün həyat kredosu hesab edən insanlar üçün o, üç mənbəni unutmamağı tövsiyyə edirdi: müqəddəs kitabı, dünyanı və özümüzü dərk etməni.

Elmi pedaqogikanın banisi olaraq Y.A. Komenski göstərilən kriteriyalardan çıxış edərək gənclər üçün xüsusi davranış qaydaları tərtib etmişdir. O, əxlaq haqqında, gənclərin mədəni davranışı, sağlam həyat tərzini, o cümlədən bədənin vəziyyəti və hərəkətləri haqqında, təbii təlabat zamanı davranış, baş, üz və geyim səliqəsi, evdə, süfrədə, naharda, şam yeməyi zamanı, o cümlədən evdə və evdən kənarda, səhərlər, axşamlar davranış, məktəbdə şagirdlərlə, müəllimlərlə, hamı ilə rəftar, oyun və is-

tirahət təmrinlərinə, davranış qaydalarına gözəl əxlaqi kompleks olaraq yanaşırdı.

Əxlaq haqqında fikirlərini müəllif beş bənddə ifadə edərək, hər bir gəncin yaxşı adamların, yəni ətrafının, cəmiyyətin və uca tanrının qarşısında hesabatlı olduğunu göstərərək “ Qoy sənin ruhun Allahın və öz vicadanının naminə təmiz olsun; sənin siman və davranışın, nitqin və bütün xarici görünüşün mələklər və insanlar xatirinə saf və sadıq olsun”- deyərək gəncliyə xitab edirdi (Komenski Y.A. Böyük didaktika. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012, səh. 336).

Davranış mədəniyyətinin mühüm şərtləri olaraq müəllif daha səkkiz şərti vacib hesab edərək yazır:

“Nitq ya öyrətmək, ya da öyrənmək üçün işlədilsə daha yaxşıdır, yəni danışmaq lazımdırsa, şüur dildən qabağa keçməlidir; əksinə olmamalıdır ki, yersiz bir söz deyib, təəssüflənərək sözlərini geri götürməyəsen”. O, tələffüzə xüsusi önəm verərək, onun diksiyasının önəmli olmasını, yersiz əl-qol hərəkətlərindən uzaq durulmasını, qarşıdakını sonadək dinləməyi tövsiyə edirdi (Yenə orada səh. 339).

Böyük filosof və müəllim olaraq Komenski davranışa dair gənclərə xitabən yazdığı traktatında süfrə mədəniyyətini əxlaqi kamilliyin vacib atributlarından sayaraq onu doqquz başlıqda ümumiləşdirmişdir. Burada da süfrə mədəniyyəti, səhər, nahar, axşam yeməyi dualara əməl etməyi, oturuşuna, duruşuna böyüklər qarşısında fikir verməyi, çox vacib hesab etmiş, bəzi tabulara da diqqət çəkmişdir.

Beləliklə, onun çoxşaxəli ictimai-pedaqoji fikirləri içərisində mühüm yer tutan “Böyük didaktika” adlı fundamental yaddaş kitabında 1653-cü ildə qələmə aldığı gənclər üçün toplanmış davranış qaydaları bu gün də mühüm əxlaqi-mənəvi, sosial-pedaqoji əsər olaraq öyrənilməyə, nəticə çıxarılməğa, qiymətli məxəz kimi iqtibas və istinad edilməyə layiqdir.

Bu kitabdan əldə edilən ən vacib əqli nəticə odur ki, insanlıq, insana sevgi yaradılmışların əşrəfi olan insanın ən böyük missiya-

sıdır. Haqlı olaraq deyildiyi kimi “Böyük didaktika məktəbi həyata, həyatı isə məktəbə gətirmişdir” (Yenə orada səh. 21). Komenski bu əsərində sanki insanlığın himnini səsləndirmişdir.

Açar soz: pedaqogika tarixi, pedaqoji elm, əxlaq, əxlaq tərbiyəsi, insansevərlik, davranış mədəniyyəti.

YAN AMOS KOMENSKİ İLK SİSTEMLİ TƏLİM KONSEPSİYASININ MÜƏLLİFİ KİMİ

Ismat Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University

rena_qurbanova@bk.ru

Avropa tarixinin ən coşqun və qaynar dövründə yaşayan Y.A.Komenski təlim-tərbiyənin məqsədi, məzmunu, təşkili, cəmiyyətdəki rolu, ona verilən tələblər və s. məsələlərdə sələflərini, həm də müasirlərini xeyli qabaqlamışdır. Y.A.Komenski elmin qızıl sütunudur. Pedaqogikanın müstəqil bir elmə çevrilməsi məhz onun adı ilə bağlıdır. Onun elmi əsaslara və qabaqcıl məktəblərin təcrübəsinə istinad edərək dövrün sxolastik məktəblərini kəskin tənqid etməsi, təlim sahəsində bir novator-pedaqoq kimi sinif-dərs sistemini “Həmişə hər şeyi öyrətməyin ümumi nəzəriyyəsini” əsaslandırması, məktəbdə dəqiq qaydaların yaradılması, dərsliklər tərtibi müəllimə qarşı irəli sürdüyü pedaqoji tələblər və s. haqqında baxışları dünya pedaqoji fikrinə dəyərli bir töhfədir. O, sələflərinin təlim-tərbiyə haqqındakı fikirlərini, fəlsəfi nəzəriyyəsini mükəmməl surətdə öyrənmiş, böyük pedaqoji ideyaların tükənməz xəzinəsi olan əsərlərində uzun müddətli müəllim təcrübəsindən istifadə etmişdir.

Həmçinin, Y.A.Komenski pedaqoji əsərləri üçün ilham mənbəyini xalq kütlələrinin ideologiyasından tapdığından zəngin yaradıcılığı ilə XVII əsrə kimi aparıcı olan pedaqoji fikrə yekun vurmuş, yeni pedaqoji nəzəriyyələr üçün bünövrə qoymuşdur.

Bu səbəbdən də onun zəngin irsi, pedaqoji nəzəriyyələri necə əsrdir ki, dünya pedaqoji fikrinin diqqət mərkəzində olmuş, 90 cildlik əsərlərini külliyyatı nəşr olunmuş, haqqənda saysız-hesabsız monoqrafiyalar, kitab və kitabçalar, qəzet-jurnal məqalələri çap olunmuş, yubiley sessiyaları, elmi-praktik konfranslar keçirilmiş, əsərlərinin müəyyən qismi (xüsusilə, “Böyük didaktika”) dünya dillərinə tərcümə olunmuşdur.

Y.A.Komenskinin 400 il bundan əvvəl söylədiyi pedaqoji ideyalarının elmi dəyəri orasındadır ki, qərinələr, əsrlər keçdikcə bu ideyalar Avropa ölkələrinə yayılmaqla qalmamış, sərhədləri keçəcək. Bu siyahıya Rusiya imperiyasının ucqarlarına, Güney Qafqaza Azərbaycana da nüfuz etmiş və pedaqoji elmlərin inkişafına böyük təkan vermişdir. XVII əsr Y.A.Komenskinin adı ilə bağlıdır. Onun yazmış olduğu “Böyük Didaktika” əsəri ilk əsərlərindən biridir.

Y.A.Komenskinin böyük bir xidməti də sinif dərslərinə dair məsələləri əsaslı şəkildə işləməsidir. İlk dəfə təbiətdə dörd fəslini, fəsilərin aylara, ayların nəticələrə, nəticələrin günlərə bölünməsinə əsas götürərək dərslərin 4 rübə bölünmüş, tətil və dərslərinin təşkilini müəyyən etmiş, əsaslandırılmış və təcrübə olaraq həyata keçirmişdir. Bununla da o, tədris məşğələlərini, sinif-dərs sisteminin əsasını qoymuş dərslərin necə planlaşdırılması və aparılmasına dair göstərişlər vermişdir. Y.A.Komenski sinif-dərs sisteminin səciyyəvi əlamətləri, təlimin təşkili forması olan dərsləri, onun quruluşu və aparılması xüsusiyyətlərini həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən işləyib hazırlamışdır. O, bu əsərdə “hamıya hər şeyi öyrətmək” ideyasını irəli sürmüş, kollektiv təlim formasını (sinif-dərs), sistemini əsaslandırmış, təlimin bir çox prinsip və metodlarını işləyib hazırlamışdır.

Yan Amos Komenski öz əsrinin oğlu olsa da, müasirimizdir. Ölməz ideyaları olan misilsiz qiymətli əsərləri ilə bu gün üçün də görkəmli, əhəmiyyətli, aktualdır.

Açar sözlər: Yan Amos Komenski, təlim-tərbiyə, sinif-dərs sistemi, “Böyük didaktika” əsəri

**YAN AMOS KOMENSKİNİN İNKİŞAFETDİRİCİ
TƏLİM HAQQINDA GÖRÜŞLƏRİNƏ MOLLA
NƏSRƏDDİNÇİ MAARİFÇİLƏRİN TƏHLİLİNDƏN
BİR NƏZƏR**

Kamal Jamalov

Nakhchivan State University

kamal.camalov@gmail.com

Məqalədə elmi pedaqogikanın banisi Yan Amos Komenskinin təlim-təhsil haqqında görüşləri ilə molla-nəsrəddinçi pedaqoq və maarifçilərin görüşləri uzlaşdırılır və təhlil süzgəcindən keçirilir. Molla-nəsrəddinçilər maarif, məktəb, təlim-tərbiyə məsələlərində qabaqcıl nəzəriyyə və təcrübəyə əsaslanmaqla, başqalarının mədəniyyətini kor-koranə təqlid etməyin heç vaxt tərəfdarı olmamışlar. Onlar fəaliyyəti boyu doğma vətənlərinin mədəniyyət tarixini öyrənmiş və əcnəbi dilləri də mükəmməl bildiklərindən Azərbaycanın hüduqlarından kənara çıxaraq məktəbşünaslıq tarixinin fikir mamaçası sayılan Komenski kimi nəhəng simanın ideyalarından qidalanmışlar.

Komenski yazır ki, “İndi məktəblərdə hamını hər şeyə öyrətmək lazım gəldiyini göstərmək lazımdır... I. Elmlərin və sənətlərin vasitəsi ilə qabiliyyətlər inkişaf etdirilsin; II. Dillər təkmilləşdirilsin; III. Bütün əxlaqi qaydalara uyğun olaraq xeyirxahlıq və əxlaqlar hər cəhətdən inkişaf etdirilsin; IV. Allaha həqiqətən hörmət edilsin”. Bu mənada, təlimin tərbiyəedici prinsipini əsas tutan molla-nəsrəddinçilər tədris planına elə fənləri daxil etməyin tərəfdarı idilər ki, tədris prosesində onlar uşaqlarda elmi dünyagörüşü ilə yanaşı, nəciə əxlaqi keyfiyyətlər də tərbiyə edə bilsin. Onlar, təlim prosesində əyaniliyə, şüurluluq və fəallığa, sistematikeyə əsaslanmağı lazım bilirdilər. Eyni zamanda, şagirdlərdə fikri fəallığı, təşəbbüskarlığı, müstəqil düşünmək bacarığını inkişaf etdirən üsulları, xüsusilə suallar, çalışma və təmrinləri yüksək qiymətləndirirdilər. Molla-nəsrəddinçilər

rəddinçilər təlim və tərbiyəyə vahid bir proses kimi baxmış, bu işi təkcə müəllimin fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırmayıb, şagirdlərdən də fəallıq, müstəqillik, səy və çalışqanlıq tələb etmişlər. İstər təlim, istərsə də tərbiyə prosesində uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almağı, təlim zamanı didaktikanın asandan çətinə, sadədən mürəkkəbə, məlumdan məchula və s. prinsip qaydalarını gözləməyi vacib bilmişlər.

Y.A.Komenski müəllimə yüksək qiymət verir; o deyir ki, öz işini forma üçün deyil, ciddi və mehriban surətdə yerinə yetirən müəllim həqiqi pedaqoqdur. Onun fikrincə, məktəbin düzgün işləməməsində əksər halda müəllimin özü təqsirkardır. O, şagirdlərə yaxın, səmimi olmağı müəllimdən tələb edərək yazırdı: “Əgər müəllimlər şagirdlərə güzəştə və nəzakətə yanaşsalar, şagirdlərin qəlbini sərt ifadələri ilə sındırmasalar, əksinə, onları atalıq məhəbbəti, nəvəsi və nəsihətlərlə özlərinə cəlb etsələr, məşğələlərə başlarkən məşğələlərin üstünlüyünü, xoş və asan olduğunu açıb göstərsələr; əgər müəllimlər ən çalışqan şagirdləri bəzən tərif etməklə... həvəsləndirsələr, əgər onlar şagirdləri öz evlərinə dəvət edərək, orada və eləcə də sinif otağında onlara sonralar da öyrənməli olacaqları şeylərin şəkillərini, optika və ya həndəsi alətləri, qlobusları və uşaqları heyratə gətirəcək bu kimi başqa şeyləri göstərərək, izah etsələr; daha sonra, əgər onlar uşaqlar vasitəsi ilə bəzən ata-analara hər hansı bir məlumat göndərsələr uşaqda biliyə həvəs oyanar”.

Komenski şagirdlərə “Nələri öyrətmək və öyrənməyə dair qaydalar”dan bəhs edərək yazır ki, “sadə mürəkkəbdən qabaq gəlməlidir: o, daha asan öyrənilir... Bu qaydaya müdriklik verən və onun yolunu işıqlandıran belə bir qızıl qayda vardır: yaxşı şeyləri ehtirasla, daha yaxşı şeyləri – daha böyük ehtirasla, ən yaxşı şeyləri isə ən qüvvətli ehtirasla mənimsəməyi və icra etməyi öyrədən məktəb xoşbəxtədir”. Bu kimi məsələyə Üzeyir Hacıbəyov da toxunaraq yazır: “Didaktika səndən tələb edir ki, bu öyrədilən şeyi intixab (bir şeyin ən yaxşısını ayırmaq – K.C.) etdiyin bir üsulla öyrədən zaman bu qaydalara

əməl et, yəni:

1. Uşağa aşına olan şeylərdən başlayıb biganə olduğu şeylərə keç.

2. Uşaq gözü ilə dərk etdiyi şeylərdən başlayıb, xəyal ilə dərk olunan şeylərə keç.

3. Sadə və bir əczalı şeylərdən başlayıb mürəkkəb və çox əczalı şeylərə keç və i.a.”.

Göründüyü kimi, mollaəsrəddinçilər Komenskinin əsərlərindəki didaktik yanaşmalar ilə yaxından tanış olmuşlar.

Açar sözlər: təlim, tərbiyə, təhsil, məktəb, şagird

ELMI PEDAQOGİKANIN BANISI Y.A.KOMENSKİNİN TƏLİMDƏ NƏZARƏT, YOXLAMA VƏ QİYMƏTLƏNDİRMƏ KONSEPSİYASI

Majid Ismikhonov

Baku State University

macidismixanov@gmail.com

Öz zəngin yaradıcılığı ilə bəşər mədəniyyətinə misilsiz xidmət göstərmiş böyük mütəfəkkir-humanist, elmi pedaqogikanın banisi, görkəmli çex pedaqoqu və filosofu Y.A.Komenskinin qiymətli pedaqoji irsində təlim nəzəriyyəsi və onun bir qolu kimi nəzarət, yoxlama və qiymətləndirmə konsepsiyası mühüm yer tutur.

Y.A.Komenskinin təlim konsepsiyasında nəzarət, yoxlama və qiymətləndirmənin təlimdə rolu, növləri, metod və vasitələri, təşkil mexanizmi, ona verilən tələblər, habelə qiymətləndirmə göstəriciləri, şərtləri və s. məsələlər öz əksini tapmışdır.

Nəzarət və qiymətləndirmə ilə bağlı konsepsiyada aşağıdakı başlıca tələblər müəyyənləşdirilmişdir: a) xeyrxahlıq, qayğı və diqqətlik, dözümlülük və səbrlik; b) tələskənlik, şagirdlərin yüklənməsinə yol verilməməsi, onların yaş, qavrama və fərdi xüs-

siyyətlərinin nəzərə alınması; c) nəzarət və yoxlamanın müntəzəm və sistemli aparılması; d) nəzarət və yoxlamanın müxtəlif növlərinin vəhdətdə tətbiqi, ciddiliklə əyləncəliliyin əlaqələndirilməsi; e) nəzarət, yoxlama və qiymətləndirmənin bütün metod və vasitələrindən istifadə edilməsi və onların şəraitə uyğun tətbiq edilməsi; f) nəzarət və qiymətləndirmənin yoxlama funksiyası ilə yanaşı, həm də öyrətmə, möhkəmlətmə, təşihətmə, həvəsləndirmə və diaqnostik funksiyalarının vəhdətdə həyata keçirilməsi.

Y.A.Komenskinin təlim konsepsiyasında nəzarət, yoxlama və qiymətləndirmə metod və vasitələri, onların növləri və tətbiqi mexanizmi mühüm yer tutur. “Böyük didaktika” əsərində aşağıdakı nəzarət növləri öz əksini tapmışdır: şifahi və yazılı nəzarət, qarşılıqlı nəzarət və özünənəzarət metodları; təmrin, yarış və oyun metodları; yoxlama və imtahan metodları və.s.

Konsepsiyada yoxlama və imtahan sistemi xüsusi maraq doğurur. Bu sistemdə saatlıq, günlük, həftəlik, aylıq, trimestrik (semestrik), illik yoxlama və imtahanlar nəzərdə tutulur.

Konsepsiyada qiymətləndirmə göstəriciləri də öz həllini tapmışdır. Bu göstəricilər təlimin məqsəd və vəzifələri, məzmunu ilə sıx bağlıdır. Y.A.Komenski təlimdə şagirdə “keçilənləri 1) bilməyi, 2) bacarmağı, 3) şərh etməyi və 4) işə tətbiq etməyi öyrətməyi”, və qiymətləndirmə zamanı bu bacarıqları nəzərə almağı vacib hesab edirdi. Konsepsiyada “Yoxlama və imtahanlarla bağlı qanunlar”da qiymətləndirmə zamanı nəzərdə tutulan göstəricilər öz əksini tapmışdır: şagirdlərin “bilikləri nə dərəcədə qavramaları və anlamaları, düzgün danışa bilmələri, bütün tapşırıqğa cavab verə bilmələri, səhvə yol verib-verməmələri” və s. bu qəbildəndir. Bu başlıca göstəricilər əsasında qiymətləndirmə-dəyərləndirmə həyata keçirilir.

Konsepsiyada qiymətləndirmənin formaları da nəzərdən keçirilir. Orada böyük humanist-pedaqoqa xas olan xeyirxahlıq və humanizm prinsiplərini ifadə edən qiymətləndirmə-dəyərləndirmə formaları əsas yer tutur. Belə formalara tərifləmə,

mükafat, həvəsləndirmə, fərqlənən şagirdi başqalarına nümunə göstərmək, və s. daxildir. Təlimdə yetirməyən, çox çalışmayan şagirdlər diqqətsiz buraxılır: onlara qayğı və yoldaşlarının səviyyəsinə çatmaq üçün kömək göstərilir. Çünki böyük pedaqoqun təlim konsepsiyasında qiymət sadəcə məqsəd deyil, vasitədir; yaranmış çətinlikləri, yol verilən səhvləri aradan qaldırmaqla şagirdin təlimdə irəliləməsini təmin etməyə, səy və məsuliyyətlərini artırmağa xidmət edir.

Qiymətləndirmə təlim prosesinin çox mühüm pilləsidir; o, düzgün təşkil edildikdə təlimdə əks əlaqəni təmin edir, hansı şagirdin nədə çətinlik çəkdiyini, onunla hansı istiqamətdə işləmək lazım olduğunu, zəruri korreksiya və proqnozlaşdırma tədbirlərini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Qiymətləndirmə şagirdi də öz inkişafı üzərində işləməyə - bilik və bacarıqlarındakı kəsrləri aradan qaldırmağa, təlimə səy və məsuliyyətini artırmağa yönəldir. Bu işdə onun əməyinin düzgün qiymətləndirilməsi vacibdir. Qiymət incə, həssas bir pedaqoji vasitə kimi şagirdi həvəsləndirə və ya ruhdan sala bilər. Hər şey qiymətin necə verilməsindən, bu zaman müvafiq pedaqoji şərtlərin necə nəzərə alınmasından çox asılıdır. Bu şərtlər hansılardır? Y.A.Komenskinin təlim konsepsiyasında qiymətləndirmə şərtləri sırasında aşağıdakıları göstərmək olar: a) obyektivlik və ədalətlik; b) humanizm və xeyirxahlıq; c) şəffaflıq və aşkarlıq; d) müəyyən ölçünün gözlənilməsi; e) biliyin mənimsənilməsinin keyfiyyət və kəmiyyət cəhətlərinin vəhdətdə nəzərə alınması; f) mənfi qiymətləndirmədən mümkün qədər az istifadə edilməsi.

Açar sözlər: Y.A.Komenskinin təlim konsepsiyası, yoxlama və qiymətləndirmə: növləri, metod və vasitələri, göstəriciləri, şərtləri

AZƏRBAYCANDA “ANA QUCAĞI MƏKTƏBİ”

Mehriban Shirzadova

Azerbaijan Republic Education Institute

Sülhsevər Çexiya xalqının unudulmaz bəşəri pedaqoji idryaların carcısı Y.A.Komenskinin şah əsərlərindən biri də “Ana qucağı məktəbi”dir.

Komenskişünas alimlərin fikrincə bu əsər dünyada bu sahədə yazılan ilk kitabdır. Onun 1628-ci ildə çex dilində yazdığı bu əsər Avropada, Rusiyada olduğu kimi Azərbaycanda da böyük maraq doğurmuşdur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində tələbə ikən bu kitabla maraqlandım. Nəhayət son illər M.F.Axundov adına Respublika mərkəzi kitabxanasının əməkdaşı Mehriban xanımın köməyi ilə onun son variantını Moskvadan əldə etdik. Beləliklə 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi Şurasının 05 may 2017-ci il tarixli qərarı (protocol № 2) ilə bu kitabı çap etdirdim.

Tədqiqatçıların fikrincə elmi pedaqogikanın inkişafında Komenskinin rolu və xidmətləri fəlsəfənin inkişafında Dekart ilə Bekonun, astronomiyanın inkişafında Kopernikin roluna bərabərdir.

Y.A.Komenskiyə şöhrət qazandıran “Ana qucağı məktəbi” məktəbəqədər yaşlı uşaqların mənəvi-əxlaqi və fiziki tərbiyəsinə dair rəhbərlikdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- “Valideynlərin və məktəblərin öz vəzifələrini yaxşı bilmələri üçün onlara rəhbər göstərişlər verən kitabça yazmaq lazımdır”.

- “Ana qucağı məktəbində təmrinlər üçün ola bilən vəsaitşəkilli kitablardır”.

- “İnsana onun həyatı ərzində xeyir vermək üçün öyrədiləcək bütün biliklər birinci məktəbdə (yəni “Ana qucağı məktəbində”) verilməlidir”.

- “Kiçikyaşlı uşaqları daimi əməyə və iş görməyə alışdırmaq lazımdır”.

- “Uşaqlar iltifatlığa və başqalarına xidmət göstərməyə hazır olmalıdırlar”

- “Uşaqlar Allah tərəfindən bizlərə bəxş edilmiş elə ləl-cəvahiratdır ki, o heç bir xəzinə ilə müqayisə edilə bilməz”.

-“ Qızıl-gümüş o qədər də etibarlı deyil, uşaqlar isə əbədi irsdir”.

-“ Qızıl-gümüş torpaxı altından əmələ gəlmişdirsə, uşaqlar bizim özümüzün varlığımızdan əmələ gəlmişdir”.

- “Kimlərin evində ki uşaq var, o elə bilsin ki, onun evində mələklər var”.

-“Valideynlər öz övladlarını yalnız yeməsi, yaxşı geyinməsi ilə deyil, həmçinin onların mənəviyyatının zənginləşməsi ilə məşğul olmalıdırlar”.

-“ Körpə uşağı ana südündən tez kəsən ana, ana deyil, analıqdır, yəni ögey anadır”.

-“ İki mühüm xüsusiyyət insanları heyvanlardan ayırır: bunlardan biri əql (ağıl), digəri isə nitqdir”.

-“ Öz toxumundan inkişaf etmiş körpə bitginin yaxşı inkişaf etməsi və dadlı məhsul verməsi üçün onu başqa yerə - bostana köçürürlər. Uşaq da belədir. Ana qucağında tərbiyə alan, əql və fiziki cəhətdən sağlam olan 6 yaşlı uşağı da yaxşı inkişaf etməsi üçün müəllimin himayəsinə, yəni məktəbə vermək lazımdır”.

“ Uşaqlarda məktəbə və müəllimə sevgi və etibar hisslərinin alğıdırılması da valideynlərin vəzifələrindəndir”.

Y.A.Komenskinin ideyaları Azərbaycan pedaqoji fikir nümayəndələrindən S.Vəlibəyov ilə S.M.Qənizadə tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. S.Vəlibəyovun 1888-ci ildə Tiflisdə nəşr etdirdiyi “Qüdrəti xuda”, S.M.Qənizadənin 1906-1907-ci illərdə “Rəhbər” jurnalında nəşr etdirdiyi “Körpə uşaqlar tərbiyəsi” adlı məqalələri bu cəhətdən xarakterikdir.

Açar sözlər: Ana qucağı, ləl-cəvahirat, məktəblər, analıq, aqıl və nitq, məktəb.

YAN AMOS KOMENSKİ ELMI PEDAQOGİKANIN BANISI KİMİ

Nigar Aliyeva ¹, Saadat Aliyeva

Azerbaijan State Pedagogical University¹,

Gazakh branch of Baku State University²

niay.83@mail.ru¹/mursaqulova@gmail.com²

Pedaqoji fikir tarixində mühüm yer tutan və elmi pedaqogikanın banisi kimi tarixdə iz qoyan şəxsiyyətlərdən Yan Amos Komenski öz dövrünün ən tanınmış ziyalı idi. Belə ki, onun pedaqoji irsində uşaqların təhsili və tərbiyəsinə dair bütün mühüm məsələlər öz əksini tapmışdır. Yeni dövr pedaqogikasının yaradıcısı kimi də adı elmə həkk olunmuşdur.

Komenskinin düşüncələri öz dövrünün alim və pedaqoqlarından insana qarşı olan insanpərvər münasibəti, eyni zamanda, təhsilə qarşı diqqəti ilə seçilirdi.

Məlum olduğu kimi, Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin əsasını təbiətə müvafiqlik, didaktik prinsiplər, ailə pedaqogikası və bu kimi vacib məsələlər təşkil edirdi. Komenski pedaqoji fikir tarixində sinif-dərs sistemi ilə yadda qalmış və tarixə yazılmışdır.

Təbiətə müvafiqlik prinsipinin əsasını insan anadan olduğu gündən 24 yaşına qədər olan mərhələ təşkil edir. Burada əsas məsələ “hamıya hər şeyi öyrətmək” amilidir. Onun fikrincə, insan təbiətin bir hissəsi olduğundan, tərbiyəsi də, təlimi də təbiətin qaydalarına tabe olmalıdır: “Təbiət hər yerdə bizə nümunə göstərir”.

Y.A.Komenski əyanilik prinsipini müəllimlər üçün “Qızıl qayda” adlandıraraq yazırdı: “Mümkün olan hər şeyi duyğularla qavramağa təqdim etmək, yəni görünəni – görmə duyğusuna, səsi – eşitmə duyğusuna, iyi – iybilmə duyğusuna, dadı olanı – dad duyğusuna, toxunula biləni – lamisə duyğusuna təqdim etmək qoy müəllimlər üçün qızıl qayda olsun”.

Komenski insanın böyümə mərhələlərini 6 dərəcəyə bölürdü. Eyni zamanda hər bir dövr üçün də məsələlər qoyurdu.

1. Anadan olandan 6 yaşa qədər;
2. 6 yaşdan 12 yaşa qədər;
3. 12 yaşdan 18 yaşa qədər;
4. 18 yaşdan 24 yaşa qədər.

Qeyd etdiyim bu yaş mərhələlərində pedaqoq insanın fiziki artımını, hiss orqanlarının inkişafını, intellektual cəhətdən inkişafını və s. bu kimi məsələləri vacib hesab edirdi.

Komenskinin pedaqoji sistemi hər şeyə nikbin şəkildə yanaşır. Belə ki, o, mərhəmətli, əsl kişi xüsusiyyətli insanların olmasını vacib hesab edirdi. Bu onu deməyə əsas verir ki, Komenskinin pedaqoji sistemini pedaqoji prosesin humanist pedaqogika modeli kimi də təqdim etmək olar. Qeyd etdiyim modeldə əsas məqsəd insanın düzgün şəkildə yetişdirilməsindən ibarətdir.

Komenskinin ən möhtəşəm əsəri olan “Böyük didaktika” pedaqoji fikrin ən dəyərli əsərlərindən biri hesab edilir. O, bu kitabında didaktikanın nəzəri-pedaqoji və sinif-dərs sisteminin pedaqoji əsaslarını işləmişdir.

Y.A.Komenskiyə görə, təlim elmlərin əsaslarına dair biliklərə əqlin yolu ilə çatmaq məsələsidir. Əql həqiqətin intizam kətanı ilə əkin üçün hazırlanan canlı tarlasıdır. Biz bu tarlada toxumu əkməli, becərməli, suvarmalı, günəş və hava ilə təmin etməliyik. Əvvəlcə əşya, sonra söz öyrədilməlidir; əşya bəzək, söz isə paltardır. Təlimin əsasını – onun ilk pilləsini hissələr və qavrayış təşkil edir. Bundan sonra ikinci pillə - müəllimin şərh, müqayisəsi, ümumiləşdirməsi və mücərrədləşdirilməsi gəlir. Lakin təlim prosesinin bu pillələrlə bitmiş hesab etmək olmaz. Çünki şagirdlərin bilik və bacarıqları hələ təkmilləşməyib.

Beləliklə, dediklərimizə əsasən belə nəticəyə gələ bilərəm ki, Y.A.Komenskinin pedaqoji irsi illər və əsrlər keçməsinə baxmayaraq, daima öyrənilir, yeniləşir və aktuallaşır.

Açar sözlər: Yan Amos Komenski, pedaqogika, mərhələ, pedaqoji irs, prinsip

SXOLASTİK TƏLİMİ REALLIĞA ÇEVİRƏN PEDAQOQ

Sadreddin Badiyev

Sheki branch of Azerbaijan State Pedagogical University
bediyev1946@mail.ru

Dahi fizik İ.Nyutondan soruşurlar ki, sizin bu qədər elmi kəşfləriniz nə ilə bağlıdır? Nyuton cavab verir ki, mən məşhur alimlərin çiyinləri üzərində dayanaraq daha uzaqları görə bilirəm.

Realist pedaqogikanın banisi Y.A.Komenski də Demokritin, Platonun, Aristotelin, Sokratın, Kvintilyaninin, Kompanellinin və b. filosofların pedaqoji fikirlərinə, ideyalarına istinad etməklə elmi pedaqogikanın əsaslarını yaratmışdır.

Y.A.Komenskinin realist pedaqogikanın əsaslarını yaratmaqda onun fitri istedadı malik olması, dövrünün məşhur universitetlərində təhsil alması, həmçinin onun 1614-cü ildə Pre-rovdakı məktəbə rəhbər olması, sonra isə 1618-ci ildə Fulnek şəhərindəki qardaşlıq məktəbinə rektor təyin edilməsi ilə əlaqələndirmək olar. Qeyd edilən vəzifələrdə olarkən Y.A.Komenski təlim və tərbiyə prosesinin içərisində olmuş, nəyin lazım olub-olmadığını bilavasitə görmüş, götürmüşdür.

Y.A.Komenski katolik dininə mənsub olsa da sensualist idi, yəni real aləmi hissi idrakla dərk etməyin mümkünlüyünün tərəfdarı idi. Gənc nəslin tərbiyəsində dinin mühüm rola malik olduğunu göstərirdi. O, Tomizim fəlsəfi cərəyanının tərəfdarı idi. Qeyd edirdi ki, qəlbində Allah xofu olmayan insanlardan ən eybəcər hərəkətlər gözləmək olar. Allaha, dinə inam insanı pis hərəkətlərdən təcrid edir. Y.A.Komenskinin dinlə bağlı ideyaları müasir həyat üçün daha çox faydalıdır. Ona görə ki, bədbinliyə qapılanların, özünəqəsd edənlərin, cinayətə əl atanların sayı getdikcə artmaqdadır.

Y.A.Komenski humanist və demokrat idi. O, "hamıya hər şeyi öyrətmək" mahiyyətli pedaqogika elminin əsas məqsədini

insanlara təhsil verməkdə, onların idakını inkişaf etdirməkdə görürdü.

Y.A.Komenski yazırdı ki, adlı-sanlılar, adsız-sansızlar, varlılar və yoxsullar, oğlanlar və qızlar, bütün şəhərlilər və kəndlilər, kəndcikdə olanlar bərabər səviyyədə təhsilə və məktəbə cəlb edilməlidirlər.

Y.A.Komenski gənc müəllimlərin əldə rəhbərlik kimi tutacaqları, istinad edəcəkləri əyanilik, tədrisçilik, təqlidçilik, mümarisə kimi prinsipləri elmi-metodiki cəhətdən işləmişdir. O, təlimdə əyanilik prinsipinə xüsusi əhəmiyyət verərək yazırdı: “Mümkün olan hər şeyi duyğularla qavramağa təqdim etmək, yəni görünəni görmə duyğusuna, səsi eşitmə duyğusuna, iyi-iyibilmə duyğusuna, dadı-dadbilmə duyğusuna, toxunanla bilməni-lamışə duyğusuna təqdim etmək qoy müəllimlər üçün “qızıl qayda” olsun”.

Bəlkə də təlimdə əyanilik ideyası Y.A.Komenskiyə Tommazo Kampanellanın yazdığı “Günəş şəhəri” əsərindən keçmişdir. Çünki bu əsərdə elə bir şəhər təsvir olunur ki, onun küçələrinin bütün divarlarına təbiət təsvirləri olan şəkillər yapışdırılmışdır. Şəhərin küçələrini gəzən uşaqlar əxlaqi-estetik və elementar biliklərə yiyələnmiş olurdular.

Y.A.Komenskinin məktəblə bağlı ideyalarında uşaqların yaş dövrlərinə uyğun məktəblə təmin edilmələri diqqəti cəlb edən məsələlərdəndir.

Y.A.Komenskinin sinif-dərs sistemi, o dövr üçün təlim və tərbiyə prosesində inqilab idi. Ona görə ki:

1. Y.A.Komenskinin yaratdığı məktəb sözün həqiqi mənasında humanist məktəb idi.

2. Y.A.Komenskinin məktəbi fərdi təlimdən kollektiv təlimə keçən məktəb idi.

3. Y.A.Komenski məktəbi sxolastik məktəbə nisbətən realist məktəb idi.

4. Sinif-dərs sistemi ilə Y.A.Komenski məktəbin, təlim prosesinin idarə olunmasının əsaslarını qoydu.

Y.A.Komenski dərslərin elmi-metodik əsaslarını verməklə təlimin sistemə uyğun və ardıcıl, möhkəm zəmində öyrədilməsi haqqında tam bir nəzəriyyə yaratdı. O qeyd edirdi ki, gəncliyə səthi deyil, əsaslı təhsil verilsin, biliklər asanlıqla əldə edilsin.

Y.A.Komenski müəllimlik sənətinə yüksək qiymət verərək qeyd edirdi ki, müəllim sənətini hədsiz dərəcədə sevməli, öz üzərində müntəzəm işləməlidir.

Y.A.Komenskinin dərslə bağlı ideyaları alman pedaqoqu İ.F.Herbert tərəfindən daha da inkişaf etdirilmişdir. İ.F.Herbert ilk dəfə dərslərin mərhələləri ideyasını irəli sürmüşdür. “Təlim dərəcələri” adlı nəzəriyyəsində İ.Herbert dərslərin dörd mərhələsini göstərmişdir. 1. Aydınlıq, 2. Assosiasiya, 3. Sistemləşdirmə, 4. Metod.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə Y.A.Komenskinin ideyaları İ.H.Pestalotsinin, A.Disterveqin, C.Dyuinin, B.Blümün (taksonomiya) və digər pedaqoqların simasında daha da inkişaf etdi.

Açar sözlər: Dahi, sensualist, humanist, prinsip, sinif-dərs sistemi, təlim nəzəriyyəsi, taksonomiya

YAN AMOS KOMENSKİNİN PEDAQOQİ İRSİ PROFESSOR B.B.KOMAROVSKİNİN TƏDQİQATLARINDA

Roya Jafarli

Azerbaijan State Pedagogical University
jafarli_roya@gmail.com

XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda təhsil quruculuğu sahəsində təbəddülatlar davam edirdi. Tarixi-pedaqoji irsə yanaşmalar fərqli idi. Bəzi pedaqoqlar yeni pedaqogika elminin yaradılmasında milli, Avropa və rus pedaqoji fikrindən istifadə etməyi zəruri hesab etdiyi halda, bəziləri bu ideyanın əleyhinə çıxır. Yeni pedaqogikanı proletariyatın təcrübəsindən çıxarmağı irəli sürürdü. Proletariyatın isə ciddi təcrübəsi yox idi. Onlar

keçmiş quruluşu inkar etdikləri kimi, onun təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsini və təcrübəsini də inkar edirdi. Klassik pedaqoji irsin ən yaxşı cəhətlərini nəzərə almadan, dünya təcrübəsini öyrənmədən daha mütərəqqi təhsil-tərbiyə nəzəriyyəsini yaratmağın mümkün olmadığını əsaslandıran tədqiqatçılardan biri də B.B.Komarovski idi. Görkəmli klassik pedaqoq və filosofların zəngin irsi ilə tanışlıq onda pedaqoji sahəyə maraq yaratmaqla yanaşı, onun gələcək tədqiqatlarının metodoloji bazası rolunda çıxış etmişdir. Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin araşdırılmasında, onun didaktik fikirlərinin sistemli tədqiqi və təbliğində B.B.Komarovskinin mühüm xidmətləri olmuşdur. O, ilk dəfə Y.A.Komenskinin “Böyük didaktika” və “Ana qucağı məktəbi” adlı əsərlərindən təhsillə bağlı zəruri məsələləri seçərək “Didaktik prinsiplər” adı ilə 1941-ci ildə “Azərnəşr”də çap etdirmişdir. Kitaba B.B.Komarovski “Yan Amos Komenskinin pedaqoji görüşləri” adlı iri həcmli ön söz yazmışdır. Məqalədə böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenskinin elmi pedaqogikanın formalaşmasında rolu əsaslandırılmış, dünyagörüşünün formalaşmasına təsir göstərən amillər məktəb sistemi, yaş dövrləri, didaktik fikirləri sistemli şəkildə şərh olunmuşdur. Sonrakı tədqiqatlarında Y.A.Komenskinin yaradıcılığına mütəmadi müraciət etsə də yalnız 1957-ci ildə onun haqqında “Y.A.Komenskinin didaktik təlimi” adlı məqalə yazmışdır. İrihəcmli bu məqalə 4 hissədən ibarətdir: 1) təhsilin məqsədi və məzmunu; 2) Komenski didaktikasının elmi əsasları; 3) təlimin prinsipləri; 4) təlimin üsulları. B.B.Komarovski onun didaktik təlimini şərh edərkən orijinal təhlil üsulundan istifadə edir. O yazır: “Komenski bir yepiskop kimi tərbiyənin əsas məqsədini şəxsiyyətin dindar olaraq və əxlaqi-dini istiqamətdə inkişafetdirilməsində görür”. XX əsrin 50-ci illərində din kəskin tənqid edildiyi bir vaxtda B.B.Komarovski Y.A.Komenskinin dini görüşlərini təhlil edərkən onu tənqid etmir, onun fikirlərini köhnəliyin qalıqlığı hesab etməyərək yazırdı: “Komenski dinə əxlaqi tərbiyənin ən mühüm ünsürü kimi baxırdı”. Y.A.Komenski didakti-

kasının elmi əsaslarını şərh edən B.B.Komarovski çox zəngin mənbələr əsasında onun didaktik fikirlərinin formalaşmasına təsir edən amilləri müəyyənləşdirmiş, məzmununa aydınlıq gətirmiş, orijinallığını əsaslandırmışdır. 60-80-ci illərdə pedaqogika tarixi ilə bağlı nəşr olunan dərs vəsaitlərində, Y.A.Komenski ilə bağlı yazılan (Ə.Seyidov, Ə.Tağıyev, Y.Talıbov) məqalələrdə məhz B.B.Komarovskinin araşdırmalarından geniş istifadə olunmuşdur.

Açar sözlər: B.B.Komarovski, Y.A.Komenski, elmpedagogika, pedaqojifikir, “Didaktik prinsiplər”

Y.A.KOMENSKİNİN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİNDƏ İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM

Ummani Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University

umhane@mail.ru

Müasir gəncliyin bəşəriyyətin əldə etdiyi nailiyyətlərə və əxlaqi-mənəvi sərvətlərə yiyələnməsində, bir vətəndaş kimi yetişməsində təhsilin rolu danılmazdır. İnkişaf etmiş və bacarıqlı şəxsiyyətin formalaşdırılması ənənəvi və müasir təhsilin başlıca vəzifəsi sayılır. Təhsil ümumbəşəri hadisədir və onun forma, məzmun, eləcə də özünəməxsus funksiyaları vardır. Təlimin qarşısında duran vəzifənin müvəffəqiyyətlə həll edilməsi üçün birinci növbədə onun inkişafetdirici imkanlarını düzgün müəyyən etməyi bacarmaq lazımdır. İnkişafetdirmə uşağın nitqinə, fikri izahetmə qabiliyyətinə, qavrama imkanına, təxəyyülünə, təfəkkür fəaliyyətinə və sərbəst inkişafına köməklik etməlidir, eyni zamanda şagirdin hissi idrakının formalaşmasına da güclü təsir göstərməlidir. Çünki hissi idrak ətraf aləmin dərk edilməsinə və anlayışların formalaşmasına ilkin zəmin yaradır.

Zaman keçdikcə cəmiyyətin inkişafı və tələbatı ilə bağlı olaraq bu fikir digər klassiklərin əsərlərində daha da inkişaf etdi-

rilmiş və təlimin vacib vəzifələrindən biri kimi hesab olunmuşdur, M. Monten, Y.A. Komenski, J.J. Russo, İ.Q. Pestolotsi, A. Disterverq və b. pedaqoji əsərlərində inkişafetdirici təlim əsas aparıcı ideyalardan biri olmuşdur.

Y.A. Komenski yeni pedaqoji dövrün banilərindən biri olmuşdur (1592-1670). Y.A. Komenskinin bütün əsərlərində inkişafetdirici təlim ideyası əsas fikir kimi səslənmişdir və uşağın təbii imkanlarının təbiətə müvafiqlik prinsipinə uyğun şəkildə formalaşdırılması göstərilmişdir. O deyir ki, təbiət vahiddir, orda hər şey məqsədyönlüdür, ahəngdardır və qaydalar hakimdir. Təbiət sıçrayışları sevmir, hər şey tədricən baş verir, təbiət amansızlığa dözmür, hər bir hərəkətdə özünəməxsus proseslərdən çıxış edir, hər şey təbii yolla baş verir. Buradan belə çıxır ki, uşaq da təbiətin bir hissəsi olduğuna görə, onun tərbiyəsi də təbii yolla getməlidir.

Y.A. Komenskinin dünyagörüşünün əsasını sensualizm təşkil etsə də, onun fikirlərinin formalaşmasına dini dünyagörüşü də böyük təsir göstərmişdir. Ona görə də o ruhun üç bəzəyini-təhsili, xeyirxahlığı və möminliyi bir-birindən ayırmamağı lazım bilirdi.

“Ana qucağı məktəbi” ndə təlim və tərbiyədə təbiətə müvafiqlik prinsipinə əsaslanaraq uşağın təbii imkan və qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək kimi fikirlərini əsaslandırır.

Humanizm və demokratizm Komenskinin pedaqoji fikirlərinin ən parlaq prinsipləridir.

Komenskinin müəllim üçün “Qızıl qayda” adlandırdığı əyaniilik prinsipi inkişafetdirici təlimin əsas mənbəyidir. Çünki bu prosesdə uşaq mümkün olan hər şeyi duyğuları ilə qavramağa çalışır. Ətraf aləmi hiss edərək, toxunaraq, görərək, eşidərək, dadaraq örendikdə daha təsirli, yadda qalan və təəccübləndirən öyrənmək olur.

Əslində bu fikirlər bu gün də müasir təhsilin əsas tələblərindən biridir, şagird təlim prosesində ətraf aləmlə canlı təmasda olaraq öyrənməlidir, buradan da onun yaradıcı-tədqiqatçılıq yo-

lu müəyyən edilməlidir. İ.Pavlov “Ətraf mühitin dərk edilməsində ikinci signal sisteminin rolu” əsərində göstərir ki, uşağın ətraf mühiti hissiyatlı dərk etməsinin fizioloji əsasını görmə, eşitmə, dad bilmə, qoxu və digər analizatorların birgə harmonik fəaliyyəti təmin edir. İdrak prosesində analizatorlar nə qədər çox olarsa təsəvvürlər bir o qədər dolğun, məzmunlu, rəngarəng və zəngin olar. Y.A.Komenskinin əsərlərində tərbiyə məsələləri də özünəməxsus yer tutur, təlim və tərbiyənin vəhdətdə olduğunu bir daha vurğulayır. O, tövsiyə edirdi ki şəxsiyyətin formalaşmasında qəlbin, ruhun tərbiyəsi əsas məsələdir ki, mərhəmətli gənclər yetişdirilsin. Uşaqlarda düzgün mənəvi-əxlaqi tərbiyəni formalaşdırmaq üçün tərbiyə üsullarını diqqətli seçmək lazımdır.

Açar sözlər: inkişafetdirici təlim, təbiətəmuvafiqlik, sensualizm, tərbiyədə humanizm, təlimdə əyanilik.

AMOS KOMENSKİNİN PEDAQOJİ İRSİNİN AZƏRBAYCANDA TƏDQIQI VƏ TƏBLİĞİ

Yaqut Rzayeva

Azerbaijan State Pedagogical University
yaqut_rzayeva@mail.ru

Elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda tədqiqi və təbliğində milli pedaqoqlar xeyli iş görmüşdür. Belə ki, keçən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq onun haqqında həm tədqiqatlar aparılmağa başlanmış, həm də əsərlərinin bəziləri dilimizə çevrilmiş, pedaqoji irsinin gələcək müəllimlərə öyrədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Milli pedaqoqlar tərəfindən formalaşdırılan bu ənənə son illərdə AD-PU-nun İbtidai təhsil fakültəsinin dekanı, pedaqoji elmlər doktoru, professor, əməkdar elm xadimi Fərrux Rüstəmov tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Prof.Fərrux Rüstəmovun Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin

tədqiqi, tədrisi və təbliği sahəsindəki xidmətləri aşağıdakı sahələri əhatə etmişdir:

I. Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin tədqiqi. Prof.F.Rüstəmov Y.A.Komenskinin elmi pedaqogikanın formalaşdırılmasındakı misilsiz xidmətlərinin araşdırılmasına, onun həyatının mühüm məqamlarının öyrənilməsinə, dünyagörüşünün, yaratdığı məktəb sisteminin, pansofiya ideyasının, didaktik ideyalarının, tərbiyə nəzəriyyəsinin tədqiqinə həsr olunmuş bir neçə elmi əsərlərin müəllifidir. “Y.A.Komenski və Azərbaycanda pedaqoji elmin inkişafı” (1992), “Y.A.Komenskinin həyatı, yaradıcılığı və pedaqoji irsinin Azərbaycanda öyrənilməsi” (2012) əsərləri bu baxımdan maraq doğurur. Onun araşdırmaları özünəqədərki tədqiqatlardan kəskin şəkildə fərqlənir. Keçən əsrin 20-ci illərindən 90-cı illərin axırlarına kimi Azərbaycanda Y.A.Komenski ilə bağlı yazılan əsərlərin heç birində onun dini görüşlərinə toxunulmamış, onun dini təhsil alması, dini rəhbər olması, yaradıcılığında bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirməsinin səbəbləri araşdırılmamışdır. Prof.F.Rüstəmovun silsilə məqalələrində, dərslik və dərs vəsaitlərində bu çatışmazlıq aradan qaldırılmış, onun yaradıcılığına kompleks baxış həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan onun “Y.A.Komenskinin dini-əxlaqi görüşünə dair” (2000) məqaləsi böyük maraq doğurur.

II. Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin tədrisi. Prof. F.Rüstəmovun xarici ölkələrin təhsil və pedaqoji fikir tarixinin öyrənilməsinə həsr olunmuş “Yeni dövrün pedaqogika tarixi” (2004) dərs vəsaitində və “Pedaqogika tarixi” (2006; 2010) dərsliyində elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenskinin zəngin pedaqoji irsinin gələcək müəllimlərə öyrədilməsi nəzərdə tutulmuş, haqqında xeyli yeni məlumat verilmişdir.

III. Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin təbliği. Prof.F.Rüstəmovun bu sahədəki fəaliyyəti çoxşaxəlidir:

1) *Y.A.Komenski ilə bağlı yazılan elmi və publisistik məqalələrin, kitab və kitabçaların araşdırılması, təhlil olunması və ümumiləşdirilməsi.* Azərbaycanda haqqında ən çox yazılan xa-

rici ölkə pedaqoqlarından biri də Y.A.Komenskidir. Keçən əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu günə qədər onun haqqında xeyli tədqiqatlar aparılmışdır. Prof.F.Rüstəmov onların hamısını bir-bir oxumuş, təhlil etmiş, ciddi elmi ümumiləşdirmələr aparmışdır. Tədqiqatlarının nəticəsi kimi ilk dəfə “Y.A.Komenski və Azərbaycanda pedaqoji elmin inkişafı” (1992), “Y.A.Komenskinin dini-əxlaqi görüşünə dair” (2000) adlı əsərlərini yazmış, sonra “Azərbaycan pedaqogikaşünaslığı” (2016) dərsliyində həmin problemi yenidən elmi-tədqiqatın predmetinə çevirmişdir. Y.A.Komenski ilə bağlı yazılan əsərlər haqqında məlumatı “Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixi dair ədəbiyyat” adlı biblioqrafik göstəriciyə daxil etmişdir.

2) *Y.A.Komenski ilə beynəlxalq və respublika səviyyələrində keçirilən konfransda iştirak.* 1992-ci ildə Azərbaycanda Y.A.Komenskinin anadan olmasının 400 illiyinə həsr olunmuş həm beynəlxalq, həm də respublika səviyyəli bir neçə konfrans keçirilmişdir. O, ADPU-da “Y.A.Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda öyrənilməsi tarixindən”, BDU-da “Y.A.Komenskinin didaktikasının əsasları” mövzusunda məruzələr etmiş, məruzənin tezisləri nəşr olunmuşdur.

3) *Y.A.Komenski ilə bağlı gələcək müəllimlərə mühazilərin oxunması.* Prof.F.Rüstəmov keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlindən ADPU-da və BQU-da gələcək müəllimlərin təhsil-tərbiyəsi ilə məşğuldur və “Pedaqogika” və “Pedaqogika tarixi” fənnini tədris edir. Mühazirə və seminar məşğələlərində tələbələrə Y.A.Komenskinin zəngin irsi ilə bağlı geniş məlumat verir, onunla bağlı hazırladığı slaydları təqdim etməklə onlarda pedaqoji təfəkkürün formalaşdırılmasına çalışır.

Açar sözlər: Yan Amos Komenski, pedaqoji irs, Fərrux Rüstəmov, milli kadrlar, “Böyük didaktika”

Y.A. KOMENSKI MÜƏLLİMİN SƏRİŞTƏLİLİYİ VƏ PEŞƏKARLIĞI HAQQINDA

Yashar Pektanch

Baku State University

ya_pek@hotmail.com

XVII əsrdə yaşamış çex pedaqoqu Yan Amos Komenski (1592-1670) elmi pedaqogikanın banisi hesab olunur. Komenskinin “Böyük didaktika” əsəri pedaqoji fikrin ən dəyərli əsərlərindən biri hesab edilir ki, burada o ilk dəfə olaraq didaktikanın qanunlarını, sinif-dərs sisteminin elmi- nəzəri və pedaqoji əsaslarını işləyib hazırlamışdır.

Humanizm və demokratiklik Komenski dünyagörüşünün əsasını təşkil etmişdir. Y.A.Komenski pedaqogikasını təbiətəməvafiqlik pedaqogikası adlandırırlar. Onun fikrinsə insan təbiətin bir hissəsi olduğundan onun tərbiyəsi də təlimi də təbiətin qaydalarına tabe olmalıdır: “Təbiət hər yerdə bizə nümunə göstərir. Təbiət heç bir zaman səhv etmir”. O, təbiəti müəllim hesab edir və müəllimləri də təbiətəməvafiqlik prinsipi əsasında fəaliyyət göstərməyi məsləhət görür. Buradan belə nəticə çıxır ki, uşaq da təbiətin bir hissəsi olduğundan, onun tərbiyəsi də təbii yolla getməlidir. O “Pansofiya” - “Hamıya hər şeyi öyrətmək” ideyasını irəli sürərək deyirdi: “Balıqlar suya, ağaclar meşəyə, otlar çəmənliyə toplaşdığı kimi, uşaqlar da məktəbə toplaşmalıdırlar”.

Y.A. Komenski qədər müəllim peşəsinə önəm verən, səriştəli, peşəkar müəllim obrazını yaradan bəlkə də ikinci böyük pedaqoqa rast gəlmək olmur. O müəllimlik peşəsini “Şərəfli peşə” adlandıraraq, onu günəşə bənzətmiş və bütün peşələrdən üstün hesab etmişdir. O deyirdi “Müəllimlik peşəsinə ən yaxşı insanlardan seçilməlidir”.

O müəllimlik peşəsinin bütün sahələrinə toxunmuş, ilk növbədə müəllimlik peşəsinin ən humanist peşə olduğunu söyləmiş və onun bir ata kimi uşaqlara qayğı ilə yanaşmasını demişdir. O bi-

lavasitə müəllimlərə üz tutub deyirdi: "Sən ata kimi hərəkət etməyi bacarmırsansa, müəllim kimi fəaliyyət göstərə bilməzsən. Müəllim uşaqları öz nümunəsi ilə tərbiyələndirməlidir.

Y.A. Komenski müəllimin akademiik və didaktik qabiliyyətlərinə xüsusi önəm vermişdir və müəllimin ilk növbədə hərtərəfli bilikli olmasını, geniş dünyagörüşlü olmasını, hər şeydən xəbərdar olmasını tələb edir və deyirdi: " Biliksiz müəllim susuz buğa, işıqsız çırağa bənzər".

Y.A. Komenski müəllimlik peşəsinə bir sıra tələblər vermişdir:

Müəllim doğru - dürüst olmalı, səbatlı, əməksevər, insanlara nümunə olmalıdır. Ən böyük qayğısı öz davranışı və fəaliyyəti ilə uşaqlara nümunə olmalıdır.

O uşaqları sevməli, onlara atalıq qayğısı göstərməlidir. Onların nəinki rəhbəri, həm də böyük dostu və qoruyucusu olmalıdır.

Y.A. Komenski müəllimlərin qarşısına 3 böyük vəzifə qoymuşdur: 1) müəllim nəyi və nəyə görə uşaqlara öyrətdiyini bilməlidir; 2) müəllim başqalarına öyrətmək üçün özü onu yaxşı bilməli və didaktika qanunlarına əsasən necə öyrətməyi bacarmalıdır; 3) müəllim insanları tərəqqiyə aparmaq üçün həmişə onda başqalarına öyrətmək istəyi olmalıdır.

Komenski müəllimlərə sistemli və ardıcıl işləməyi tövsiyə edir və deyirdi: " Müəllimlər həm özləri, həm də şagirdlər üçün məşğələləri ardıcıl qurmalı, yalnız birinin arxasınca digərinin tədris etmələrini etməlidirlər".

Komenskinin təlimi, didaktikası təbii-təvəqüf prinsipi əsasında qurulmuşdur. O deyirdi insan təbiəti azaddır və azadlığı sevir. Uşaqlarda da azad fikirlilik tərbiyə etməli. Hökmranlıq, cəzalar insan təbiətinə yaddır və insan təbiətini məhv edir.

Beləliklə, bu gün səriştəli, peşəkar müəllim obrazını düşünərkən dahi çex pedaqoqu Y.A.Komenskinin fikirləri əsas pedaqoji qaydalar kimi qəbul edilə bilər.

Açar sözlər: Komenski, müəllim, səriştəlilik, peşəkarlıq, təbii-təvəqüf prinsipi.

**BÖLMƏ II: TƏHSİLİN İNKİŞAF TARİXİ: MAARİFÇİLİK
VƏ İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM İDEYALARI**

**SECTION II: HISTORY OF EDUCATION: EDUCATIONAL
AND DEVELOPMENTAL EDUCATION IDEAS**

**РАЗДЕЛ II: ИСТОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ: ИДЕИ
ОБРАЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

**ВАЖНОСТЬ РАЗЛИЧНЫХ ВЛИЯНИЙ НА
ФОРМИРОВАНИЕ ИДЕЙ КЛАССИКОВ
ПЕДАГОГИКИ НА ПРИМЕРЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ
И РАЗВИТИЯ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ
ПЕДАГОГИКИ ДЖОНА ДЬЮИ**

Vucina Zoric

State University of Montenegro
vucinazoric@gmail.com

Основное внимание в этом исследовании сфокусировано на анализе важности влияния теории и практики классиков педагогики на появление, формирование и развитие идей у других педагогов на примере Джона Дьюи и его прагматической концепции воспитания и образования. Отправной точкой исследования является тот факт, что прагматическая педагогика - одно из важнейших направлений в развитии педагогики и образования XX века и ее влияние все еще присутствует. Существует много исследований, посвященных изучению сущности и характеристик педагогических учений Дьюи, его теории и практики, но мало исследований, которые анализируют их в контексте рассмотрения основных влияний, в следствии которых они возникли и были разработаны. Для того, чтобы многочислен-

ные сегменты педагогической концепции Дьюи и других классиков педагогики можно было объективно исследовать и оценивать вообще, среди прочего, необходимо понимать и анализировать не только труды наиболее важных философов, педагогов, ученых других направлений, но также и научные направления и социальные обстоятельства, которые были доминирующими и контекстуально значимыми для формирования их концепции. Цель данного исследования состоит не в предоставлении обзора или сборника совокупности всех влияний и их значений для общей мысли Дьюи (в области его философии, психологии, социолого-политической концепции и даже не всей педагогики), а в основном пересмотрении и критическом рассмотрении главных основ и наиболее важных ориентиров, которые были важны для возникновения, формирования и развития прагматической концепции образования и воспитания Джона Дьюи. Поэтому были проанализированы взаимосвязи и влияние на педагогическую концепцию Дьюи Яна Амоса Коменского, Джона Локка, Жан-Жака Руссо, Фридриха Фребеля, Чарльза Сандерса Пирса, Уильяма Джеймса и Гарриет Алисы Дьюи. Было рассмотрено также и влияние социальных обстоятельств, в которых зарождалась и развивалась педагогическая концепция Дьюи. Вышеупомянутое влияние отдельных личностей на формирование и развитие педагогической концепции Дьюи было многогранным и разнонаправленным. Это не значит, что прагматизм не является новым или оригинальным, а говорит о его важной интеллектуальной «предистории». Как оказалось, в обществе США в конце XIX века сложились благоприятные условия для возникновения и развитие философии воспитания, которая могла бы идти навстречу и удовлетворять постоянные критические требования людей к примирению несогласованности мыслей и интересов, которые их достаточно обременяли, а также для реформы в области образования и появления прагматической педагогики.

Рассмотрение этих эффектов очень важно не только для изучения происхождения и оригинальности самой педагогической концепции Дьюи, но также для понимания её сущности и ценности, т.е. последующих влияний концепции, которые присутствуют и в настоящий момент в различных областях жизни и многочисленных науках. Это является важным, так как концепция образования Дьюи имела много корректных, реже глубоких и качественных, но, в основном, поверхностных, иногда грубых и вульгарных толкований и интерпретаций. Был сделан вывод, что его концепция воспитания и образования из-за некоторых своих элементов не является полностью оригинальной, но, в качестве комплексного, очень сложного и тщательно продуманного педагогического подхода, она, в значительной степени, была новой и специфической, а применительно к контексту своего времени, была также очень развита. Тем не менее, к определенным выводам, которые были сделаны в процессе исследования, следует относиться с осторожностью, из-за специфики и масштабов проблемы исследования, как к поводу для нового анализа и исследования.

Ключевые слова: образование и воспитание, педагогика, прагматизм, Джон Дьюи, Соединённые Штаты Америки.

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ ВОСТОКА И ЗАПАДА

Nubar Mukhtarova
Baku State University
professormukhtarova@gmail.com

Мухаммед Насиреддин Туси XIII в.

Ян Амос Коменский XVII в.

Средневековое общество было зажато в рамки схоластики и теологии, поэтому воспитание и образование во

многим потеряло свою прогрессивность. Только в период Возрождения XIV - XVI вв. они стали более прогрессивными. В Азербайджане в XII-XVI вв. также наблюдался расцвет феодализма. В этот период выросла целая плеяда деятелей науки и культуры, которая внесла в сокровищницу мировой науки, культуры и литературы свои фундаментальные труды, которые еще при жизни стали популярными и распространились далеко за пределами Азербайджана.

Назовем только одно имя из этой плеяды, которое оставило ценное наследие, в том числе и в области педагогики - это имя великого ученого-энциклопедиста Мухаммеда Насиреддина Туси (1201-1274), который родился в городе Тус, что был одним из культурных центров Ирана, его родители переехали из города Хамадан (Южный Азербайджан). Получил хорошее домашнее образование. Совершенствовал свое образование в г. Нишапур, имел глубокие знания по мусульманскому богословию, по математике, философии и естествознанию. Отличаясь неординарным умом, был замечен и приглашен в качестве советника к монгольскому владыке Хулага-хану, но при этом продолжал заниматься наукой. Именно благодаря своим многочисленным трудам по математике, философии, этике, естествознанию, педагогике, в которых высказывались новаторские идеи, опережающие его современность на века. На заработанные деньги он впервые построил обсерваторию в г. Марага (1259г.) в Южном Азербайджане. При ней была учреждена медресе (школа) научного направления, в которой преподавали видные ученые не только с Востока, но и из Китая, при ней библиотека, имеющая 400 тысяч книг рукопись. Опираясь на педагогические идеи великих философов Аристотеля и Платона, он изучал их педагогические идеи. Насреддин Туси в своем фундаментальном труде «Этика Насери»¹, состоящем из трех разделов: I. «Об очищении нравственности»; II. «О домоводстве»; III. «Об

управлении страной (городом)», где каждый раздел раскрывал проблемы и в тоже время «рецепты» решения проблем, будь это проблемы души «психики», сознание, познание и речь. Впервые Насреддин Туси изучил психоанализ с целью попытки понимания нужд детей в семье. Эти знания он широко раскрыл в своих книгах. Очень интересно раскрыта тема, в чем счастье человека: В первом разделе книги это: 1.в духовности; 2.в физическом; 3.в культуре. Эти три понятия счастья он раскрывает в связи с науками как гуманитарными, так и точными.

Во 2-ом разделе «О домоводстве», он высказывает мысль о том, что «...нужно воспитанием ребенка заниматься с самого раннего детства. Легче воспитывать, чем перевоспитывать: дать ему умеренное питание, одевать скромно, без всякого украшения, которые могут только навредить делу. ....Нет возможности человеку овладеть всеми науками и всеми ремеслами»², но при этом он советовал «хорошо изучить лишь одно ремесло». К педагогам у него были особые требования: а)должен быть верующим (справедливым, честным, любить детей); б. хорошо знать возрастные особенности (психологические и педагогические особенности каждого возраста); в.знать преподаваемую науку и уметь правильно довести ее до слушателей; г. педагог должен быть требовательным и милосердным». В III разделе «Об управлении страной (городом)» великий педагог Туси раскрыл значение нравственности на всех этапах жизни.

Эти и многие другие прогрессивные рекомендации родителям и учителям были даны за 400 лет до издания книг «Материнская школа» (1632), «Великая дидактика» (1632) великого чешского педагога Ян Амóса Кóменского (1592 - 1670) - основоположника научной педагогики и создателя классно- урочной системы, и более 700 лет до американского педиатра Бенджамин Маклэйн Спока (1903-1998),

который только через 700 лет, в 20 веке написал книгу «Ребенок и уход за ним».

Именами ученых Востока и Европы, которые внесли прогрессивные идеи в дело воспитания, образования и обучения молодежи, и сегодня гордятся все народы!

Ключевые слова: Мухаммеда Насиреддина Туси XIII в., Ян Амós Кóменский XVIIв.

XX ƏSRİN 20-Cİ İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA İBTİDAİ MƏKTƏBLƏR ÜÇÜN DƏRS KİTABLARININ HAZIRLANMASI

Aytekin Mammadova
Sumgait State University
telmanaytekin_82@mail.ru

Ötən əsrin 20-ci illərdə Azərbaycanda yeni tipli məktəblərin yaradılması, təhsilin məzmununu da yeniləşdirmişdir. Bu dövr tədris planları və proqramlarının dəyişdirilməsini, təkmilləşdirilməsini zəruri etmiş, təbii olaraq yeni məzmunlu dərsliklərin də yaradılmasını irəli sürmüşdü. Lakin bu vacib pedaqoji problem – stabil dərs kitablarının yaradılması müxtəlif çətinliklərlə müşayiət olunurdu. Bununla bağlı nəinki ayrı-ayrı tanınmış pedaqoqlar, tədqiqatçı alimlər, bəzi hallarda xalq maarif komissarlıqlarının (istər RSFSR, istərsə də Azərbaycan) müvafiq idarə əməkdaşları da düzgün mühakimə yürütmür, problemin həllində qeyri-konstruktiv mövqe tuturdular. Dərs kitablarını köhnə məktəbin qalığı hesab edərək, onun əvəzinə sistem-siz və qırıq-qırıq məlumatlar verən kitablardan, jurnal-dərsliklərdən və qəzet-dərsliklərdən istifadə olunması fikrini müdafiə edirdilər. Jurnal-dərsliklər hər ay nəşr edilir və burada məktəb fənlərindən materiallar verilirdi.

Azərbaycanda I dərəcəli məktəblərdə (ibtidai məktəblərdə) təhsilin məzmunu ciddi dəyişikliyə məruz qaldı. Tədris plan və

proqramları dəyişdirildi. Yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq ibtidai məktəblər üçün yeni dərsliklərin yazılması məsələsi gündəmə gəldi. İldən-ilə məktəblərin və təhsilə cəlb olunan şagirdlərin sayının artması tədris resursları ilə təminatda müəyyən çətinlik yaratmışdı. Bu məqsədlə Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində dərs kitabları nəşr etmək məqsədilə nəşriyyat şöbəsi yaradıldı. 1924-cü ildə həmin şöbə Azərnəşrə çevrildi. Dərsliklərdə istifadə edilən terminlərin düzgün istifadəsi üçün Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti nəzdində elmi-istilah komissiyası yaradılmışdı. Yeni dərsliklər hazırlamaq çətin proses idi. İbtidai sinif dərsliklərinin bəziləri əvvəllər hazırlanmasına baxmayaraq tədrisdə istifadəsi yararlı hesab olundu. A.Talıbzadənin “Uşaq çeşməyi”, M.Mahnudbəyovun “İkinci il”, “Yeni məktəb” dərslikləri yenidən nəşr olundu. Birinci dərəcəli məktəblərdə aşağıdakı fənlər tədris olunurdu: 1) ana dili; 2) riyaziyyat; 3) təbiyyət; 4) coğrafiya; 5) ictimaiyyət; 6) əl işi; 7) cizgi sava-dı; 8) nəğmə və musiqi; 9) bədən tərbiyəsi; 10) Azərbaycan dili (rus bölmələrində). Dərsliklərin dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması, yeni məzmunlu mətnlərin daxil edilməsi Xalq Maarif Komissarlığının qarşısında duran mühüm problemlərdən biri idi. Yeni nəsil dərslik yaratmağın çətinliklərini görən P.P.Fridolin yazırdı: “Yeni məktəb üçün yaxşı vəsait olmadığından hələlik köhnə tədris kitablarından istifadə etməklə uşaqlara ibtidai savad öyrətməliyik”. Yeni dərsliklərin yaradılması vacibliyini əsaslandıran F.Ağazadə hesab, “sərf və nəhv” kitablarının olmadığını təəssüf hissi ilə bildirirdi. Belə kitabların hazırlanmasında Rusiya təcrübəsini vacib hesab edirdi. Mövcud dərsliklərin dili anlaşılmayan ərəb və fars sözləri ilə dolu idi. Məzmun cəhətdən də təkmilləşdirməyə ehtiyac var idi. O dövrdə daha çox tənqid olunan kitablardan biri IV qruplar üçün nəzərdə tutulan “Qiraət” kitabı idi. Buna baxmayaraq 1923-1930-cu illərdə “Üçüncü il”, “Zəhmət məktəbi”, “Hesab məsələləri”, “Qiraət”, “Sərf-nəhv” kimi dərsliklər dəfələrlə nəşr edildi.

20-ci illərin axırlarında dərsliklər tədricən stabilliyini itir-

di, “iş kitabları”na çevrildi. “İş kitabları”nda əvvəlcə kompleks mövzular üstünlük təşkil edirdi, az sonra həmin dərslikdə davamlı olaraq verilən kompleks-layihə mövzuları çıxarıldı, əvəzinə gündəlik materiallar daxil edildi ki, bu da layihələr proqramının tələbindən irəli gəlirdi. “İş kitabları” tədris vəzifələrini cürbəcür praktiki işlərə tabe edir, şagirdlərin müəllimsiz, tamamilə müstəqil işləməsini nəzərdə tutur, beləliklə, müəllimin rolunu azaldır, onu təlimə rəhbərlikdən uzaqlaşdırırdı. Dərs kitablarının sabit elmi məzmununa malik olmasını təmin etməkdənsə, onların tez-tez dəyişdirilməsi fikri irəli sürülürdü.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, ibtidai məktəb, dərslik, yeni məzmun, tədris planı

AZƏRBAYCANDA TƏHSİLİN İLK MİLLİ YARADICILARINDAN BİRİ – MƏHƏMMƏD AĞA ŞAHTAXTLI

Farida Khudiyeva

Azerbaijan State Pedagogical University
nubar2017@list.ru

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan Demokratik Respublikasının yaradılmasını dəstəkləyən qabaqcıl ziyalılardan biri də böyük ədib Məhəmməd ağa Şahtaxtlı olmuşdur. M.Şahtaxtlı öz dövrünün öndə gedən maarifçi ziyalılarından biri kimi Azərbaycanın ilk Avropa tipli dövlət qurumunun alovlu müdafiəçilərindən və təbliğatçılarından biri olaraq yazıb-yaradırdı. Müəllif bu Cümhuriyyətin Avropa dövlətlərində olduğu kimi “hüriyyəti-əfkar”ı müdafiə etdiyini sevinclə qeyd edirdi. O, universitetin yaradılmasını da “hüriyyəti-əfkar”ın mövcud olmasının mühüm bir şərti hesab edirdi.

Bu baxımdan böyük publisistin “Cümhuriyyətimizin beynəlmiləlcə təsdiqi” adlı məqaləsi diqqəti cəlb edir. Müəllif burada Cümhuriyyətin beynəlxalq aləmdə tanınub, dünya dövlətləri tə-

rəfindən qəbul edilməsi üçün hökumətin gördüyü işləri şərh edir. Cümhuriyyətin ilk yarandığı gündən Avropada olduğu kimi maarifin inkişafına ciddi fikir verilməsi, 100 tələbənin xaricdə oxumağa göndərilməsi, qadınların təhsilə cəlb edilməsi, universitetin təşkil edilməsi faktlarını əlamətdar hadisələr kimi qeyd edir. Hökumətin öz fəaliyyəti dövründə gördüyü işlər haqqında mətbuatda nəşr olunan bəyannaməsinə diqqət çəkən müəllif bu rəsmi sənədi təhlil edərək göstərir ki, Cümhuriyyətin fəaliyyətini müsbət qiymətləndirmək lazımdır. Müəllif Cümhuriyyətin dünyəvi dövlət olduğunu isbat edən daha bir amili də sevinclə qeyd edir: “Müttəfiq dövlətlər tərəfindən dəxi Azərbaycanda rəsmi və ya qeyri-rəsmi nümayəndələr vardır. Bununla artıq həyatı-beynəlmiləl ayaq basdığımız isbat olunmaqdadır”. M.Şahtaxlı Cümhuriyyətin fəaliyyəti haqqında söylədiklərinə yekun vuraraq yazır: “Demək, ən diqqətli Avropa nöqtəyi-nəzərinə daxili işlərimizdə mədəniyyətsüar və tərəqqipərvəriz. Və beynəlmiləl işlərimizdə digərlərinin hüququna müraatla iktifa etməyib şəfqətli və hüquqpərvər qomşu və əcnəbiləriz. Xatimə olaraq söyləyə biləriz ki, istiqlalımızın təsdiqi məxtərəli olmaqla bərabər, inşaallah, vüqu bulacaqdır”.

Böyük ədib müstəqil respublikanın maarifinin inkişaf etdirilməsini, Avropadakı kimi ana dilli təhsil müəssisəsinin yaradılmasını çox mühüm bir vəzifə hesab edirdi.

Millətin hər bir fərdi fikir və duyğularını ana dilində izhar etməyi bacarmalıdır. Müəllim də öz fikrini tələbələrinə ana dilində bəyan etməyə borcludur: “O adam isə ki, mən filan fəndə mütəxəssisəm ədasında bulunur və türkdür, türkcə qonuşur, amma öz elmini öz dilində tədrisdən izhari-icə ediyor, onun alim olduğuna inanmayınız. Yolunu bulub bir diploma alub, aliməm diyə xəlqi aldadiyor”.

Beləliklə, Azərbaycan parlamentinin gündəliyində də mühüm yer tutan universitet məsələsinin 1919-cu il avqustun 21-də müzakirəsi başladı. Parlament müzakirələri sentyabrın 29-da başa çatdı. Parlament yetmiş iki maddədən ibarət universitet ni-

zamnaməsini qəbul etdi. 1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Universiteti haqqında qanun, sentyabrın 29-da isə nizamnaməsi təsdiq olundu. 10 noyabr tarixində universitetin ilk elmi şurası keçirildi. Burada universitetin p r o f e s s o r - müəllim heyəti təsdiq olundu. 44 müəllimdən ibarət olan bu heyətdə 9 azərbaycanlının adına rast gəlirik. Bu siyahıda dosent əvəzi kimi M.Şahtaxtlının da adı qeyd olunmuşdur. Onu da qeyd etmək ki, qocaman alim özü də bu universitetin demək olar ki, ilk azərbaycanlı professoru olmuş və orada milliləşdirmə işinin həyata keçirilməsinə, azərbaycanlı kadrların işə cəlb olunmasına var qüvvəsi ilə çalışmışdır.

Görkəmli maarif xadimi universitetdəki dərsləri zamanı türk ədəbiyyatı və dilini alovlu şəkildə təbliğ edirdi. Bu barədə bir məqaləşində müəllif belə yazmışdı: “Mən türk lisanı tədrisatında Əhməd Rasimin kitablarını şərh və izahla oxutdurduqdan sonra Hüseyn Cavidin və Abdulla Şaiqin “Ədəbiyyat dərsləri” kitabını da eyni minvalla tədris edirəm”. Amma bütün bu səmərəli fəaliyyətlərinə baxmayaraq, M.Şahtaxtlı təxminən 1922-ci ilin əvvəllərində universitetin ilk azərbaycanlı professoru kimi fərdi təqaüdə göndərildi.

Açar sözlər: “İslam aləmi”, Məhəmməd ağa Şahtaxtlı, “Təkmiləşdirilmiş müsəlman əlifbası”, “Şərq latın əlifbası”

QAZAX MÜƏLLİMLƏR SEMİNARİYASI

Rustam Ahmedov
Sumgait State University
ttm.17@mail.ru

Çar hökumətinin fərmanı ilə 1876-cı ildə Gürcüstanın Qori şəhərində Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyası açıldı. İlk vaxtlar seminariyada erməni və gürcü şöbələri fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanın da ərazilərində qəza məktəbləri, gimnaziyalar, şəhər məktəbləri və qəzaların bir çox kəndlərində dövlət

məktəblərinin açılması müəllim kadrlarına tələbat yaratmışdı. Məcbur olan çar hökuməti 1879-cu ildə Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsini yaratdı. Azərbaycan şöbəsinin müdiri isə A.O.Çernyayevski təyin olundu. A.O.Çernyayevski malakan ruslarından idi. Vaxtilə çar tərəfindən Həştərxana sür-
gün olunmuş köhnə təriqətçi rus ailəsindən çıxmışdı. Onlar sonralar Şamaxı qəzasının Mərəzə kəndində məskunlaşmışdılar. A.O.Cernyayevski burada “Mərcani” adlı məktəb təşkil etmiş və Azərbaycan uşaqlarının təhsil alması üçün bütün varlığı ilə çalışmışdı. Sonralar o Qori Müəllimlər Seminariyasına dəvət olunmuş və burada yaradılmış Azərbaycan Şöbəsinə rəhbərlik etməyə başlamışdı. Azərbaycanın təhsil tarixində A.O.Çernyayevskinin əvəzsiz yeri olmuşdu. Qədir bilən Azərbaycan xalqı onun xidmətlərini həmişə xatirələrində yaşadacaqdır.

Azərbaycanda Demokratik Respublika qurulduqdan sonra Maarif Naziri Nəsimbəy Yusifbəylinin təşəbbüsü ilə Qori Müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şöbəsi Qazaxa köçürüldü. 1918-ci ilin sentyabrında Azərbaycan şöbəsinin müdiri Firudin bəy Köçərli şöbəyə məxsus bütün əşyaları özü ilə götürərək Qazaxa gəlmişdi. Qazaxın ağaları, bəyləri və sadəcə camaatı onun yerləşməsinə yaxından köməklik göstərmişdilər. Qazağın adlı-sanlı adamlarından olan Məşədi İsmayıl Hacı oğlu 17 otaqlı mülkünü də seminariyaya hədiyyə etmişdi. İlk dövrlərdə seminariyada şagird çatışmamazlığı yaranmışdı. Bu problemin həll olunmasında Qazağın ağaları, ağsaqqaları, nüfuzlu şəxsləri Firudin bəy Köçərliyə böyük köməklik göstərmişdilər. Onların təşəbbüsü ilə Qazax qəzasının kəndlərindən məktəb yaşlı uşaqlar toplanaraq seminariyada təhsilə cəlb olunurdular. Seminariyada təhsil almış bu uşaqlar gələcəkdə Azərbaycanın görkəmli ziyalıları olmuşdular. Azərbaycanın ilk Pedaqoji Elmlər Doktoru olmuş, professor Əhməd Seyidov Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan Şöbəsinin son məzununa olmuşdu. Bu şöbə Qazağa köçürüldükdən sonra da Əhməd Seyidov onunla əlaqəsini kəsməmişdi. Onun məzunlarına həmişə dəstək olmuş və onların elmi yaradıcılıq sahəsində işlərinə ya-

xindən köməklik göstərmişdi. Əhməd Seyidovun elmi rəhbərliyi altında yüzlərlə Azərbaycanlı gənc elmin müxtəlif sahələri üzrə dissertasiyalar müdafiyyə edərək alimlik dərəcəsi almışlar. Pedaqogikaya dair yazdığı çox saylı elmi- metodik əsərləri ilə Pedaqogika elminə böyük tövsiyyə vermiş və bu elmin Azərbaycan ali məktəblərində bir fənn kimi tədris olunmasında əvəzsiz xidmətlər göstərmişdi. 1959-cu ilə qədər fəaliyyət göstərmişdi. Seminariya həm Qazağın, həm də Azərbaycanın mədəni həyatında və təhsilində də böyük rol oynamışdı. Səməd Vurğun, Osman Sarvəlli, Mehdi Hüseyn, Əli Hüseynov kimi məşhur şəxslər Qazax seminariyasında təhsil almışdılar. Qazax seminariyasında təhsil almış Azərbaycanın dahi şairi Səməd Vurğun da vaxtaşırı Qazax seminariyası ilə əlaqə saxlamış və orada öz yaradıcılıq gecələrini keçirmişdi. Qazax seminariyası Azərbaycanın dahi şəxslərinin yetişməsində eləcə də təhsil müəssisələrinin müəllim kadrları ilə təmin edilməsində böyük rol oynamışdı. Qazax Seminariyası fəaliyyətini dayandırdıqdan sonra onun yerində collec və ümumtəhsli məktəbləri fəaliyyət göstərməyə başlamışdı.

Açar sözlər: Qazax şəhəri, Fridun bəy Köçərli, seminariya, şairlər, yazıçılar

ПРОБЛЕМА ВЗАИМОСВЯЗИ КУЛЬТУРЫ И РЕЛИГИИ В ТРУДАХ УЧЕНЫХ-ЭМИГРАНТОВ РОССИЙСКОГО ЗАРУБЕЖЬЯ

Rogova Antonina Viktorovna

Transbaikal State University
av-rogoval950@mail.ru

В статье раскрывается социальная ситуация деятельности отечественных ученых-эмигрантов за рубежом; рассматриваются этапы создания религиозно-ценностной концепции становления человека культуры; выявляется роль национальной культуры в воспитании личности; показывается

значение общественных институтов в приобщении подрастающей молодежи к духовно-нравственным ценностям; определяется вклад в развитие теории воспитания ведущих педагогов и философов российского зарубежья.

Наступление технократической цивилизации актуализирует внимание к внутреннему миру человека. Развитие глобализационных процессов ставит на повестку дня вопросы национально-культурной самоидентификации. Решение данных проблем значимо представлено в философско-педагогическом наследии отечественных ученых-эмигрантов российского зарубежья. Приобщение к ценностям культуры они рассматривали в тесной взаимосвязи с религиозным воспитанием.

Первый период их вынужденного пребывания за границей был связан с выявлением специфики религиозных и светских ценностей, определением культурологической цели воспитания, выявлением роли национальных ценностей в духовно-нравственном развитии личности. Второй период жизни отечественных эмигрантов характеризовался поиском единых смысловых значений указанных ценностей и путей интеграции отечественной системы воспитания в европейскую.

Большое внимание представители российского зарубежья уделяли вопросам преемственности между россиянами, проживающими в разных странах за рубежом. В этой связи они подчеркивали объединяющее значение родной культуры. Особое место в духовно-нравственном воспитании подрастающей молодежи и обосновании программ работы с ней и с соотечественниками занимали Центры по организации школьного дела за рубежом, в частности, Педагогическое Бюро, которое возглавлял В.В. Зеньковский. Эти задачи решались также Парижским православным институтом имени Сергея Радонежского и Русским высшим педагогическим институтом имени Яна Амоса Коменского.

Целям духовно-нравственного воспитания и приобще-

ния к национальной культуре служили различные детско-юношеские организации, в том числе, Студенческое Христианское движение.

Отечественные ученые-эмигранты Н.П. Бердяев, С.Н. Булгаков, Б.П. Вышеславцев, С.И. Гессен, В.В. Зеньковский, И.А. Ильин, Н.О. Лосский, П.Н. Милуков, П.Б. Струве, Ф.А. Степун, А.Н. и Е.Н. Трубецкие, Г.В. Флоровский, С.Л. Франк, Г.П. Федотов и др. Они продолжили разработку проблемы воспитания человека культуры и создали продуктивную для будущего религиозно-ценностную концепцию целостной личности, совершающей «вертикальное» восхождение к Идеалу. При этом культура трактовалась ими не только как внешняя по отношению к человеку среда, но и как первооснова становления внутренней культуры, на базе которой творится культура внешняя.

Ключевые слова: религиозно-ценностная концепция; человек культуры; духовно-нравственное воспитание; российское зарубежье.

DÜNYA ÖLKƏLƏRİNİN BƏZİLƏRİNDƏ İBTİDAİ VƏ ORTA TƏHSİL SİSTEMLƏRİ

Shahla Ahmedova

Sumgait State University
muzefferomer71@gmail.com

“Təhsil” anlayışına müxtəlif təriflər, izahatlar, şərhlər verilib. Təhsil insanların keçmişini bu gününü və gələcəyini bütöv halda birləşdirən, insan inkişafının birinci göstəricisi olan mükəmməl vasitədir. Cəmiyyətin siyasi-iqtisadi və mədəni inkişafında təhsilin böyük rolu vardır. Məhz yaxşı təhsil nəticəsində cəmiyyətin tələbatına uyğun müvafiq kadrlar hazırlanır. Mövcud insan kapitalı inkişafın sürətlənməsinə və ardıcıl, davamlı olmasına şərait yaradır. Dərin biliyə, səriştəyə malik insan kapitalının formalaşması isə ilk növbədə təhsilin məzmunundan,

nəyin necə öyrənilməsindən, öyrədənə öyrənənin münasibətlərinin düzgün tənzimlənməsindən xeyli dərəcədə asılıdır.

Dünyada müxtəlif təsil sistemləri vardır. Hər bir təhsil sisteminin özünə məxsus qayda-qanunları vardır. Məsələn, dünyada ən yaxşı təhsil sistemi hesab edilən “Baloniya” təsil sistemini misal göstərə bilərik.

Hazırda təhsilin inkişafına görə çox irəli getmiş ölkələr kimi geriləyən ölkələr də vardır (məsələn, Afrika ölkələri, Əfqanıstan, İraq, Suriya və s.). Əfqanıstanda isə əsrin əvvəllərində müharibə vəziyyəti ilə bağlı demək olar ki, təhsil sıfır səviyyəsində idi. Taliban dövründə bu ölkədə qadınların təhsil almaları qadağan edilmişdi. Lakin indi bu hala son qoyulmuşdur. 2002-ci ildən ölkədə yeni məktəblər açılmışdır.

Yüksək səviyyədə təhsil verən ölkələrin siyahısına 31 ölkə daxildir. Bu statistik məlumat İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) ölkələrinə aiddir. Məlumat əsasən ABŞ, Meksika, Kanada, Yaponiya, Cənubi Koreya, Avstraliya, Yeni Zelandiya, 23 inkişaf etmiş Avropa ölkələri və Türkiyə bu siyahıya aiddir. Bu qrupun ali və natamam təhsildə ümumi iştirak dərəcəsi orta hesabla 71,2 %-dir.

Ümumi iştirak dərəcəsinə görə 49,8%-lə Şərqi Avropa və Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ikinci yerdədir.

Dünya ölkələri içərisində ali təhsil baxımından Çin birinci yerdədir. 2002-ci ildə Çində ali təhsilin kütləviləşməsinin başlanğıcı elan edildi. Bu siyasət nəticəsində 2007-ci ildə Çin ABŞ-da geridə qoyaraq birinci yerdə qərar tutdu.

Bəllidir ki, təhsilin müəyyən pilləsinə qədər yüksəlmək üçün orta təsil səviyyəsini mütləq keçməlisən. Bu baxımdan dünya ölkələrində fərqli və oxşar cəhətləri ilə müxtəlif orta təhsil formaları mövcuddur. Məsələn, ABŞ-da orta təhsil üçün vahid tədris proqramları, dövlət təhsil standartları və vahid maliyyələşdirmə mənbələri yoxdur. Ənənəvi olaraq yerli səviyyədə müəllim və valideynlərin ictimai təşkilatları şagirdlərə nəyi öyrətmək və necə öyrətmək barədə əsas qərarları qəbul edirlər. ABŞ-da məktəblərin fəaliyyəti üzərində yerli hakimiyyətin və

ictimaiyyətin yüksək dərəcədə nəzarəti, dövlət məktəb təhsil müəssisələri ilə ştatın təhsil şöbəsi məşğul olur.

Avropanın digər inkişaf etmiş ölkəsi İngiltərədə orta məktəb 5-6 yaşından başlanır. Bu təhsil ibtidai təhsil adlanır. Orta təhsil 11-15 yaşlı uşaqlar üçündür. 15-17 yaşlı uşaqlar isə tam orta məktəbi (qrammatik) əhatə edir. Ümumtəhsil məktəblərində təhsil müddəti 11 ildir. Təhsil sertifikatını isə yalnız 13 ildən sonra almaq olar. Peşə istiqamətində isə peşə kollecləri mühüm yer tutur.

Avropanın digər bir inkişaf etmiş ölkəsi İtaliyada isə ibtidai təhsil 6 yaşından 11 yaşa kimidir. İbtidai təhsil 2 pillədən ibarətdir. Hər iki pillədə təhsil hamı üçün icbaridir. İbtidai təhsil sona çatdıqdan sonra şagirdlər şifahi imtahan verir. Onların nəticələrinə görə ibtidai məktəbin bitirilməsi haqqında diplom verilir. Bu pillədə oxu, yazı, rəsm, musiqi fənnləri tədris olunur və bu fənnləri öyrənmək məcburidir. Yalnız dinə aid fənnin seçimi sərbəstdir. Tədris planına həm də bir xarici dilin öyrənilməsi daxildir. Natamam orta təhsil 11 yaşından 15 yaşa kimidir. Bu pillədə italiyan dili tarix, coğrafiya, riyaziyyat və təbiət elmləri, xarici dil, incəsənət, musiqi tədris olunur.

Açar sözlər: məktəb, ibtidai sinif, orta məktəb, şagird, ölkə.

Ü.HACIBƏYLİNİN İCTİMAİ-PEDAQOJİ IRSİNDƏ FİZİKİ TƏRBIYƏ MOTİVLƏRİ

Mobil Aslanli

Baku State University
mobil.a@bk.ru

Azərbaycan xalqının bəşəriyyətə bəxş etdiyi ən nadir və parlaq simalardan biri də dahi bəstəkar və görkəmli publisist Üzeyir bəy Hacıbəyliydir.

Dahi Azərbaycan bəstəkarı və publisisti Üzeyir Hacıbəyli özünün zəngin, çoxcəhətli yaradıcılığında fiziki tərbiyə və qəhrəmanlıq motivlərinə yeri gəldikcə diqqət yetirmiş, bu məsələni vətənpərvərlik işindən ayrı təsəvvür etməmiş, əksinə, ayrı-ayrı

yazılarında Azərbaycan milli xarakterinin ayrılmaz komponenti kimi dərk etmişdir. Ədib-bəstəkar «Leyli və Məcnun», «Arşın mal alan», «O olmasın, bu olsun», «Şeyx Sənan», «Ər və arvad», «Koroğlu» və digər əsərlərində igidlik, qəhrəmanlıq, fədakarlıq, cəhangirlik motivlərini böyük sənətkarlıqla əks etdirə bilmiş, yaratmış olduğu obrazların təkrarsız xarakterlərində fiziki yetkinliyin, daxili mənəvi zənginliyin kamil nümunələrini yaratmışdır. Ədib publisistik yaradıcılığında fiziki tərbiyə və fiziki kamillik məsələlərinə də daim diqqət yetirmişdir. Belə ki, «Əfkari-ümum» adlı məqaləsində Azərbaycanın Güneyində cərəyan edən siyasi prosesləri təhlil edərkən daha çox Səttarxanın başçılığı ilə gedən məşrutə hərəkətinə xüsusi diqqət yetirmiş, məşrutəçilərin özlərindən qat-qat güclü olan düşməyə qarşı fədakar mübarizəsini, rəşadətini, yenilməz şücaətini və sairə kimi fiziki və mənəvi cizgilərini əks etdirmişdir: «Yazıq Səttarxan bir qüvvədən ibarət olan məşrutəçilər ilə bu gün dörd qüvvə ilə müharibə etməyə məcburdur ki, onlardan biri Təbrizin istibdadpərəstləri, digəri Rəhim xan, üçüncüsü şahsevənlər və dördüncüsü də hökumət qoşunu. Bu dörd qüvvənin təcavüz və təərrüzünə qarşı Səttarxan qəhrəmananə müdafiədə bulunub bu günlərə qədər, hətta, müzəffər hesab olunacaq bir dərəcədə məşrutəçilik və hürriyyət bəydağını sərnəgün etdirməyibdir».

Böyük mütəfəkkir «Gözəl bir təşəbbüs» adlı digər məqaləsində «Nicat» cəmiyyətinin fəaliyyətini daha çox ona görə təqdir edirdi ki, onun yardımı ilə açılan məktəblərdə bədən tərbiyyəsi dərslərinə, sağlamlıq, gigiyena, təmizlik vərdişlərinin aşılanmasına xüsusi diqqət yetirilir. Xüsusilə «Nicat» cəmiyyətinin məktəblərdə tədris olunmaq üçün bu məzmunlu kitabların nəşrinə təşəbbüs göstərməsi təqdir olunur, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmasına təsir göstərən amil kimi dəyərləndirilir.

Ü.Hacıbəyli «Söhbət» adlı felyetonunda Azərbaycan türklərini digər millətlərlə müqayisə edərək ürək ağrısı ilə uşaq və gənclərimizin fiziki və əqli tərbiyə məsələlərinə biganə münasibət bəsləndiyini qeyd etmiş və bu laqeydliyin törədə biləcəyi mənəvi, əxlaqi, fiziki, zehni-intellektual fəsadları diqqət

mərkəzinə çəkmişdir.

Gələcək nəslin tərbiyəsində ailə və məktəblərin mühüm rol oynayacağını vurğulayan ədib, uşaqların tərbiyəsində böyük xidməti olan qadınların savadlanmasına, təhsil ocaqlarında ciddi islahatlar aparılmasına, fiziki və mənəvi-əxlaqi tərbiyə məsələlərində ailə ilə məktəb arasında qarşılıqlı əlaqə yaradılmasına mühüm yer vermişdir: «Camaatın hifzü-səhhəti, təmizliyi üçün çalışan duma camaata hifzü-səhhətdən, təbabətdən, təmizlikdən və cürbəcür mənfəətli elmlərdən mükəmməl bilik verən kitabların hər nəşrinə kömək etməməyə heç bir haqqı olmasın gərək. İştə dumanın köməyini və «Nicat»ın müvəffəqiyyətini arzu edib gözləyirik».

Dediklərimizdən belə qənaətə gəlmək olar ki, publisistika ictimai şüurun xüsusi bir sahəsi olub, tarixi reallığı, cəmiyyət həyatının bütün sahələrinin problemlərini özünə xas bir üslubda təsvir, təqdim və təhlil edən yaradıcılıq prosesidir. Publisistika həm də xalqın da görüb duyduğu, dərk edib həllini araşdırdığı məsələləri qabardan və cəmiyyəti düşündürən təfəkkür məhsuludur.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəllərində sürətlə inkişaf edib formalaşmış bu yaradıcılıq sahəsində başqa milli tələyüklü məsələlərlə yanaşı, xalqın həyat yollarında tarixi mərhələlərdə mövcud olması üçün ümummilli səviyyədə sağlamlıq, fiziki kamillik, fiziki tərbiyə məsələləri də xüsusi yer tutmuş, vətəndaş soydaşların publisistikasında geniş yer ayrılmışdır.

Azərbaycan publisistikası ilə ilkin tanışlıq göstərir ki, fiziki tərbiyə, fiziki sağlamlıq, fiziki kamillik və vətənin bütövlüyü, xalqın birliyi motivləri ictimai şüurun bu növündə olan yazılarda da əsas mövzulardan olmuşdur. Millətin böyük fikir dühalar, təfəkkür sahibləri sağlamlığı, fiziki kamilliyi xalqın həm fizioloji, həm də mənəvi-iradi durumunda başlıca atribut kimi görmək istəmişlər.

Açar sözlər: publisistika, fiziki mədəniyyət, sağlamlıq

MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA HUMANİST VƏ DEMOKRATİK TƏHSİLİN İNKİŞAFINDAN

Nurana Aliyeva

Baku State University

aliyevanurana0@gmail.com

Hazırda bütün dünyada təhsilin əsas siyasətini təhsilin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi ideyası təşkil edir. Bu ideyanın əsasını insanı azad, müstəqil təfəkkürə malik bir şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq; onun maraq və qabiliyyətlərini, tələbat və ehtiyaclarını nəzərə almaq; ünsiyyət, davranış mədəniyyətinə yiyələnmək; qanunlara hörmət etmək; özünü və başqalarını dərk etmək; cəmiyyətdə və fəaliyyətdə öz yerini düzgün tapa bilmək kimi məsələlər təşkil edir.

Təhsilin humanist və demokratik prinsiplər üzrə qurulması ideyası Avropada XIV-XVI əsrlərdə formalaşmışdır. O dövrün mütəfəkkirləri sxolastik təlimin və sərt intizamın əleyhinə çıxmışlar. Hər bir təhsilalanın şəxsiyyətinə hörmət edilməsini, onda müstəqil düşüncənin, yaradıcılıq və fəallığın aşkarlanıb inkişaf etdirilməsi, nəzəri biliyin təcrübə ilə, əməklə əlaqələndirilməsini vurğulamışlar. Pedaqoji fikirlərdə əsasən “humanizm” istilahı öz əksini tapmışdır. Hətta XVII əsrin böyük çex pedaqoqu Yan Amos Komenski məktəbi “Humanizm emalatxanası” adlandırırdı. Komenskiyə görə, əxlaqa və məniyə təsir etməyən təhsil bədbəxt təhsildir. O deyirdi ki, “Xeyirxahlıqdan üz döndərən adama verilən təhsil donuz burnuna taxılmış qızıl hələyə bənzəyir.”

Hələ Azərbaycanda XII əsrdə Şeyx Nizami Gəncəvi humanist təhsilin böyük rolunu qeyd etmişdir. Dahi şair qeyd etmişdir ki, öyrənənlər məcburi təlimlə gün keçirməməli, yalnız lazım olan biliklərə yiyələnməli, qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün zəruri fənləri öyrənməli, bacarıq və vərdislərə yiyələnmə-

lidirlər. Nizami kamil müəllim ustalığından da söz açmışdır. Şair kamil deyərkən humanizm və əməksevərlik, xeyirxahlıq, ağıllı şəkildə özünüidarə, dərin biliklilik, davranış və ünsiyyət mədəniyyəti kimi keyfiyyətlər nəzərdə tuturdu.

Azərbaycan təhsil tarixi çətin və keşməkeşli həyat yolu keçmişdir. İllər boyu sovet təhsil sistemi bizi soykökümüzdən ayırmış, milli şüurumuzu, məhliyimizi məhv etmiş, öz mədəniyyətimiz, tariximiz əvəzinə başqalarını öyrənmişik.

Azərbaycan müstəqillik qazandığı dövrdən başlayaraq təhsil sahəsi özünəməxsus şəkildə inkişaf yolu keçmiş və mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Müstəqilliyin ilk illərində ölkədə baş verən kaos, vətəndaş müharibəsi, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü təhsil sahəsini iflic və çətin vəziyyətə salmışdır. İkinci dəfə hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev qısa müddətdə ölkədə sabitliyi bərpa etdikdən sonra təhsilin inkişafına xüsusi qayğı göstərmişdir. İlk növbədə onu qeyd etmək lazımdır ki, keçmiş sovet ideologiyasının təsirləri aradan qalxmış humanist və demokratik prinsiplərə əsaslanan, xalqımızın və dövlətimizin inkişafına xidmət edən, milli və bəşəri ideyaları özündə əks etdirən yeni bir təhsil sistemi formalaşmışdır. “Təhsil əsri” adını qazanmış XXI əsr Azərbaycan təhsilinin də müasirləşməsinə, keçmişimizin humanist dəyərlərini səfərbər etməklə qloballaşma prosesində iştirak etməsini tələb edir.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində təhsilin humanistləşdirmə və demokratikləşdirməsi üçün bir sıra islahatlar həyata keçirilmişdir. Bu baxımdan təhsilalan və təhsilverənlərin, təlim-tərbiyə prosesinin qarşısına yeni tələblər qoyulmuşdu.

- Dərin, hərtərəfli biliyə, təcrübə hazırlığa malik, məsuliyyət hissi, mütərəqqi dünyagörüşü olan, azad düşüncəyə malik, daim öz üzərində işləyən və inkişaf etməyə çalışan şəxsiyyət yetişdirmək;

- Soy kökünə, öz xalqının milli adət-ənənələrinə bağlı olan, ümumbəşəri dəyərləri öz milli dəyərləri kimi sevən, xal-

qını, millətini, vətəni dünyaya ən yüksək səviyyədə təqdim etməyi bacaran şəxsiyyətlər yetişdirmək və.s.

Bu tələbləri yerinə yetirmək üçün hər bir müəllim öyrənənlərə bir obyekt kimi baxmamalı, qarşısında əyləşən hər bir şagirdin, təhsilalanın təkrarsız olduğunu, hər kəsə bənzəmədiyini anlamalıdır. Müəllim çalışmalıdır ki, şagirdin yaxın köməkçisinə çevrilsin. Belə olan halda təhsilalan öz azadlığını, heç kəsə bənzəmədiyini hiss edir.

Açar sözlər: təhsil, humanizm, demokratiya, müstəqillik, tələb

AZƏRBAYCANDA TƏHSİLİN VƏ TƏDRİSİN İNKİŞAF TARİXİ

Ayten Asadova

Sumgait State University

ttm.17@mail.ru

Hər bir xalqın həyatında təhsil, elm xüsusi yer tutur. Təhsil bir xalqın inkişafı, tarixinə bağlılığı deməkdir. Azərbaycan xalqının həyatında təhsil, tərbiyə, elm hələ qədim zamanlardan ən önəmli dəyər sayılmışdı. Qədim tarixə, mədəniyyətə, malik bu yurdun sakinləri hələ qədimdən yazı, oxuma mədəniyyətinə sahib olmuşdular. Tarixi faktlar sübut edir ki, hələ qədimdən Azərbaycanda dünyəvi elmlər inkişaf etmişdi. Şərqi bir hissəsini özündə əks etdirən yurdumuz hər zaman elmin inkişafında dəyərləri olan insanlar yetişdirmişdir. Hətta ingilis şərqşünas alim U.Uott yazırdı ki, Şərq alimlərinin tədqiqatları olmasa Avropada elm fəlsəfə ilə bağlı elmlər inkişaf etməzdi. Hələ eradan əvvəl IX əsrdə yaranmış Manna dövlətində riyazi hesablamalar, həndəsə inkişaf etmişdi. Bu elmlərin inkişafı nəticəsində böyük inşaat işləri aparılırdı. Qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda fəlsəfi din “Avesta”da müəllimə, öyrədənə, təlim-tərbiyəyə, elm-təhsilə xüsusi yer verilirdi.

Atropatena dövlətində məktəb və təhsildə pəhləvi əlifbasın-

dan istifadə edilirdi. Burda təhsil əsasən evdə alınır (ilk vaxtlarda zadəganlarda) 7 yaşdan sonra isə uşaqlar məktəbə göndərilirdi. Həmin dövrdə mövcud olmuş əsas elmi peşələrin adları “Tansarın məktubu” adlı qaynaqda sadalanır. Artıq 16 yaşdan yuxarı şəxslər ixtisas təhsili alıb mütəxəssis kimi yetişirdilər. Azərbaycanın şimal hissəsində Qafqaz Albaniyası da elm və təhsil qədim və ilk orta əsrlərdə inkişaf etmişdi. Albaniyada məskunlaşmış xalqların kitab mədəniyyəti də mövcud idi. Buna misal olaraq 52 hərfdən ibarət Alban əlifbasını göstərə bilərik. Alban yazıları barədə A.Q.Şinidze də geniş məlumat verərək bildirirdi ki, “Qafqazın siyasi həyatında mühüm rol oynayan xalqın yazısı izsiz qala bilməz”. 1948-1952-ci illərdə Mingəçevirdə aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılan Alban əlifbası yazıları bunu təsdiq edir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində V-VII əsrə aid alban yazıları olan çoxlu mədəniyyət qalıqları tapıldı. Tapılan gil lövhə üzərində 56 hərf olduğu qeyd alınmışdı. Qeyd edək ki, bu Azərbaycan ərazisində tapılan ən uzun mətn idi. Albaniyada əlifbanın, yazıların olması həm də onu öyrəndənlərin və öyrənənlərin olması demək idi. Bu isə məktəblərin olmasından xəbər verir. Hətta məktəblərdən məlum olur ki, bu dövrlərdə iri feodallar uşaqlarını öyrətmək üçün bəzi şəxslərin yanına göndərirdilər. Bu tip məlumatlara M.Kalankatlının əsərində də rast gəlinir. İlk alban məktəblərində əsasən dini təhsil verilirdi. M.Kalankatlı “Alban tarixi əsərində” (VII əsr) bildirirdi ki, hökmdar Vaçaqan əmr verərək bir kənd məktəbi tikdirmişdi. Bu məktəblərdə yazı və üzdən oxuma uşaqlara təlim edilirdi. Albaniyada daha çox məktəblərdə zadəgan və ruhanilərin uşaqları təhsil alırdı. Bu məktəblərdə şagirdlər aylıq təqaüd və gündəlik yeməklə təmin edilirdi. Artıq VIII əsrdən Albaniyada əlifba ərəb əlifbası ilə əvəz oldu. 705-ci ildə Albaniyanın varlığına son qoyuldu. Azərbaycan ərazisində İslam dini yayılmağa başladı. Təbiyyət-təlim (bu dövrdə) insanın inkişafının ilk illərində aparılırdı. F.Rozentel bildirirdi ki, İslamda elm dünyəvi istilahın vəhdəd halında verilirdi. VIII əsrdən başlayaraq

Azərbaycanda müsəlman məktəbləri yarandı, məscidlərin nəzdində məktəblər təşkil edildi. Artıq X-XI əsrlərdə müddərislər adlandırılan peşəkar müəllimlər, təlimçilər fəaliyyətə başladılar. Ərəb xilafəti dövründə Azərbaycanda fərdi təhsil almaq üstünlük təşkil edirdi. Elm həvəskarları xüsusi alimlərin, yanında yüksək fərdi təhsil alırdılar. Artıq Azərbaycan alimləri yunan və başqa alimlərin əsərləri ilə tanış idilər. IX əsrdə Azərbaycan elmində intibah mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu (IX-XII).

Yuxarıda sadəlaqlarımızdan belə nəticəyə gələ bilərik ki, Azərbaycanda tarix boyu təhsil-tədris inkişaf etmiş. Bu gündə Azərbaycan təhsil dünya standartlarına cavab verir. Bütün tarix boyu Azərbaycanda təhsilin inkişafı nəticəsində dünya elminə yeni töhvələr verilmişdir.

Açar sözlər: elm, təhsil, tədris, məktəb, inkişaf

GÖRKƏMLİ AZƏRBAYCAN MAARİFÇİSİ ƏLİ BƏY HÜSEYNZADƏ MƏNƏVİ-ƏXLAQİ TƏRBIYƏ HAQQINDA

Konul Hasanova

Azerbaijan State Pedagogical University

kkonul_hasanova@gmail.com

XIX əsrin ikinci yarısı və XX əsrin əvvəllərinin – milli intibah epoxamızın demokratik fikirli Azərbaycan ziyalıları da böyüməkdə olan nəslin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinin qayğısına qalması zəruri vəzifə hesab edirdilər. Bu mənada “füyuzat”çıların gördüyü işlər də diqqətəlayiq məzmun kəsb edir. “Füyuzat” əməkdaşları baş redaktor Ə.Hüseynzadə başda olmaqla ardıcıl şəkildə bu aspektdə təbliğat və tərbiyə işi aparmağa səy göstərmişlər.

Məcmuənin əməkdaşları ayıq və uzaqgörən bir ziyalı fəhmi ilə dərk edirdilər ki, layiqli vətəndaş, faydalı cəmiyyət üzvü, yararlı vətən övladı olmağın əsas şərtlərindən biri də yüksək

mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmaqdır. Təlim-tərbiyə ilə bilik, intellektual səviyyə, elm və maarif qazanan, müasir baxışlara yiyələnən vətəndaş həm də əxlaqi cəhətdən kamil, mənəviyyatca saf, zəngin olmalıdır. Milli mühitin saflığı, tarazlığı, nizamı, gözəlliyi bu mühitdə yaşayan vətəndaşların, fərdlərin mənəvi kamilliyindən, əxlaqi gözəlliyindən asılıdır. Deməli, kamil milli cəmiyyət yaratmaqdan ötrü kamil nəsil tərbiyə edib yetişdirmək gərəkdir.

Bir məsələni də nəzərə çatdırmaq yerinə düşər ki, “füyuzat”çılar tərbiyə kodeksində daha çox islamçılığa və türkçülüyə istinad edir, bu iki tərbiyə təmayülünü müasirlik ruhu və tələbləri ilə birləşdirirdilər. Əlbəttə, jurnal əməkdaşlarının əxlaq və mənəviyyatın tərbiyəsində türkçülüyə və islamçılığa söykənməsi təsadüfi deyildi. Bu bir tərəfdən milli və dini yaddaşa və mənsubiyyətə hörmət idisə, digər tərəfdən türklərdə əxlaqi qayda-qanunların bütün xalqlardan üstün və daha saf, islamın, islam əxlaqının isə bütün mövcud dinlərdən daha kamil olması ilə əlaqədar idi. Türklər tarix boyu ən mükəmməl və mütərəqqi əxlaq mədəniyyətinə sahib olmuşlar. Quran və islam əxlaqı isə bəşər tarixində ən nümunəvi əxlaq sistemidir. Madam ki, belədir, deməli, xalqın tərbiyəsində əsas istinad kodeksləri də həmin mənbələrə əsaslanmalıdır. “Füyuzat”çıların mənəvi-əxlaqi tərbiyədə tutduqları mövqe belə idi.

“Füyuzat”ın başqa məziyyətlərlə yanaşı həm də vətəndaşların mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə xidmət edəcəyi onun ilk nömrəsində baş mühərririn “Həyat və meyli-Füyuzat” (1906, №1) adlı proqram xarakterli məqaləsindən də bəlli olur. Əli bəyin jurnalına belə bir ad seçimi həm də özündə mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərin məcmusunu ehtiva edir. Bunu baş mühərrir məqalədə aydın şəkildə izah edir. Qeyd edir ki, bizim məcmuəyə “Füyuzat” adı seçməyimiz təsadüfi deyil. Çünki “həyat meyli-füyuzatdır”. “Füyuzat” ləfzən “feyz”in cəmi olub rifah və bərəkətə, bolluğa, maddi və mənəvi nemətlərin bolluğuna, tərəqqiyyət və kəmalatın şəşəyi-təcəllisinə dəlalət edərsə də, fəqət əsl məfhu-

mu səadət və ələlxüsus səadəti-mənəviyyədir.

Əli bəyə görə cəmiyyətin dar bir millət və milliyyət düşüncəsi ilə yüksəlişi mümkün deyil. Geniş mənada yüksəliş üçün millətlərin, cəmiyyətlərin əxlaqi təmizliyinə, mənəvi “kəmalatına” ehtiyac vardır. “Həyat” qəzetinin ilk nömrəsində “Qəzetimizin məsləki” (1905, №1) adlı məramnamə səciyyəli məqaləsində də Əli bəy onun və həmkarlarının əsas mətləbləri sırasında əxlaq və mənəviyyət məsələlərini də qoyur. Bildirir ki, milli həyatımızın müxtəlif tərəfləri ilə yanaşı əxlaq və ədəb xüsusiyyətləri, bunların gözəlliyi də onların diqqət mərkəzindədir. “Füyuzat” səhifələrində bəşəriyyətin əxlaq, mənəviyyət müdərirləri olan bir sıra dahi şəxsiyyətləri, onların əsərlərinin insanların müsbət insani keyfiyyətlər əxz etməsində rolu nəzərə çatdırılır.

Açar sözlər: Əli bəy Hüseynzadə, əxlaq tərbiyəsi, təlim, milli intibah, Azərbaycan

HACI ZEYNALABDİN TAĞIYEVİN QIZLAR SEMİNARIYASI

Sona Maharramova

Sumgait State University
oguz.gunhan@gmail.com

Hacı Zeynalabdin Tağıyev səxavəti və xalqı üçün gördüyü işlərlə tarixdə əvəzedilməzdir. H.Z.Tağıyev Azərbaycanda maarifin, mədəniyyətin himayəçisi idi. O, bu məqsədlə Azərbaycan Dövlət Dram teatrının binasını tikdirmiş, neçə-neçə ziyalılarımızın xaricdə təhsil almasına kömək etmiş, yerli məktəblərə, mətbuata himayədarlıq etmişdir. O dövrdə Tağıyevi narahat edən əsas məsələlərdən biri qızların təhsil alması idi. Bunun üçün çox düşünmüş və belə qərara gəlmişdir ki, rus-müsləman məktəbi açsın. Bu məqsədlə III Aleksandra müraciət edir, lakin onun xahişi rədd edilir. III Aleksandr öldükdən son-

ra Hacı çarın arvadı Aleksandra Fyodrovnya ərizə ilə bərabər qiymətli hədiyyələr göndərərək icazə istəyir və məktəbə onun adını qoyacağını bildirir. Dini xurafatın hakim olduğu bir şəraitdə belə bir məktəbin açılması çox böyük çətinlik törədirdi. Bu maneələrə baxmayaraq o qadının dar çərçivəli fanatizm vəziyyətindən çıxmasının yeganə çıxış yolunu məktəb, yalnız məktəb, təhsildə görürdü. O deyirdi: biz bu məktəbləri elə yaratmalıyıq ki, müsəlman camaatı heç sübhəyə düşmədən bu tədbirə inansın və öz qızlarını bu məktəbə özləri göndərsinlər. Ona görə də məktəbin bütün tələbələri və müəllimləri hamsı müsəlman qızları və qadınları olmalıdır. Bütün təhsil Azərbaycana aid olmalıdır. Əl işi və ev işini öyrənməklə yanaşı rus, Azərbaycan dilləri üzrə təhsil almalıdırlar. Bu o dövrün böyük hadisəsi idi. Ziyalılarımız bu hadisəni rəğbətlə qarşılamışdılar. Ruhanilər isə əksinə. Bu münasibətlə Hacı Bakının görkəmli ruhanilərini öz evinə dəvət edərək demişdir. “Anaları savadsız olan xalq kordur” mən anaları savadlı etmək istəyirəm ki, balalarımız bisavad böyüyüb savada kəm baxmasınlar. Bizim müsəlman camaatımız mənim kimi başdan-başa bisavaddır. Ona qarşı çıxanlar “Quranda söylənilərin əleyhinə gedirsən” deyərək etiraz edirlər. Hacı isə Məkkə, Mədinə, Xoy, Tehran, Qahirə, İstanbul mötəbər din xadimlərinin yanına adam göndərir və onlardan yazılı şəkildə rəsmi sənəd alır ki, müsəlman qızları da təhsil ala bilərlər. Böyük maneələrdən sonra 1901-ci ildə məktəbin açılışı üçün hər şey hazır idi. Lakin sentyabrda açılış olmadı. Çünki çox az qız gəlmişdi. Heç kim öz qızını məktəbə vermək istəmirdi. Tağıyev Bakı camaatını Təzəpir məscidinə yığib xahiş etdi. O, sonralar həmin günləri belə xatırlayır: İyirmi il bundan əvvəl gecə-gündüz qapı-qapı gəzib bu zəlalətdə qalan müsəlmanlardan xahiş edirdim ki, onlar mənim pulumla övladlarını oxutsunlar. Lakin heç kim razı olmurdu. İndi isə hər şəhərdən, hər kənddən müsəlman uşağı gəlib göz yaşı ilə elm arzu eləməyinə artıq xoşlanıram”.

Oktyabrın 7-də məktəbi açmaq mümkün oldu. Bu dini fana-

tizim üzərində böyük qələbə idi. Tağıyev məktəbin tikintisinə 183, 533 manat xərcləmişdi. Bundan əlavə Tağıyev banka 125 min manat toxunulmaz məbləğ qoymuşdu. Həm də pansionatı saxlamaq nəzərdə tutulmuşdu.

Məktəbə 58 tələbə qəbul olunmuşdur. Onlardan 35 pulsuz saxlanılırdı. Bu məktəbə Zaqafqaziyanın və Şimali Qafqazın bir çox yerlərindən qızlar qəbul olunmuşdu.

Məktəb açılanda ortaya çıxan maneələrdən biri müəllim-tərbiyəçi heyəti ilə təmin etmək idi. Bu məqsədlə o imperiyanın müsəlmanlar yaşayan müxtəlif yerlərinə teleqramlarla müraciət etmiş və müsəlman maarifçi qadınların köməyi ilə bu maneələr aradan qaldırılmışdır və müəllimlər yüksək maaşla təmin olunmuşlar.

Seminariyada dini təhsildən başqa aşağıdakı fənnlər tədris olunurdu : rus dili, riyaziyyat, onun metodikası, Azərbaycan dili və onun metodikası, pedaqogika, didaktika, təbiət, fizika, tarix, coğrafiya, əl işi, ev işi və onların praktik məşğələləri. Bu seminariya 1918-ci ilə qədər fəaliyyət göstərdi. Bakı Sovetinin-şaumyanların millətçi fəaliyyəti nəticəsində seminariya bağlandı.

Açar sözlər: təhsil, dini xurafat, seminariya, maarifpərvər, məktəb

AZƏRBAYCANDA DİSTANT TƏLİMİN İNKİŞAF TARİXİ VƏ ONUN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ YOLLARI

Sabina Jafarova

Baku Slavic University

Sabina_16_86@mail.ru

Müasir dövrdə Azərbaycanda və ümumilikdə dünyada təhsil sistemi ilə bağlı ciddi problemlərlə üzləşirik. Bu problemin həlli iqtisadiyyatında bir çox ölkələrdə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir.

Distant təhsil kommunikasiyanın xüsusi bir növü olub, iki subyektin özündə birləşdirir - tələbə və onu dəstəkləyən təhsil müəssisəsini. Distant təhsil tarixən iki iqtisadiyyatda həyata

keçirilib – məsafədən idarə olunmaqla birtərəfli və ikitərəfli olur. Birtərəfli təhsil öyrənənə təhsil verən tərəfindən məsafəli şəkildə mövzu ilə bağlı materialların çatdırılması yolu ilə həyata keçirilir. İkitərəfli distant təhsil isə öyrədən və öyrənənin məsafəli şəkildə qarşılıqlı fikir mübadiləsi ilə həyata keçirilən təhsil forması kimi qəbul edilib.

Distant təhsilin ilkin rüşeymlərini pedaqogika elminin banisi sayılan Yan Amos Komenskinin 1633-1638-ci illərdə qələmə aldığı “Böyük didaktika” əsərindəki fikirlərində aydın şəkildə görmək olur. Belə ki, bu əsərdə öyrədənə öyrənən arasındakı qarşılıqlı mübadilə geniş şərh olunsada, distant təhsil konsepsiyasının 1728-ci ildən formalaşdığını qəbul edənlər də az deyil. Demək olar ki, həmin tarixdən bu günədək distant təhsil konsepsiyası olduğu kimi qalsada, dəyişən yalnız kommunikasiya kanalları olmuşdur.

Distant təhsil ənənəvi təhsilə inteqrasiya olmuş bütöv bir şəbəkə halında olan, müəllimlərin rəhbərliyi altında aparılan təhsil formasıdır. Bunun əsasında isə kompüter telekommunikasiyası, internet-texnologiyası durur. Bu texnologiyaların yayılması universitetlərdə, məktəblərdə və digər sahələrdə təhsilin yeni olan formasına tələbatı artırır və onun tətbiqinin güclənməsinə səbəb olur.

Azərbaycanda distant təhsilin rəsmi yaranma tarixi “Təhsil haqqında” yeni Qanunun təsdiq edildiyi 19 iyun 2009-cu il hesab olunur. Bu Qanunun 13-cü maddəsinə əsasən, əyani və qiyabi təhsil formaları ilə yanaşı, Azərbaycanda təhsil almanın 4 forması mövcuddur. Onlar əyani, qiyabi, distant (məsafədən) və sərbəst (eksternat) təhsil formalarıdır.

Distant təhsil vaxt və pul sərf edərək təhsil müəssisəsinə getməyə ehtiyac olmadan, internetə çıxışı olan kompüter vasitəsilə məsafədən təhsildir. Məsafədən təhsil fərdi qaydada təhsil alana rahat olan istənilən məkan və zamanda həyata keçirilir, dərs cədvəli, tədris qrupları və əyani təhsilə xas olan digər məsələlərdən asılı olmayaraq, tədrisin sürətini və təlim

intensivliyini müstəqil olaraq müəyyən edir.

XX–XXI əsrlər texnologiyanın, xüsusilə, telefon və internetin sürətli inkişafı ilə xarakterizə edilir. Dünyada çoxlu sayda təhsil müəssisələri distant təhsil formasından istifadə etmiş və indiyə kimi də istifadə etməkdədir. “Sürətli internet”in genişlənməsi təhsildə “onlayn” seminarların keçirilməsinə imkan yaratmış və distant təhsilin daha geniş miqyasda yayılmasına səbəb olmuşdur.

Distant təhsil texnologiyalarının keys, internet və telekommunikasiya texnologiyaları kimi növləri vardır.

Keys texnologiyası zamanı xüsusi tədris metodiki materialları toplam şəklində komplektləşdirilir.

İnternet texnologiyada “Ümumdünya hörümçək toru” oxuyanların tədris-metodik materialları ilə təminatı üçün, həmçinin öyrənənlə öyrədən arasında interaktiv qarşılıqlı əlaqədə istifadə olunur.

Təlimçinin müxtəlif məsafədə olan auditoriya ilə vizual olaraq birbaşa əlaqə yaratmaq imkanının olması interaktiv televiziya əsaslanan təhsilin əsas üstün cəhətidir. Tədris prosesinin ənənəvi metodikaya və ya müasir pedaqoji təlim texnologiyalarından istifadəyə əsaslanmasına baxmayaraq, tədris prosesinin faktiki olaraq adi təlim prosesini təkrarlaması onun əsas mənfə cəhətlərindəndir.

Distant təhsil üçün tədris materialının, ədəbiyyatın təşkil edilməsinin ən populyar forması – “internet kitabları”dır. Müəhazirələrin və kitabların elektron versiyaları çox əlverişlidir, çünki onlardan istifadə edilməsi üçün proqramlaşdırma üzrə xüsusi biliklər tələb olunmur.

Açar sözlər: Azərbaycan, distant, təhsil, təlim, internet, texnologiya

GÖRKƏMLİ AZƏRBAYCAN MAARİFÇİSİ A.SƏHHƏT VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBİYƏSİ HAQQINDA

Tamilla Vahabova

Azerbaijan State Pedagogical University
tamillavahabova2016@gmail.com

XIX-XX əsrlərin hüdudlarında Azərbaycan ictimai-pedaqoji mühitində fikir münəvvərlərimizi narahat edən mühüm bir məsələyə də diqqəti cəlb etmək lazım gəlir. Bu baxımdan A.Səhhətin “Nəğmə və musiqinin məktəblərdə əhəmiyyəti” (“Sovqat”, 1916, 4 noyabr) adlı mətbu məqaləsi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalənin əvvəlində A.Səhhət maraqlı iki mənzərəni müqayisə edir və sonra əsas mətləb və təkliflərinə keçir. Göstərir ki, Şamaxıda həm “rus-tatar”, həm də “rus-erməni” məktəbi mənim yolumun üstündə olduğundan gedib-gəldikcə maraqlı bir mənzərənin şahidi oluram. Həftənin müəyyən günlərində “rus-erməni” məktəbindən erməni şagirdlərin erməni dilində oxuduğu nəğmələri eşidirəm. Erməni şagirdlər bu nəğmələri nəğmə dərslərində oxuyurlar. “Rus-tatar” məktəblərində isə belə nəğmə səslərini eşitmək mümkün deyil. Çünki bizim milli məktəblərimizdə nəğmə dərsləri keçilmir. Buna təəssüf edən müəllif sonra şərqlərin tərbiyədəki əhəmiyyətinin şərhinə keçir. Qeyd edir ki, nəğmə dərslərini tədris proqramına daxil etmək qanunla qadağan edilmir. Bu, mümkündür. Ermənilər bu fürsətdən lazımınca yararlanır, milli nəğmələrin milli və estetik tərbiyədə necə əsaslı rol oynadığını dərk etdiklərindən onu proqrama daxil edirlər. Bizim milli təhsil ocaqlarımızda isə mütəxəssis olmadığını bəhanə edərək bu vacib məsələyə diqqət yetirmirlər. Halbuki bizdə həmin dərslərin təlimi üçün mütəxəssis kadr tapmaq mümkündür. Onu hazırlamaq, yetişdirmək də olar.

Müəllif qeyd edir ki, mən tərbiyəşünas olmasam da, mövzu ilə bağlı bəzi mətləbləri nəzərə çatdırmaq istəyirəm. Sonra o,

nəğmə oxumağın və bu fənni proqrama daxil etməyin əhəmiyyəti barədə mülahizələrini verir. Onun mülahizə və qənaətləri pedaqogika elminin təcrübəsinə, elmi məntiqə və həyatı praktikaaya söykənir.

A.Səhhət nəzərə çatdırır ki, nəğmə dərsləri şagirdlərdən ötrü həm məsum bir əyləncədir, həm də məktəbi onlara sevdilər, dərslərdən sonra onların zehinlərini dincəldər, əsəblərini sakitləşdirməyə kömək edər. Musiqi və nəğmənin əsəblərə rahatlıq gətirdiyi tibb elmi tərəfindən çoxdan sübut edilmişdir.

Müəllif onu da əlavə edir ki, nəğmələrin həm musiqisi, həm də sözləri duyğulara təsir edir. Başqa sözlə, mənzum sözlərin insanın hiss və duyğularına daha tez nüfuz etdiyi bəllidir. Deməli, “nəğmə, vəzn sözləri zehinlərdə kökləşdirir, ta ürəyə qədər nüfuz etdirir və bu vasitə ilə insanda əxlaqi və vətəni duyğular oyadır”. Sırf nəsihət qaydasında deyilən sözlər uşaqlara bir o qədər də təsir etmir. Ancaq o, nəğmə tonunda daha siratəredici olur.

A.Səhhət həssas bir tərbiyəçi nəzəri ilə bu qənaətə gəlir ki: “Mədəni millətlərdə gördüyümüz böyük fədakarlıqlar bütünlüklə uşaqlıqda öyrədilmiş bu kimi nəğmələrin, şərqlərin nəticəsidir. Belə isə bəs biz niyə nəğmə təlimini faydasız sanıb nəzəri-etibara almayalım? Dünya gör-götür dünyasıdır. Biz də gördüklərimizi götürsək, nə eybi var?” (1, 49). Beləliklə, görkəmli maarifçi nəğmə dərslərini təlim prosesinə gətirməyi zəruri və əhəmiyyətli bir məsələ sayır.

Əlbəttə, Azərbaycan maarifpərvərlərinin XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində estetik tərbiyə uğrunda apardıqları mübarizə ümumi və milli tərbiyə işinin tərkib hissəsi kimi səmərəli nəticələrə gətirib çıxardı. Təməli həmin dövrdə qoyulan ideyaların çoxu tədricən, zaman keçdikcə reallaşdı. Özünün uğurlu nəticələrini verdi.

Açar sözlər: A.Səhhət, maarif, vətənpərvərlik tərbiyəsi, milli təhsil, təlim prosesi

XX ƏSRİN 80-Cİ İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA ORTA İXTİSAS TƏHSİLLİ PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞI

Vusala Gurbanova

Azerbaijan State Pedagogical University
vusalaaa.k@gmail.com

XX əsrin 80-ci illərində orta ixtisas təhsilli pedaqoji kadrlar aşağıdakı pedaqoji məktəblərdə aparılırdı: 1) ***Ağdaş Pedaqoji Məktəbində***. 1966-cı ildən fəaliyyət göstərən pedaqoji məktəbdə 310 tələbənin təhsil-tərbiyəsi ilə 27 müəllim məşğul olurdu. Pedaqoji məktəbdə yalnız bir ixtisas - ümumtəhsil məktəbləri üçün ibtidai sinif müəllimləri hazırlanırdı. Şagirdlər 8 və 10 illik bazadan qəbul olunurdular. Səkkizillik bazadan qəbul olunanlar 3 il 10 ay oxuyurdular. 2) ***M.Ə.Sabir adına Bakı Pedaqoji Məktəbində***. 1920-ci ildən fəaliyyət göstərən məktəbdə 1000 şagirdin təhsil-tərbiyəsi ilə 78 müəllim məşğul olurdu ki, onlardan da 2 nəfəri elmlər namizədi idi. Təlim Azərbaycan və rus dillərində əyani formada aparılırdı. Məktəbdə 2 ixtisas (ibtidai sinif müəllimi, IV-VIII siniflərdə əmək təlimi və rəsmxətt müəllimi) üzrə müəllim hazırlanırdı. 3) ***Məhsəti Gəncəvi adına Kirovabad (Gəncə) Pedaqoji Məktəbində***. Məktəb 1966-cı ildə fəaliyyətə başlamışdır. Respublikanın ən iri pedaqoji məktəblərdən biri olan Məhsəti Gəncəvi adına Kirovabad (Gəncə) pedaqoji məktəbində 1000 şagirdin təhsil-tərbiyəsi ilə 150 müəllim məşğul olurdu. Pedaqoji məktəbdə aşağıdakı ixtisaslar üzrə kadr hazırlanırdı: 1) məktəbəqədər uşaq müəssisələri tərbiyəçisi; 2) ümumtəhsil məktəblərinin musiqi müəllimi və uşaq bağçalarının musiqi tərbiyəçisi; 3) rəsm və rəsmxətt müəllimi; 4) ibtidai sinif müəllimi (*milli məktəblərdə rus dili tədris etmək hüququ ilə*). 4) ***Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Texnikumunda***. 1936-cı ildən fəaliyyət göstərən pedaqoji məktəbdə 900 şagirdin təhsil-tərbiyəsi ilə 121 müəllim və 29 konsertmeyster məşğul olurdu. Pedaqoji məktəbin əyani şöbəsində aşağıdakı ixti-

saslar üzrə kadr hazırlanırdı:1) musiqi tərbiyəsi; 2)məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində tərbiyəçi. Əyani şöbədə 8 illik bazadan qəbul olunanlar 3 il 10 ay, orta məktəb bazasından qəbul olunanlar 2 il 6 ay və 2 il 10 ay təhsil alırdırlar. **5.Lənkəran Pedaqoji Məktəbində.** 1923-cü ildən fəaliyyət göstərən pedaqoji məktəbdə 360 şagirdin təhsil-tərbiyəsi ilə 25 nəfər təcrübəli müəllim məşğul olurdu. Pedaqoji məktəbdə yalnız bir ixtisas -ibtidai sinif müəllimliyi üzrə kadr hazırlanırdı. Buraya həm 8-ci, həm də 10-cu sinfi qurtaranlar qəbul edilirdi.**6.Mirzə Ələkbər Sabir adına Şamaxı Pedaqoji Məktəbində.** 1932-ci ildən fəaliyyət göstərən pedaqoji məktəbdə 400 şagird təhsil alırdı. Pedaqoji məktəbdə yalnız bir ixtisas – ibtidai sinif müəllimliyi üzrə kadr hazırlanırdı. **7.Şəki Pedaqoji Məktəbində.** Pedaqoji məktəbin əsası 1920-ci ildə qoyulmuşdur. Pedaqoji məktəbə həm 8-ci, həm də 10-cu sinfi qurtaran şagirdlər qəbul edilirdi. Pedaqoji məktəbdə 2 ixtisas – ibtidai sinif müəllimliyi və ümumtəhsil məktəblərinin IV-VIII siniflərində əmək təlimi və rəsmxətt müəllimi hazırlanırdı.

Açar sözlər: Orta ixtisas, pedaqoji təhsil, məktəb, məktəbəqədər, müəllim

İNKLÜZİV TƏHSİLİN TARİXİ VƏ MÜASİR İNKİŞAF MƏRHƏLƏLƏRİ

Gulshan Eminova

Azerbaijan State Pedagogical University
eminovagulsen@rambler.ru

Dünyada xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara münasibət mürəkkəb bir inkişaf yolu keçmişdir. Eramızdan əvvəlki XI-VIII əsr və eramızın XII əsrlərində cəmiyyət artıq onlara qarşı dözümsüzlük göstərmir,mərhəmət hissi ilə yanaşmağa səy göstərirdilər.

XII-XVIII əsrin 70-80-ci illərində cəmiyyət XQE olan uşaq-

lara öyrənmə bacarıqlarını necə formalaşdırmağın yollarını önə çəkmişlər. XIX əsrin 70-80- ci illəri və XX əsrin əvvəllərində isə öyrənmə bacarığı ilə yanaşı həm də onlara öyrətməyin zəruriliyini vurğulamışdı. XX əsrin 60-cı illərindən sonra müxtəlif kateqoriyalara aid XQE olan uşaqları təlimləndirərək mütəşəkkil, xüsusi təhsil sistemi yaratmağa nail olunmuşdur. Xüsusi təhsil sistemin tibbi yanaşmaya əsaslanır. Bu dövrü həm də “tibbi model”, dövrü kimidə tarixə daxil edilmişdir. Tibbi yanaşmaya görə, XQE olan uşaqlar xəstə uşaqlar olub, onların müalicəyə və xüsusi xidmətə ehtiyacları olduqlarını və təhsillərini qapalı təhsil müəssisələrində həyata keçirilməsini qeyd olunurdu. Belə uşaqların inkişafı və sosial adaptasiya amilləri müəyyən mənada arxa planda qalırdı.

1960-80-ci illərdə təcrid olunmuş təhsildən integrativ təhsilə doğru inkişaf gedərək yeni bir model olan sosial model yaranmışdı. XQE olan uşaqlar bu modelə əsasən yaşadıkları cəmiyyətin mədəni ənənələrinə uyğun tərbiyəsini və təlimini vacibliyi əsas götürülürdü. Sosial modelə görə cəmiyyətin əlilləri qəbul etməsi, onlara münasibətini və bütövlükdə cəmiyyətin dəyişdirilməsinin vacibliyi qeyd olunurdu. İnküziv təhsil anlayışı insan hüquqları prinsiplərinə əsaslanır. L. Vqotskinin “uşaq inkişafı” nəzəriyyəsinə əsasən hər bir uşaq kollektivin bir hissəsi olmaq, həmyaşıdları ilə ünsiyyət qurmaq, digərləri kimi olmaq istəyir və bu istək ona motivasiya verir ki, o da onlar kimi öyrənsin.

1970-ci ildə ilk dəfə Skandinaviyada “Normallaşdırma modeli” yaranmışdı. Bu modelin əsas amilləri bunlar idi. Əlilliyi olan uşaqlar bütün uşaqlarla eyni tələbatlara malikdirlər, onlar üçün ən yaxşı mühit öz evləridir və hakimiyyət orqanları səy göstərməlidirlər ki, həmin uşaqlar evdə tərbiyə olunsunlar, bütün uşaqlar təhsil ala bilərlər buna görə də onların xəstəliyinin nə dərəcədə ağır olmasından asılı olmayaraq, təhsil almaq üçün şərait yaratmaq lazımdır.

ABŞ, Kanada, Böyük Britaniya, İsveçrə və İtalyada inkişaf etdirilərək təhsil sistemində hümanist modelə üstünlük verilə

rək internat məktəbləri və uşaq evləri ləğv edilir, uşaqlar qəy-yum ailələrə və yaxud övladlığa verilir.

1980-ci illərdən bu günədək inklüziya daxiletmə modeli əsas götürülür. Bu dövr “Sosial model”-in tətbiq olunması ilə müşayiət olunur və inklüzivlik adlanır. Bu model BMT-nin insan inkişafı konsepsiyasına da uyğundur.

Dünyanın bir çox ölkələrinin təhsil siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olan inklüziv təhsil beynəlxalq prinsip və standartlara uyğunlaşdırılmışdır. Bu prinsiplərdən biri də təhsilin humanistləşdirilməsinin və insan hüquqları ilə uyğunlaşdırılmasıdır. Inklüziv təhsil YUNESKO-nun “Hər kəs üçün təhsil” bəyannatında uşaqların fasiləsiz təhsil almaları üçün real imkanlar yaratmağı zəruri hesab edirdi.

ABŞ-da 1990-1997-ci illərdə “Əlilliyi olan Şəxslərin Təhsili” adlı qəbul edilmiş qanunda xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların milli kurikulumu ilə əhatə olunması üçün səmərəli şəraitin yaradılmasını təmin etmişdir.

Azərbaycanda inklüziv təhsil sahəsindəki dövlət siyasəti “Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili ilə əlaqədar İnkişaf Proqramı 2005-2009-cu il, 2012-ci il “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası, 2013-ci il “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə” dövlət strategiyası, 2015-ci il “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”-nın həyata keçirilməsi ilə bağlı Fəaliyyət Planı”-nında inklüziv təhsili üzrə dövlət proqramının hazırlanması, təsdiqi və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

“2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə” Dövlət Proqramı xüsusi təhsilə ehtiyacı olan şəxslərin təhsilinin təşkili bağlı imkan yaratmaqla həmin şəxslər üçün təhsil müəssisələrinin əlçatan olmasını təmin edilməsi nəzərdə tutulur.

Inklüziya XQE olan uşaqların təhsil pilləsinə sadəcə daxil

olması deyil, inklüziv təlim mühitində hər bir uşağın başqaları ilə birlikdə tədris prosesində iştirak etmə hüququnu nəzərdə tutur. Inklüziv təhsil qabiliyyət və ehtiyaclarından, irqi, cinsi fərqlərindən, ailə vəziyyətindən, sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq bütün şəxslərin təhsil prosesində və həyatda bərabər-hüquqlu iştirakıdır.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, sosial integrasiya, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar

ƏBUNƏSR FƏRABİNİN PEDAQOJİ İDEYALARI

Firudin Mammadov

Azerbaijan State Pedagogical University
bsu.pedagogy@gmail.com

Mənşəcə Orta Asiyalı olan Abu Nasr Məhəmməd ibn Tərxan ibn Uzlaq-əl- Fərabi ət-Türki miladi tarixinin 873-874-cü ilində Fərab əyalətində dünyaya gəlmiş, ilk təhsilini vətəndə almışdır. İlk əvvəllər türk, soq dillərində yazıb oxuyan alim sonralar ərəb dilini öyrənir, Şaş, Səmərqənd, Buxarada işləmiş, Həmədan, Rey, İsfahanda olmuşdur. Etnik kimliyi mübahisəli olan ustadın türkəsilli olduğu deyilir. Soyadındakı Tərxan əsilliliyi onun Xorasan hakimiyyəti imtiyazını, ət-Türki isə türk mənsubiyyətini isbat edən dəlil olduğu İbn Halliqanın “Vəfayət” əsərində yer alır. Ölümü haqqında yayılmış fərziyələrdən birində Dəməşqdə öz əcəli ilə, ikincisində isə Əskəlan şəhərinə gedərkən səhrada silahlı dəstə tərəfindən qətlə yetirildiyi fərz edilir.

Zəngin yaradıcılıq irsinə malik Fərabinin traktatları, elmi, ictimai-siyasi əsərləri hələ də tam toplanıb ümumiləşdirilməyib. Müasir tarixşünaslıq, şərqşünaslıq və tarixşünaslıqda onun irsinin öyrənilməsi üç istiqamətdə həyata keçirilir.

1) Dünyaya səpələnmiş əlyazma, mətnlərinin tapılıb öyrənilməsi,

2) Müxtəlif dillərə tərcümə olunmuş əsərlərinin aşkara çıxarılması,

3) Həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş elmi- tədqiqat əsərlərinin üzə çıxarılıb öyrənilməsi.

Fərabəi yaradıcılığında ictimai quruluş nəzəriyyəsinə həsr etdiyi əsərləri “Dövlət xadiminin aforizmi”, “Xoşbəxtliyin yolunun göstərilməsi”, “Səadət, xoşbəxtliyə nail olmaq haqqında kitab”dır. Fərabəi yaratdığı nümunəvi cəmiyyət haqqında ardıcıl təlimdə Aristotəl və Platonun siyasi və etik baxışlarından istifadə etmişdir.

Fərabəiyə görə dövlət idarəçiliyi iki növdədir. Birincisi, xalqın həqiqi xoşbəxtliyi naminə fəaliyyət göstərən, ikincisi xalqı yalançı illuziyalara aparan bir sistemdir. Fəlsəfəni elmlərin anası hesab edən ustad həmçinin pedaqogika və etikanı müstəqil elm hesab etmir, insanın formalaşmasında əmək fəaliyyətinin rolunu vurğulayır.

Əl- Fərabəi bütün əsərlərini ərəb dilində yazmış, Aristotelin əsərlərini, traktatlarını ərəb dilinə tərcümə etməklə yanaşı, onların daha anlaşıqlı olması üçün yeni şərhini gerçəkləşdirib.

Fərabəi nəfəs alətlərində səsin yüksəkliyi məsləhlərini də öyrənmiş və bu alətlər üçün səsin yüksəkliyinin alətin borusunun diametrindən asılılığını ifadə edən düsturlar ortaya çıxarmışdır.(5, səh 76)

O, musiqi nəzəriyyəsini riyaziyyat və məntiqlə əlaqələndirir və 5 böyük hissəyə bölür:

1. Elm və incəsənətin ümumi əsasları və prinsipləri;
2. İncəsənətin elementləri, tonları;
3. Deyilənlərin ümumi əsasların müxtəlif musiqi alətlərinə tətbiqi;
4. Tonların metrik əsasını təşkil edən təbii ritmlər;
5. Melodiyanın tərtibi.(6, səh 9)

Fərabəi dinə böyük maraq göstərmiş və bütün dinləri bərabər hesab etdiyi kimi, islam dinini ehkam kimi qəbul etməmişdir. İslam dininin başlıca vəzifəsini xalqın xoşbəxtliyinə nail olma-

ğında, hər cür sinif-siyasi qruplaşmaların təsirinə düşməməkdə görür. (1, səh 139-140)

Fərabî ideal dövlət qurmaq üçün 12 tələbi vacib hesab edir ki, bunlara idarəçilik qayda- qanunlarını bilmək, bu qaydaları yaradıcı şəkildə tətbiq etmək, hər b sənətinə yiyələnmək, ədalət və düzgünlüyü qoruyub saxlamaq aiddir. Fərabiyə görə, insan öz zəkası ilə bilgilərə nail olmalı, ictimai rifah üçün fikir yürütməlidir. (4, səh 22)

Günümüzə gəlirb çatan əsərləri arasında “Kitab əl- hüruf” (Hərflər haqqında kitab), “Risale fil-əql”(Zəkaya aid risale)”, Təhsil əs-səadə” (Xoşbəxtlik qazanma), “Kitab əl –musiqə əl-kəbir” (Musiqi haqqında böyük kitab) və s. yer alır.

AMEA-nın müxbir üzvü Zakir Məmmədov yazır ki, üç mühüm elmi- fəlsəfi təlimdən biri –Şərq peripatetizmini türk filosofu Əbunəsr Fərabî, digər ikisini –panteizmi və işraqiliyi Azərbaycan filosoflarından Eynəlqüzat Miyanəci(1099-1131) və Şihabəddin Yəhya Süfirəverdi (1154-1191) yaratmışdır.

Fərabî azad və vahid cəmiyyət arzu edir ki, buna nail olmağın yollarını savad, elm, tərbiyədə görürdü. Onun sosial- siyasi ideyaları Şərqdə, Qərbdə bir çox fəlsəfi və elmi cərəyanların mühüm istinad mənbəyidir. Əl- Fərabî irsi bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır və zəngin elmi əsərləri ilə əbədi yaşayacaq.

Açar sözlər: Əbunəsr Fərabî, Mərkəzi Asiya, Səmərqənd, Tehran, İsfahan, Həmədan, Rey, yaradıcılıq, təlim, tərbiyə, təhsil, inkişaf, Aristotel, Platon, fəlsəfə, din, dil, məntiq, musiqi, fəaliyyət, astronomiya, elm, incəsənət, ədalət, riyaziyyat, ehkam, dövlət, idarəçilik, sistem

**BÖLMƏ III: İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM
KONSEPSİYALARININ İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ**

**SECTION III: DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT
OF EDUCATIONAL DEVELOPMENT CONCEPTS**

**РАЗДЕЛ III: НАПРАВЛЕНИЯ РАЗРАБОТКИ
КОНЦЕПЦИЙ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ**

**EDUCATIONAL, DEVELOPMENTAL AND
EDUCATIVE DUTIES IN THE TAXONOMY
OF TRAINING OBJECTIVES**

Hikmat Alizada, Sabina Alizada

Baku State University

hikmet56@gmail.com/ sabina.az@gmail.com

As a result of research carried out by psychologists (J. Piagene, L. Vykotsky, A.Maslow's and others), the intellectual development model was founded, the transmission of knowledge to the new generation was began to interpreted as a tool for the development of intellect in the twentieth century. B. Blum easily solved this problem while others looked for ways to implement training duties. His objectives of training taxonomy has become a training concept of the century in terms of implementing this task.

In this taxonomy B. Blum presented the hierarchical structure of learning objectives as follows: to recall, understand, apply, analyze, evaluate and create. This taxonomy, from simple training activities to cognitive skills up to complex training which are consists of two sections: I - education; II- developing.

Paying attention to the history of education we observe that the educational stage has been implemented at different times.

The author of the first systematic education concept, Jan Amos Comenius, states in the Great Didactic that the scholar should be taught first to understand things, and then to remember them, and that no stress should be laid on the use of speech or pen, till after a training on the first two points. Within this idea, he put forward understanding, remembering, and applying as a goal of training.

The second part of B. Blum's taxonomy is remarkable. This stage is based on analysis and synthesis processes. The fundamental psychological effects of the analysis and synthesis processes are related to the phenomenon of thinking. Knowledge acquisition creates a feeling of thinking and imagination, and develops creative qualities when the learning is based on the phenomenon of thinking.

In the contemporary theory of education, the training requires a combination of education, development and education responsibilities. Although B. Blum's taxonomy has a prestige and educational role, the same time the upbringing process has been ignored. In this respect, the advanced taxonomy requires a third component. Azerbaijani psychologist A. Alizade has prepared three compositions of taxonomy. In this taxonomy the I stage is called learning and the II stage is called development and the III stage is called culture.

In the first stage- knowledge, skill, habits, memory, comprehension and application, and in the second stage -analysis, synthesis, comparison, generalization, abstraction, mental quality, cognitive and creative processes, culture of senses, and in the third stage - culture of communication, communicative culture, ethical culture, culture , national and spiritual culture and secular culture taxons are distinguished.

We conducted an experiment to determine the effectiveness of the use of triple taxonomy in the teaching of "Pedagogy" at the Baku State University. It has become clear that when the training is based on triple taxonomies like learning, developing

and culture, it makes more effective conditions for shaping of thinking, imagination, intellect and personality, and the same time it helps specialists to become more qualified in the field of pedagogy.

Key words: intellectual development model, training objectives taxonomy, analysis and synthesis processes, personality qualities.

РАЗВИТИЕ ИДЕЙ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ

Shchepul Svetlana

Moscow Pedagogical State University
svetaschepul@mail.ru

Стратегические задачи современного российского образования направлены на формирование конкурентоспособного человеческого потенциала. Особую роль в этих условиях играет активное внедрение в образовательную практику идей проектного обучения как перспективного направления подготовки будущих педагогов.

Авторство в выдвижении идеи проектного обучения, принадлежит американскому философу Джону Дьюи, который обосновал метод проектов с научной точки зрения как «обучение через деланье» (1859-1952). Ведущие идеи Дж. Дьюи сведены к тому, что изменения человека происходят на основе получаемого практического опыта, в процессе приспособления к окружающей среде. В последствии идеи Дж. Дьюи были развиты в концепции его последователя У. Х. Килпатрика. Метод проектов на данном этапе представлял собой обучение через организацию «целевых актов», позволявших учащимся ориентироваться в конкретных ситуациях.

В практике российского образования идеи проектного

обучения начали развиваться практически параллельно с американскими исследованиями данной проблемы. Русские дидакты связывали методы обучения (в том числе и проектный метод), прежде всего, с проблемой развития личности, подготовкой ее к самостоятельной жизни и труду. В основу были положены идеи отечественных ученых К. Д. Ушинского, Л. С. Выготского, П. П. Блонского, А. Р. Лурии и др., утверждавших, что одним из самых значимых и определяющих факторов развития личности является обучение.

Наиболее близко к методу проектов в своей педагогической практике подошел С.Т. Шацкий, который рассматривал его как особую форму организации учебной работы, и обозначил основные составляющие метода. В 30-е годы идея проектного обучения получила распространение в практике А.С. Макаренко, однако, в связи с отсутствием педагогических кадров, способных осуществлять работу с проектами, применение проектной методики привело к недопустимому падению качества образования. Метод проектов, задуманный как развивающий, реально для отечественной педагогики таким не стал.

Возрождение метода проектов связано с развитием идей стандартизации образования. В периодической печати появилось большое количество работ в области проектного обучения (В. П. Беспалько, Н.Ю. Пахомовой, Е. С. Полат, В.В. Гузеева). Метод проектов стал рассматриваться как интегративное дидактическое средство обучения и воспитания, способствующее формированию специфических умений проектирования.

Актуализация идей проектного обучения на современном этапе, происходит в связи с переходом к образовательным стандартам компетентностного формата, в рамках которого, результатом обучения выступает компетент-

ность обучающегося. Применение идей проектного обучения, в этой связи, становится основным способом решения новых образовательных задач.

Научные исследования последнего десятилетия обращены к рассмотрению проектного обучения как целостной педагогической технологии, способствующей овладению обучающимися разносторонними знаниями, умениями и навыками самообразования; как технологии формирования проектной деятельности обучающихся. Проектная деятельность, при этом, представляет собой вид учебно-познавательной активности обучающихся, совокупность действий, заключающихся в мотивационном достижении сознательно поставленной цели по исследованию и разрешению педагогических задач (В. В. Гузеев, Е. М. Карпов, И. А. Колесникова, Н. В. Матяш, Е. С. Полат).

Обобщая изученный опыт развития идей проектного обучения в зарубежной и отечественной педагогике, приходим к выводу о том, что ведущей целью проектного обучения выступает создание условий, для самостоятельного приобретения знаний обучающимися, развития практических навыков, мышления и исследовательских умений. Развивающий потенциал проектного обучения находит свое отражение в теории и практике модернизированного образовательного пространства, в связи с переходом к компетентностной парадигме образования, где главным результатом образования становится компетентность обучающегося.

Ключевые слова: проектное обучение, обучение через делание, метод проектов, развивающий потенциал, проектная деятельность, образовательный стандарт компетентности формата.

MƏKTƏBDAXİLİ İDARƏETMƏDƏ DEMOKRATİKLƏŞDİRMƏNİN ROLU

Gulshan Orujova

Azerbaijan State Pedagogical University

Orujova.gulshan1@gmail.com

Demokratikləşməyə çox zaman vasitə və proses kimi baxırlar, ancaq düşünürük ki, ona idarəetmənin bütün funksiyalarına və fəaliyyətin bütün növlərinə aid olan prinsip kimi baxmaq daha doğru olardı. Məktəbdaxili idarəetmənin elektronlaşdırılması idarəetmədə peşəkarlıq səviyyəsinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Məktəbi idarəetmə sisteminin strukturunda dörd səviyyəli idarəetmə vardır:

Birinci səviyyə - dövlət orqanı və ya kollektiv tərəfindən seçilmiş məktəb direktoru, məktəb şurasının, şagird komitəsinin, ictimai təşkilatların rəhbərləri.

İkinci səviyyə - məktəb direktorunun müavinləri, məktəbin psixoloqu, inzibati-təsərrüfat işləri üzrə direktorun köməkçisi, həmçinin özünüidarədə iştirak edən orqanlar və birliklər.

Üçüncü səviyyə - müəllimlər, tərbiyəçilər, sinif rəhbərləri (onlar şagirdlərə və valideynlərə, uşaq birliklərinə münasibətdə idarəetmə funksiyasını yerinə yetirirlər).

Dördüncü səviyyə - şagirdlər, sinif və ümumməktəb şagird özünüidarəsi (qarşılıqlı təsir obyektı olan şagird burada eyni zamanda öz inkişafının subyektı kimi çıxış edir). Bunu çox zaman özünüidarə səviyyəsi adlandırırlar.

Bu, çox mühüm vəzifədir və onun reallaşdırılması üçün məktəbdə bir sıra şərtlər yerinə yetirməlidir:

-direktor islahatçı və yaradıcı olmalı, demokratik idarəetmənin mahiyyətini başa düşməli və kollegial qərarların qəbuluna hazır olmalıdır;

-idarəetmənin demokratikləşdirilməsi üçün direktorun fəaliyyəti müəllimlər, şagirdlər, valideynlər tərəfindən dəstəklən-

məlidir;

-fənn müəllimləri və sinif rəhbərləri demokratik idarəetmə bacarıqlarına yiyələnməlidirlər ki, şagirdlərdə bu bacarıqların formalaşmasına kömək edə bilsinlər;

-demokratik özünüidarə sistemi spontan formalaşmır, bunun üçün idarəetmə prosesinin iştirakçıları birgə səy göstərməli, məsuliyyəti bölməli, əməkdaşlığa hazır olmalı, tədricən məqsədə doğru irəliləməlidirlər.

Deməli, məktəbdaxili idarəetmənin demokratikləşdirilməsi birbaşa məktəbdə şagird özünüidarəsinin yaradılması ilə bağlıdır ki, avtoritar məktəb idarəetməsində bu mümkün deyil.

Açar sözlər: məktəbdaxili idarəetmə, demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, məktəb direktoru, modernləşdirmə

MƏKTƏBƏ HAZIRLIQ MƏRHƏLƏSİNDƏ UŞAQLARIN İDRAK FƏALLIĞININ ARTIRILMASININ NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK MƏSƏLƏLƏRİ

Saadet Rzayeva

Baku State University

rzaeva_s@gmail.com

Təsəvvürün formalaşdırılması idrak prosesi olub, məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların hissi qavramanı təmin etmək, ətraf aləm haqqında dolğun təsəvvürlər yaratmaq məqsədi güdür. Bunun üçün müşahidə, illüstrasiya, demonstrasiya və təsvir metodlarından səmərəli istifadə edilməlidir.

Müşahidə etməklə uşaq cisim və hadisələr haqqında ilkin təsəvvürlər qazanır. Onun müşahidəçilik bacarığının və müstəqilliyin inkişafına kömək göstərir.

Təbiiyətçi müşahidə metodunun səmərəli olması üçün onu mərhələlərlə düzgün təşkil etməlidir: məqsədin aydınlaşdırılması; müşahidə planının və vasitələrinin müəyyən edilməsi; müşahidənin qeydə alınması və nəticə çıxarılması.

Uşaqların idrak fəllığında illüstrasiya metodunun tətbiqi geniş marağa səbəb olur. Müxtəlif növdə olan (təbii əşyalar; şəkil və plakatlar; sxematik materiallar (sxem, cədvəl, diaqramlar); simvolik əyani vəsaitlər- (xəritələr, qlobus) əyani vasitələrin köməyi ilə təlim materialının qavranılması təmin olunur.

Demonstrasiya metodu əşya və hadisəni dinamikada, yəni dəyişmə və inkişaf halında nümayiş etdirmək olub uşağın idrak fəaliyyətini daha da aktivləşdirir. Buraya aid olan təcrübələr, kino və diafilmlər, televiziya verilişlərindən, videomaqnitofonlardan istifadə baş verən prosesin mahiyyətinə dərinlən nüfuz etməyə, həqiqəti aşkarlamağa yardımçı olur.

Təsvir metodu əvvəlki metodlarla müqayisədə daha mürəkkəb idrak prosesi olub, müəyyən fakt və hadisəni söz vasitəsilə uşaqların təsəvvüründə canlandırmalıdır.

Didaktik oyun metodları uşaqların təlim fəaliyyətində biliklərin möhkəmləndirilməsin tətbiqi məqsədini güdür. Onlar təlimə emosionallıq gətirir, hadisələrə marağı artırır.

İnteraktivliyi təmin edən təqdimat; beyin həmləsi; **BİBÖ** (nəyi bilirik, nəyi bilmək istəyirik, nəyi öyrəndik və nəyi öyrənməliyik); müzakirə; anlayışın çıxarılması və s. müasir təlim metodları pedoqoji prosesdə uşaqların düşünmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi, onların şəxsiyyət kimi özlərinin dərk olunması idrakla bağlıdır. Aparılan müşahidələr göstərir ki, məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasında, öyrənmənin keyfiyyətə yüksəldilməsində mühüm amil olan idrak fəaliyyətinin formalaşdırılması ilə bağlı müəllimlər zəruri didaktik tədbirlərin həyata keçirilməsində maraqlı olmurlar. Öyrənmənin yolunu müəllim uşaqlara məktəbə hazırlıq mərhələsində aşılarkən, ilk növbədə onların idrak qabiliyyətinə əsaslanmalıdır. Uzun illər bu sahədə idrakla bağlı qazınan nailiyyətlər həyata keçirilən müasir təlim texnologiyalarından asılı olmuşdur.

Burada mövzunun məqsədinə uyğun olaraq işin üç mərhələdə qurulması önəmlidir.

Mövzu ilə bağlı hər bir şagirdin malik olduğu informasiyanın aşkar edilməsinə yönəlir (ilkin mərhələ).

Qrupda iştirak edən bütün uşaqların mövzu ilə əlaqədar fikirləri öyrənilir. Onların fəallığına tam şərait yaranır, rəqabət artır. Növbəti mərhələdə uşaqlar təlim materialı ilə tanış edilir. Hər bir uşaq keçmişdə mövzu ilə əlaqədar qazanmış olduğunu, bildiyini yada salmaqla özü haqqında dəyərləndirmə aparır. Söylədiyi fikirləri tədris materialının məzmununda axtarır. Didaktik olaraq zəruri bilik qazanan uşağı düşünməyə yönəltməklə onda idrakın yeni fazası olan dərk etməni inkişaf etdirmiş oluruq.

Nəhayət düşünmə mərhələsində qazanılan bilik tətbiq edilir. Şərh olunan idrak fazaları üzrə uşaqların təlim fəallığı onların şəxsiyyətyönümlü olmasını reallaşdırır. Burada iki cəhət (elmi idrak, təlimi idrak) qarşılıqlı əlaqədə uşağın ahəngdar inkişafını təmin edir. Elmi idraka uşaqlar təlimi idrakla qazanmış olduqları biliklərin səbəb və nəticə əlaqələrinə mühakimə yürütməklə öyrənməyə nail olurlar. Mövzu ilə bağlı yüksək nəticə qazanmaq üçün pedoqoji prosesdə qarşıya qoyulmuş məqsəd uşaqların idrak tələbatlarının təmin olunmasına çalışmaqdır. Belə olduqda uşaqların fəallığı təmin olunur. Qeyd olunan bu məsələnin nə dərəcədə uşaqlar tərəfindən həllinin mümkünlüyünü müəyyən etmək üçün tədris materialı üzərində məntiqi suallara onların cavablarını öyrənmək lazımdır. Məlum olur ki, uşaqların təlim marağı, idrak fəallığı ilk növbədə müsbət motivlərlə düz mütənasibdir. Şagirdlərin idrak fəallığı ilk növbədə elmin və praktikanın tələbatından yaranan təlim texnologiyalarını reallaşdıran interaktiv üsullarla bağlıdır.

Açar sözlər: uşaq, tərbiyəçi, məktəbə hazırlıq, idrak fəallığı

ƏNƏNƏVİ VƏ FƏAL TƏLİM METODLARININ TƏTBİQİ İMKANLARI

Rahima Mahmudova

Baku State University

bsu.pedagogy@gmail.com

İnkişafetdirici təlim prinsipinin bərqərar olması fəal təlim metodlarının yaranmasına təkan verdi. Fəal təlim metodlarının tarixi qədimdir “Həm antik, həm də İntibah dövründə onun elementlərindən geniş istifadə olunmuşdur”

Keçən əsrin 70-80-ci illərində həm məktəb pedaqogikası, həm də ali məktəb pedaqogikası istiqamətində tədqiqatlar aparılan pedaqoq-alimlər təlim metodlarını qruplaşdırarkən, bu təsnifatlarda ənənəvi təlim metodları ilə (ənənəvi təlim metodlarının biliyin mənbələri əsasında təsnifatına daha çox üstünlük verilir) yanaşı, fəal təlim metodlarına da geniş yer verməyə başladılar. Məsələn, M.Y.Lerner təlim metodları sırasına problemli anlama, qismən axtarıcılıq və ya evristik, tədqiqat;

Böyük Çin filosofu və mütəfəkkiri Konfutsi demişdir: Eşitdim – unutdum, gördüm – xatırladım, etdim – öyrəndim.

Ona görə də ənənəvi üsuldən fərqli olaraq şagirdlərin (tələbələrin) hər iki auditoriyadan – müəllimlə təmasda (və ya dialoqda) olan imkanla, həmçinin virtual auditoriyadan aldığı bilik imkanlarını vahid müstəviyə gətirməklə (xüsusilə də fərdi iş zamanı şagirdlərlə - tələbələrlə) qalıq biliyə çevirmək olar. Əldə olunmuş bu uğuru tələbənin (şagirdin) öz zəhməti hesabına qazanılmış bilik hesab etmək olar.

Fəal təlim metodlarının tətbiqi istər orta, istərsə də ali məktəb həyatında yeni mərhələ idi. Ənənəvi metodlardan fərqli olaraq, bu metodların tətbiqi biliyin mənimsənilməsi prosesində öyrənənin idrakı fəallığını artırırdı. Dərsdə müəllimlə şagirdin (tələbənin) dialoquna geniş yer verildi, problemli vəziyyət yaradıldı və problemin həlli müəllimlə tələbənin müzakirəsi müs-

təvisində araşdırılmağa başlandı, öyrənən tədqiqatçılıq prosesi-nə cəlb edildi və s. Şagird (tələbə) qarşısında problemin yara-dılmasını pedaqoqlar “standart olmayan təlim-idrak məsələləri-ni orijinal (qeyri-standart) metodlarla işləməyə hazırlayan yara-dıcı proses” kimi qiymətləndirirlər.

Fəal təlim metodlarının tətbiqi “çətinlik” üzərində qurulur. Müəllim şagirdin (tələbənin) “yaxın inkişaf zonasına” uyğun problemi ortaya qoyur və həllini tələb edir. Bu zaman o, idraki çətinliklə üzləşir, qarşıya qoyulmuş problemi həll etmək üçün mövcud biliklərini yada salır, araşdırma aparır, fərziyyə irəli sürür, müqayisə, təhlil edir, nəticə çıxarır. Bu prosesdə o, müə-limə sual verir, onun istiqamətləndirici cavablarından proble-min həlli üçün istifadə edir. İşin belə təşkili nəticəsində onda tədqiqatçılıq bacarıqları inkişaf edir.

Təbii ki, dərsin belə təşkili daha çətindir və müəllimdən xü-susi metodiki hazırlıq tələb edir. Müəllim fəal təlimi həyata ke-çirmək üçün problemi düzgün seçməli və planlaşdırmalı, tələ-bələrin idrak fəaliyyətini düzgün istiqamətləndirməli və proble-min həlli yollarını tələbəyə göstərməlidir. Qarşıya qoyulmuş problem şagirdlər (tələbələr) tərəfindən mütləq həll edilməlidir. Bunun metodikasını müəllim əvvəlcədən müəyyən etməlidir.

Deyilənlərdən görünür ki, fəal təlimdə ənənəvi təlimdən fərqli cəhətlər vardır.

Bu fərqlər, ilk növbədə, müəllim-şagird əməkdaşlığında öz əksini tapır. Ənənəvi təlimdə şagird təlim prosesində müəllimin danışıqlarını öyrənir, verdiyi tapşırıqları yerinə yetirirdi. Buna görə də müəllim təlim prosesinin subyekti, şagird isə obykti kimi qiymətləndirilirdi. Fəal təlimdə isə biliyin ötürülməsi mü-əllimin şagird ilə qarşılıqlı əməkdaşlığı müstəvisində həyata keçirilir. Qarşılıqlı əməkdaşlıq prosesində həm müəllim, həm də şagird fəal mövqedə durduğu üçün, onların hər ikisi təlim prosesinin subyektinə çevrilirlər.

Ənənəvi təlimdə biliyi müəllim və kitabdan əldə edən şagird onu öyrənir və hafizəsində saxlamağa çalışırdı. Fəal təlimdə isə

yeni bilik müəllimlə əməkdaşlıq nəticəsində şagirdin təfəkkürünün fəallaşdırılması müstəvisində - analiz və sintezə əsaslanaraq “kəşf edilir”. Burada inkişafetdirici təlim prinsipinə söykənərək, təlim çətinlik üzərində qurulur. Şagird axtarır və nəticədə yeni biliyi əldə edir. Sonda müəllim şagirdin əldə etdiyi biliyi müxtəlif yollarla sistemləşdirir. Kitabdan əldə etdiyi məlumat isə şagirdin biliyini möhkəmləndirir.

Ənənəvi təlim müəllimin monoloji fəaliyyəti üzərində qurulur. O danışır, şagird qulaq asır, o, tapşırıq verir, şagird icra edir. Bir sözlə, şagirdin fəaliyyəti birbaşa, müəllimdən asılı idi. Fəal təlim müəllim və şagirdlərin dialoji fəaliyyətinə əsaslanır. Müəllim sual verir, şagird cavab verir, müəllim problem-situasiya yaradır, şagird onu həll edir, müəllim tapşırıq verir, şagird tədqiqat aparır və s. Müəllimin və şagirdin fəaliyyəti çevik xarakter daşıyır. Bütün bunlar şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına istiqamətləndirilir.

Qeyd edilən fərqlər fəal təlimin xarakteri etibarı ilə tamamilə yeni məzmun kəsb etdiyini bir daha əks etdirir.

Açar sözlər: müəllim, şagird, ənənəvi, fəal təlim, müqayisə, təbii, imkan, metod

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNDƏ KEYFİYYƏT TƏMİNATI

Leyla Aliyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

LeylaAliyeva@adpu.edu.az

Ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətə davamlılığının artırılması məqsədinin əsasını daima inkişafda olan və biliklərə əsaslanan cəmiyyət qurmaq istəyi təşkil edir. Bu səbəbdən ali təhsilin müxtəlifliyə və dəyişən gözləntilərə cavab verə bilməsi üçün ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətində əsaslı dəyişikliklər tələb olunur. Bu dəyişikliklərə təlim və tədris prosesində tələ-

bəyə fərdi yanaşmanın artırılması, yeni şəraitə çevik uyğunlaşa bilən tədris metodlarından istifadə və rəsmi tədris planlarından kənarda əldə edilmiş qabiliyyətlərin tanınması aiddir. Ali təhsil müəssisələri həyata keçirdiyi missiyalara, tədris və əməkdaşlıq imkanlarına və malik olduqları rəqəmsal tədris vasitələrinə və tətbiq etdikləri tədris formalarına görə fərqlənirlər.

Ali təhsil müəssisələrinin bu dəyişikliyə cavab vermələri, eləcə də tələbələrin əldə etdikləri kvalifikasiyaların təmin edilməsində keyfiyyət təminatının rolu olduqca əhəmiyyətlidir və onların əsas missiyasıdır.

Ali təhsil məkanında keyfiyyət təminatı üzrə standartlar və təlimatların əsas məqsədi fərqli regionlarda və bütün maraqlı tərəflər arasında təhsil və tədris prosesində keyfiyyət təminatına dair ortaq anlayışın yaradılmasına töhfə verməkdir. Həmin standartlar və təlimatlar Avropa ali təhsil məkanında milli və institusional keyfiyyət təminatı sisteminin təkmilləşdirilməsində və regional əməkdaşlıq məsələsində vacib rol oynayır. Keyfiyyət təminatı prosesləri, xüsusi ilə xarici keyfiyyət təminatı prosesləri Avropa ali təhsil müəssisələrinin keyfiyyətini nümayiş etdirməyə və şəffaflığı artırmağa imkan verir. Keyfiyyət təminatı qarşılıqlı etimad yaratmağa, ali təhsil müəssisələrinin kvalifikasiyalarının, proqramlarının və xidmətlərinin daha yaxşı tanınmasına yardım edir.

Bu səbəbdən ali təhsil müəssisəsi bir neçə vəzifənin həyata keçirilməsini qarşısına məqsəd qoymuşdur. Həmin məqsədlərə tələbələri cəmiyyətdə fəal vətəndaş olmağa və gələcəkdə karyerə qurmağa hazırlanması, yəni məşğulluq imkanlarına tövhə verməklə şəxsiyyət kimi inkişaf etmələri, müasir və geniş biliklər bazasının yaradılması, tədqiqat və innovasiyaların stimullaşdırılması da daxildir. Ali təhsildə fərqli məsələləri prioritet hesab edən müxtəlif maraqlı tərəflər keyfiyyət məsələsinə də müxtəlif aspektlərdən yanaşa bilirlər. Bu səbəbdən də, ali təhsildə keyfiyyət amili müxtəlif cür qiymətləndirə bilər və keyfiyyət təminatı prosesində bütün bu məsələlər nəzərə alınmalı-

dır. Keyfiyyətin tərfi mürəkkəbdir və əsasən müəllim, tələbə və institusional (akademik) tədris mühiti arasında qarşılıqlı əlaqələrin nəticəsidir.

Keyfiyyət təminatı sistemi elə bir tədris mühiti təmin etməlidir ki, proqramların məzmunu, biliklərin əldə edilməsi imkanları və resurslar nəzərdə tutulmuş məqsədlərə uyğun olsun.

Keyfiyyət təminatı fəaliyyətinin əsasında iki oxşar məqsəd dayanır: hesabatlılıq və keyfiyyətin artırılması. Bu iki prinsip birlikdə ali təhsil müəssisələrinin fəaliyyətinə etimad yaradır. Keyfiyyət təminatı prosesi uğurlu şəkildə həyata keçirildiyi təqdirdə ali təhsil müəssisəsi və ictimaiyyət ali təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin keyfiyyəti haqqında müvafiq məlumatla təmin olunur və görülən işlərin keyfiyyətinin necə yüksəldilməsinə dair məsləhət və tövsiyələr verilir.

Keyfiyyət təminatında maraqlı ali təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinə cəlb olunmuş bütün şəxslər - tələbələr, işçi heyəti də daxil olmaqla, kənar maraqlı tərəflər olan işəgötürənlər və ali məktəblərlə əməkdaşlıq edən üçüncü şəxslər nəzərdə tutulur.

Avropa ali təhsil məkanında keyfiyyət təminatını dörd prinsipə əsaslandırırlar:

- Ali təhsil müəssisələri göstərdikləri təhsil xidmətlərinin keyfiyyət təminatına birbaşa cavabdehlik daşıyır;

- Keyfiyyət təminatı müxtəlif ali təhsil sistemləri, müəssisələr, proqramlar və tələbələrlə əlaqədar müxtəlif məsələlərlə məşğul olur;

- Keyfiyyət təminatı sistemi keyfiyyət mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsini dəstəkləyir;

- Keyfiyyət təminatı tələbələrin, digər maraqlı tərəflərin, cəmiyyətin ehtiyaclarını və

təhsildən gözləntilərini nəzərə alır.

Keyfiyyət təminatı üzrə standartlar üç hissəyə bölünür:

- 1) Daxili keyfiyyət təminatı;
- 2) Xarici keyfiyyət təminatı;
- 3) Keyfiyyət təminatı agentlikləri.

Bu standartlar Avropa keyfiyyət təminatı çərçivəsinin əsası-
nı təşkil edir.

Açar söz: təhsil, keyfiyyət, idarəetmə, ali təhsil müəssisələri,
standartlar.

ПРОБЛЕМЫ СТАНОВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННОЙ ПАРАДИГМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Verbičkii Andrey Alexandrovich
Moscow State University of Humanities
asson1@rambler.ru

«Абстрактный метод школы» (Дж.Брунер), который сводится к передаче учащимся данных, фактов, информации, составляет традиционную образовательную парадигму, которая доминирует и в наше время, несмотря на многие педагогические инновации. Такой, называемый объяснительно-иллюстративным или традиционным, тип обучения был обоснован еще в 17-м веке великим чешским педагогом Я.А. Коменским. В книге «Великая дидактика» он писал: «нужно желать, чтобы метод человеческого образования стал механическим..., как это бывает в хорошо сделанных часах, в телеге, корабле, мельнице и во всякой дру-гой устроенной для движения машине».

Единицей, «клеточкой» такого обучения стала ассоциация или рефлекс, подобно тому, как в физике – атом, химии – молекула, биологии – клетка. Но эти «клеточки» не несут в себе какого-либо содержания, тем более содержания воспитания. Поэтому Я.А. Коменский выдвинул идею «воспитывающего обучения». Но можно задать вопрос: воспитывает ли обучение математике, физике, даже психологии?

В начале 20-го века в США возник бихевиоризм – пове-

денческая психология, утверждавшая, что образованию нет дела до того, что происходит в голове учащегося; важно сформулировать у него нужное поведение по механизму стимул-реакция-подкрепление. На этой основе Б.Ф. Скиннер в начале 60-х годов 19-го века выдвинул идею программированного обучения, которая захватила мир. Но к концу 1970-х годов эта волна схлынула. Но программированное обучение обусловило появление компьютерного обучения.

В последнее время всё мировое сообщество «заболело» идеей цифровизации обучения. К этому привели два фактора, практически совпавших во времени: 1) успехи когнитивных наук, утверждавших, что механизмы переработки информации мозгом и компьютером идентичны; 2) информатизация всех сфер жизни общества, включая производство и образование, что составляет огромный рынок сбыта соответствующей техники.

Однако при этом нерешенными остаются проблемы: 1) в мире нет признанной теории цифровизации обучения; 2) информация отождествляется со знанием, тогда как информация – это объективно существующие знаки языка, а знание – подструктура личности, нечто субъективное; 3) риск деградации речи, а вместе с ней и мышления, поскольку живая речь фактически выключена из он-лайн обучения, а ведь мышление совершается в речи; 4) потеря воспитательной функции образования, поскольку компьютер не является носителем морали и нравственности.

В российской психологии еще в советское время была развита теория деятельности (Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев и др.). На ее основе появились системы развивающего обучения Д.Б. Эльконина-В.В. Давыдова, поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина, проблемного обучения (А.М. Матюшкин,

М.И. Махмутов и др.). Однако по ряду причин они не смогли стать концептуальной основой новой образовательной парадигмы.

Концептуальной основой современного непрерывного образования и реформы образования на компетентностной основе может стать психолого-педагогическая теория контекстного образования, развиваемая вместе с учениками и последователями автором этих строк в течение 37-ми лет в одноименной научной школе.

Теория контекстного образования имеет в своей основе три взаимосвязанные составные части: 1) инновационный эмпирический опыт, широко представленный в современной образовательной практике; 2) несколько переосмысленная психологическая теория деятельности, с позиций которой системно анализируется этот опыт; 3) категория «контекст» – внутренний (психофизиологические и психологические особенности, сложившиеся у человека представления о мире и о себе) и внешний (отраженные в сознании компоненты и условия образовательной среды), взаимодействие которых обуславливает значение и личностный смысл выполняемой обучающимся образовательной и предстоящей социо-практической (школьник) или профессиональной деятельности (бакалавр, магистр, повышающий квалификацию специалист).

В выступлении на конференции основное внимание уделено раскрытию сущности теории и технологий контекстного образования.

TƏLİM HAZIRLIĞINDA DİDAKTİK PROBLEMLƏR

Shahrza Aghayev

Azerbaijan State Pedagogical University
shahrza-a@mail.ru

Varlıq (ontologiya) və idrakla (qnoseologiya) bağlı təlimlərdə insan problemi, xüsusilə onun mənşəyi, mahiyyəti, təbiətdə tutduğu yeri, cəmiyyətdə rolu məsələləri fundamental fəlsəfi problemlərdən biri kimi həmişə nəzərdən keçirilir. Bütün bunların kökündə insanın şəxsiyyət kimi formalaşmasına yönələn onun təlim hazırlığı-didaktikanın problemləri dayanır. Didaktik əməliyyatların başvermə tarixi insanın özü ilə eyni vaxtla şərtləndirilməlidir.

«Didaktika» anlayışı pedaqogika elminə on yeddinci yüzillikdə gətirilmişdir. Həmin termini ilk dəfə alman pedaqoqu Volfqanq Ratke (1571-1635) və çex pedaqoqu Yan Amos Komenski (1592-1670) işlətmişlər. Bu anlayışın mahiyyətini həmin şəxslərin hərəsi bir cür aydınlaşdırmışdır. V.Rakteyə görə, didaktika elmləri, dilləri və incəsənəti öyrətmək məharəti sayılırsa, Y.A.Komenskinin nöqteyi-nəzərinə, didaktika hər şeyi hamıya öyrətmək sənətidir. Didaktika yunanca didakticos (öyrədən) və didasko (öyrənən) sözlərindən götürülərək, təlim prosesinin əsas mərhələləri üzrə mənimsəmə prosesinin strukturunu əks etdirir. Didaktikanın əsasları Y.A.Komenskinin «Böyük didaktika» əsərində öz həllini taparaq burada pedaqoji fikir tarixində ilk dəfə olaraq ümumi təhsilin vacibliyinə diqqəti yönəldilir, təlimin məqsədinə, üsul, vasitə və prinsiplərinə və təlimin təşkili məsələlərinə, yeni yanaşmalara aydınlıq gətirilir. Y.A.Komenski ehkamçı (doqmatik) təlimə qarşı çıxaraq deyirdi: «Təkcə bir nüfuz əsasında heç nə öyrətmək lazım deyil, yalnız sübutlar əsasında, yüksək hisslər və ağıl vasitəsilə öyrətmək lazımdır».O, məsləhət görürdü ki, sözü deyil, əşya və hadisələri öyrətmək lazımdır, biliklərə yalnız kitab vasitəsilə deyil, bila-

vasitə «səmadan və yerdən, palıddan və fıstıqdan», yəni müşahidə və müstəqil zehni iş yolu ilə yiyələnmək lazımdır.

Y.A.Komenski «Pansofiya» (elmlər sistemini yaratmaq – müdriklik) ideyasını irəli sürmüşdür. Onun qənaətinə, «Pansofiya» ümumi təhsilin “yığcam tam kursunu verən” və “dünyanı canlı əks etdirən” bir kitabdır. Komenski təkcə nəyi öyrətmək və nəyi öyrənmək barədə deyil, eyni zamanda necə öyrətmək və öyrənmək barədə dəyərli fikirlər irəli sürərək, təlimin prinsip və qaydalarının müəyyənləşdirilməsinin, onun təşkilinin əsaslarını qoydu. Burada təlimin tamlığı sistem kimi tədqiq olunmalıdır.

Təlim sistemi (yunan sözü olub “sistema” tam hissədən əmələ gəlmiş, birləşmiş deməkdir) dedikdə, müəyyən meyarlara görə seçilən bütöv bir tamlıq başa düşülür. **Təlim isə öyrənənlərin biliklər sistemini mənimsəmələrinə və həmin bilikləri təcrübəyə tətbiq etmək üçün olan vərdiş və bacarıqlara yiyələnmələrinə yönəlmiş məqsədyönlü idrak fəaliyyətidir.** Strukturların özünəməxsusluğu indiki tədqiqatçılara bir-birindən prinsipal surətdə fərqlənən üç təlim sistemini (İ.F.Herbartın, C.Dyuinin, müasir təlim) fərqləndirməyə imkan vermişdir:

İ.F.Herbartın təlim sistemi təlimin mərhələlərinin sxemini: aydınlıq-assosiasiya-sistem–metod kimi müəyyənləşdirmişdir. Təlimin məqsədi hazır biliklər vermək, iştirakçılar sakit durub diqqətlə dinləməlidirlər.

C.Dyui diqqəti təhsilənlərin şəxsi fəallığına vermişdir. Onun fikrincə, düzgün təşkil olunmuş təlim problemli olmalıdır. Müəllim öyrənənlərin maraqlarının inkişafına diqqətlə nəzarət etməli, onların gücünə müvafiq problemlər qoymalıdır.

Müasir təlim-təhsil nəzəriyyəsinin metodoloji əsasını materialist fəlsəfə təşkil edir. Müasir təlim sisteminin başlıca məqsədi az vaxt, güc, vəsait sərf etməklə, öyrənənləri təhsilin müəyyən olunmuş səviyyəsinə çatdırmaqdır.

Müasir didaktikanın texnoloji cəhətdən problemlərin həlli istiqamətində - təhsildə müasir pedaqoji texnologiyalar; məktəblilərin texnoloji təlimdən peşəyönümünə istiqamətləndiril-

məsi; pedaqoji prosesdə mənəvi enerji amili; hərbi təhsil sistemində innovasiya texnologiyaları; hərbi pedaqoji prosesdə elm və təhsilin inteqrasiyası; ibtidai təhsildə təlim əməyində sinergetik yanaşma; insan kapitalı keyfiyyətli təhsilə əsaslanır; təhsilin inkişafı faydalı biliyə əsaslanmalıdır; peşə hazırlığı prosesində ikiözlülük didaktik metodun tətbiqi kimi mövzular üzrə nüfuzlu jurnallarda çap olunan elmi məqalələrim nəzəri və praktik cəhətdən bu sahəyə töhfə olduğunu güman edirəm.

Açar sözlər: didaktik problemlər, «Pansofiya», hazır biliklər, mənəvi enerji insan kapitalı, sinergetik, ikiözlülük.

LEARNING AT WORKING PLACE: ENHANCING TEACHING COMPETENCES THROUGH PROJECT ACTIVITIES

Snjezana Susnjara

Sarajevo University

ssusnjara@yahoo.com

Lifelong learning is a deliberate and voluntary act. Many reasons influenced people's dedication to spend their free time in order to increase their knowledge. Lifelong learning can enhance teachers' efforts in maintaining and improving their professional skills. It also could provide teachers with more and better information due to improvement of teaching process. As regard to constant professional challenges, permanent learning is related to further expansion of teachers' skills as a response to altering professional requests. Learning at working place can be used to develop teachers' needs and maintain their effectiveness. If they feel that they are being invested in with learning opportunities or skills training, teachers would be more motivated and ready to participate in additional activities at their working place.

Expanding the quality of teaching competences in higher

education is one of the most important topics in the process of creation educational policies. Universities in Bosnia and Herzegovina (BiH) consented the Bologna process which had an intention to create the unique European system of higher education. The main idea of the Bologna process is to form a flexible and efficient higher education in Europe. Such an education is supposed to be comparative and competitive on the world market of knowledge. As regard to BiH, it could be said that this process is not an easy one and still looking for an appropriate implementation.

This article is an attempt to present a situation in higher education with a constant need of developing teachers' competences of academic personnel. Enhancing the quality standards in higher education demands constant work on transformation of current syllabus and working plans. Their correct appliance is the source for development of the educational policy quality and reinforcement of reliability and transparency of education. One of the models of learning at working place and professional development of academic personnel was the project *Training of teachers and assistants at the University of Sarajevo for promotion of the Bologna process with an aim to improve quality of educational process*. This project resulted with positive feedback showing that learning at working place is applicable, needed and successfully accepted by the participants. The intention of this paper is to present the situation in higher education revealing the current situation in higher education. Teachers' competences are in the main focus. The quality of higher education relies upon quality of teaching skills. Therefore, learning at working place is one of the modes to enhance quality of teaching process and to raise teacher self-confidence and proficiency.

Key words: learning at working place, teaching competences, project, academic personnel

NEW APPROACHES TO TRAINING FORMS

Dilara Karimova

Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University

dilare_kerimova@mail.ru

Training is a purposeful cognitive activity designed to absorb the skills of the pupil and acquire the skills and abilities needed to apply that knowledge to practice. The problem of training is both a theoretical and practical problem in front of pedagogical psychology. The solution as a theoretical problem requires, first of all, to reveal its theoretical foundations and legality in a psychological aspect. Opening the psychological structure of the training activities as a theoretical problem, identifying its motives, goals and tasks, and revealing the concepts of training activities that are based on modern requirements are considered to be one of the major problems that pedagogical psychology needs to solve.

The success of the training depends on three factors that are psychologically dependent: what they teach, who teaches, how they teach. First, the nature of the training, success in this area depends on the material to be used, its content and the system. Therefore, special attention should be given to the proper selection of the content of the training. If the content is not selected properly, and it is not systematic and receptive, it is impossible to hope that adoption will be effective if the concepts intended for learning are not properly opened. It is essential to have a clear understanding of key concepts and general ideas about teaching subjects, and to ensure that the new achievements of science and practice are well reflected.

Prominent Russian psychologist L.S Vygotsky has shown that education and upbringing play a crucial role in the child's mental development. According to him, the training is progressing and it follows it. According to L. Vygotsky, training is

a key factor in development. Famous Swedish psychologist J. Piaje has also suitably qualified for this position. New approaches to training organization are a total technology. Technology is art, skill, skill, changing the situation. (M.V. Senel).

Pedagogical technologies for training are classified as follows:

- 1) training technology (self-learning technology);
- 2) education technology;
- 3) development technology;
- 4) diagnostic technology.

Training technology is a set of activities for shaping knowledge, skills and habits. What are the new approaches to the organization of modern teaching? In the process of modern learning, the teacher's activity is to organize the student's educational and cognitive activities, to build up activities for the upbringing and development of the pupil, and encourage the student to engage in activities that are capable of protecting the state independence, territorial integrity, inviolability of the borders of the country, and enhancing our republic to the level of advanced democracies helping to grow up.

Key words: learning process, learning theories, structure of training, modern training, new approaches to training

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ТРЕНДЫ, ВОЗМОЖНОСТИ, ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

Serykh Anna Borisovna / Mychko Elena Iosifovna

Immanuel Kant Baltic Federal University

annaserykh@rambler.ru

Глубокие изменения, которые произошли в России, привели к кардинальным преобразованиям в образовании: переход на новые федеральные стандарты, инклюзия, двухступенчатая система (бакалавр – магистр). Эта тенденция

носила общемировой характер, поскольку была обусловлена мировыми процессами: глобализация, информационная революция и научно-технические преобразования.

Целью государственной политики явилась модернизация в области образования. В основополагающих документах подчеркивалась ценность образования для развития общества. Меры, которые были приняты в государстве, создали условия для развития педагогического образования и подготовки кадров для образования: реализация Закона “Об образовании РФ”, переход на стандарты нового поколения, проект модернизации педагогического образования, апробация и внедрение профессионального стандарта педагога.

Осмысление ситуации привело к созданию более оптимальной модели подготовки педагогических кадров. Новая модель была направлена на сохранение лучших традиций российского педагогического образования и внедрения лучших практик европейского образования. Современные педагоги должны быть способны их реализовать, а высшая школа подготовить специалистов с самой высокой квалификацией, обладающих перспективой построения карьеры.

Сетевое взаимодействие, апробация модульной системы позволили перейти к новой организации учебного процесса: сформирован модульный учебный план, темы выпускных квалификационных работ начали формироваться на основе предложений работодателей. Изменилась роль работодателей и образовательных организаций подготовки студентов: работодатели ведут занятия со студентами, посвященные государственной политике в области образования и инновационным процессам в образовательных учреждениях. Работодатели могли видеть свой кадровый резерв: анализ показал, что большая часть выпускников работает по специальности.

Взаимодействие и сотрудничество с образовательными учреждениями создало условия развития сети Ресурсных центров, позволяющих осуществлять интеграцию и преемственность региональной системы образования. В этом контексте появилась “Дорожная карта”, которая дала возможность понимания ближайших задач.

Миссия ресурсных центров БФУ им. И. Канта: подготовка педагогов начальных классов и педагогов средней школы, супервизоров, повышение их квалификации, профессиональная переподготовка педагогов дошкольных учреждений

Педагогическое образование стало открытым, создавая стимулы для своего развития. Были выработаны принципы, которые легли в основу деятельности ресурсных центров:

1. Смещение приоритетов от поддержания функциональности к вложению в человеческий капитал
2. Переход от региональной замкнутости к включению в сетевые профессиональные сообщества, в том числе международные.
3. Отказ от линейного учебного процесса, переход на модульную систему обучения
4. Центр притяжения разнородных внеуниверситетских сил.

Деятельность ресурсных центров позволила выявить лучшие образовательные практики и стимулировала новые разработки и проекты.

Ключевые слова: педагогическое образование, современный университет, социальные запросы, тренды.

INNOVATION IN EDUCATION IS A BROADER CONCEPT THAN EDUCATION

Adalat Musayeva

Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University
edalet2009@list.ru

Education, a public organization that serves the needs of society, is essential for the survival and development of society. This should be sustainable, thorough, sustainable, and not just perfect, but also to prevent world-wide rapidly changing and unexpected globalization. Today's technology is an important tool behind change, and sometimes plays an important role in innovation in education design and delivery. Along with the introduction of today's innovative educational programs, there are great opportunities for wider and widespread changes with today's technology advancement. The goal is to ensure that billions of people who do not serve innovation in a rapidly developing world play a constructive role in improving their educational opportunities.

Development of information and innovation technologies is a prerequisite for the development of the post-industrial society that needs to be able to convey the skills and everyday information for future professionals to the educational services system, one of the priority and essential conditions of science and education. Education and science are deeply integrated into the economy and social life, and their levels have a significant impact on the quality of life and, in particular, on a separate country and in general, the ongoing development of the international community.

They cover educational, scientific and technological, infrastructure, economic, social, legal, administrative, and other updates. Scientific and technological innovations are the result of research and development in the form of intellectual property

and are applied in production and production. Social innovation is to provide social support to students and university teachers, to create safe learning environment, and to form extra-curricular activities for students.

Education updates are significantly different from the established practice and are the first to be used in the enterprise and targeted activities, organizational solutions, systems, processes, or teaching activities. It may also require other innovative process or service strategies that do not rely on technology. Perhaps, a change in the focus should be closely coordinated with the fact that people need education and training programs as their needs.

In modern society, innovation technologies can extend to every area, including a wide area of education. This phenomenon has a special significance in the educational process for the integration of innovation technologies. At present, the problem of active integration and the wide application of innovative technologies in education are very important. In the present study, new forms of learning innovation technologies are being investigated.

Key words: innovations, education, higher education, innovation development, education market

DIRECTIONS FOR THE OPTIMIZATION OF PEDAGOGY TEACHING AT UNIVERSITIES AND COLLEGES

Sevinj Akhundova

Baku Slavic University

seva_axundova@inbox.ru

Optimization (lat. optimus – the best) is choosing and implementing the best of available options. Theoretical aspect of optimization consists of operations such as consideration, com-

parison and differentiation of similar options. Meanwhile, its practical aspect is the innovation of pedagogical system, arranging it in accordance with a selected option, achieving success by solving the tasks that are in line with a goal.

According to Y.K. Babansky optimization is a purposeful approach to training process. The best option of building a science-based training process is selected in this approach through integrated study and systematized analysis of the principles of training, specific features of the subject of interest, combination of forms and methods, class distinctions and capabilities.

G.A.Ilyina holds that optimization is the degree of consistency between an organized system and set targets. She notes that optimization achieved under a certain condition may not be implemented in other circumstances.

Criteria, evidences, indicators of solution should be selected for optimization tasks. It is necessary to have one criteria indicator from a logical perspective.

Criteria for the optimization of pedagogy teaching are taken as a whole. The cause-and-effect relations of processes implemented in the pedagogical system are closely interrelated.

Training and education process are considered to be optimal when students and teachers are not overloaded in the pedagogical process, achieve maximum results easily in less time and using less material. It has been practically proven that overloading of students and teachers adversely affects their working abilities and health.

In pedagogical literature two interrelated indicators are taken as the main criteria in the optimization of teaching and education process. The first is achieving maximum possible outcomes in the improvement of students' cognitive activity under certain conditions. The second is aligning the amount of given knowledge with norms and time.

The systematic approach in education is the methodological basis of optimization. All components and common factors of

the pedagogical process are taken as a whole for optimization. Although optimization provides that the pedagogical process be adapted to the present situation and conditions, it requires creation of a new circumstance which determines activities.

To this end, an educator should acquire pedagogical knowledge and skills, patterns and principles of teaching, the ways of organizing collective, group, individual activities, as well as, be able to implement the training, educative and developmental objectives of teaching as a whole. Properly realizing all this and taking them as a whole, an optimal option can be determined by analyzing the entire system and its elements. It is also important to study and refer to the best practices of leading, innovative educators in achieving optimization.

It is important that a teacher possesses a logical, critical and creative thinking to achieve optimization in training. The below personal qualities of an educator also play an important role in this process:

- demonstration of moral and spiritual values;
- ethical behavior with trainees;
- keeping to norms, accepted limits when acting or taking decisions;
- communicability, demonstration of pedagogical ethics etc.

Students should be taught techniques of optimization of teaching and learning process.

The optimal arrangement of the teaching process is one of the basic principles of training. It is fully linked to the content of objective in training process, the law of conditioning the methods, means and forms of training.

Key words: pedagogy, optimization, training, education, development, intensity, extensiveness, criteria

INTEGRATING LEARNING TECHNOLOGY

Ulkar Maharramova

Azerbaijan State Academy of Physical Culture and Sports
aliyevau@rambler.ru

This article is based on an experience of the implementation of the new syllabus integrating technology. Learning technology takes a major leap at educational centers. The steps below can ease the impact of the process and create a synergy among educators, parents and students.

Step 1 *Set clear aims and design syllabus*

Even though learning technology offers a wide range of solutions, it is the school leadership that has to define the aims that are to be achieved. These aims should clearly cater to the needs of the students and serve objectives.

Step 2 *Train teachers*

Teachers need to be trained technology and pedagogy experts so that they can see the educational potential. Training for us started nearly two years before with the very basics and gradually moving to the multimedia material that the students would have on their tablets pc

Step 3 *Modify syllabus based on feedback*

Feedback sessions and observations and open discussions in the staff room are all powerful tools for sharing experience and modifying parts of the syllabus which were overambitious or simple did not work. Team work relieved pressure and workload.

Step 4 *Involve parents and learners*

Parents can be powerful allies if convinced that the change introduced will benefit their children. They can create a climate of security and deal effectively with any tension or doubt expressed by the students. They gained experience of their children's tablets and became aware of the potential as well as the

dangers of this technology.

Step 5 *Implement innovations on a large scale*

The new syllabus should be implemented in all classes. Applying the knowledge gained during the piloting period across the board ensures that all students benefit from it and as the same time indicate strengths and weaknesses when applied to a wide range of classes with different learning profiles.

Step 6 *Support innovation*

Teacher innovators devote considerable energy to adapting their teaching styles, invest time at school and at home, and are often subject to immense pressure from the other stakeholders, students and parents. Finally, rewarding effort and good practice can be the best incentive for staff to avoid stagnation and keep the flame burning.

Step 7 *Feedback from teachers, parents and learners*

Feedback from parents and students via questionnaires and personal interviews reveals how the change is perceived by two-third of the stakeholders. Useful conclusions can be reached when juxtaposed with the feedback from the teachers collected via reports, interviews or meetings.

Step 8 *Modify syllabuses and redefine aims*

By now, the director has a clear picture of what needs to be omitted, added and modified. It is this process of adaptation that keeps the collective effort alive and fruitful for all stakeholders.

Innovation requires patience, persistence, the involvement of all the stakeholders. It is through collective work and synergy that obstacles are overcome and the results become visible. Even though the final outcome may differ from the original vision, if the aims have been achieved and the effort is embraced by the whole school, then the innovators are on the right track.

Key words: technology, syllabus, service, feedback, train, involve, implement, integrate, stakeholder

TEACHING SCIENCE EFFECTIVELY: IS MISSION POSSIBLE?

Ulviyya Mikayilova

Azerbaijan Diplomatic Academy
umikailova@ada.edu.az

The State Strategy on Development of Education in Azerbaijan prioritizes sustainable national development and improvement of quality of life through the modernization of the socio-economic situation in the country. The modernization is envisioned to be achieved through development of national human capital capable of creating innovations based on the most progressive scientific achievements. For this, the country needs to develop its education system meeting challenges of human capital development and bring qualitative indicators of general education to European standards. The strategy identifies development of a competent teacher force capable of implementing innovative teaching methods, and use new approaches for assessment and evaluation of student achievements as priority directions on this way.

Science education is considered a vital tool for development across the world. Learning science is considered important to become a knowledgeable and contributing member of society, and a citizenry well educated in science is fundamental to improving and maintaining the economic health of any country.

However, the results of Azerbaijani school students in international assessment studies on science were below average scores, and that caused the study interest in exploring the reasons for the country students' poor results in science.

Building on the analysis of classroom observations of teaching science in primary and secondary grades, interviews with science teachers, and analysis of ongoing classroom assessment data in three Baku city public schools, this paper examines

several aspects of teaching science in Azerbaijani public education related to use of teaching strategies and formative assessment. The study data analysis indicates that inquiry, assessment and evaluation of student achievement remains among the biggest challenges for teachers in the process of teaching science, and teachers continue mainly transmitting knowledge and assessing memorization of the delivered knowledge. The paper presents the analysis of teacher challenges with use of effective teaching strategies stimulating scientific inquiry, reasoning, and other higher-order thinking skills at learners, as well as use of formative assessment for informing teachers on progress in students' learning. The paper argues for a re-examination of science teaching and assessment practices in Azerbaijani schools and discusses ways for their improvement.

Key Words: science teaching, higher-order thinking skills, formative assessment

PERSONALIZATION IN TEACHING – FROM THINK BIG TO THINK SMALL AN INDIVIDUALIZED APPROACH TO LANGUAGE TEACHING

Yagut Aliyeva

Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University
yaguta@gmail.com

When teaching English as a foreign language, personalization or the individualized approach, is paramount for the efficiency and achievement of the learning goals. By personalization the design and implementation of teaching techniques according to the student's learning objectives, social needs and personality. A teacher should be an effective communicator so building an authentic rapport with the learner creates a good environment for exchanging ideas, information, values and attitudes. And because education is an art, personalization, the ap-

proach which bridges both the interpersonal and the interpersonal gaps, seems to be essential in the classroom in order to enhance self-development through learning as the natural result of human interaction and meaningful communication. It is obviously a demanding undertaking as well as a highly rewarding approach.

In fact, we are all familiar with the benefits of personalization as a teaching technique. Thornbury says: “When you personalize language you use it to talk about your knowledge, experience and feelings. The mental and emotional effort that is involved in finding personal associations with a language item is likely to make that item more memorable.”

Personalization as a technique implies better motivation and also a better engagement within the learning process itself. As a teaching approach, it creates a meaningful and supportive dynamic for each and every meeting, where results and high – end performance become a pattern which echoes the more general on of any competitive society.

Accordingly, the types of students required for personalized, classes are those motivated, determined and with clear objectives. In this respect, a few follow-up steps can be identified:

- Accurately identifying students’ objectives at the beginning of the course
- Designing the course hours and choosing teaching materials and course books according to students’ needs, as well as supplementing with individually-tailored exercises and tasks;
- Devising small-sized group and one- to- one sessions and thus replacing large difficult-to-manage classes;
- Planning lessons with special spontaneity and creativity time allotted for each meeting, giving students the opportunity to interact with their learning process;
- Devising personalized communication tasks and adapting topics;
- Keeping individualized records to monitor students’ pro-

gress and performance

Through personalizing the teaching process, no single course book is sufficient so that teachers can avoid being “spoon-fed” and are forced to question their role and each class permanently to the benefit of all parties involved. The tutor in this way can avoid routine and mechanical work because they simply have no chance to get bored. Consequently, the teacher becomes a learner as well, which is essential for their professional and spiritual development. In this paradigm, the role of the tutor is somewhere between a manager of the learning process and a mediator between oneself.

The ultimate goal of the educational process is to give learners autonomy and help them become independent and creative while using their second acquired language; by improving and bettering themselves and thus adding value to the communities they live in. Therefore, striking a balance between the business-oriented approach and the humane one is essential, to my mind, in our knowledge driven society in the twenty-first century.

Key words: personalization, teaching, individual, approach, objectives, motivated, process

THE ESSENTIAL ASPECTS OF TEACHING AND LEARNING

Sarvan Badalov

Sumgait State University

sarvan.badalov1985@gmail.com

The target of this thesis is to ask a wide range of questions about what it is that we do in the classroom, and why we do it. First axiom to provide the basis for this, at the center is placed the student as active subject. Second, all education may be value-laden is doubtless a contention to be taken from the academic subject areas.

So discussion of teaching and learning consistently acknowledges the high degree of volatility: the validity of personal opinion, subjectivity, individual experience and creative skepticism mix with judgements about right and wrong, truth and untruth, order and chaos. Our task as teachers is to ensure that such judgements as emerge are best provided for by being well informed.

Engaging with knowledge, or practice, requires the acquisition of methods of understanding, and those in turn require technical comprehension. We cannot fix the centre of the education in skills, or the number of skills needed to acquire and negotiate knowledge. This is essential to understand this if we are then to comprehend the key aspects of teaching and learning. For across the whole spectrum, these subjects are concerned with acts of continuous reinterpretation and revision.

These subjects break up the bifurcation, or the conventional grammar, of knowledge and understanding, just as they break up the equivalent relations between teaching and learning. Let us explore this for a moment, beginning with the latter pairing.

It was not so long ago that our understanding of classroom practice in higher education was dominated by notions of teaching. Then the term ‘teaching and learning’ came into being as a means of acknowledging the student experience both within and beyond the classroom, and this, commonly, is now inverted (with a somewhat overbearing political correctness) to become ‘learning and teaching’, in order to give emphasis to the most powerful armature of the educational experience. Yet whichever way around this phrase is put, it is an awkward instrument, implying a division between the two elements that is uncomfortable. At its crudest, this division implies (for instance) an active projection (teaching) and a passive consumption (learning); or, less crude, synthesis and assimilation (learning) related to, or deriving from, an activity directed at, or to, or between, the two primary subjects (teaching the student, teaching

the subject). It is clear that these linguistic structures, or even simply the vocabularies, are forcing awkward divisions.

The term ‘teaching and learning’ can of course refer to an undivided practice involving both tutor and student: in such cases the force of the conjunction (‘and’) has to be read very strongly as a unifying force, rather than a yoking together of discrete elements. But even when this is the intention, the terms are still sufficiently powerful to imply their separate functions.

Key words: Contemporary methods, curriculum, foundational experience, teaching and learning, Virtual Learning Environments

ПРИНЦИП ИНТЕГРАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Ofira Kafarova, Afet Bayramova

Baku State University
ofirakafarova@gmail.com

Для каждой социально-экономической формации и культурно-исторического развития общества характерна своя система образования. Одной из главных задач образования любой страны является воспитание разносторонне развитой творческой личности, что становится возможным, когда каждый учащийся страны может получить стройную образную систему знаний, дающую возможность получить навыки безопасной жизни вплоть до умения реализации различных жизненных проектов. Все эти знания, умения и навыки являются элементами совершенной системы, сформировать которую у учащихся возможно только в том случае, когда учащиеся воспринимаются не как объект, а как субъект обучения посредством новых, ориентированных на учащихся методов обучения и интегративных учебных предметов. Поэтому у нас в республике, учитывая свой и международный опыт системы образования, в Национальный Куррикулум был включён новый

дидактический принцип интегративного обучения, имеющий важное значение для выполнения функций обучения, как в общем образовании, так и на отдельных ступенях образования.

Безусловно, что получение в процессе обучения знаний и формирование каждодневно необходимых умений и навыков является требованием, предъявляемым к преподаванию этих предметов и их содержанию в интегративной форме. Принцип целостности образа окружающего мира требует от преподавателя выбора такого содержания учебных предметов, чтобы оно помогало учащемуся запоминать информацию и создавать в своём воображении целостную картину мира, обеспечивая понимание разнообразия связей между предметами и явлениями окружающего мира и формирование умения видеть предметы со всех сторон, по-разному. Только так будет идти правильно процесс естественного познания окружающего мира. Поэтому здесь важную роль играет интеграция содержания, методов и форм обучения.

Основной целью интегративного обучения наряду с формированием целостного образа окружающего мира является обеспечение умственного развития учащихся, формирование у них необходимых в жизни практических умений и навыков. Таким образом, интеграция – это процесс формирования в мышлении учащихся целостного и неделимого образа окружающего мира, создания структурных связей между всеми содержательными компонентами обучения и их систематизации с целью ориентировки учащихся на развитие и саморазвитие.

Соответственно международной практике выделяют два уровня интеграции – внутрипредметную и межпредметную.

Внутрипредметная интеграция – это связь знаний и умений внутри одного предмета – систематизация фактов в

пределах одного учебного предмета. Интеграция на этом уровне выступает как соединение отдельных учебных единиц информации, что приводит к изменению структуры содержания предмета. В этом смысле интегративное содержание более информативно, способствует формированию более широких, объёмных мыслительных способностей.

Внутрипредметная интеграция может быть вертикальной и горизонтальной. Знание внутрипредметной интеграции позволяет учителю построить процесс обучения и урок на основе большего объёма знаний.

Второй вид – межпредметная интеграция позволяет использовать знания, обозначения, методы одного предмета в преподавании другого. На этом этапе осуществляется процесс систематизации содержания обучения, который завершается формированием полного представления об окружающем мире в уме учащегося, что приводит к созданию качественно новых знаний, отражающихся в общенаучных представлениях, категориях, подходах. Межпредметная интеграция есть синтез понятий, знаний, умений и принципов одного или более предметов, что подразумевает использование законов, теории и методов одного предмета при изучении другого предмета, что подтверждается научными исследованиями известных педагогов о возможности построения содержания учебного материала на основе различных подходов. В исследованиях учёных-педагогов (З.Вейсова, Я.Керимов, М.Скаткин, В.Коротов) межпредметные связи определяются как условие единства обучения и воспитания, как комплексный подход к предметной системе обучения, как в горизонтальном, так и в вертикальном направлении.

Ключевые слова: интегративное обучение, межпредметные связи, интеграция, внутрипредметная интеграция, межпредметная интеграция,

ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ, ОТРАЖЕННОГО В АЛГОРИТМЕ И МАТРИЦЕ ЕГО УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Oktay Sultanov¹, Aydin Hasanov²

*Azerbaijan State University of Culture and Arts¹,
Baku Slavic University²
sultanovoktay@mail.ru*

В программе подготовки специалистов с высшим образованием до начала 90-х годов XX столетия большое значение придавалось наукам идеологического плана, а существующая в ту пору административно-командная система не позволяла эффективно использовать достижения наук педагогики и психологии. Положение усугублялось также ориентацией науки, на достижения европейской науки оставляя в "тени" достижения отечественной науки.

Так, было выявлено, что любая образовательная система, обладая автономностью для ее успешного функционирования и развития, самоорганизуется и самоуправляется.

В рамках конкретных макро- и микросистем органически сочетаются труд интеллектуальный (умственный) и труд в социальных сферах деятельности индивидуума.

В нашем конкретном случае речь идет о профессиональной деятельности педагогов. В частности, матрица труда заведующего кафедрой в основном совпадает с алгоритмом труда преподавателя, хотя по отдельным видам он превосходит деятельность преподавателя.

Попытка определения продуктивности деятельности преподавателя или заведующего кафедрой вуза с целью выявления резерва возможности психики и сознания личности дело малоперспективное, а с методических позиций – тупиковыми.

Деятельность заведующего или преподавателя вуза относится к классу творческому, а творчество не возможно "втиснуть" в определенные рамки. Любые попытки хронометража, направленные на выявление резерва возможностей творческой деятельности преподавателей вуза, является психика и сознание человека, определяющие его творческий потенциал в рамках его профессиональной деятельности.

Исследования в этой области выявили ряд скрытых возможностей повышения творческого потенциала преподавателей вуза. Эти явления, которые часто остаются незамеченными, а порою даже пренебрегают, к ним относятся: информативность, отношения, условия жизнедеятельности, которые включают: условия труда, быта, отдыха, возможности для развития личности, уверенность в будущем, материальное обеспечение и т.д.

Ключевые слова: реформы образования, европоцентризм, деятельность преподавателя, макро- и микро уровни, алгоритм и матрица в творчестве.

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОЕ ОЦЕНИВАНИЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

Taira Bagirova, Makhbuba Alekberova

Azerbaijan University of Languages

bagirova.taira@gmail.com¹ alekberova.mahbuba@gmail.com²

Качество высших образовательных услуг является многофакторным явлением.

В современных методах оценки образовательных услуг, а также в суммарной оценке качества образования значительное место стали уделять оценке качества знаний.

Предлагаемая автором модель оценивания позволяет объективно оценивать реальный багаж знаний студентов.

Данная модель включает также склонность студентов к творческому анализу подготовленной или выполняемой ими темы.

Сформировавшийся багаж знаний студента есть не что иное, как знания, сформировавшиеся в процессе его учебной деятельности, и является важным качественным показателем.

В современной высшей школе используются различные методы оценивания общего багажа знаний студентов, также определение уровня его регулярных ответов на семинарских занятиях по темам, заданным преподавателем, на коллоквиумах, при выполнении индивидуальных работ и других видах контроля.

Вместе с тем традиционно сложившиеся методы оценивания не всегда объективно проявляют себя в качестве «третейского судьи».

Поэтому поиск оптимальных методик оценивания знаний студентов является важным условием в работе современных высших школ, и в частности, в ее учебно-воспитательном процессе.

Модель оценивания, предлагаемая нами, несомненно, носит элементы «ноу-хау», хотя по содержанию в некоторых компонентах повторяет традиционный подход оценивания по тестовой системе.

Тем не менее, предлагаемая модель имеет право на существование, и внедрение ее в образовательную систему вузов может в определенной степени оказать положительное влияние на качество объективного оценивания знаний студентов.

Предложенный студентами вопрос или тестовое задание дифференцируется в зависимости от поставленного балла. Дифференциация вопросов по поставленным баллам дает возможность самим студентам участвовать в этом процессе. Для примера объясним модель процесса оценивания

знаний по сто бальной шкале. Известно что, эта шкала делится на 6 частей:

- 91-100 (отлично),
- 81-90 (очень хорошо),
- 71-80 (хорошо),
- 61-70 (удовлетворительно),
- 51-60 (почти удовлетворительно),
- меньше 51 (неудовлетворительно),

В связи с этим предложенные вопросы по научному содержанию должны делиться на 5 частей. Значит, предложенные студентами вопросы и тесты должны быть в пяти видах.

Предложенное распределение вопросов на примерах.

Можно рассмотреть тесты по общей основе педагогики в пяти уровнях, точнее составим тесты в пяти категориях сложности.

Тестовые вопросы составлены на базе одного раздела педагогики, но ответ требует разные уровни знания. Для любого предмета можно подготовить дифференцированные по уровню знаний вопросы.

Соответствующие с уровнем вопросы комплектуются по баллам и предлагаются студентам. При такой постановке студентам дается возможность выбирать вариант, который близок к уровню их знаний и сделать свой выбор, тем самым участвовать при оценивании собственных знаний.

Базовая основа критерия такой модели экзамена отличается от других тем, что предложенные вопросы или задания дифференцируются в рамках программ данного курса. Такая модель дает возможность студентам участвовать в оценивании собственных знаний. Вопросы и тесты, согласно каждой бальной шкале, должны заранее объясняться студентам. Превосходство такой модели экзаменов в том, что студентам дается возможность выбирать те вопросы или тестовые задания на оценку, на которые они претендуют. Основу такой модели составляет дифферен-

цияция вопросов и тестовых заданий по баллам.

Дифференцированные вопросы или тесты должны охватывать все части данной дисциплины. Например, вопросы, требующие объяснить один и тот же закон на разных уровнях знаний. Если экзамен проводится перед членами коллектива они сами же увидят, кто и на что претендует. Такая модель имеет следующие **преимущества**:

- Обеспечение объективности (с участием студентов)
- Устранения несогласия между студентом и преподавателем.
- Возможность студента продолжить учебу, получив необходимую ему долю знаний в рамках программы.
- Защита авторитета учреждения.
- Обеспечение прозрачности.
- Контроль со стороны коллектива студентов.

Преимущества данной модели оценивания в ее объективности. Потому что заранее дифференцированные задания обеспечивают приближение к реально поставленной оценке.

Ключевые слова: дифференциация, студенты, оценивания, образование, тестирование.

РАЗВИТИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛОГИКИ.

Narmin Efendiyeva
Baku State University
narmin2708@gmail.com

Педагогическая логика на современном этапе представляет с собой концептуально-прикладной характер анализа историко-педагогического процесса. Исходя из законов формальной логики, можно сделать вывод о качественных

изменениях в содержании сравнительно-педагогических исследований.

Сравнительно-аналитическое содержание педагогическая логика унаследовала от альянса двух междисциплинарных наук: философии и педагогики. Общие и частные задачи, а также принципы построения логико-педагогической дифференциации вытекают из концептуального базиса законов мыслительной деятельности.

Актуален и тот факт, что современная педагогическая логика непосредственно принимает участие в осознании и сравнении исторических моделей развития обучения и воспитания личности.

В ходе осмысления генезиса историко-педагогического знания, практики воспитания и обучения важно понимание периодизации в истории педагогической мысли в контексте педагогической логики.

Правомерно учитывать, что движение педагогических идей и практики в таком направлении происходило при эволюционном движении общинного воспитания и обучения. Появление же рабовладельческих институтов и политизма, возникновение монотеизма, становление социумов, отмечены печатью феодальной сословности. Формирование же современных сообществ с системой всеобъемлющих рыночных отношений, где генерировалось образование, взламывающее национальные, корпоративные, религиозные и иные социальные перегородки, явления современности.

Актуально предметное исследование феномена исторической преемственности педагогического знания и образования с точки зрения педагогической логики. Современные научные подходы позволяют более эффективно прогнозировать развитие воспитания и обучения, не «изобретать велосипед», «не ломиться в открытые двери» и черпать в истории педагогики дополнительные аргументы для воз-

никающих концептов и практик. В таком случае идеи интерактивного обучения в современных условиях оказываются во многом продолжением установок диалогического сократовского обучения. Точно также концепции гармонического развития личности Нового и Новейшего времени могут рассматриваться как новое прочтение идей мыслителей древности (брахманизм, конфуцианство, греческая философия и т. д.), философско-педагогических воззрений раннего христианства, средневекового мусульманского Востока, европейского Возрождения.

Во всей этой работе важно не упускать из виду дискретный характер преемственности в истории педагогики.

Человечество порой утрачивало целесообразные и позитивные педагогические идеи, которые позже возродились в ином виде. На извилистом, нередко драматичном пути происходило постепенное превращение мировой педагогики из суммы эмпирических суждений в науку.

На каждом историческом витке происходило качественное приращение и обогащение фундаментальных представлений о воспитании и обучении, которым в дальнейшем суждено было быть не только глубже проработанными, но и в значительно мере осуществленными. Так, письменные цивилизации Древнего мира, оттолкнувшись от опыта первобытного, исключительно эмпирического опыта воспитания и обучения, продолжали его обогащать и приступили к философскому объяснению организованного воспитания и обучения. Средневековая педагогика не только отразила особенности коллективного, конфессионального, сословного сознания, но и предложила педагогические учения, направленные на освобождение человека от жестких социокультурных нормативов. В Новое и Новейшее время ускорилось формирование концепций воспитания и обучения на основе познания закономерностей природы человека и общества, педагогика развивалась при

нараставшем противостоянии феноменологической и социальной парадигм.

Важно при этом избегать как огульного отрицания опыта советской педагогики и школы, так и безудержной ностальгии по такому опыту. Так, остаются перспективными унаследованные от советской педагогики идеи образования без тупиковых ступеней, концепции гармонического развития личности, соединения обучения с производительным трудом, методики опытно-показательных учебных заведений, ряд концепций общего среднего образования, развивающего обучения и т. д.

Ключевые слова: педагогическая логика, периодизация и преемственность педагогического знания, философские основы историко-педагогического процесса, дифференциация периодизации педагогических исследований.

ПРОБЛЕМА НЕУСПЕВАЕМОСТИ СТУДЕНТОВ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Leila Hasanova

Baku State University
bsu.pedagogy@gmail.com

Обучение и воспитание нового поколения – одна из важнейших задач системы образования страны. Неуспеваемость – это педагогическая проблема, которая имеет место на разных ступенях образовательного процесса и проявляется в несоответствии результатов обучения дидактическим и воспитательным требованиям. Неуспевающие студенты – это сложное и многогранное явление вузовской действительности, которое требует для решения разносторонних подходов при ее изучении.

Существует большое разнообразие факторов, влияющих на успешность обучения студентов в вузах. Лидирующим

фактором является материальное положение студентов. Многие студенты находятся на платном обучении или имеют плохие бытовые условия (съемная квартира, отсутствие компьютера и т.д.). Это вынуждает их совмещать учебу с работой, что негативно сказывается на успеваемости студента.

Следующей, немаловажной причиной неуспеваемости студентов является здоровье студента, индивидуальные особенности его психики. Многие факторы связаны с образом жизни, который ведет студент. Это - нарушение режима питания, неполноценный сон, отсутствие физической активности. Из-за повышения объема учебной нагрузки усугубляются уже имеющиеся хронические заболевания.

Многие исследователи считают основной причиной неуспеваемости неосознанный выбор студентом специальности, и, как следствие, отсутствие мотивации в обучении. Уже в процессе обучения многие студенты понимают, что хотели бы выбрать для себя совершенно другую профессию, студенты теряют интерес к обучению и учатся только ради диплома. Опрос, проведенный у студентов механико-математического факультета БГУ, учащихся по специальности “Учитель математики”, показал, что больше половины их выбрало эту профессию по настоянию родителей. Только выпускники профильных классов и лицеев с техническим уклоном осознанно выбирают профессию математика, и это сказывается на их дальнейшей учебе.

Проблема неосознанного выбора профессии остро стоит не только в нашей стране. Зарубежные аналитики утверждают, что 17 лет – это слишком ранний рубеж для этого выбора. Во многих странах выбор педагогической специальности отодвинут до 21-23 лет и делается чаще всего после нескольких профессиональных проб.

Одной из главных причин, влияющих на успеваемость студента, является его довузовская подготовка. Непрерыв-

ность математического образования заключается в плавном переходе в система школа-вуз. Анализ итогов школьных выпускных экзаменов свидетельствует о снижении уровня математической подготовленности выпускников средних школ. Особенно сильно пострадало за последние годы качество знаний учащихся по геометрии. У студентов- первокурсников отсутствует культура доказательства, умение решать текстовые задачи по геометрии. И это находит свое отражение уже на результатах зимней сессии.

Как видно круг причин неуспеваемости неоднозначен, широк и многолик. Эта есть психолого-педагогическая проблема, которая должна решаться всем педагогическим коллективом.

Ключевые слова: неуспеваемость, педагогическая проблема, мотивация.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ

Fateme Nazari

Azerbaijan University of Languages
nazarifatima@mail.ru

Одной из важнейших проблем современной педагогики - это общение. Общение выступает в роли основного средства решения задач педагогического процесса и личностного развития учащихся. Нам хорошо известно, что нормальное педагогическое общение создает благоприятный психологический климат, оно вырабатывает оптимальное состояние учебно-воспитательного процесса и дает возможность эффективно достигать педагогическую цель. Данный вид общения выступает в роли основной формы осуществления педагогического процесса.

Особенности педагогического общения на уроках русского языка.

Психологические особенности речевого взаимодействия учащихся на уроке русского языка целесообразно рассмотреть в контексте интерактивного подхода к изучению русского языка. Интерактивный подход можно сравнить с психологической моделью изучения языка. Человек учится думать, общаясь с другими людьми.

При организации учебного взаимодействия учеников друг с другом на уроках русского языка учителю обязательно нужно учитывать общие психологические характеристики совместной учебной деятельности:

- ориентированность на личность,
- предшествующий опыт,
- уровень интеллектуального развития ребенка,
- уровень нравственного и физического развития ребенка,
- особенности его психики (памяти, восприятия, мышления) и т.д.

Жизненная практика свидетельствует о бесконечном разнообразии педагогических ситуаций, каждая из которых для своего эффективного разрешения требует различного стиля общения, который, однако, не должен зависеть от эмоционально-психологического состояния преподавателя, от его настроения.

С позиций наиболее характерного проявления в классификации стилей педагогического общения выделяются такие его разновидности, как автократический, авторитарный, демократический, свободно-либеральный, либеральный и непоследовательный.

Исходя из вышесказанного можно утверждать, что современный процесс обучения русскому языку предполагает взаимодействие учителя с учащимися и учащихся друг с другом. Способность учителя организовать педагогическое общение с учащимися определяет во многом эффективность современного учебного процесса по русскому языку, направленного на раскрытие личностных особенностей

обучаемых и на овладение ими русским языком как средством межкультурного общения.

При взаимодействии учителя с учениками деятельность учителя представляет собой многообразие педагогических воздействий на учеников. На уроке русского языка учитель заинтересовывает учеников, вводит языковой материал, объясняет те или иные языковые явления, демонстрирует речевые образцы, инструктирует, задает вопросы, требует ответы, организует и руководит работой учеников. Эти взаимоотношения учеников и учителя начинаются с первых дней школьного обучения и продолжается в течении всего процесса обучения.

Ключевые слова: педагогическое общение. непосредственное и опосредованное общение, мотивационный компонент, когнитивный компонент, поведенческий компонент, социально-ориентированное общение, личносно-ориентированное общение.

MÜASİR TƏLİM PROSESİ

Lazifa Gasimova
Baku State University
bsu.pedagogy@gmail.com

Təlim prosesi həmişə müasirlik tələb edir. Hazırda müasir təlim məktəb praktikasında özünü təzahür etdirən bir prosesdir. Müasir anlayışı altında təkcə cəmiyyətin inkişafından irəli gələn tələblər deyil, xaricin təlim prosesində yeniliklərə meyli və bu təcrübənin Azərbaycan məktəblərində yer tutması, yönəlməsi cəmlənmişdir. Bu gün pedaqoji aləmdə çox populyar olan müasir təlim Konfutsinin 2570 il əvvəl söylədiyi fikrə əsasən qurulur. O deyirdi: “Mən eşitdiyimi unuduram, gördüyümü yadda saxlayıram, etdiyimi başa düşürəm. Bu üç anlayış, insanın fəal təlimə nail olmaq tələbatını reallaşdırır. Çin filosofunun bu sözlərinə aydınlıq gətirərək onun məzmununu “Mən nə-

yi eşidirəmsə unuduram, nəyi görürəmsə, nəyi eşidirəmsə bir qədər yadda saxlayıram. Nəyi eşidir, görür, müzakirə, tətbiq edirəmsə anlayıram. Eşidəndə, görəndə və icra edəndə bilik və bacarıqlara yiyələnirəm. Biliyi başqalarına ötürürəmsə, onda həmin biliyin sahibi oluram. Verilən materialın qavranılması beyinə bilavasitə təsir etdikdə mümkündür. Lakin, mexaniki hafizə olmadan belə, informasiya uzun müddət yadda qala bilmir. Bununla bərabər, təlimi yaddasaxlamaya çevirmək olmaz. Şagirdlər materialları qəbul etməyə (“udmağa”) qabil deyillər, onlara həmin materialı müstəqil sürətdə, heç kəsin təsiri olmadan həzm etmək üçün vaxt lazımdır. Müəllim şagirdlərin əvəzinə əqli əməyi icra edə bilməz, çünki, yalnız onlar eşitdiklərini və gördüklərini bütöv halda birləşdirməyə qadirdir. Müzakirə etmək, suallar vermək, öyrənmək və hətta başqalarına ötürmək imkanı olmadan tədrisin məzmununun real mənimsənilməsi baş vermir. Onu da qeyd etmək ki, mənimsəmə həmişə bir neçə “dalğanın” olmasını nəzərdə tutur. Şagirdlərin tədris materialını anlaması üçün eyni məzmunu onların bir neçə yanaşması lazımdır. Bu yanaşmalar eyni zamanda rəngarəng olmalı, qavrayışın ilkin mərhələsini təkrar etməməlidir.

Bildiyimiz kim, hər bir şagirdin öz fikri, ideyası ola bilər. Mübadilə zamanı fikirlər dəyişir, ideyalar təzələnilir. Beləliklə, psixoloji abu-hava dəyişir. Qrupdakı zəif oxuyan şagirdlər də müzakirədə fəal iştiraka qoşulurlar, məsələlərin müzakirəsi və kollektiv müzakirənin gedişində bir-birini dinləməyə alışırlar. Hər bir təlim tapşırığının bu cür həlli vasitəsilə onlar idraki axtarıcılıq taktikalarını təkmilləşdirir, təlimdə öz müvəffəqiyyət formulunu hər kəsin özü qurur.

Son illərdə Qərbdə aparılan tədqiqatlar şagirdlərin təlimdə fərdi üslubunun müəyyən edilməsində nəzəri baxımdan müxtəlif yanaşmaların olduğunu sübut edir. Xüsusilə, müəyyən olunmuşdu ki, bu gün təhsil alanların ümumi sayının çox hissəsi nəzəriyyənin deyil, məzmunun praktik cəhətdən öyrənilməsini lazım bilmişlər və belə şagirdlərin sayı ildən-ilə artmaqdadır. Şa-

girdlər əvvəlcə nəzəri konsepsiyayı öyrənib, sonra onu tətbiq etməkdənsə, fəaliyyət təcrübəsi əldə etməyə və təcrübəyə cəlb olunmağa daha çox üstünlük vermişlər.

Tədqiqatların bir qismi isə göstərir ki, fəal konkret işə və nəzəri refleksiv fəaliyyətə üstünlük verən şagirdlərin sayı beşin birə nisbətidir. Bu bir daha sübut edir ki, fəal təlim müasir şagirdlər tərəfindən daha çox arzu olunan və özünü doğruldan fəaliyyət formasıdır. Demək, müəllimlər demək diqqəti müasir təlim metodlarının düzgün seçilməsinə və onlardan yaradıcılıqla istifadə edilməsinə yönəltməlidirlər. Əsas odur ki, təlim uşaqları inkişaf etdirsən, onlara düşünmək, müstəqil fikir söyləmək, biliklərini tətbiq edə bilmək bacarıqları aşılansın, onlarda ünsiyyət, anlaşıma mədəniyyəti, öz problemlərini həll edə bilmək qabiliyyəti formalaşırsın. Digər tərəfdən hər bir şagirdin öz ideali, marağı, həyata hazırlıq istəyi var. Gərək təlimin həm məzmunu, həm də metodları bu istəyin təmin edilməsinə yönəldilsin.

Açar sözlər: Müasir təlim, innovasiya, Konfusi, şagird, metod, proses

MONİTORİNG TƏLİM KEYFİYYƏTİNİ YÜKSƏLTMƏYİN MÜHÜM VASİTƏSİ KİMİ

Lazifa Gasimova, Mehpara Kuliyeva

Baku State University
bsu.pedagogy@gmail.com

Müasir dövrdə cəmiyyətdə gedən sosial-iqtisadi dəyişikliklər, elm-texniki tərəqqi mütəxəssislərin hazırlıq səviyyəsinə və peşəkarlıq səriştələrinin inkişafına xüsusi tələblər verir. Bu da, öz növbəsində, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, insan kapitalının inkişafı problemi ilə sıx bağlıdır. Təsadüfi deyildir ki, bu məsələ “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın əsas qayəsini təşkil edir. Strategiyada

nəzərdə tutulan bütün istiqamətlər məhz təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və insan kapitalının inkişafına yönəldilmişdir. Təhsilin keyfiyyəti çox müxtəlif amillərdən asılıdır. Bu amillər sırasında təhsilin məzmunu, yeniləşdirilməsi, müəllim peşəkarlığının yüksəldilməsi, yeni idarəetmə sisteminin, təhsil infrastrukturunun və yeni maliyyələşdirmə mexanizminin yaradılması ilə yanaşı, yeni innovativ metod və texnologiyaların tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu məsələ ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil islahatının mühüm tərkib hissəsi kimi təhsil siyasətində mühüm yer tutur.

Tədqiqat göstərir ki, təhsilin və mütəxəssis hazırlığının keyfiyyətini yüksəltmək sahəsində qarşıya qoyulan yeni məqsəd və tələbləri ənənəvi metod və texnologiyalarla həyata keçirmək çətinidir. Sorğu, yoxlama işi, imtahan formasında keçirilən ənənəvi monitoring lazımı səmərəni vermir. Bu hal bir neçə səbəblə bağlıdır:

- təlimin vəziyyətinə nəzarət müntəzəm keçirilmir, epizodik xarakter daşıyır, təhsil səviyyəsində dəyişikliklərin dinamikasını izləməyə imkan vermir;

- təlimin nəticələrinə nəzarət olunsa da, təlim prosesinin özü diqqətdən kənarda qalır;

- müəyyən dərəcədə subyektiv bal qiymətləri və yoxlama tapşırıqlarının icrasının ümumilikdə inteqral qiymətləndirilməsi tələbələrin bilik və bacarıqlarındakı konkret kəsrləri üzə çıxarmağa və aradan qaldırmağa imkan vermir;

- tələbələrin təlimindəki bu və ya digər nöqsanları və müəllim işindəki çatışmazlıqların səbəblərini üzə çıxarmağa, müvəffəqiyyətə təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirməyə imkan verən diaqnostik metodikadan, demək olar ki, istifadə olunmur.

Ənənəvi təlimin göstərilən qüsurlu cəhətlərini aradan qaldırmaq üçün təlimin mövcud metodları ilə yeni, innovativ metod və vasitələrini optimal şəkildə əlaqələndirməyə imkan verən monitoring – qiymətləndirmə sistemini tətbiq etmək, müvafiq texnologiya ilə həyata keçirmək lazımdır.

Monitoring – müəyyən obyekt, hadisə və prosesləri qiymət-

ləndirmək, nəzarət və proqnozlaşdırmaq məqsədi ilə onların xüsusi təşkil olunmuş, sistemli müşahidəsidir. Monitoring müxtəlif sahələrdə, o cümlədən pedaqoji fəaliyyətdə tətbiq olunmur. Pedaqoji monitoring – pedaqoji sistemin vəziyyətini izləməyə və inkişafını proqnozlaşdırmağa imkan verən zəruri informasiyaların təşkili, toplanması, mühafizəsi, təhlili (işlənməsi) və yayılmasında ifadə olunan idarəetmə forması kimi özünü göstərir. Onun vasitəsi ilə təlimdə əks əlaqə yaranır; əldə olunan təlim nəticələrinin qarşıya qoyulmuş məqsədlərə uyğunluq dərəcəsi müəyyənləşdirilir. Məqsəddən kənara çıxma halları (nöqsan və çatışmazlıqlar), onların səviyyəsi, istiqamətləri, səbəbləri öyrənilib, tədbirlər həyata keçirilir. Bu da təlim prosesini və onun nəticələrinin düzgün qiymətləndirməyə, tənzimləməyə və beləliklə, onun keyfiyyətini artırmağa imkan verir.

Açar sözlər: təlim, tələbə, monitoring, keyfiyyət, təhsil islahatı

TƏHSİL TƏDQİQATLARI: KONSEPTUAL YANAŞMALAR

Intigam Jabrayilov

Education Institute of the Azerbaijan Republic

intiqamcebrayilov@mail.ru

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar yeni təhsil sisteminin formalaşdırılmasına xidmət göstərir. Bu işin müvəvəqqiyyətlə yerinə yetirilməsi üçün təhsil elminin də üzərinə çox ciddi vəzifələr düşür. Yeni təhsil məzmununun yaradılması, texnologiyaların, idarəetmə strukturu və onun formalaşdırılması üçün ilkin olaraq tədqiqatların əlaqələndirilməsinə, düzgün planlaşdırılmasına ehtiyacın yaranması aydın şəkildə nəzəri cəlb edir. Bu məsələlərin həlli eyni zamanda aşağıdakı problemlərə xüsusi diqqət yetirilməsini tələb edir:

-Respublikada pedaqogika və psixologiya sahəsində aparı-

lan fundamental tədqiqatların aktuallığının artırılması;

- elmi, elmi-metodik işlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, mövzuların seçimində təkrarlanmaların aradan qaldırılması, eyni zamanda pedaqogika və psixologiya elmlərinin və texnologiyalarının inkişaf meyilləri nəzərə alınmaqla yeni elmi istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi, elm və təhsilin integrativ inkişafının təmin edilməsi, yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanması, elmi potensialın qorunması;

-Azərbaycan elminin beynəlxalq elm məkanına integrasiyasının sürətləndirilməsi, elmi tədqiqatların və innovasiya siyasətinin səmərəliliyinin artırılması və s.

İndiyə qədər də təhsil sahəsində və tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində bir sıra faydalı pedaqoji-psixoloji tədqiqatlar aparılmış, müxtəlif problemlər üzrə dissertasiyalar müdafiə edilmiş, bir sıra maraqlı ideyalar irəli sürülmüş və onların köməyi ilə xeyli uğurlar əldə edilmişdir. Bununla belə təcrübə və araşdırmalar göstərir ki, təbii xarakterli tədqiqatlar məktəb təcrübəsində, təhsil prosesinin təşkilində qənaətbəxş sayılsa da, fundamental pedaqoji-psixoloji tədqiqatlara az müraciət edilmiş, elmi-nəzəri baxımdan əhəmiyyətli olan bəzi problemlər açıq qalmışdır. Bu gün pedaqoji prosesin müasir problemlərinin elmi əsaslarının daha dərinlən işlənməsi üçün fundamental tədqiqatların aparılması alimlərimizin qarşısında mühüm bir vəzifə kimi durur. Məhz bu baxımdan təhsil cəmiyyətin əsas atributlarından biri sayılır. Çünki təhsilin inkişafı cəmiyyətin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Hər bir cəmiyyətdə baş verən yeniliklər, bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində özünü bu və ya digər dərəcədə göstərməklə həmin cəmiyyəti xarakterizə edir. Cəmiyyətin inkişafı təhsilə, təhsilin inkişafı isə cəmiyyətə birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan yeniləşən cəmiyyət yeniləşən təhsil tələb edir.

Araşdırmalar göstərir ki, respublikamızda təhsilin müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş elmi-tədqiqat mövzuları əsasən bu günümüzlə səsleşən, aktuallığı ilə diqqəti cəlb edən mövzular-

dır. Əsasən “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın tələblərinə uyğun problem mövzular müəyyənləşdirilir. Mövzular Azərbaycan təhsilinin modernləşdirilməsinə, innovasiyaların tətbiqi imkan və yollarının araşdırılmasına istiqamətlənir. Bu tədqiqatlar həm elmin, həm də təhsilin inkişafı üçün nəzəri və praktik baxımdan əhəmiyyətlidir. Tədqiqatların nəticələri ölkə təhsilinin inkişafına yönələn ideyaları özündə əks etdirir. Təhsilin cəmiyyətin siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatındakı rolunu nəzərə alaraq araşdırılan problemin, elmi-tədqiqat mövzularının dövlətimizin təhsil siyasətinə, elmin inkişaf doktrinasının tələblərinə uyğun, cəmiyyətimizi düşündürən, insan kapitalının, şəxsiyyətin inkişafına istiqamətləndirilməsini təqdirəlayiq hesab edirik. Bu istiqamətdə fəaliyyətin daha da dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi vacibdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətin sürətli inkişafı, təhsil sistemində köklü islahatların aparılması təhsillə, pedaqogika və psixologiya problemləri ilə bağlı daha aktual, cəmiyyətin tələbatlarına, dövlətin təhsil siyasətinə uyğun strateji xarakterli elmi araşdırmalara üstünlük verilməsinin əhəmiyyətini xeyli artırmışdır. Bu gün sürətlə dəyişən, yeniləşən, inkişaf edən cəmiyyət tədqiqatçıdan da çevik, strateji hədəflərə istiqamətlənmiş təfəkkür, səriştəlilik tələb edir.

Ümumiyyətlə, araşdırma və təhlillər göstərir ki, cəmiyyətin daha sürətli inkişafı elmin, texnologiyanın inkişafı ilə bilavasitə bağlı olduğundan elmi-pedaqoji, psixoloji tədqiqatların müasir yanaşmalar əsasında daha da dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi son dərəcə vacibdir. Bu baxımdan hər bir tədqiqatçının üzərinə mühüm vəzifələr düşür. Belə ki, alınan elmi nəticələrin əhəmiyyətliliyi təhsilin, elmin inkişafını və nəticə etibarilə cəmiyyətin inkişafını şərtləndirir.

Açar sözlər: pedaqogika, psixologiya, problem, təhsil, tədqiqat, dissertasiya, mövzu, vəzifə, inkişaf, istiqamət, formalaşdırma

TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİ VƏ ONUN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Nezaket Imamverdiyeva

Baku State University

naza-52@mail.ru

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının məktəb qarşısında qoyduğu ən mühüm tələb təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Təhsilin keyfiyyəti dedikdə, onun mövcud standartlara, normalara, habelə şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına uyğun gələn yüksək səviyyəsi başa düşülür.

Təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək üçün ona təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirib, təlim prosesində onları düzgün nəzərə almaq vacib şərtidir.

Təhsilin keyfiyyətinə müxtəlif amillər təsir göstərir. Pedaqoji ədəbiyyatda (I.Podlasiy, Ə.Paşayev, F.Rüstəmov və b.) 400-450 amil, onlardan isə dörd baş amil müəyyənləşdirilmişdir: tədris materialı, təşkilati-pedaqoji təsir, şagirdlərin oxumağa qabiliyyəti, vaxt amilləri. Bu baş amillərin də hər birinə onlarla ümumi amil təsir göstərir. Tədqiqat nəticəsində aydınlaşdırılmışdır ki, “tədris materialı” baş amilinin tərkibində iki kompleks amil özünü göstərir: a) obyektiv informasiya (materialın məzmunu, forması, quruluşu, həcmi kimi ümumi amillər); b) informasiyanın didaktik cəhətdən işlənməsi (şərh qaydası, anlaşılıqlığı, sistemi, çətinlik səviyyəsi və s. amillər). Bu amillər bir-bəşə və ya dolayısı ilə mənimsəmənin keyfiyyətinə təsir göstərir. Məsələn, materialın çətinlik dərəcəsi onu öyrənməyin səmərəsinə, düzgünlüyünə və sürətinə güclü təsir edir. Yaxud, materialın strukturu – onun hissələrinin əlaqəsi (məntiqi, leksik, semantic əlaqəsi), yeni biliklərin əvvəl öyrənilən biliklərlə əlaqələndirilməsi mənimsəməni asanlaşdırır, onun keyfiyyətini artırır və əksinə. Eləcə də, tədris materialının məntiqi həcmnin artırılması onun fikirdə işlənməsini və öynilməsini çətinləşdirir və s.

İkinci baş amil “Təşkilati-pedaqoji təsir” amillərin sırasında aşağıdakılar göstərilir: təlimin metodları, təşkili formaları, təlim situasiyaları (şagirdlərin fəal zehni fəaliyyəti, müstəqil işi və s.), müəllimin iş qabiliyyəti, şagirdlərin iş qabiliyyəti, nəzarət, bilik və bacarıqların praktik tətbiqi, təlim şəraiti (mənəvi-psixoloji mühit, əməkdaşlıq, humanizm, demokratik ünsiyyət və s.). Bu baş amil göstərilən iki kompleks amildən başqa 20 ümumi və 150-dən çox səmərəli amillə bağlıdır.

Üçüncü baş amil “şagirdlərin oxumağa qabilliyi” ilə bağlıdır. Bu amil şagirdlərin oxumağa qabilliyi və konkret vaxt ərzində müəyyən edilmiş nəticələrə nail olmaq imkanında ifadə olunur. Bu amil də iki kompleks amillə bağlıdır – dərstdə və dərstdənkənar məşğələlərdə oxumağa qabillik.

Şagirdlərin oxumağa qabilliyi “baş amilinə” 60-adək ümumi amil təsir göstərir.

Dördüncü baş amil “vaxt” amilidir. Bu da bir çox amilləri özündə birləşdirir: dərstdə və dərstdənkənar müstəqil təhsil işinə sərf olunan vaxt amilləri. Buraya biliklərin qavranması, ilkin mənimsənilməsi, təkrarı, tətbiqi, sistemə salınması, cavab üçün şagirdin hazırlığı, müstəqil müəllimə və s. sahələrə ayrılan vaxt daxildir. “Vaxt” baş amilinə 20-dən çox ümumi amilin daxil olduğu müəyyən edilmişdir.

Təhsilin keyfiyyəti baxımından qeyd edilən dörd qrup amillər kompleks şəkildə özünü göstərir. Lakin təhsilin nəticəsinə onların təsiri eyni səviyyədə deyildir: tədqiqat əsasında müəyyən edilmişdir ki, “təşkilati-pedaqoji” amilin son nəticəyə təsiri 32 faiz, “şagirdlərin oxumağa qabilliyi” amilinin 28 faiz, “tədris materialı” amilinin 24 faiz, “vaxt” amilinin təsiri isə 16 faiz təşkil edir. Təşkilati-pedaqoji amilin böyük təsiri onunla bağlı olan digər amillərin çoxluğu ilə izah edilir. Bu amillər içərisində təhsil (təlim) üçün əlverişli şəraitin yaradılması, təlimdə yeni metod və texnologiyaların, formaların geniş tətbiqi, motivasiyalardan, stimullaşdırıcı vasitələrdən istifadə edilməsi, təlim prosesinin düzgün idarə olunması və b. amillər mühüm yer tu-

tur. Onlar təhsilin keyfiyyətinə təsir baxımından Pirson meyarına görə amillərin ierarxiyası cədvəlində ilk yerləri tutan ən mühüm amillərə daxildir: cədvələ öyrənmə motivasiyası, öyrənmə bacarığı və iş qabiliyyəti ilə bağlı amillər başçılıq edir (0,80-0,90%).

Təhsil (təlim) prosesində keyfiyyətə təsir göstərən amilləri nəzərə almaq və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi yollarını müəyyənləşdirərkən onlara daha geniş şəkildə istinad etmək lazımdır.

Açar sözlər: təhsilin keyfiyyəti, keyfiyyətin yüksəldilməsi: başlıca amilləri və istiqamətlər.

TƏLİM FORMALARININ GENEZİSİ VƏ MÜASİR DƏRS

Gulara Karimova

Baku State University

aysel.gasimzadeh22@gmail.com

Dünya təhsil tarixində çox müxtəlif təlim formaları yaranmış, inkişaf etmiş və bir-birini əvəz etmişdir. Lap qədim dövrlərdə mövcud olan fərdi təlim forması yaşlıların gənclərə öz bilik və bacarıqlarını ötürməsinə əsaslanmaqla çox az şagirdi təlimlə əhatə etməyə imkan verirdi. Sonralar təlimə olan ehtiyacın artması nəticəsində bu forma fərdi-qrup forması ilə əvəz olunmağa başladı.

Fərdi qrup forması da daha çox şagirdi təlimlə əhatə etmək sahəsində cəmiyyətin tələbatını ödəyə bilmirdi. XVI əsrin əvvəllərindən başlayaraq bəzi ölkələrdə kollektiv təlim formaları təşəkkül tapmağa başladı. O dövrdə “çex qardaşlığı” məktəbində təhsil alan və sonralar universitet məzunu kimi 22 yaşında “qardaşlıq məktəbində” çalışan gənc Y.A.Komenski bu məktəblərin təcrübəsini, habelə dünyanın görkəmli filosof və pedaqoqlarının zəngin fəlsəfi-pedoloji irsini öyrənib ümumiləşdir-

məklə özünün orijinal təlim nəzəriyyəsini və dünya pedoqoji fikrinin incilərindən olan “Böyük didaktika” əsərini yaratdı.

XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq sinif-dərs sistemi müəyyən tənqidlərə məruz qalmış və yeni təlim formalarının axtarışına başlanmışdır. Bu axtarışlar əsasən, üç istiqamətdə getmişdir: 1) təlimdə daha çox şagirdi əhatə etmək imkanı; 2) dərstdə nəzərə çarpan nöqsanlı cəhətlərin (təlimin orta səviyyəli şagirdə yönəlməsi, hamının eyni temp və ritmdə çalışması, şagirdlərin fəallığı və fərdi qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyin çətinliyi) aradan qaldırılması imkanı; 3) kollektiv və fərdi iş formalarını səmərəli əlaqələndirmək imkanı.

Tarixdə mövcud olan kütləvi təlim formaları içərisində Y.A.Komenskinin sinif-dərs sistemi ən dayanıqlı sistem kimi özünü doğrultmuş, əsrlərin sınağından uğurla çıxmış, müasir dövrdə də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

XVI əsrdən sonrakı bütün mövcud təlim formaları öz əsasını böyük çex pedaqoqu Y.A.Komenskinin təlim nəzəriyyəsindən götürmüş və onun həyatiliyini bir daha təsdiq etmişdir. Müasir dərs də böyük pedaqoqun yaratdığı sinif-dərs formasının müasir tələblər baxımından təkmilləşmiş davamıdır.

Müasir dərs ənənəvi dərslərin daxilində qurulmaqla onun nöqsanlı cəhətlərini aradan qaldırmağa imkan verir: müasir dərstdə müxtəlif iş formaları-kollektiv, qrup, cüt və fərdi formalar daha yaxşı əlaqələndirilir; şagirdlərin iş tempi, ritmi, fərdi imkanlarının reallaşması şagirdlərarası ünsiyyət üçün əlverişli şərait yaradır.

Müasir fəal (interaktiv) dərs müəyyən xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Bu xüsusiyyətlər müasir dərslərin məqsədi funksiyaları, prinsipləri, metod, forma texnologiyaları, müəllim-şagird münasibətləri, nəzarət və qiymətləndirmə mexanizmi və strukturunda özünü göstərir. Müasir dərs müasir tələblərə cavab verməsi ilə səciyyələnir və yeni texnologiyalara əsaslanır. Müasir dərs üçün xarakterik olan fəal dərslərin strukturu aşağıdakı mərhələlər üzrə qoyulur:

1. Motivasiya, problemin qoyuluşu; 2. Tədqiqatın aparılması; 3. İnformasiya mübadiləsi; 4. İnformasiyanın müzakirəsi; 5. Nəticə və ümumiləşdirmə; 6. Yaradıcı tətbiqetmə; 7. Qiymətləndirmə və refleksiya.

Müasir dərş şagirdlərdə motivasiya yaradılması, onların fəallıq və müstəqilliyinin təmin edilməsi, kollektiv və kiçik qruplarla işin əlaqələndirilməsi, interaktiv metodlara və özünüqiy-mətləndirməyə geniş yer verilməsi ilə təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin edir.

Açar sözlər: təlim formalarının genezisi, Y.A.Komenskinin sinif-dərs sistemi, müasir dərş

ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ TƏHSİLƏLƏNLƏRİN ELMİ TƏDQİQAT İŞİNİN TƏŞKİL OLUNMASININ İMKAN VƏ YOLLARI

Sabina Jafarova (İsmayilova)

Baku State University

sabka567@gmail.com

Müasir dövrdə istehsal texnologiyalarının informasişlaşdırması ilə əlaqədar xüsusi informasiyaların (elmi, texniki, texnoloji və s.) həcmi sürətlə artır. Belə bir şəraitdə hazır biliklərin mənimsənilməsinə və təqdim olunmasına əsaslanan təlim texnologiyaları rəşional və perspektivli hesab olunmur. Ənənəvi iqtisadiyyatdan “bilik” iqtisadiyyatına keçidin baş verdiyi şəraitdə mütəxəssislərin yaradıcılıq qabiliyyətinin yüksəldilməsi və intellektual səviyyəsinin formalaşdırılmasına yönəldilmiş təhsil texnologiyalarından istifadə edilməsi vacibdir. Bu sahədə həyata keçirilən iş yaradıcılıq fəaliyyəti konsepsiyasına söykənən pedaqoji texnologiyalar əsasında qurulmalıdır. Bunun daha səmərəli forması ali təhsil pilləsinin bakalavriat və magistratura səviyyələrində təhsilələnələrin elmi tədqiqat işinin sistemli şəkildə və fəşiləsiz təşkil edilməsi, tədris prosesinə maksimum

yaxınlaşdırılmasıdır.

Tələbələrin tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi günümüzün ən aktual problemlərindəndir. Bu məsələ ilə bağlı ölkədə bir sıra sərəncamlar, proqramlar təsdiq edilmişdir.

Tələbələrin tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi sayəsində onlarda azad, müstəqil düşüncə, tənqidi təfəkkür, müqayisə və təhlil, optimal qərarların qəbul edilməsi və.s. kimi bacarıqlar formalaşır ki, bu da təhsilin və tədrisin keyfiyyətinə müsbət təsir göstərir.

Azərbaycan Boloniya prosesinə qoşulduqdan sonra təhsilimiz daha da inkişaf etmiş və yeni nailiyyətlər əldə edilmişdir. Avropa təhsil müəssisələri artıq tələbələrin əsas təhsilini auditoriyada, mühazirə və seminarda deyil, müstəqil şəkildə tövsiyə edilmiş ədəbiyyatın öyrənilməsi, esselərin yazılması, tədqiqatın aparılmasında nəzərdə tutur. Hazırda müstəqil işin təşkili problemi dünya pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatlarında geniş müzakirə olunan mövzulardandır. Ali təhsildə bu gün əsas məsələlərdən biri əmək fəaliyyətinin istənilən sahəsində özünü təsdiq edən, yararlı olan, bilik və bacarıqlarını aidiyyəti üzrə tətbiq edə bilən şəxsiyyət yetişdirməkdir. Təlim fəaliyyətinin səmərəsi təlimin nəticələri ilə, yəni tələbələrin əldə etdikləri bilik, bacarıq və kompetensiyalarla ölçülür. Bunların böyük hissəsi isə müstəqil təhsil, özünü-təhsil zamanı əldə edilir. Bunun üçün peşə və şəxsiyyət hazırlığında kompetensiyalı yanaşmalara üstünlük verilir. Eyni zamanda bu məqsədə çatmaq üçün müasir informasiya texnologiyaları da kifayət qədər olmuşdur.

Tələbələrdə yaradıcı təfəkkürün inkişafını reallaşdıran əsas tələblərdən biri onları elmi-tədqiqat işlərinə cəlb etməkdir. Ali məktəb tələbəsi elmdə cəsarətli axtarışlara, ideyalar və istiqamətlər yarışına, səmərəli diskussiya və müzakirələrə qoşulmağı bacarmalı, sxolastik mühakimələrdən uzaq olmalıdır. Tələbələrdə elmə inamı nəinki sadəcə olaraq möhkəmləndirmək, həmçinin onların elmi axtarışlarda fəal iştirakını təmin etmək vacibdir.

Fikrimizcə, tələbələrin elmi-tədqiqat işinə cəlb edilməsi gələcək mütəxəssislərin peşə hazırlığını yaxşılaşdırar, onlarda öz ixtisasına məhəbbət tərbiyə edər, özlərinə tələbkərliliklə yanaşar, işdə səliqəli və məsuliyyətli olar, yaradıcılığı artar, tədqiqatın nəticəsinə elmə obyektiv qiymət verməsi üçün geniş imkanlar açar. Bu, həm də tələbələrin dünyagörüşünün formalaşmasında, onların ideya-siyasi, mədəni və estetik tərbiyəsində böyük rol oynayır. Tələbə elmi-tədqiqat işlərində iştirakın əhəmiyyətini dərk edəndən sonra onun elmə inamı hiss ediləcək dərəcədə artar, yaradıcı potensialının reallaşması, fəallaşması zərurətə çevrilir.

Açar sözlər: tələbə, təhsil, tədqiqat, müstəqil iş, yaradıcı təfəkkür

KURSANTIN ÜNSİYYƏT MƏDƏNİYYƏTİNİ ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR

Gulnur Ahmedova

Armed Forces Military Academy
ahmadova778@gmail.com

İnsanlar birgə yaşayış və fəaliyyət zamanı daima qarşılıqlı informasiya mübadiləsi aparırlar. Qarşılıqlı təsir nəticəsində qavrama təmin olunur. Bu baxımdan hərbi təhsildə kursantın hər cür fəaliyyətində ünsiyyət zəruri amil kimi təzahür edir. Ünsiyyət olmadan kursantın birgə (interaktiv) təlim fəaliyyəti həyata keçirməsi mümkün deyildir. Aparılan araşdırmalar zamanı müəyyən olunmuşdur ki, ordu quruculuğunda gələcək zabitin qazandığı nailiyyətlərin kökündə məhz ünsiyyət mədəniyyəti amili dayanır.

Ünsiyyət kursantlar arasında təmasın yaranması və inkişafı prosesi kimi meydana çıxır. Orduda təmas yaradılmadan birgə fəaliyyəti həyata keçirmək mümkünsüzdür. Kursant pedaqoji prosesdə öz münasibətlərini aydınlaşdırmaq və ümumi nəticə əldə etmək məqsədilə söylərini əlaqələndirməyə və birləşdirmə-

yə yönəldilmiş qarşılıqlı təsir kimi şərh olunan - ünsiyyət vasitəsi ilə reallaşdırır.

General M.İ.Draqomirov (1830-1905), öz zabitlərindən hərbi kollektivdə mükkəmməl qarşılıqlı münasibətlərin qurulması üçün “bədi sözlərdən” qaçmağı, təbəçiliklərində olanlarla gündəlik ünsiyyət qurmağı, daha uyğun bir dildə əmrlər verməyi onlardan tələb edirdi.

Aparılan müşahidələrdən aydın olur ki, hərbi təhsil müəssisələrində pedaqoji prosesinin humanistləşdirməsi kursantlara öz gələcək peşələrinə yiyələnməklə yanaşı ünsiyyət mədəniyyətinin inkişafına şəxsi potensialları ilə nail olmağa təminat verir.

Tanınmış ictimai xadim və publisist M.O. Menşikov məqalələrinin birində “Düşünün: zabitlər – ordunun döyünən ürəyidir” fikrinə şərh verərkən deyir: “Zabit siyasi mədəniyyəti, ümumdövlət və hərbi bilikləri anlamağa qadir olmalı, təkcə öz təbəçiliyində olanlarla qarşılıqlı münasibət qurmaq qabiliyyətinə deyil, həmçinin mülki əhəlinin sosial statusu cərcivəsində onlarla münasibət qurmağı bacarmalı və bu zaman daima öz vətəni üçün əvəzolunmaz müdafiəçi olaraq qalmalıdır.

Tədris prosesində kursantda professional baxımdan ünsiyyətin norma, qayda, üsul, metodunun məcmusunu birləşdirən kommunikativ biliklər, müxtəlif kateqoriyalı vətəndaşlarla effektiv qarşılıqlı münasibət və fəaliyyət əldə etmək üçün potensial qabiliyyət formalaşdırır. Hərbi müəssisələrdə zabitlərin professional hazırlığı prosesində kursantlarda ünsiyyət mədəniyyətinin inkişafı problemi sosial-mədəni, psixoloji-pedaqoji mənə kəsb edir.

Xüsusiyyətinə təhsil müəssisələrində xarici dilin təlimində əsas məqsəd kursantların kommunikativ kompetensiyasını inkişaf etdirməkdir. Kompetensiya konkret bir məsələnin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan bacarıqdır. O, bacarıqların, biliyin birliyini özündə əks etdirir. Məntiqi baxımdan, mətnin düzgün qurulması və tamamlanması hələ xarici dilə səriştəli yiyələnmə demək deyildir. Kommunikativ kompetensiya kursantın öz fik-

rini digərlərinin anlayacağı səviyyədə düzgün və dəqiq ifadə etməsinə zəmin yaradır.

Ünsiyyət nitq fəaliyyətinin müxtəlif növləri (nitqi dinləyib anlama, danışma, oxuyub anlama və yazı) vasitəsi ilə yaradılır. Bu sahədə şifahi nitqə və oxuya daha çox üstünlük verilməlidir. Şifahi nitq və xüsusilə oxu vərdiş və bacarıqlarının formalaşdırılmasından ötrü yazı vasitə kimi qəbul edilməlidir. Xarici dil kurikulumu dil və sosial-mədəni biliklər əsasında kommunikativ nitq bacarıqlarının formalaşdırılmasını əhatə etməklə nəticəyönümlü məzmun standartlarına uyğun olaraq sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə prinsipləri əsasında qurulur, öyrənin nailiyyətlərini izləməyə və qiymətləndirməyə imkan yaradır.

Xarici dilin tədrisində standartlar dinləyib-anlama bacarıqlarından danışmağa, sonra isə oxu və yazı vərdişlərinin yaranmasına xidmət edir ki, bu da kursantlarda sadə fəaliyyət növlərinin getdikcə mürəkkəb fəaliyyət növləri ilə əvəz olunması və dilin yaradıcı şəkildə ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi ilə nəticələnir.

Açar sözlər: pedaqoji proses, ünsiyyət, mədəniyyət, informasiya, kursant, kommunikativ biliklər

ALİ PEDAQOJİ TƏHSİL MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRDƏ YARADICILIĞIN VƏ KREATİVLİYİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Gulshan Hajiyeva

Azerbaijan State Pedagogical University
gyulshan.gadzhiyeva@mail.ru

Yaradıcılıq yeni dəyərlərin əmələ gəlməsi üçün psixi prosesdir. Sanki, uşaq oyunlarının əvəzləyicisi və davamıdır. Burada yeni material və mənəvi dəyərlər yaranır. Yaradıcı təfəkkür – təfəkkürün bir formasıdır, yəni subyektiv məhsuludur. Bu yeni yaranma motivasiyaya, məqsədə, dəyərləndirməyə aid olur.

Kreativlik – bir istedadıdır. Kreativ insanlar yeni ideyaları qə-

bul etməyi, tapşırıqları qeyri adi formada yerinə yetirməyi bacarırlar. Kreativ adam digərlərindən fərqlənir. O, daha maraqlı söhbət edən insandır. Ən çətin situasiyalardan belə çıxmağı bacaran kreativ insan ətrafdakilərdən fərqli olaraq daha dözümlüdür, daha inadkardır və o, dünyaya “öz gözləri” ilə baxır.

Kreativlik müxtəlif ola bilər. Məsələn; yeni bioloji proseslərin, təbiət hadisələrinin öyrənilməsi, musiqi bəstələnməsi, poemalar yazılması, şəkillərin çəkilməsi, yeni fəlsəfi sistemlərin yaradılması və s.

Kreativlik-yeni ideyaları yaratmağa hazır olan və fitri istedadın asılı olmayan faktorlara aid olan fərdin yaradıcılıq bacarığıdır.

Əgər “kreativ” sözünün tərcüməsinə baxsaq görərik ki, onun iki mənası var:

- Yaradıcılıq. Proses kimi.
- Kreativlik. Şəxsiyyətin xüsusiyyəti kimi.

Yaradıcılıq –bu insan fəaliyyətində yeni material və mənəvi fəaliyyət yaradan prosesdir.

Kreativlik –prinsipcə yeni ideyaları yarada bilmək, ənənəvi və qəbul olunmuş təfəkkür sxemindən kənara çıxan və fitri istedadla daxil olan sərbəst faktorla və statistik sistemi daxilində problemləri həll edən fərdin yaradıcı bacarığıdır.

Sosial tərbiyədə kreativliyin formalaşdırılması problemi çox aktualdır. Tələbələrdə kreativliyin formalaşdırılması elmi tədqiqatın predmeti kimi müəyyən xüsusiyyətə malikdir.

Kreativlik lüğətdə “yaradıcılıq qabiliyyəti”, istedad, bacarıq, mükəmməl xarakter deməkdir. Pedaqogika və psixologiyada “kreativlik”termini yaradıcılıq kimi tərcümə olunur.

Çox zaman düşünülür ki, “kreativlik” və “yaradıcılıq” sinonimdir. Bu səhv fikirdir. Yaradıcılıq – bu insanın ilhamlanması və ruhlanmasıdır, onun qabiliyyətidir. Bir qayda olaraq bəstəkarlar, rəssamlar, yazıçılar və b. yaradıcıdırlar. Onlar yüksək əhval ruhiyyə və emosiyalarının köməyi ilə öz şedevrlərini yaradırlar.

Kreativlik prosesi isə praqmatik(praktik, həyatda ciddi çalışan insan) elementdir və praqmatik məqsəddir. Kreativ insan öz məhsullarını yaradaraq artıq bilir ki, bu kimə lazımdır, bunu necə düzəltmək olar və bunun üçün nə vacibdir. Məsələn; kreativ rəssam şəkili çəkərkən mövzunu müəyyənləşdirdikdən sonra artıq bilir ki, kimə bu maraqlı olacaq, hansı çərçivəyə onu yerləşdirəcək, hansı muzeydə bu asılsın ki, baxanlarda maraqlı, heyran yaratsın. Biologiyadan müəllim kreativ tapşırıqlar hazırlayarkən bunun hansı mövzuya aid olduğunu və nə üçün, necə, harada tədris edəcəyini artıq bilir.

Ona görə də yaradıcılıq və kreativlik müxtəlifdir. Yalnız “yaradıcılıq” anlayışı vardır. Kreativlik haqda çox geniş danışılmamışdır.

Nəticə olaraq demək olar ki, yaradıcılıq ilklidir və fundamentaldir. Kreativlik isə ikincidir. Kreativlik yaradıcılıq əsasında əmələ gəlmişdir və onun mövcud ola bilməsi yaradıcılıq prosesinin təşkilatı texnologiyasına aiddir. Yaradıcılıqsız kreativlik məhsuldar deyil, kreativliksiz də yaradıcılıq öz zirvəsinə qalxa bilməz. Buradan da demək olar ki, yaradıcılıq və kreativlik bir biri ilə sıx əlaqəlidir.

Açar sözlər: ali məktəb, tələbə, yaradıcılıq, kreativlik, inkişaf

İSTEDAD ANLAYIŞININ MAHİYYƏTİ

Madina Abdullayeva

Azerbaijan State Pedagogical University
farrukhrustamov@gmail.com

İstedad, qabiliyyət və bu kimi anlayışları bəzən bir-birindən fərqləndirmək müəyyən çətinliklər yaradır. Çünki, bu terminlərin mənası ümumi qəbul edilmiş, hətta bəzən sinonim kimi işlənilmişdir. İzahlı lüğətlərə nəzər salsaq görürük ki, çox vaxt istedadlı, qabiliyyətli, zəkali sözləri sinonim kimi işlədilir və qabiliyyətin dərəcəsini bildirmək üçün göstərilir. Ə.S.Bayramov və

Ə.Ə.Əlizadə istedad və qabiliyyət arasında sıx bağlılıq olduğunu, lakin, onların bir-birlərindən fərqləndiyini də qeyd edirlər: “İstedad dedikdə qabiliyyətlərin bir və ya bir neçə fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrası üçün şərt olan özünəməxsus birliyi nəzərdə tutulur” Vaxtilə pedaqoq və psixoloqlar “istedad” anlayışını təbii imkanların məcmusu kimi qəbul edirdilər. Lakin pedaqoji-psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, istedad fəaliyyət prosesində təzahür edir və ictimai-tarixi xarakter kəsb edir. İstedadın daha yüksək inkişaf etmiş səviyyəsi dahilik adlanır. Dahi o şəxslərdir ki, onların xüsusi, məxsusi istedadı olur. Bununla belə, onların yaradıcılığı ictimai-tarixi əhəmiyyət kəsb edir, zamanı qabaqlayır.

Hazırda intellektual inkişafın altı tipini göstəririlər:

1) ümumi intellektual inkişafın yüksək səviyyəsi; 2) yüksək akademik müvəffəqiyyət; 3) yaradıcı intellektin yüksək səviyyəsi; 4) hansısa fəaliyyət növündə yüksək nailiyyət əldə edir, praktik şəkildə onu yerinə yetirir; 5) ekstraordinar-qeyri-adi, fəvqəladə intellektual nailiyyətlər qazanılır (talant); 6) ekstraordinar-qeyri-adi, fəvqəladə intellektual imkanlara malik olan.

Digər tədqiqatçılar isə istedadın aşağıdakı tiplərinə görə uşaqları bir-birlərindən fərqləndirirlər və biz öz tədqiqatımızda istedadın bu tiplərinin əsas götürdük:

1. Yaradıcılıq tipi.
2. Ümumi intellektual tip.
3. İstedadın akademik tipi
4. İstedadın bədii tipi.
5. Sosial istedad.
6. İstedadın idman tipi.

Bəzən qabiliyyət “anadangəlmə”, “təbiət tərəfindən verilmiş” bir xüsusiyyət kimi qəbul olunur. Ancaq, elm sübut edir ki, yalnız qabiliyyət əlaməti, istedad nişanəsi anadangəlmə ola bilər. İstedad isə bir sıra qabiliyyətlərin inkişafının nəticəsidir. İstedad nişanələri özləri də inkişaf edir, yeni keyfiyyətlər qazanırlar. Buna görə də demək olar ki, insanın bacarıqlarının ana-

tomik-fizioloji əsasını sadəcə istedad nişanələri deyil, əksinə bu nişanələrin inkişafı təşkil edir.

Açar sözlər: istedad, intellekt, idman, sosial, bədii talant,

TƏHSİL STANDARTLARININ TƏTBİQİNİN ZƏRURİLİYİ

Aisha Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University

Faiq.o.Karim.ei@mail.ru

Milli təhsilimizin böyük himayəçisi, ümummillî liderimiz Ulu öndər Heydər Əliyev bütün sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsinə də böyük maraq göstərmiş və bu sahəyə öz töhfələrini vermişdir.

XXI əsr YUNESKO tərəfindən artıq “Təhsil əsri” elan olunub. Bu o deməkdir ki, yeni əsrdə bəşər sivilizasiyasını ən çox maraqlandıran qlobal məsələ dünyada təhsilin üstün inkişafına və keyfiyyətə yüksəlməsinə nail olmaqdan, cəmiyyətin tərəqqisində, çağdaş sivilizasiyada təhsilin müstəsna rolunu daha da yüksəltməkdən təhsilə, elmə, ağıla, intellektə əsaslanma zərurətinin hamı tərəfindən dərk olunmuş həqiqətə çevrilməsini təmin etməkdən» ibarət olacaqdır.

Təhsil cəmiyyətin və dövlətin sosial, mənəvi, iqtisadi, mədəni inkişafının əsas şərtidir. Məhz təhsil vasitəsilə cəmiyyət formalaşır, dövlət inkişaf edib dünya ölkələri arasında öz mövqeyini tutur. Bu səbəbdən təhsil hər bir dövlətin prioritet məsələlərindən biridir. F.Rüstəmov: “Təhsil cəmiyyətin və dövlətin mənafeyi naminə şəxsiyyətin intellektual və emosional sferalarını inkişaf etdirmək, onu həyata hazırlamaq məqsədi ilə müasir standartlara uyğun olaraq müəyyənləşdirilmiş məzmunun tədris müəssisələrində və özünütəhsil yolu ilə mənimsənilmə səviyyəsinin qəbul olunmuş meyarlarla yoxlanılan, qiymətləndirilən və hüquqi sənədlərdə təsbit olunan nəticəsidir”- deyir.

Təhsil birbaşa tədris prosesində mənimsənildiyinə görə tədris prosesinin özünün bir sıra məqsədləri müəyyən olunur. Tədris prosesinin qarşısına qoyulmuş məqsədlərlə onun nəticələri həmişə üst-üstə düşür. “Bəzən əldə olunmuş nəticələr qarşıya qoyulmuş məqsədlərin səviyyəsindən aşağı olur. Bu nəticələr qabaqcadan proqnozlaşdırılır və ölçülür. Tədris prosesinin məqsədindən asılı olaraq qabaqcadan müəyyən olunmuş nəticələr standartlar vasitəsilə ölçülür. Müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikamız yeni inkişaf yolu götürmüşdür. Təhsilin məqsədi cəmiyyətə yararlı, milli və ümumbəşəri dəyərlərə sahib, hərtərəfli şəxsiyyət yetişdirmək olmuşdur. Məhz bu səbəbdən 1999-cu ildə Azərbaycan respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı işlənib hazırlandı, islahat proqramında təhsilimizin qarşısında duran vəzifələr, bu vəzifələrin həlli üçün labüd olan işlərin görülməsi məsələləri öz əksini tapmışdır. Bu proqramda təhsil standartlarının hazırlanması məsələsi ətraflı şərh edilmişdir, islahat proqramında qeyd edilir ki, “bu günə qədər respublikamızda təhsil strategiyasına uyğun prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilməmiş, ümumi orta təhsilin dövlət standartları və baza tədris planı təsdiq edilməmişdir”. Standartların hazırlanması və həyata keçirilməsi təhsilin qlobal problemlərindən biridir. Təhsilin məzmununun dəyişilməsi, şagirdlərin bilik, bacarıq və vərdişlərinə qoyulan tələblərin dəyişilməsi Təhsil İslahat proqramının həyata keçirilməsi prosesində təhsilin əsasını təşkil edən kurikulumun işlənib hazırlanması və qəbul edilməsi ilə nəticələndi.

Təhsil standartı təhsil alanların nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir. Yəni, təhsil standartı ictimai ideali əks etdirən, bu ideala nail olmaq üçün şəxsiyyətin və təhsil sisteminin real imkanlarını nəzərə alan və dövlətin təhsil normaları kimi qəbul edilən parametrlər sistemidir. Fikrimcə, təhsil standartı hazırlanarkən, mövcud təhsil sisteminin və şagirdlərin potensial imkanları nəzərə alınmalıdır. Bu standartlar təhsilalanların real imkanlarını aşmamalı, eyni zamanda bu imkanlardan

aşağı da olmamalıdır. Buna görə də ilk öncə ölkə üzrə təhsilalanların ümumi bilik və bacarıqlarının səviyyəsini müəyyən etmək lazım gəlir. Real imkanlar; əsas götürərək gələcək məqsədlərə nail olmaq olmaq üçün şagirdlərin mənimsəməli olduqları təhsilin məzmununun minimumu müəyyən olunmalıdır. Bunun üçün də ən optimal vasitə Milli qiymətləndirmənin keçirilməsidir. Bildiyimiz kimi təhsil sahəsində standartlar 5 il müddətinə müəyyən olunur və cəmiyyətin ehtiyacından dolayı dövlətin tələbləri dəyişdikcə standartları da yeniləmək lazım gəlir. Təkcə bilik və bacarıqların ölçülməsi ilə bütövlükdə şagird şəxsiyyətini qiymətləndirmək olmaz. Təhsilin keyfiyyəti təkcə qazanılmış biliklərin kəmiyyət və keyfiyyəti ilə ölçülmür. Zənnimcə təhsil standartı təkcə təhsilə yiyələnməni, hər hansı fənn üzrə mənimsəniləcək biliklərin səviyyəsini müəyyən edirsə onda təhsil standartlarının qəbul edilməsi və tətbiqi ilə razılaşmaq olar.

Açar sözlər: təhsil, standart, məzmun, məqsəd, bilik

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM PARADİQMASINDA

Sharafat Bakhishova

Azerbaijan State Pedagogical University

sharafat_baxishova1960@mail.ru

Təhsildə yeni yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim uşaqların yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə zənginləşdirilməsinə deyil, təfəkkürün, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsinə, həyat üçün zəruri olan bacarıqların qazanılmasına yönəldilməlidir. Uşaqyönümlü, nəticəyönümlü, şəxsiyyətyönümlü, tələbyönümlülüyə əsaslanmalıdır.

Təlim prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, inkişafı təmin edə bilsin. Məlumdur ki, istək, maraq, şəxsi səy və müstəqil axtarıcılıq qabiliyyəti olmadan insanın inkişafı mümkün deyil. İnki-

şaf müxtəlif fəaliyyət növlərində aktiv surətdə iştirak etməklə, bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnmək prosesində baş verir. Təlim hər şeydən əvvəl uşaqları elmlərin əsasları ilə dərinlən silahlandırmağa, əqli və praktik fəaliyyətləri üçün bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnmələrinə xidmət edir.

Məlumdur ki, təlimin üç funksiyası-təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyaları bir-biri ilə sıx əlaqədardır.

Təlimin təhsilverici məqsədi uşaqların praktik və nitq fəallığının daxili plana keçməsinə nəzərdə tutan inkişafetdirici məqsədlə qarşılıqlı əlaqədə reallaşır. Bu prosesdə uşaq hərəkətləri və fikirləri anlayır, öz düşüncələrini ifadə etmək üçün bacarıq və qabiliyyətlərə yiyələnir. İnkişafetdirici məqsədin məzmunu onunla izah olunur ki, uşaqda nitq ümumiləşmələrinin formalaşdırılmasının fəaliyyətyönümlü mexanizmi inkişaf edir. O, qazanılmış bilik və bacarıqların lazımi situasiyada izlənməsi üsullarını, sxemləşdirilməsini, modelləşdirilməsini, yeni hərəkət və fikirləri mənimsəmə üsullarını mənimsəyir. Bu zaman psixi inkişaf mexanizminin stimullaşdırılması da müşahidə edilir.

İnkişafetdirici məqsəd bilavasitə praktik məqsədin reallaşdırılması ilə əlaqədardır. Bu onunla izah edilir ki, uşaq gələcək həyatında və fəaliyyətində istifadə edəcəyi fikir və düşüncələrini ifadə etmək bacarığını mənimsəyir, konkret məzmununda baş verən real hadisələri başa düşür (lingvistik, riyazi, estetik və s. aspektlərdə). Praktik məqsədin reallaşdırılması uşaqlarda böyük və kiçiklərlə ünsiyyətə tələbatın təmin olunmasına istiqamətlənmiş kommunikativ bacarıqların formalaşdırılmasından ibarətdir. Praktik məqsədin məzmunu daxili təcrübənin dinamikasından, uşağın yeni fikirləri və münasibətləri mənimsəməsindən, qavradıqlarını lazımi səviyyədə yeniliklərlə əvəz etməsindən ibarətdir.

Təlimin praktik məqsədi sosiolingvistik aspekti də reallaşdırır və uşağın sosial təcrübəni əldə etməsinə yönəldilir. Bunun nəticəsində uşaq öz yaşıdları arasında özünü müstəqil hiss edir. Təlimin sosiolingvistik aspekti kommunikativ fəaliyyətlərlə müəyyən edilir. Bunu o, sosiolingvistik məzmunu dərk etmə

prosesində mənimsəyir: a) diyarşünaslıq materialı, b) süjetli material, c) dil materialı, ç) nitq materialı. Uşağın sosiolinqvistik materialı dərk etməsi fikir və münasibətləri qavramağa, kommunikativ nitq bacarıqlarının inkişafına səbəb olur ki, bu da təlimin praktik məqsədinin məzmununu təşkil edir.

İnkişafetdirici təlim rejimində təlim prosesi iştirakçıları arasında qarşılıqlı təsir üsulları üzrə tövsiyələr:

1. Didaktik ünsiyyətin “tərbiyəçi-uşaq” ənənəvi variantı yalnız problemin qoyuluşu üçün istifadə edilir.

2. Cütlərlə işdə “uşaq-uşaq” özünə nəzarət və özünüqiymətləndirmə sferasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

3. Qruplarla işdə tərbiyəçi məsləhətçi rolunda çıxış edir.

4. Qruplararası ünsiyyət, müddələrin, nəticələrin formalaşdırılması üçün qarşılıqlı təsir növbəti mərhələlər üçün zəruridir.

5. Problemin valideynlərlə birlikdə müzakirəsi.

6. Problem situasiyaların müstəqil axtarış üsullarını mənimsəməyi nəzərdə tutan fərdi iş.

İnkişafetdirici təlimin əsas fərqləndirici cəhəti onun yaradıcı xarakter daşmasıdır. İnkişafetdirici təlim uşaqdan daha çox müstəqillik, öz qüvvə və imkanlarına inam tələb edir.

Fəaliyyətin, şüurun və şəxsiyyətin vahidliyi prinsipi və pedaqoji prinsiplər (sosial-mədəni, şəxsiyyətyönümlü, fəaliyyətyönümlü) məktəbəqədər təhsil müəssisələrində inkişafetdirici təlimin və şəxsiyyətyönümlü yanaşmanın konseptual məzmununu təşkil edir. Təlim prosesində təfəkkürün intensiv inkişafı üçün tədrisi yüksək çətinlik səviyyəsində təmin etmək və uşaqların öz təlim fəaliyyətlərini dərk etməsinə nail olmaq lazımdır.

Məktəbəqədər təhsilin məzmunun yenidən qurulmasında adı çəkilən prinsiplər çox əhəmiyyətli rol oynayır. Müasir təhsilin əsas məqsədi dünyəvi və ictimai elmlərin subyektli olmaq imkanına malik fəal, şüurlu, məsuliyyətli, konstruktiv şəxsiyyətin inkişaf etdirilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: İnkişafetdirici təlim, məktəbəqədər dövr, idrak fəaliyyəti, şəxsiyyət, sosial-mədəni prinsiplər.

ŞAĞIRDLƏRİN YARADICILIQ QABİLİYYƏTLƏRİNİN ÜZƏ ÇIXARILMASI İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM KONSEPSİYALARININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Bilal Huseynov

Jalilabad branch of the Azerbaijan State Pedagogical University
bilalalarli58@mail.ru

Müasir təlimin qarşısında duran problemlər təhsilin əhatə dairəsindən, məzmunundan, səmərəli təşkilindən, şagirdlərin bacarıq və qabiliyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsindən çox asılıdır. Təhsilin daha səmərəli təşkili üçün təhsil alanlarla təhsil verənlərin əsaslandığı prinsiplər inkişafetdirici konseptuallığa malik olmalıdır. Bu konseptuallıq müəyyən sistem təşkil edir və aşağıdakı ardıcılıq əsas götürülür:

- Şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşması;
- təfəkkürün və təxəyyülün inkişafı;
- şagirdin istedadının üzə çıxarılması;
- istedadlı şagirdlərin təhsilinin təşkili

İstər tam orta məktəblərdə, istərsə də ali təhsil müəssisələrində təhsil alanların təfəkkürünün və təxəyyülünün inkişaf etdirilməsində onların istedadlarının üzə çıxarılması mühüm mərhələni təşkil edir. Şagirdin və tələbənin bir şəxsiyyət kimi formalaşması onun yaradıcılıq qabiliyyətinə olan diqqətdən çox asılıdır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının inkişaf proqramına təlim, təhsil, əmək fəaliyyəti ilə yanaşı, insanın yaradıcılıq maraqları da daxildir. Pansofiya (elmlər sistemi) və didaktik təlim metodlarını təhsilə gətirən Yan Amos Komenski (1592-1670) təkcə nəyi öyrətmək və nəyi öyrənmək barədə deyil, eyni zamanda, necə öyrətmək və necə öyrənmək barədə düşünməyi əsas götürürdü. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması ən yaxşı halda dərnek və məşğələlərdə özünü göstərirdi. İndi

belə yarışlar sosial şəbəkələrə də çıxarılır. Ali və orta ixtisas məktəblərində fakültələrin və qrupların sosial səhifələri ənənəvi yarışları bir qədər yüksək mərhələdə aparır. “Kimin səhifəsi daha yaxşıdır?” prinsipi əsas götürülür. Məsələn, Cəlilabad rayonundakı Alar kənd 2 sayılı tam orta məktəbin şagirdlərinin öz internet səhifələri var və onlar təlim və təhsil uğurlarını, ümumilikdə isə təhsil müəssisəsinin uğurlarını burada əks etdirirlər. Sosial şəbəkə məlumatlandırma, təqdim etmə və mühakimə funksiyalarını yerinə yetirir. Orta məktəb səviyyəsində internetin rolu daha böyükdür. Məktəbin internet ünvanı sayılan sosial şəbəkə layihələr təqdim edir, bu layihələrin həyata keçirilməsi haqqında dolğun məlumatlandırma vəzifəsini icra edir. Layihələrin müzakirəsi aparılır. “İnformasiya texnologiyaları” kabineti məktəbin düşünən beyni və döyünən ürəyi funksiyasını yerinə yetirir. Şagirdlər təkcə ədəbi yaradıcılığa maraq göstərmirlər, onlar müxtəlif oyunların da iştirakçısına çevrilir, təlimlərə qoşulurlar. Nəticələr isə internet saytlarında ətraflı şəkildə öz əksini tapır.

Şagirdlərin və tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi davamlı təhsilin və təlimin tərkib hissəsidir. İnkişafetdirici prinsiplərin tətbiqi, insan resurslarının təkmilləşdirilməsi cəmiyyətin, o cümlədən, bu cəmiyyətin intellektual səviyyəsini təmin edən təhsil müəssisələrinin mühüm vəzifələrindən biridir. Bu məqsədlə təlimin və təhsilin qarşısında didaktik suallar aşağıdaakı şəkildə qoyulmalıdır:

-Bizə nə təqdim olunur və biz nə təqdim edirik?

-Bizə necə təqdim olunur və biz necə təqdim edirik?

Bu sualı özünə verən pedaqoq tədris etdiyi fəndən asılı olmayaraq, öz ardıcıllarını yetişdirməyə qadirdir. Müasir didaktikanın qanunauyğunluq prinsiplərindən biri kimi pedaqoji prosesin tamlığı əsas götürülür. Pedaqoji prosesi şagirdin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin aşkarlanması tamamlayır.

İstər ənənəvi klassik formalarda, istərsə də informasiya texnologiyaları səviyyəsində gənc nəslin yaradıcılıq qabiliyyətləri-

nin üzə çıxarılması və inkişaf etdirilməsi təlim və təhsilin əsas funksiyalarından biri kimi götürülməlidir. Təqdimat layihələri şagirdlərin və tələbələrin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilməlidir. Təkcə peşə və bilik vermək insanı tam kamilləşdirmir, təlim və təhsil həm də təhsil alanın daxili potensialını aşkarlamalı və inkişaf etdirməlidir. Müasir təlim və texnoloji inkişaf bu imkanlara söykənməli, insan kapitalının mayə dəyərini artırmalıdır.

Açar sözlər: İnkişafetdirici təlim kosepsiyaları, şagirdin yaradıcılıq qabiliyyətinin aşkarlanması, istedadın üzə çıxarılması, təqdimat layihələri

TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ ŞAGİRDƏLƏRİN İDRAK FƏALLIĞINA TƏSİRİ

Hökuma Bayramova

Baku State University

hokumahmudzade@gmail.com

Texnologiya yunan mənşəli söz olub, sənətə sistemli yanaşma deməkdir. Başqa sözlə texnologiya xüsusi sahələrdə biliklər sisteminin tətbiqi nəticəsində xüsusi metodlardan istifadə edərək tapşırığı yerinə yetirmək tərzini kimi dərk olunur. Təhsil müəssisələrində interaktiv təlim metodları yüksələn xətlə istifadə edilməkdədir. Yeni təlim texnologiyalarında şagirdlərin intellektual, mənəvi cəhətdən inkişaf etdirilməsi ön plana keçirilir. Yeni texnologiyaların təlimdə tətbiq edilməsi şagirdlərin öz fikirlərini aydın, məntiqi ardıcılıqla ifadə etmələrinə şərait yaradır. Bu metodlar şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafını təmin etməklə, onlarda yüksək ünsiyyət mədəniyyəti formalaşdırır. Ənənəvi metodların müsbət cəhətlərindən istifadə edərək yeni yanaşmanın, yeni təlim texnologiyalarının, innovasiyaların pedaqoji, psixoloji əsaslarını işləmək və nəticəyönümlü, şagirdə istiqamətlənmiş təlim-tərbiyə prosesinin elmi əsaslarının

müasir tələblərə uyğun araşdırmaların aparılması təhsil sisteminin qarşısında duran ən aktual problem kimi qiymətləndirilir.

Təlim metodları təlimdə müəyyən məqsədə nail olmaq üçün müəllim və şagirdlərin fəaliyyətinin nizama salınması qaydası, məqsədə nail olmaq, təhsil vəzifələrini həll etmək yollarının məcmusu başa düşülür. Təlim metodu mürəkkəb, çoxparametrlili bir anlayış olmaqla təlimin məqsədini, məzmununu, qanunauyğunluqlarını, prinsiplərini səmərəli həyata keçirmək üçün istifadə olunur.

Araşdırmalar göstərir ki, yeni təlim texnologiyaları aşağıdakı prinsiplərə əsaslandığında şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirməyə imkan verir:

- təfəkkürün inkişafına səbəb olacaq konstruktivizm;
- şagirdlərin sosial inkişafına səbəb olacaq kooperativ təlim;
- biliklərin müstəqil əldə edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına;
- bilik və bacarıqların müstəqil şəkildə əldə edilməsinə;
- müəllimin təşkilatçı, koordinator, bəzi hallarda arbitr rolunda çıxış etməsinə

Konstruktiv mühitin təmin edilməsi üçün müəllim aşağıdakılara əməl etməlidir:

- bilik verməkdən daha çox biliyi əldə etməyə həvəs yaratmağa;
- hazır cavablı suallar yox, problemli suallar verməyə;
- öyrənənin gələcək inkişafını təmin etməyə ;
- informasiya verməkdənsə, öyrənəni biliklərin əldə edilməsi prosesinə cəlb etməyə;
- öyrənmə prosesini düzgün planlaşdırmağa;

Fəal təlim-tədris prosesi elə təşkil olunmalıdır ki, idrak fəallığını, təbii öyrənmə fəaliyyətini doğursun, şagirdə “ilk kəşf” sevinci keçirməyə imkan versin, onda yeni biliklərə yiyələnmək həvəsini yaratsın. Yeni təlim texnologiyaları və ya interaktiv təlim metodları yaddaşa yox təfəkkürə əsaslanır. Yeni təlim

texnologiyaları ilə müstəqil şəkildə bilik əldə edən şagirdlərin nəyinki təfəkkürü, həm də yaradıcılıq qabiliyyətləri də formalaşır və inkişaf edir.

Açar sözlər: Təlim, texnologiya, şagird, konstruktiv, metod

MÜASİR TƏLİM MÜASİR ŞƏXSİYYƏT MODELİNİN FORMALAŞMASININ ƏSAS VASİTƏSİ KİMİ

Sahil Jafarov

Lankaran State University
ceferovs998@gmail.com

Bu gün cəmiyyəti düşündürən ən mühüm məsələlərdən biri də vətənə xalqa dəyərli şəxsiyyət və ən əsası dövlətin qarşısında öz vəzifələrini dərk edən və dövlətçiliyin müdafiəsində durmağı bacaran, öz potensialı ilə dövlətin mənafeyini qorumağa qadir olan vətəndaş yetişdirməkdir. Təbii olaraq həmin məqsədin reallaşması istiqamətində aparılan işin sosial pedoqoji vəzifəsini bilavasitə təhsil müəssisələri həyata keçirməlidir. Pedoqoji işin təşkilində səmərə verən metodik yanaşmalar üçün geniş imkanların yaradılması işi təlim prosesində reallaşdırılır. Məhz müasir dövrdə təlimin qarşısında duran perspektiv vəzifələrin məcmusu öz istinad nöqtəsini müasir yanaşmalardan və tətbiq olunan metod və formaldan götürür. Təbii olaraq təlimin öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici funksiyalarının kompleksi subyektin (təhsil alanın) sosiallaşması ilə nəticələnir. Təlimin həmin funksiyaları şəxsiyyətin potensial gücünün artırılmasına xidmət edir və müstəqil fəaliyyət prosesində şəxsiyyətin qarşılaşdığı münasibətlər sistemində özünü təsdiqinə geniş imkanlar açır. Burdan belə bir nəticə hasil olur ki, təlim fəaliyyəti şəxsiyyətin sosiallaşmasının pedoqoji- psixoloji şərtinə çevrilir.

Əgər şəxsiyyətin sosiallaşmasının düzgün istiqamətə yönləndirilməsi ali məqsəd daşıyarsa, deməli, birinci növbədə təlimin

interaktiv prinsip əsasında qurulması işi əsas götürülməlidir. Bu prosesdə təlimin əsas komponentləri olan öyrədən, məsləhətverici, istiqamətverici və əlaqələndirici subyekt kimi, öyrənənlər isə tədqiqatçı subyekt kimi iştirak etməlidir. Deməli, müasir təlimdə obyekt-subyekt ifadəsi qəbul olunmur. Burada təlim prosesinin iştirakçıları olan hər iki tərəf subyekt kimi çıxış edir. Belə olan təqdirdə müasir təlimin şəxsiyyətyönlümlük istiqamətində olan prinsiplərinə əməl olunur. Bütün təlim əməliyyatlarının təhsil alanın istedad və qabiliyyətlərinin, potensial gücünün üzə çıxmasına şərait yaradır. Qeyd etdiyimiz kimi pedoqoji işin təşkilinin müasir modelinin tələbyönlülük prinsipləri əsasında həyata keçirilməsi bilavasitə şagird şəxsiyyətinin potensialının praktik həyatı bacarıqlar səviyyəsində formalaşmasını təmin edir. Bu isə polşa pedoqoqu Yanuş Korçakın hələ XX əsrin əvvəllərində səsləndirdiyi mühüm bir ideyası ilə bilavasitə uzlaşır. Alim qeyd edirdi: “Şəxsiyyətin sosiallaşmasında ən mühüm məsələlərdən biri də onun potensial gücünün artırılmasıdır. Çünki özünəməxsus potensialı olan şəxsiyyət qarşılıqlı münasibətlər sistemində əhəmiyyətli tərəfə çevrilir”.

Qeyd etdiklərimizə istinadən bir əlavəni də etməliyik ki, müasir dövrdə cəmiyyətin sosial sifarişini əsas götürərək dinamik, modern və gedən sosial iqtisadi, ictimai siyasi proseslərdə aktual iştirak edə bilən vətəndaş yetişdirməyi qarşımıza məqsəd qoymalıyıq. Müasir insan, fəaliyyətin bütün növlərində öz düşüncə və ideya xəttini əsas götürməli, müstəqil qərar verməyi bacarmalı, təhsilin məzmununa müstəqil yiyələnməyə nail olmalı, tədqiqatçı olmalı və sosiallaşmanın mühüm elementləri sayılan idrak, ünsiyyət və psixomotor fəaliyyətini mükəmməl yerinə yetirməyi bacarmalıdır. Həmin məqsədin reallaşması üçün məktəb praktikasında həyata keçirilən pedoqoji işin təşkili müasir təlim metodları səviyyəsində, interaktivlik prinsipləri ilə, təlimin təşkili forması kimi əsasən qruplarla iş formasında və öyrənməyi öyrətmək istiqamətində həyata keçirilməlidir. Belə olan təqdirdə:

- şəxsiyyətin formalaşmasının sosial pedoqoji təminatı layiqincə yerinə yetirilər;

-bilavasitə şagirdlərin həyatı bacarıqlar səviyyəsində yetişməsi təmin olunar;

-milli və ümumbəşəri dəyərlərin qazanılmasına geniş imkanlar açılar,

-şagirdlərin qarşılıqlı münasibətlərində sosial pedoqoji normalar yaranar;

-multikultural dəyərlərin qazanılmasına şərait yaranar;

-bü günün şagirdinin layiqli vətəndaş kimi beynəlxalq səviyyədə özünü təsdiqinə, dövlətimizin, vətənimizin, xalqımızın təqdiminin ləyaqətlə yerinə yetirilməsinə geniş imkanlar açılar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün məsələlər təlimin imkanlarının müxtəlif cəhətliliyinin üzə çıxarılmasına yönəldilmişdir. Bu onu təsdiq edir ki, təlim prosesi şagirdlərin bilik bacarıq və vərdislərinin artırılmasını yerinə yetirməklə yanaşı həm də onların sosiallaşmasının mühüm vasitəsinə çevrilir. Bunu isə müasir şəxsiyyət modelinin formalaşdırılmasının mühüm vasitəsi kimi səciyyələndirmək olar.

Açar sözlər: təlim, təhsil, şəxsiyyət, formalaşma, sosiallaşma

TƏDRİSƏ YENİ YANAŞMALAR DÖVRÜN TƏLƏBİDİR

Sevil Jamilzadəh

Azerbaijan State Pedagogical University

sharafat_baxishova1960@mail.ru

Biz sürətlə dəyişən dünyada elm, texnika və texnologiyanın, xüsusilə də kompüter texnologiyasının sıçrayışlı inkişafının şahidləriyik. Daima dəyişən həyatın şəraitinə uyğunlaşmaq üçün çevik olmaq, yeni şəraitə uyğunlaşmaq, öz qabiliyyətlərini gerçəkləşdirməyi bacarmaq, özünü inkişafa və özünü təkmilləşdirməyə hazır olmaq zəruridir.

Azərbaycanda təhsilin məzmun, texnologiya, qiymətləndirmə, idarə olunma, maliyyələşmə və s. sahələrində aparılan islahatlar nailiyyətlərlə nəticələnir. Təhsilin müxtəlif pillələri üçün yeni məzmun, struktur elementləri yaranır. Bunlar isə öz növbəsində yeni yanaşma tərz, texnologiyalar tələb edir.

Görkəmli rus psixoloqu, müasir pedaqoji psixologiyanın banilərindən biri olan L.S.Vıqotskinin nəzəriyyəsinə görə təlim inkişafı qabaqlamalı, uşağın «qarşıdakı (ən yaxın) inkişaf zonasına» yönəlməlidir. Bu inkişaf zonasında uşağın potensial imkanları mərkəzləşib, onları aktuallaşdırmaq üçün xüsusi təlim şəraiti yaradılmalıdır. Buna nail olmaq üçün uşaqlara imkanlarına uyğun, lakin bir qədər mürəkkəb tapşırıqların müstəqil həlli təklif edilməlidir. Təlim uşağın özünün müstəqil fəaliyyəti və ya böyüklərin köməyi sayəsində bilik və bacarıqları əldə etmək üzrə aşkarlanan potensial imkanlarının gerçəkləşdirilməsinə yönəlməlidir. İnkişafedici təlim ilk növbədə təfəkkürü və yaradıcılığı formalaşdırmalıdır.

Müasir dövrdə yeni texnologiyaların tətbiqi tərbiyəçinin, onun əməyinin, iş metodunun, nəticə etibarilə, uşaqların iş metodunun əsaslı şəkildə dəyişməsinə tələb edir. Uşaqların hazır şəkildə bilik almamalarına, bilik almaq üçün müstəqil axtarışlar aparmalarına, yaradıcılıq fəaliyyətlərinə, yaddaşa, təfəkkürə istinad etmələrinə, öyrənməyə maraqlarına, nəzarət və qiymətləndirməyə münasibətləri dəyişməli, fəaliyyətləri yeniləşməlidir.

Yeni təlim texnologiyaları əsasında keçiriləcək məşğələlər zamanı təlim texnologiyalarının komponentləri və prinsiplərinin nəzərə alınması məqsədmüvafiqdir:

Təlim texnologiyalarının komponentləri:

- təlim məqsədlərinin qoyuluşu;
- tədris materiallarının və öyrədici əməliyyatların işlənilib hazırlanması;
- əks əlaqənin nəticələrinə əsasən təlim əməliyyatlarının işlənilib hazırlanması;

-əks əlaqənin nəticələrinə əsasən təlim əməliyyatlarının korrektə olunması;

-təlimin nəticələrinin cari və yekun qiymətləndirilməsi.

Təlim texnologiyalarının tətbiqi prinsipləri:

-tərbiyəedici təlim prinsipi;

-inkışafetdirici təlim prinsipi;

-təlimdə müvəffəqiyyət qazanmaq prinsipi;

-uşaqlarla əks əlaqə prinsipi;

-müntəzəm təkrar etmək prinsipi;

-optimal psixi gərginlik prinsipi;

-uşaqların təlim prosesinə maksimum cəlb edilməsi prinsipi;

-təlimdə yaxın inkışaf zonasının oriyentasiyası prinsipi;

-tərbiyəçi və uşaqların vahid məqsədlər üçün birləşməsi prinsipi.

Bu prinsiplərin həyata keçirilməsi uşaqda səmərəli həyat fəaliyyətinin formalaşması və onun aramsız dəyişən şəraitə uyğunlaşması üçün təsiredici zəruri bacarıqların əldə olunmasına şərait yaradır. Bütün bu prinsiplərin təlim prosesində tətbiqi fəal təlim metodlarından istifadə etməklə mümkündür.

Yaxşı təşkil olunmuş ənənəvi təlim, şəxsiyyətin inkışafı üçün müvafiq şərait yaradır. Lakin təcrübə göstərir ki, ənənəvi təlim şəxsiyyətin intellektual inkışafını, digər psixi proses və keyfiyyətlərinin yüksək inkışaf səviyyəsini təmin edə bilmir. Ənənəvi təlim prosesində öyrənənin yeni kəşflər etməsi vəzifəsi qarşıya qoyulmur. Ənənəvi təlimdə uşaqlar passiv olur, sərbəst fikir söyləməkdə çətinlik çəkirlər. Məşğələdə yalnız tərbiyəçinin müraciəti ilə cavab verirlər. Öyrədici fəaliyyət ilk növbədə tərbiyəçinin fəallığı əsasında həyata keçirilir. Bu xüsusiyyətinə görə ənənəvi təlimi izahedici-illüstrativ və ya reproduktiv (təkraredici) təlim adlandırırlar.

Müasir informasiya – kommunikasiya dövründə elmin müxtəlif sahələrində toplanmış bilik kütləsi elə sürətlə artır ki, təlimin ənənəvi sxem və prinsiplərinə əsaslanaraq onları öyrənənə çatdırmaq, mənimsətmək, əslində qeyri-mümkün iş çevrilir. Bu

səbəbdən müasir təlimdə başlıca vəzifələrindən biri K. D. Uşinskinin dediyi kimi öyrənməyi öyrətməkdir. Bu prinsipə görə uşaqlar bilikləri müstəqil əldə etməyə yiyələnmişdirlər. Yalnız təlim metodlarının keyfiyyətə dəyişdirilməsi, şəxsiyyətə, onun tələbatlarına yönəldilməsi, bilikləri mənimsəmə zamanı yaradıcı təfəkkürdən fəal istifadə olunması şəraitində təlim böyük səmərə verə bilər. Şəxsiyyətyönümlü belə tədris prosesi inkişaf proseslərinin keyfiyyətinə də təsir edəcək: idraki və sosial fəallığı artırmaqla, şəxsiyyətin dəyərlərini və vərdislərini formalaşdıracaq.

Açar sözlər: Şəxsiyyət, tədris, keyfiyyətin yüksəldilməsi, vasitələr, metodlar, formalar, vasitələr, prinsiplər, keyfiyyətin yüksəldilməsi

TƏHSİLİN KEYFİYYƏTİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ INNOVASİYALARIN TƏTBİQİ İMKANLARI

Gunay Akbarova

Azerbaijan Tourism and Management University
reraro@mail.ru

İnnovasiya - yenilik, yeniliyin tətbiq edilməsi deməkdir. Bu termindən əvvəllər iqtisadiyyatda, sonralar müxtəlif sahələrdə və daha sonra isə təhsildə, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsində, təhsilin idarəedilməsində istifadə edilməyə başlanmışdır.

İnnovasiya — yüksək səmərəliliyə malik yeniliyin tətbiqi, insanın intellektual fəaliyyətinin, kəşfinin, ixtirasının son nəticəsi deməkdir. İnnovasiya termini latın dilində "innovato" sözündən olub, "yenilənmə" və "yaxşılaşma" deməkdir ki, bu anlayış XIX əsrlərdən təhsildə işlənməyə başlanmışdır.

İnnovasiyanı yaradan və tətbiq edən insanlara innovator və ya yenilikçi deyilir. Innovator olmadan innovasiya və innovativ inkişaf da mümkün ola bilməz. Innovator yaradıcı, qeyri-standart təfəkkürə, yüksək erudisiya və savada, yaradıcılığa, sahibkarlıq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər isə keyfiyyətli təhsil hesabına yarana bilər. Deməli, innovatorların ya-

ranmasında, innovasion inkişafda təhsilin rolu böyük olduğu kimi, təhsilin keyfiyyəti də innovasiyaların tətbiqindən asılıdır.

Əslində bəşər tarixində innovasiyalar həmişə olmuş, bəşəriyyətin inkişafı məhz innovasiyalar hesabına mümkün olmuşdur. Son 20 ildə isə innovasiyalar daha da inkişaf etmişdir. Bu xüsusilə təhsildə İKT-nin sürətli inkişafı və təhsilin müxtəlif sahələrində tətbiqidir. İKT-nin tətbiqi hesabına yeni innovasiyaların yaradılması, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etmişdir.

Təhsildə innovasiya dedikdə müxtəlif yeniliklərin təlim-təربiyənin məqsəd, məzmun, metod və formalarına tətbiqi, təhsilin iqtisadiyyatı, təşkili və idarə edilməsində pedaqoq və təhsilalanın müştərək fəaliyyətlərinin yeni biliklər əsasında təşkili nəzərdə tutulur. Təhsildə innovasiyaların tətbiqi aşağıdakı zərurətlərdən meydana gəlmişdir:

1) informasiya bolluğunun meydana gəlməsi; 2) müəssisəyə məxsus yeni təcrübənin yaranması; 3) yenilikçi təcrübədən istifadə; 4) elmi-pedaqoji araşdırmalardan səmərəli istifadə etmək; 5) elmi -pedaqoji fəaliyyəti optimal qurmaq və təhsilini məzmununu daha səmərəli mənimsəmək; 6) təhsili maraqlı və keyfiyyətli etmək.

Azərbaycanın təhsil quruculuğu sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər, yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadə, təhsildə innovasiyaların tətbiqi aparılan ardıcıl və davamlı təhsil siyasətinin və təhsil islahatlarının nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

Pedaqoji innovasiyalardan istifadə və tətbiq təhsilimizin yenidən qurulması, müasirləşməsinin üstün istiqamətlərindən sayılır və son illərdə bu sahədə xeyli iş görülmüş, bir sıra maraqlı layihələr həyata keçirilmiş, müəyyən təcrübə də toplanmışdır.

Təcrübələrdən məlum olur ki, innovasiyalar təlim prosesinin səmərəliliyinə təminat yaradan güclü amildir. Zaman dəyişdikcə, informasiya mənbələri artdıqca təhsil sistemi də dəyişir, inkişaf edir, dövrün tələbinə uyğunlaşır. Bu gün müəllimin innovasiyalardan, yeni təlim texnologiyalarından, interaktiv metod-

lardan, İKT-dən istifadə etməsi təhsil sahəsində aparılan islahatlardan irəli gəlir ki, bu da keyfiyyətin yüksəlməsinə əsaslı zəmin yaradır. Tədris prosesində innovativ metodların istifadə edilməsi şagirdlərin təhsilə marağını artırır, fəallığını yüksəldir, təfəkkürün inkişafına müsbət təsir göstərir və nəticədə təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə əlverişli şərait yaranır.

Innovativ metodlar təlimdə mexaniki yaddaşın deyil, təfəkkürün inkişafı, şagirdlərin fəal dərketmə mövqeyi, biliklərin müstəqil əldə edilməsi, tədqiqat və dərketmə üçün müvafiq şəraitin yaradılması, təbii öyrənmə fəallığının artırılmasına təkan verən problemli şəraitin yaradılması, biliklərin yaradıcı tətbiqi, ətrafdakılarla əməkdaşlıq etmək bacarığı, təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi vacib amil kimi nəzərdə tutulur.

Innovativ metodların tətbiq edilməsi tədris müəssisəsində şəraiti dəyişərək şagirdlərin özünə inamını artırır, şəxsiyyətarası münasibətləri yaxşılaşdırır, təhsilə müsbət münasibət yaranır. Innovativ metod həm təlimin məzmunun öyrənilməsini, həm də bu məzmunun tətbiqini daha səmərəli edir, şagirdlərin dərketmə fəaliyyətini daha da fəallaşdırır. Şagirdlərin öyrənməyə həvəsi və nailiyyətləri artdıqca, müəllimin də fəaliyyəti yüngülləşir. Beləliklə, innovativ metodlarla nəinki şagirdlər inkişaf edir, həm də müəllimlərin səriştəliliyi və peşəkarlığı yüksəlir.

Açar sözlər: İnnovasiya, təhsil, metodlar, tədris prosesi.

TƏLİM PROSESİNDƏ ƏLDƏ OLUNACAQ ƏSAS SƏRİŞTƏLƏR

Latifa Jalilova

Educational Institution of the Azerbaijan Republic

letife-celilova83@mail.ru

Riyaziyyatın tədrisinin əsas məqsədlərindən biri şagirdləri gündəlik həyata hazırlamaq, eləcə də riyaziyyat vasitəsi ilə şəxsiyyətlərinin inkişafıdır.

Tədrisə səriştəyəynlü yanaşma problemlərinə dair ədəbiyyatın təhlili "səriştə" və onunla əlaqəli "səriştəyəynlü" konsepsiya-sının məzmununu dərk etməyə imkan vermişdir.

Səriştə-şagirdin əldə edilmiş biliklərdən, təlim bacarıqların-dan, habelə fəaliyyət metodlarından praktiki və nəzəri problemlərin həllində istifadə etmə bacarığıdır.

Müasir təhsilin praktiki yönümlü olması ilə əlaqədar olaraq, təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin əsas nəticəsi birbaşa bilik, bacarıq və bacarıqlar sistemi deyil, əsas səriştələt toplusu olmalıdır:

Bu halda: səriştəyəynlü yanaşma – şagirdin kompleks bilik və bacarıqları əldə etməsi və təhsil və tərbiyənin son praktik nəti-cəyə istiqamətlənməsi ilə xarakterizə olunan yanaşmadır.

Buna əsasən, gözlənilən nəticələr məzunların əsas səriştələri şəklində müəyyən edilir. Hazırda ümumtəhsil məktəblərində formalaşması zəruri olan əsas səriştələrin dəqiq siyahısı möv-cud deyil. Ən çox yayılmış olan A.V.Xutorskinin təsnifatıdır. O, səriştələrin aşağıdakı növlərini müəyyən edir:

- dəyər-məna səriştələri,
- ümummədəni səriştələr,
- tədris-koqnitiv səriştələr,
- informativ səriştələr,
- kommunikativ səriştələr,
- sosial-əmək səriştələr,
- fərdi özünü təkmilləşdirmə səriştələri.

1. Dəyər-məna səriştələri. Bu səriştə şagirdin dünyagörüşü sahəsində dəyərləri, ətraf mühiti görmək və anlamaq, ona isti-qamətlənmək, öz rolunu və missiyasını dərk etmək, öz hərəkət-ləri və addımları üçün məqsədyönlü və semantik münasibətlər seçmək, qərar qəbul etmək bacarığı ilə əlaqəlidir.

2. Ümummədəni səriştələr. Milli və ümumbəşəri mədəniy-ət sahəsində idrak və fəaliyyət təcrübəsi; insan və bəşəriyyə-tin, ayrı-ayrı xalqların həyatının mənəvi və əxlaqi təməlləri; ailəvi, sosial, ictimai hadisə və ənənələrin mədəni-məntiqi əsasları; insan həyatında elm və dinin rolu; boş vaxtın səmərəli

təşkilı yollarının öyrənilməsi kimi məişət və mədəniyyət-istirahət sahəsində səriştələr.

3. Tədris-koqnitiv səriştələr. Bu, şagirdin real dərk edilə bilən obyektlərlə əlaqələndirilən, məntiqi, metodiki, ümumtəhsil fəaliyyət elementlərini özündə birləşdirən müstəqil koqnitiv fəaliyyət sahəsindəki səriştələrinin məcmusudur. Bura tədris-koqnitiv fəaliyyətin qiymətləndirilməsi, əks etdirilməsi, təhlili, planlaşdırılması, hədəflərin müəyyənləşdirilməsi daxildir. Tədqiq olunan obyektlərlə münasibətdə, şagird yaradıcı məhsuldar fəaliyyət bacarıqlarını əldə edir: biliklərin birbaşa reallıqdan əldə edilməsi, qeyri-standart vəziyyətlərdə hərəkət üsullarının, problemlərin evristik həll yollarının mənimsənilməsi.

4. İnformativ səriştələr. Real obyektlərin (televiziya, musiqi mərkəzi, telefon, faks, kompüter, printer, modem, surətçıxaran) və informasiya texnologiyaları (audio-videoqeydiyyat, elektron poçt, media, internet) köməyi ilə müstəqil şəkildə lazımi məlumatları axtarmaq, təhlil etmək və seçmə, təşkil etmək, çevirmək, saxlamaq və ötürmək bacarığı formalaşdırılır.

5. Kommunikativ səriştələr. Ətrafdakı və uzaq məsafədəki hadisələr və insanlarla qarşılıqlı əlaqə yollarını, dillərini bilmək; müxtəlif sosial rollar ifa etməklə komandada, qrupda işləmək bacarıqları; Şagird özünü təqdim etməyi, məktub, anket, ərizə yazmağı, sual verməyi, müzakirə etməyi və s. bacarmalıdır.

6. Sosial-əmək səriştələri vətəndaş-cəmiyyət fəaliyyəti (vətəndaş, müşahidəçi, seçici, nümayində rolunun icra edilməsi) sferasında, ictimai-əmək sahəsində (istehlakçı, alıcı, müştəri və istehsalçının hüquqları), ailə münasibətləri və məsuliyyət məsələləri sferasında, iqtisadiyyat və hüquq məsələlərində öz peşəkar müqəddəratını təyinetmə üzrə bilik və təcrübələrə yiyələnməkdir.

7 . Fərdi özünü inkişaf səriştələri fiziki, mənəvi və intellektual cəhətdən özünü inkişaf, özünü emosional cəhətdən tənzimləmə və özünü dəstəkləmə yollarını öyrənməyə yönəldilmişdir. Şagird davamlı özünüdərk, müasir insan üçün zəruri hesab edi-

lən şəxsi keyfiyyətlərin inkişafı, psixoloji savadlılığının formalaşması, düşüncə və davranış mədəniyyəti ilə ifadə olunan şəxsi maraqlar və imkanları ilə necə işləməyi öyrənir.

Tədqiq olunan obyektlərlə münasibətdə şagird biliklərin bir-başına reallıqdan əldə edilməsi, qeyri-standart vəziyyətlərdə hərəkət üsullarının, problemlərin evristik həll yollarının mənimlənilməsi kimi məhsuldar fəaliyyət bacarıqlarını əldə edir.

Açar sözlər: əsas səriştələr, həyati bacarıqlar, səriştəyönlü yanaşma, kompleks bilik və bacarıqları, məzmunu məsələlər, əlaqələrin qurulması səviyyəsi, mühakimə səviyyəsi.

TƏLİMƏ SİNERGETİK YANAŞMANIN ELMİ-NƏZƏRİ ƏSASLARI

Melek Zamanova

Azerbaijan State Pedagogical University
zamanovamelek71@gmail.com

Dinamik inkişaf edən müasir dünyada qloballaşma şəraitində təhsil müxtəlif problemləri həll etməyə hazır olan hərtərəfli inkişaf edən şəxsiyyətin formalaşmasına yönəldilməlidir. Əvvəllər məktəbin əsas məqsədi elmin əsaslarına malik olan bir şəxsin formalaşması sayılırdı. Hazırda təhsilin qlobal məqsədi şəxsiyyətinin bütün komponentlərinin inkişafını əhatə edən "bir şəxsin hərtərəfli inkişafıdır".

Belə hərtərəfli inkişaf edən şəxsiyyət müstəqil məlumat əldə etmək, qeyri-standart qərar qəbul etmək, cəmiyyət və təbiət arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin çoxşaxəli problemlərini başa düşmək və zamanımızın qlobal problemlərinin həlli ilə mübarizə apara bilər. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası"nda təhsil sisteminin institusional əsaslarının inkişaf etdirilməsi, innovativ təlim metodları və texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi yolu ilə səriştəyə əsaslanan şəxsiyyət və nəticəyönlü təhsil modelinin yaradıl-

ması strateji hədəf kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Ümumbəşəri problemlərin mövcudluğu sübut edir ki, dünyaya insanın şüurunun və fəaliyyətinin təbiətin qanunlarına uyğun yenidən qurulmasına yönəlmiş yeni modernləşdirilmiş təhsil lazımdır. Bu günki dünyanın reallıqları göstərir ki, mövcud təhsil sisteminin onun inkişafının gələcək strategiyasını müəyyən edən keyfiyyətə yeni yanaşmaya ehtiyacı vardır. Ənənəvi təhsil klassik pedaqogikanın ideal və normalarına uyğun tez-tez dəyişən, proqnozlaşdırılması mümkün olmayan dünyada normal fəaliyyət göstərmək vəziyyətində deyil.

Cəmiyyətimizin bütün sahələrində baş verən dəyişikliklər demokratik proseslər, iqtisadiyyatın və idarəetmənin yenidən qurulması, bütün sosial həyatın inkişafı təhsilə olan yeni yanaşmanı tələb edir.

Hərtərəfli inkişaf edən şəxsiyyətin təməli ibtidai təhsil səviyyəsində təlim prosesində həyata keçir. Təlim prosesi uşağın inkişafı yalnız bilikləri əldə etməsi, bacarıq və vərdislərinin formalaşdırılmasının məqsədyönlü idarə olunması olmayıb, o eyni zamanda onların təfəkkürünün inkişafına istiqamətlənən əqli fəaliyyətlərinin idarə olunmasıdır.

Zamanın tələbinə uyğun olaraq təlim prosesində müxtəlif yanaşmalar özünü göstərir.

“Didaktika” əsərinin müəllifi, çex pedaqoqu Yan Amos Komenski tərəfindən təməli qoyulan sinif-dərs sistemindən XVII əsrdən sonrakı yüzilliklər ərzində XX əsrin 60-cı illərindən başlayaraq təlim prosesinə müxtəlif yanaşmalar formalaşmağa başlamışdır proqramlaşdırılmış təlim, problemli təlim, alqoritmləşdirilmiş təlim, differensiallaşdırılmış təlim və s.

XXI əsr dünya təhsil sisteminə integrasiya, təhsil sistemində həyata keçirilməkdə olan innovasiya prosesləri təlim-təربiyənin məqsədi, məzmunu və metodlarına, müəllimlə şagirdlərin birgə fəaliyyətinin təşkili yeni yanaşmalarla müşayiət olunur. Belə yanaşmalardan biri də təlimə sinergetik yanaşmadır.

Sinergetika” termini qədim yunan dilinə məxsus “sinergetikas” sözündən alınmışdır. Hərfi mənası “kollektiv”, “kooperativ”, “birgə fəaliyyət” deməkdir. “Sinergetika” sözünün kökü olan “sin” yunan dilində “birgə” mənasını verir. Məs. sintez, sinxron, sintetik və s. İnsanın Allaha qovuşması xristian ilahiyatçılığında “Sinergiya” kimi başa düşülür. Azərbaycanda Sinerji reklam mənasında işlənir.

Sinergetik təhsil intellektin, təxəyyülün, kommunikativ bacarıqların stimullaşdırıcısı kimi çıxış edir. Sinergetik təhsil şəxsi axtarışlara və kəşflərə şövqləndirən təhsildir. Qalileo Qaliley öz dövründə təsdiq edirdi: “Siz insana heç nəyi öyrədə bilməzsiz. Siz yalnız bunu özünüzdə kəşf etməyə kömək edə bilərsiniz”.

Sinergetikanın tarixi kökləri qədim çin (dao) və qədim yunan (Platon) fəlsəfəsi və hətta orta əsrlər fəlsəfəsinə (dialektika) əsaslanır.

Qeyd edək ki, sinergetikanın banisi H.Haken sayılır. Bu alman aliminə qədər də bu termindən Platon (Qədim Yunanıstan), Ç.Şerington (həkim), S.Ulam və İ.Zabusski (riyaziyyat sahəsi) istifadə etmişlər. Özünütəşkil termini İ.R.Priqojinə məxsus deyildir. Ona qədər onlarla, hətta yüzlərlə dialektik və sistemoloq bu termindən istifadə etmişdir.

Q.Xaken yeni elmi istiqamət olan sinergetikaya belə açıqlama vermişdir: “Mən öz təlimimi ona görə “sinergetika” adlandırdım ki, əvvəla onda sistemin bir çox elementlərinin birgə fəaliyyəti tətqiq olunur, həm də ona görə belə adlandırdım ki, özünütəşkiletməni idarə edən ümumi prinsiplərin tapılması üçün müxtəlif təlimlərin birgə fəaliyyəti zəruridir”.

Açar sözlər: sinergetik yanaşma, şəxsiyyət, inkişaf, integrasiya, innovasiya

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN İDRAK FƏALLIĞININ ARTIRILMASINDA OYUNLARIN ƏHƏMİYYƏTİ

Gunel Muradova
Baku State University
gunelm753@gmail.com

Müasir insanın ən vacib xüsusiyyətlərindən biri də fəal zehni fəaliyyət, tənqidi düşünmə, yeni şeylər axtarma, istək və bacarığı müstəliq şəkildə əldə etməkdir. Kiçik yaşlı məktəblilərin idrak fəallığının inkişaf etdirilməsi aktual məsələlərdən biridir. Beləki uşaq şəxsiyyətinin inkişaf etməsində bu proses mühüm rol oynayır. İdrakı bacarığın inkişafı insan üçün vacib amildir, o özünü tanıyır, öz keyfiyyətlərinin fərqiə varır və həyatda öz yerini tapır. Pedaqoji təcrübələr müdamadi olaraq göstərir ki, təlimin uğuru şagird özü aktiv olduqda mümkündür. Balaca məktəblilərdə idrak prosesi həmişə birməqsədə yönəlmir, diqqət dağınıq və epizodik olur, ona görə də mütləq onun idrakını inkişaf etdirən müxtəlif yaradıcı işlərə maraq oyatmaq lazımdır.

İdrak bacarıqlarının inkişafı problemi pedaqoqların qarşısında həmişə mövcud olmuşdur. Hələ Sokrat e.ə öz şagirlərini məntiqi düşünərək həqiqəti axtarmağı öyrədirdi. J.J.Russo uşağı öyrənməyə həvəsləndirərək onun yeni bilik qazanmağı üçün ona xüsusi situasiylar hazırlayır onu idrakı axtarısa sövq edirdi. Pestalotsi, Disterverq və başqa pedaqoqlar elə öyrədirdilər ki, şagird təkə bilik almasın həmdə biliyi axtarsın.

Bu problemi geniş və hərtərəfli şəkildə XX əsrdə C.Dyui və başqa pedaqoqlar işləmişdir. C.Dyui məktəb kitablarını və şifahi nitqi kritika edərək şagirdlərə hazır bilik verilməsini və onun yaradıcı idrakının inkişafına laqeyidlik göstərildiyini demişdir. O, təlimə müəllimin şagirdlərin yaradıcılığını planlaşdıran, yarananmış problemin həlli yolunu taparaq onlara lazım olan bilik qazanmağı tapşırıq qoymağı öyrətməyi, yol tapmağı

və onu praktikada tətbiq etməyi gətirdi. Kiçik yaşlı məktəblilərdə stimula yaratmaq üçün təlim prosesində müxtəlif oyunlar, gəzintilər klublar təşkil etmək mümkündür. Belə oyunlardan oyunlu tapşırıqlar, krasvord, rebus, informasiya latareyaları, tapmacalar, labirintlər, virtual səyahət, nağıl treninqləri daxil etmək mümkündür, bu da uşaqların intellektli yaradıcı qabiliyyəti inkişaf etsin. İndiki zamanda uşağın tərbiyəsində əsas vəzifələrdən biri də şagirdlərin intellektinin formalaşdırılmasıdır. Onların ağıl qabiliyyətinin inkişafı balaca məktəblilərin yaşında daha məqsədyönlü psixi prosesdir. Onların diqqətinin düşüncələrinin yaddaşlarının və şüurunun inkişafı bu prosesdən aslıdır. Təlim prosesində qurulan bu oyunlar bütün bu proseslərin inkişafı üçün köməyimizə gəlir.

Psixoloqların apardıqları təcrübələr göstərir ki, uşaqlar üçün onların həyatında oyuna həmişə yer var. Bundan istifadə edib təlim prosesini oyun əsasında quraraq onları çəkinmədən səhv edərək öyrətmək olar. Çünki oyun prosesində onlar rahat olur. Təlimdə isə belə deyil, təlimdə səhv etmək olmaz harda danışmaq lazımdır, harda susmaq lazımdır kimi fikirlər formalaşır burada inkişafa mane olur. Suxomlinski oyunların əhəmiyyətindən qeyd edərək yazmışdır. “Oyunsuz ağılın bütöv və hərtərəfli inkişafı mümkün deyil, oyunlar elə böyük və işıqlı pəncərədir ki, oradan canlı dünya uşağa onu əhatə edən ətraf aləm haqqında məlumat verir”. Oyunlar uşağa öyrənməyə sevgi və tərəqqini aşılayır. Kiçik məktəblilərdə oyun onların yaradıcılığının əsas formasıdır. Oyunda onlar rollar müəyyənləşdirərək özlərin sosial təcrübəsini dünyaya adaptasiyasını müəyyən edirlər, praktik olaraq yorulmur, öz emosiyalarını itirmirlər. Kiçik yaşlı məktəblilərin dərs prosesində şəxsiyyətinin inkişafı üçün didaktik oyunlar, didaktik tapşırıqların verilməsi məqsədə uyğundur, belə didaktik oyunlar rahat bir şəkildə onlara hiss etdirmədən təlim prosesi apara bilər. Elm və biliyin verilməsi üçün hazırlanmış oyunlar daha müsbət nəticə verə bilər. Oyunlar zamanı uşaqlar qrup şəklində işləmək bacarığına yiyələnirlər və bu

onlarda kommunikativ qabiliyyətləri, sevincini bölüşmək, iş əhval ruhuyyəsi əldə etməyə imkan yaradır.

Ümumilikdə psixoloji və pedaqoji araşdırmalar sübut edir ki, şagirlərin bu istiqamət üzrə təlimə münasibəti dəyişə və maraqları arta bilər. Çünki kiçik yaşlı uşaqların birbaşa təlim prosesinə atılması yol verilməzdir.

Açar sözlər: idrak, fəallıq, təlim, maraq

“KREATİV” VƏ “TƏNQİDİ” TƏFƏKKÜR ANLAYIŞLARININ MÜQAYİSƏLİ XARAKTERİSTİKASINA DAİR

Nigar Zeynalova

Azerbaijan University of Languages
nigarzeynalova777@gmail.com

Müasir dövrdə təhsil sistemində aparılan islahatlar onun məzmununun yenilənməsini, innovativ yanaşmaların tətbiqini, humanist dəyərlərin formalaşdırılmasını, yaddaşdan təfəkkür məktəbinə keçid kimi məsələləri aktuallaşdırmışdır. Məhz bu səbəbdən təhsilin əsas vəzifəsi öyrənənlərin təfəkkür bacarıqlarının inkişafının təmin olunmasıdır. Təfəkkürün inkişafı peşə fəaliyyətində, gündəlik həyatda, cəmiyyətdə insanlar arasındakı münasibətlərdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə “kreativ təfəkkür” və “tənqidi təfəkkür” anlayışlarının və onların tətbiqi yollarının araşdırılması tədqiqatçıları maraqlandıran problemlərdəndir.

Mütəxəssis hazırlığı prosesində kreativlik mühüm rol oynadığından təhsil müəssisələri onun inkişafına daha həssas yanaşırlar. Kreativ təfəkkür istənilən məsələnin, problemin həllində və ya alternativ variantların kəşfində özünü göstərir. O, fikir azadlığı tələb edir, ideyaların reallaşdırılmasını öz axarına buraxmağı rəğbətləndirmir.

Tənqidi təfəkkür problemin təklif edilən həlli yollarının

araşdırılması və yoxlanılmasıdır. Beləliklə, kreativlik yeni ideyaların yaradılmasına, tənqidi təfəkkür isə çatışmazlıqların üzə çıxarılmasına istiqamətlənmişdir. Ədəbiyyatda onların hər biri müstəqil məzmunlu fəaliyyət kimi təsvir olunur. Lakin istənilən problemin səmərəli həlli üçün hər iki təfəkkür növünün birlikdə tətbiqi mütləqdir. Deməli, tənqidi təfəkkürlə kreativlik arasında ziddiyyətlərin mövcudluğu barədə fikirlər yanlış mövqeyin təcəssümüdür. Əksər tədqiqatçılar vurğulayır ki, həmin anlayışlar bir-birindən radikal şəkildə fərqlənir. Tənqidi təfəkkür innovasiyaların meydana çıxmasında böyük rol oynayır. Məhsulun yaranmasında və kreativ nailiyyətin əldə olunmasında da onun payı vardır. Məlumdur ki, problemin kreativ həlli (bura problemin ilkin diaqnostikası və mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi və s. daxildir.) tənqidi qiymətləndirmə vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Bəzi hallarda əhəmiyyətli məsələlərin araşdırılması qaydaları pozmaq məcburiyyəti yaradır. Çözülməsi tələb olunan problem ilk növbədə izahata, geniş araşdırmaya ehtiyac duyur, keyfiyyətli fikir mübadiləsinin aparılmasını labüdləşdirir. Yaranan yeni yanaşma isə problemli vəziyyətin anlaşılmasına, qavranılmasına və obyektiv qiymətləndirmənin aparılmasına kömək edir. Problemin həlli zamanı çoxçeşidli formaların seçimi mühakimə yürütmək bacarığının formalaşmasına zəmin yaradır, məhsuldar, səmərəli ideya və istiqamətlərin ortaya çıxmasına təkan verir. Adətən, belə ideyalar qərar qəbulu və işin tamamlanması kimi qəbul olunur. Bu isə kreativliyin tənqidi təfəkkürdən asılı olmadığı haqqında fikirləri alt-üst edir.

Bəzən kreativ təfəkkürün qaydalara “sığmaması” fikri elmi mübahisələrlə nəticələnir. Lakin innovasiyaların mövcud qaydalarla ziddiyyət təşkil etməsi hallarına çox rast gəlinmir, pozulan qaydaların sayı cüzi olur, əksəriyyəti isə toxunulmamış qalır, çünki onların pozulması stabil fəaliyyətə mane olur, innovasiyalarla köhnə məhsul arasındakı davamlılıq qırır. Bu da kreativ təfəkkürün inkişafına əngəl törədir. Davamlılıq kreativ

təfəkkürün irrasional (səmərəsiz) proseslərə əsaslanmadığını göstərsə də, əslində problemli vəziyyətə adekvat cavabdır. Kreativlik yalnız problemin yeni həlli yollarına dair ideyalar generasiyası deyil, o ən yaxşı ideyanın yaranmasıdır. Beləliklə o, təsadüfi və qeyri-ixtiyari kəşf zamanı özünü göstərməyə də, səmərəli, faydalı və zəruri dəyişiklikləri nəzərdə tutur, problemli vəziyyətin hərtərəfli dərk olunmasını təmin edir, sahə üzrə yüksək səviyyəli bacarıqlarla və dərin biliklərlə əlaqələnir, problemin ən optimal həllinə zəmin yaradır. Bu, yalnız yüksək səviyyədə inkişaf etmiş tənqidi mühakimə vasitəsilə mümkündür. Göründüyü kimi, tənqidi təfəkkür kreativ prosesdə iştirak edir. Həmin faktor tənqidi təfəkkürün analitik, seçici, müəyyən çərçivə ilə məhdudlaşdırılan deyil, konstruktiv, təxəyyüllü və kəşfedici aspektlərdən ibarət olduğunu sübuta yetirir.

İstənilən məsələnin həllində səmərəli nəticələrin əldə olunması üçün kreativlik tənqidi təfəkkürlə tamamlanmalıdır. Yaratıcı ideyaların seçimi üçün həmin ideyalar obyektiv qiymətləndirilməlidir. Bununla yanaşı, yeni ideyaların tətbiqi imkanlarını müəyyənləşdirən meyarları da nəzərə almaq lazımdır.

Tənqidi və kreativ təfəkkür müxtəlif kontekstlərdə və fərqli məqsədlər üçün fəaliyyət göstərmir, əksinə, onlar çox yaxın əlaqədədir, təfəkkür proseslərində birlikdə iştirak edir, istənilən sahədə biri digərini uğurlu şəkildə tamamlayır. Bütün tənqidi təfəkkür proseslərində müəyyən dərəcədə kreativlik elementləri mövcuddur. Təlim prosesində kreativ təfəkkürün həddindən artıq stimullaşdırılması tənqidi təfəkkürün inkişafına əngəl törədir. Hər iki təfəkkür sıx əlaqədə olduğu üçün pedaqoqlar onların ahəngdar inkişafını təmin etməlidirlər.

Açar sözlər: təhsil, təlim, kreativ və tənqidi təfəkkür

KİÇİK YAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN TƏLİM UĞURSUZLUQLARININ PEDAQOJİ-PSİXOLOJİ DETERMINANATLARI

Nurali Chalabiyev

Azerbaijan State Pedagogical University

n_chelebiyev@mail.ru

Təlimdə şagirdlərin mənimsəmə keyfiyyətinin yüksəldilməsi dövlətin və cəmiyyətin sosial maraqları ilə sıx bağlı olan problemdir. Çünki cəmiyyətin ictimai-siyasi, sosial- iqtisadi və mə-nəvi tərəqqisinin əsas subyekti kreativ düşünən, yüksək intel-lektli yaradıcı şəxsiyyətdir.

Məktəb təhsilinin bütün dövrlərində şagirdlərin təlim key-fiyyəti mənimsəmə səviyyəsinin yüksəldilməsi problemi döv-lətlərin təhsil siyasətinin elmi-pedaqoji və psixoloji tədqiqatla-rın əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Elmi pedaqogikanın görkəmli nümayəndələri Y.A.Komenski, C.Lokk, J.J.Rosso, İ.H.Pestalotsi, D.Didro, K.D.Uşinski və b. şagirdlərin təlimdə mənimsəmə səviyyəsini tədris şəraiti, qavrama psixologiyası, təlim metodlarının tətbiqi və s. kimi müxtəlif amillərlə, bir çox pedaqoq və filosoflar isə problemi birtərəfli olaraq irsiyyət nə-zəriyyəsi mövqeyindən izah etmiş, uşaqların xarakterinin, bac-arıq və istedadının qabiliyyətlərinin valideynlər tərəfindən irsən keçməsi barədə nəzəriyyə ilə əlaqələndirmişlər.

Sınıf dərslərinin sisteminin formalaşdığı XVII əsrdən sonra ötən 4 əsrə yaxın dövr ərzində şagirdlərin təlim göstəricilərinin səviy-yəsi ənənəvi təhsil modelinin xarakterik xüsusiyyətləri ilə şərt-lənərək təhsilalanların təlimə oriyentasiya olunması və informa-siyanı yadda saxlamaq bacarığı ilə səciyyələndirilmişdir. Ənə-nəvi təlim informasiya-məlumat bazasına əsaslandığına görə, əsas məqsəd təhsilalanlara ayrı-ayrı fənlərə aid biliklərin əldə edilməsi üsullarının mənimsənilməsinə deyil, fənnə aid biliklə-rin, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsinə yönəldilirdi.

Məhz buna görə alimlər təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində daim pedaqoji və psixodidaktik axtarışlarını davam etdirmiş, bu məqsədlə müxtəlif didaktik nəzəriyyələr yaratmağa təşəbbüs göstərmişlər.

XX əsrin 80-cı illərindən başlayaraq təhsildə humanistləşdirmə ideyaları pedaqoji praktikaya nüfuz etməyə başladı. Belə bir fikir irəli sürülmüşdü ki, təlim yalnız insanın psixi inkişafına yönəlmiş prinsiplər əsasında inkişaf edə bilməz. Ona görə də, bir sıra novator-pedaqoqlar (S.A.Amonasvili, S.H.Lisenkova, İ.P.Volkov, V.F.Şatalov, E.N.İlin, T.İ.Qonçarova və b.) özlərinin administrativ və akademik pedaqogikaya alternativ olan orijinal didaktik sistemlərini yaratdılar.

XX əsrdə təlimdə geridəqalma problemi ilə əlaqədar çoxsaylı, geniş və sistemli tədqiqatlar aparmış, bir çox pedaqoq və psixoloqlar problemə fərqli mövqedən yanaşaraq, belə qənaətə gəlmişlər ki, əgər şagird təlimdə geridə qalırsa, müvəffəqiyyətsizliyə uğrayırsa, bunun əsas səbəbini başlıca olaraq məktəbdə təlim-tərbiyə prosesinin optimal qurulmamasında, valideynlərin uşağın təliminə laqeyd yanaşmasında axtarmaq lazımdır. "Təlimdə geridəqalma ilk növbədə psixoloji problemdir. Bu problemi inkişafetdirici təlim prinsipi əsasında açıqlamaq üçün, hər şeydən öncə, onun psixoloji köklərini təhlil etmək gərəkdir".

Şagirdlərin məktəb təlimində xroniki uğursuzluqlarının determinantları çoxcəhətlidir. Onların sırasında ən geniş yayılmış səbəblərə uşaqların məktəb təliminə yetərinə hazırlanmamaları və məktəb yetkinliyi səviyyəsinə çatmalarını aid etmək olar. Kiçik motorikanın zəif inkişaf etməsi kiçik yaşlı məktəblilərin yazı təlimində qarşılaşdığı geniş maneələrdəndir. Onlar barmaqlarını və barmaq buğumlarının incə hərəkətlərini idarə edə bilmədiklərinə görə, hərflərin və rəqəmlərin qalıqrafik qaydalara uyğun yazılışında çətinliklər çəkirlər. İdrak proseslərinin aşağı, onların qeyri-ixtiyarilik səviyyəsinin isə üstün olması uşaqların müəllimin verbal göstərişlərini qavramalarına əngəl yaradır. Ailədaxili münasibətlərin xarakteri, avtoritar ailə tərbi-

yəsi üslubu, sürəkli ailə konfliktləri, asteniya, iş qabiliyyətinin, uşağın orqanizminin və immun sisteminin ümumi zəifliyi də xroniki təlim uğursuzluqların əsas səbəblərindən hesab olunur.

Məlumdur ki, 2008-ci ildən respublikamızda ümumi təhsilin milli kurikulum modeli tətbiq olunur. Kurikulum əsaslı yeni təlim modeli və bunun əsasında duran “Ənənəvi təhsildən təfəkkür məktəbinə” keçid konsepsiyası (Ə.Ə.Əlizadə) ənənəvi pedaqoji dəyərlərlə yanaşı, həm də psixoloji dəyərləri özünə əks etdirən psixodidaktik prinsiplərə əsaslanan inkişafetdirici təlim konsepsiyalarının sintezinə əsaslanır. Ona görə də, H.Ə.Əlizadənin qeyd etdiyi kimi, “yeni pedaqoji təfəkkür” iki əsrin, XXI yüzilliyin astanasında psixoloji fikrin əzəmətli təntənəsi sayılır. Müasir məktəbin yeni uğurları və işıqlı dövrün yeni psixopedaqoji nəliyyətlərinə əsaslanır və əsaslanacaqdır”.

Açar sözlər: təlim, təlim motivləri, təlim uğursuzluğu, təlimdə geridəqalma, geridəqalmanın determinantları

TƏFƏKKÜR MƏKTƏBİNDƏN HAFİZƏ MƏKTƏBİNƏ KEÇİD MÜASİR DÖVRÜN ƏSAS TƏLƏBİ KİMİ

Shahla Mirzayeva

Baku State University
mirzayeva.shehla@gmail.com

Son illərdə sırf nəzəri xarakter daşıyan təhsil öz fundamental əhəmiyyətini itirməkdədir. Bu baxımdan təhsilin məzmununun formalaşmasında akademik biliklərlə yanaşı, praktik bilik və bacarıqların, səriştənin vacibliyi önə çəkilir. İndi cəmiyyətə müstəqil qərarlar verə bilən yaradıcı şəxslər lazımdır.

Azərbaycanda tətbiq olunan Kurikulumların məzmunu texnologiyı irəliləyişin gətirdiyi yenilikləri nəzərə almaqla daim inkişaf etdirilir ki, bu da müxtəlif təhsil pillələrində təhsilə spesifik yanaşma tələb edir. Məhz bu zərurətdən də Azərbaycan Res-

publikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası hazırlandı. Strategiyanın 5 istiqaməti müəyyənləşdirilmişdir. Onların içərisində 2-ci strateji istiqamət təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu istiqamət innovativ təlim metodlarını tətbiq edən, təhsilin məzmununun səmərəli mənimsənilməsini təmin edən səriştəli təhsil verənin formalaşdırılmasına xidmət edir və özündə təhsilverənlərin peşəkarlığının yüksəldilməsi, təhsilənlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üzrə yeni sistemlərin qurulmasını, təhsilənlərin istedadının aşkar olunması və inkişafı ilə bağlı, habelə xüsusi qayğıya ehtiyacı olanlar üçün inklüziv təlim metodologiyasının yaradılmasını ehtiva edir. Buna nail olmaq üçün təfəkkür məkətibindən hafizə məktəbinə keçilir.

Bu işdə uğurlarımızla yanaşı, çətinliklərimiz də var. Azərbaycanda Ə.Əilzadə “Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri” kitabında bu çətinliklərin səbəbini pedaqoji elmlərin birtərəfli diferensiasiyasında və ənənəvi pedaqoji sistemin məktəblərdə yaratdığı anti-psixoloji ab-hava ilə əlaqələndirir. Bu problemin aradan qaldırılmasına çalışılır.

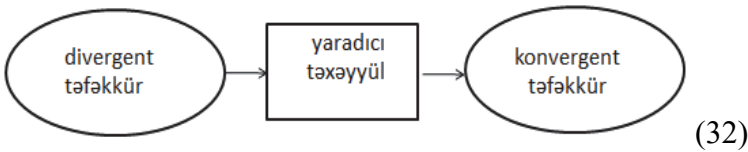
Çətinliklərimizlə yanaşı uğurlarımız da var. İndi müstəqi qərar verə bilən insanları cəmiyyət özü tələb edir.

Belə ki, XXI əsr özüncə qədərki bütün əsrlərin inkişaf zirvəsini təşkil etməklə insanın şəxsiyyət olaraq intellektuallıq səviyyəsini daha da aktualaşdırdı. Ağlın hökmranlığını, insani hisslərin daha fəallığını, ədalətin və demokratiyanın, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olmasını təhsilin baş məqsədi səviyyəsinə qaldırdı. Elmi-texniki tərəqqi çox yüksək inkişaf səviyyəsinə çataraq görünməmiş nailiyyətlər əldə etdiyi kimi, insanları fəlakətlərə düçar edən nəticələri də doğururdu. Fəlakətlərə gəlib çatmamaq üçün isə insan ağılının və insanilik duyğusunun fəallaşdırılması, özünüdərk və özünün qiymətləndirmənin yüksəldilməsi, fəaliyyətin, münasibətlərin dəyərləndirilməsi, vətən-

daşlıq missiyasının gücləndirilməsi və s. kimi global vəzifələr meydana çıxdı. Yeni təlim metodları və iş formaları ilə əqli nəticələrdə mühüm rol oynayan tənqidi təfəkkürün, müstəqil fikir fəaliyyətinin və əməli işlərin inkişaf etdirilməsi ön plana keçdi.

İndiki fikir plürealizmi şəraitində əqli keyfiyyətlərin: təfəkkür müstəqilliyi və tənqidiliyinin, təxəyyülün əhəmiyyəti xüsusilə artır. Bu gün həm də cəmiyyətə yaradıcı şəxsiyyətlər lazımdır. Onları isə müasir məktəb yetişdirməlidir. Yaradıcılıq üçün şagird təxəyyülü inkişaf etməlidir. Bunu necə etməli?

Ə.Əlizadə özünün “İdrak prosesləri və hisslər” kitabında maraqlı bir sxem verir. O sxemə əsasən demək olar ki, istər divergent, istərsə də konvergent təfəkkür yaradıcı təxəyyüllə qarşılıqlı əlaqədədir. O sxemə nəzər salaq:

Divergent təfəkkür kimi, konvergent təfəkkürün də motivasiya əsası var. Bu mürəkkəb bir proses olsa da, onun bütün tərəfləri məhz şəxsiyyət amili ilə bağlıdır. Şəxsiyyət əmsalı problemi isə yeni anlamda məhz yaradıcılıq kontekstində araşdırılmalıdır.

Məktəblərin iş təcrübəsini bu baxımdan ətraflı təhlil etmək və şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratmaq günün aktual problemlərindən biridir.

Bütün bunlar üçün müəllimin təlimə yeni yanaşması zəruridir və bu işdə qarşıya qoyulan məqsədə müasir təlim texnologiyalarından istifadə yolu ilə çatmaq mümkündür.

Açar Sözlər: Təhsil, qiymətləndirmə, vasitələr, yaradıcılıq idrak

**BÖLMƏ IV: TƏLİMİN İNKİŞAFETDİRİCİ MƏQSƏDİ
KOMPYUTER İNQİLABI ŞƏRAİTİNDƏ**

**SECTION IV: THE DEVELOPMENT OBJECTIVE
OF THE TRAINING IS IN THE CONTEXT OF
A COMPUTERIZED REVOLUTION**

**РАЗДЕЛ IV: ЦЕЛЬ РАЗВИТИЯ ТРЕНИНГА
В КОНТЕКСТЕ КОМПЬЮТЕРИЗИРОВАННОЙ
РЕВОЛЮЦИИ**

**INTELLECTUAL-EMOTIONAL DEVELOPMENT
OF MULTICULTURAL IDENTITY BASED ON THE
CLUSTERS OF CONTEXT-NETWORK TECHNOLOGY**

Emilia Pavlovna Komarova

Voronezh State Technical University
vivtkmk@mail.ru

In accordance with the legal acts of the state policy of the Russian Federation in the field of development of vocational education «Development Of Education (from 26.04.2018)», fixes the development of The Russian digital educational space. Digital transformations in technologies have an impact on “digitalization” in the sphere of teacher training in a new format. In connection with the development of digital education, 3 directions of training and retraining of the teacher of the new format were determined:

- the willingness of the teacher to the mastery of digital learning tools;
- using the ideas of contextual education in order to impose the assimilation of theoretical knowledge by teachers on the “canvas” of their professional activities;

- using network and electronic resources in accordance with the requirements of the digital educational space.

Currently, the digital educational space is saturated with digital literacy, visual communication technologies, networking, gaming educational technologies, which are increasingly perceived as forms of the process of «digitalization» of education. The created new digital space is not only expanded and supplemented with network resources, but also transformed in this information environment. The fundamental idea is the intellectual development of the teacher in order to master all clusters of digital educational space, which can be interpreted as «hyperintellect». The intellectual development of the teacher models his possibilities, because digital technologies expand and transform abilities, creating the basis for the development of his emotional sphere. According to psychology, the inner world of the teacher consists of two spheres: intellectual and emotional, and there is an interaction between them.

Analysis of psychological and pedagogical literature has shown that the possibility of domination of the emotional sphere over the intellectual may even exceed in its value the component of intelligence (V. K. Vilyunas). In this regard, a theoretical model of super-personal communication in digital space was developed (J. Walther, 2007), which includes communication that becomes super-personal, surpasses in its qualities the «one-on-one», implying that communicants experience stronger feelings and emotions, interacting with clusters of context-network technology.

On the basis of the research of «superpersonal interaction» (J. Walthera), ideas of the context education (A. Verbitsky), ideas of andragogy (M. T. Gromkov), and ideas of the network interaction (A. N. Bogomolov, Mr. Siemens), the implementation of the intellectual and emotional aspect in the context of clusters of context-network technology involves the organization of a comprehensive partnership, the construction of inno-

vative models, the management of educational processes in the context of digital education. While designing and implementing training activities for teachers in 5 phases were held: strategic, motivational and stimulating, educational, technological, reflexive-evaluative.

Experimental work was carried out, the survey, the purpose of which was to determine the intellectual development of the teacher on the basis of clusters of context-network technology. It is possible to assume that technologies of visualization of communication were used for the purpose of intellectual and emotional development of teachers. Analysis of the results revealed that using visual communication technology depends on the personal and professional qualities of the teacher. The number of teachers was 52 people. The results of experimental work showed that visual communication technologies were used to complement verbal elements of communication, to create an image of teachers in the process of their statements, to increase the emotional background of the dialogue. It was shown that the data on the development of the level of intelligence (diagnosis of the level of intellectual development with the help of «Standard progressive matrices») revealed a correlation of the use of visual communication technology, depending on the personal and professional qualities of the teacher: professional competence (before the experiment-25.5%, after – 30.1%), intelligence (before the experiment – 16.4%, after – 23.6%), self – esteem (before the experiment – 18.2% after 22.7%), sociability (before the experiment – 20.3% after 23.5%). The test was carried out by Wilcoxon criterion at the 0.05 significance level using the «Statistica» application package.

Thus, teachers with a higher level of intelligence showed a higher level of mastery of visualization technology and revealed a correlation using these technologies, depending on the formation of personal and professional qualities of the teacher.

Teachers with higher levels of intelligence showed the greatest degree of emotional distress. It has been proved that teachers experience stronger emotions in the process of using visualization technology.

Key words: intellectual and emotional development, multicultural personality, context-network technology clusters.

TO DEVELOP THE COMPETENCE OF YOUTH COOPERATION IN THE COMPUTERIZED REVOLUTION

Tatyana Parygina

Moscow State Pedagogical University

sova-zolotaya@yandex.ru

The article considers cooperation as a key competence of youth in the computerized revolution, a model of youth engagement in socio-cultural activities in distance learning format

The youth development strategy of the Russian Federation for the period up to 2025 considers young people as an active subject of transformation of society. The development of an independent personality of a young citizen and the formation of popular competencies is recognized as the main priority.

In the context of the computerized revolution with the strengthening of remote interaction between representatives of different categories of young people, the issue of finding new models for the formation of the competence of cooperation to solve social and cultural problems of Russian society becomes particularly relevant.

Within the framework of the activity approach, cooperation is defined by the presence of joint activity as a process of organized activity of two or more subjects aimed at the expedient production and reproduction of objects of spiritual and material culture.

Researchers of the phenomenon of cooperation from the point of view of the competence approach represent cooperation as an integral indicator of possible types of actions of the subject in the process of its interaction with other participants.

Formed competence cooperation enables the subject:

- to assist and support those who influence the achievement of the goal teams, team;
- to establish a trust relationship with people;
- to work together without conflict;
- determine your place in the joint activity and in the group;
- work in a group in different roles

Real practical actions in the field of formation of cooperation of youth are in the Department of the Federal Agency for youth Affairs «Rosmolodezh», providing support (consulting, material and information) to youth groups and individuals aged 14 to 30 years in the following areas: the involvement of young people in volunteer, innovation, scientific, technical and business activities, in the media, etc.

The review of modern practices and approaches to the formation of youth cooperation, the organization of network interaction of youth groups allowed to formulate the goal of the project - the involvement of young people in social and cultural practices and informing young people about the possibilities of self-development.

Project objective:

1. Formation of youth teams with subsequent support of project activities.
2. Formation of the competence of youth cooperation.
3. Involvement of young people in social and cultural activities.
4. The participation of youth groups in grant competitions conducted by the Agency Rosmolodezh.
5. The solution to the social, cultural and environmental issues.

Project stage.

1. Recruitment and involvement of young people to unite through the problematization of social and cultural reality.

2. A series of competence-based games aimed at the diagnosis and develop the competence of cooperation.

3. The formation of the results of the games of the teams of the departments for the solution selected in the collective form of the problem: the volunteer Department, Department organization, Department, media development Department of the brand of the youth group.

4. Support of project activities.

5. Project presentation.

The implementation of the project involves a remote format with the use of Internet platforms for the interaction of participants on-line, webinars and consultations, building systems of relations with institutions of social and cultural environment and diagnostics of the formed competence.

Key words: cooperation, competence, social and cultural environment

TƏLİM PROSESİNDƏ İKT-NİN ROLU

Flora Gasimova

Azerbaijan State Pedagogical University

Flora.kasimova@mail.ru

Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi təhsil siyasəti ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Respublikamızda təhsil islahatının həyata keçirildiyi müasir dövrdə aparılan geniş miqyaslı tədbirlər, yeni təhsil standartları və qiymətləndirmə mexanizmlərinin yaradılması dövlətimizin təhsilə olan qayğısının nəticəsidir.

Təhsilin infrastrukturunun yeniləşdirilməsi sahəsində əldə

edilmiş nailiyyətlər, müasir təlim texnologiyalarından istifadə edilməsi informasiyalı cəmiyyətdə təhsilimizin dünya təhsil sistemi standartlarına uyğunlaşdırılmasına əsaslanır. Müasir təhsil sistemində humanistləşdirmə və demokratikləşdirmə proseslərinin həyata keçirildiyi bir vaxtda yeni texnologiyalar və təlim metodları irəli sürülür. Belə ki, 2009-cu ilin iyun ayında təsdiq olunmuş “Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya (2003-2012-ci illər), ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı (2005-2007-ci illər), 2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması, təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı və s. dövlət səmərələrində müasir dövrün təhsil sahəsində səciyyəvi xüsusiyyətləri və təhsilə dövlət qayğısı öz əksini tapmışdır.

Təlimin təşkilinə verilən yeni tələblər lazım olan informasiyalardan düzgün istifadə etməklə, şagirdlərdə qoyulan problemin həllinə nail olmaq bacarıqlarını müəyyənləşdirir, idraki fəaliyyətlərinin, tədqiqatçılıq qabiliyyətlərinin vərdiş və maraqlarının düzgün istiqamətlənməsini ön plana çəkir.

İKT-nin imkanlarından istifadə etməklə təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına, həm də təlim nəticələrinin yüksəlməsinə nail olmaq mümkündür. Tədris edilən mövzu şagirdə tanış deyilsə o, kompüter vasitəsilə internet səhifələrindən yeni informasiyalar əldə edir, bunları öz tapıntısı kimi dəyərləndirir. Mövzunun mənimsənilməsi məqsədilə götürdüyü informasiyaları müqayisə edir, faktları və məlumatları dəqiqləşdirir. Bu da şagirdin araşdırma və tədqiqatçılıq qabiliyyətinin inkişafına kömək edir.

Şagird verilən tapşırığı yerinə yetirərkən müxtəlif kompüter proqramlarının ayrı-ayrı xidmətlərinin ümumi bir məqsəddə birləşdirilməsi üzərində düşünür və xüsusi cəhətləri ümumiləş-

dirərək problemin həllində əhəmiyyətli olan faktları toplayır. Bundan sonra toplanmış məlumatlardan istifadə edərək mülahizələr yürüdüb, nəticələr çıxarmaq şagirdlərin idraki təfəkkürünün inkişafına müsbət təsir göstərir.

Məktəblilər İKT-nin istifadəsi ilə əldə edilmiş məlumatlar əsasında fikirlərini əsaslandırır, fərziyyələr irəli sürür, nəticələr çıxarırlar və gəldikləri nəticələrə əsasən uyğun kompüter proqramları vasitəsilə təqdimatlar hazırlayırlar. Şagirdlərin intellektual səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi əvvəlcə geniş təhlil aparmağa, mövcud vəziyyəti anlamaq və sonra münasibət bildirməyi tələb edir. Tədris olunan mövzu gerçək həyat hadisələri ilə əlaqələndirməlidir.

Belə nəticəyə gəlmək olur ki, İKT-nin imkanlarından istifadə edərək şagirdin ehtiyac və maraqlarının təmin edilməsi yolu ilə həm təlim prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına, həm də təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə nail olmaq mümkündür. Təlimin yeni yanaşmalar baxımından təşkili məktəblilərin mövqeyini dəyişir.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyaları həyatın hansı sahəsində tətbiq edilsə edilsin çalışmaq, öyrənmək, ünsiyyət və idarəçilik üçün yararlı və faydalı vasitədir. İKT vasitəsi ilə təşkil edilən hər bir təlim fəaliyyəti şagirdi maraqlandırır onun təlimə olan marağını artırır. İKT-nin imkanlarından istifadə eyni zamanda ictimai münasibətlərin inkişafında, emosional münasibətlərin qurulmasında, əməkdaşlıq şəraitində, təlim prosesinin təşkilində və keyfiyyətinin yüksəlməsində əsas rol oynayır.

Açar sözlər: texnologiya, informasiya, intellektual, emosional, təfəkkür

**RƏHBƏRİN FƏRDİ-PSİXOLOJİ
XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN KOLLEKTİVDƏ
SOSIAL-PSİXOLOJİ İDARƏETMƏYƏ TƏSİRİ**

Shafag Shahmammadova

Azerbaijan University of Languages

shafaqss@mail.ru

Müasir dövrdə peşəkar rəhbər kadrların hazırlanması insanşünaslığa aid edilən xüsusiyyətlərin hər birinin nəzərə alınmasını zəruri edir. Rəhbər qeyri-standart situasiyalardan baş çıxarmalı, kollektivdə psixoloji mühiti formalaşdırmalı, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə olmalı, lazımı qərarlar verməlidir. Ənənəvi sosial-iqtisadi sistemdən müasir “insan-cəmiyyət-dövlət” idarəetmə sisteminə keçid mədəniyyətin və təhsilin sosial rolunu və dəyərini artırır. Bununla yanaşı, göstərilir ki, hələ də rəhbərin şəxsi keyfiyyətlərinin, bu keyfiyyətlərdən irəli gələn xüsusiyyətlərin təsirinin öyrənilməsinə ciddi diqqət yetirilməmişdir. Halbuki, təhsil sistemində bunların nəzərə alınması təlim-tərbiyənin keyfiyyətinin, səmərəliliyin yüksəldilməsinə əsaslı şəkildə təsir edir. Bu, xüsusilə tələbələrə aparılan tərbiyə işlərinə daha çox aid edilə bilər. Çünki tələbə yalnız təlim fəaliyyəti ilə məşğul olur, universitet həyatına əsaslı təsir göstərir. Yəni tələbələr eyni zamanda ictimai həyatda yaxından iştirak edirlər. Deməli, rəhbərin xarakterik xüsusiyyətlərinin kollektivə onun sosial-psixoloji təsirinin öyrənilməsi aktuallaşır. Problemə bu aspektdən yanaşdıqda pedaqoji fəaliyyət də rəhbərin fəaliyyətinin bənzəridir. Bu fəaliyyət sahələrinin metodoloji uyğunluğu ondadır ki, hər ikində fəaliyyət və ünsiyyətin vəhdəti tələb olunur.

Hər hansı bir işçinin kollektivə daxil olması ilk növbədə onun yeni əhatə dairəsinə, fəaliyyət sahəsinə daxil olması adaptasiyadan başlanır. Bu proses onun davranışında, münasibətlər sistemində müəyyən korreksiyanın aparılmasını tələb edir.

Təcrübə göstərir ki, tələbələr pedaqoji sistemdə müəllimləri

sadəcə olaraq «pis» və ya “yaxşı” deyər qiymətləndirmirlər, onlar həm də müqayisələr aparırlar. Lakin tədqiqatın gedişindən məlum oldu ki, kollektivin sosial-psixoloji mühiti və idarəetmə yalnız bir istiqamətdə – “rəhbər-işçi” kontekstində öyrənilir. Pedaqoji prosesdə isə bu müəllim-tələbə münasibətlərinin öyrənilməsi ilə məhdudlaşır. Hətta müəllimlərlə söhbətdən belə məlum oldu ki, onlar hesab edirlər ki, tələbələr müəllimlərin fəaliyyətini təhlil edib qiymətləndirə bilməzlər. Lakin tədqiqatın gedişindən məlum oldu ki, tələbələr müəllimlərin həm peşəkarlığını, həm də şəxsi keyfiyyətlərini dəqiq təhlil edə bilirlər.

Müəllimin özünü ələ ala bilməsi, özünə nəzarət, özünə inamı və s. bu kimi keyfiyyətlər həm onun özündən, həm də sosial amillərdən (təhsilindən, peşəkarlığından, sosial mövqeyindən) asılıdır. Rəhbərin sosial mövqeyi (statusu) təbəçilikdə olanların qavrayışına əsaslı təsir göstərir. Bütün yerdə qalanlar, o cümlədən şəxsi keyfiyyətləri məhz rəhbərin sosial roluna uyğun qiymətləndirilir.

Rəhbərin sosial rolu (statusu) onun tələbələr tərəfindən necə qavranılmasına öz təsirini göstərir. Respondentlər bu zaman nəzərə ala bilmirdilər ki, rəhbərin davranışı onun sosial rolundan irəli gəlir və heç də onun bir insan kimi şəxsi keyfiyyəti olmaya bəzər. Deyildiyi kimi sosial rol eyni zamanda başqaları tərəfindən qiymətləndirməyə təsir edir.

Psixoloqlar (E.C.Kuzmin, A.V.Petrovski, A.Q.Andreyeva və b.) bu faktı psixoloji reqressiya fenomeni kimi şərh edir və göstərir ki, işçilərin ciddi, tələbkar, fəaliyyətin reqlamentləşdirildiyi işlədikləri kollektivdə empatiya, qarşılıqlı kömək, həmrəylik kimi xüsusiyyətlər zəif olur.

Rəhbər hesab edir ki, o, nə edirsə doğrudur. Aşağı rəqəmlı işçilər belə rəhbərlə yaxşı münasibətdə olduqda və işə görə şəxsi cavabdehlik daşdıqda daha yaxşı işləyirlər. Rəhbərin fəaliyyətini isə onlar özlərinə qarşı münasibətə əsasən qiymətləndirirlər. Fəaliyyətlərini isə rəhbərin xoşuna gələ bilmək üzərində qururlar.

Daha çox müvəffəqiyyət qazanmaq motivasiyasına üstünlük verən rəhbərlər daha qətiyyətli olur, başladıkları işi sona çatdırmağa çalışır, məsuliyyəti öz üzərlərinə götürməkdən çəkinmirlər. Onu da qeyd edək ki, aşağı rəngli rəhbərlər yüksək rəngli rəhbərlərdə emosional münasibəti yüksək qiymətləndirirlər.

Rəhbərin idarəetmə müvəffəqiyyət qazana bilməsinin mühüm şərtlərindən biri də davranışında olan bir sıra stereotiplərdən imtina edə bilməsi ilə bağlıdır. Çevik, müstəqil təfəkkürə malik olmayan rəhbərlər adətən hər bir işi mürəkkəbləşdirir, bir sözlə, ətrafda olanları “ağ-qara” kimi qavrayırlar. Bu isə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə gərginlik yaradır.

Açar sözlər: təhsil, münasibət, fəaliyyət, peşə səriştəsi, fəaliyyət motivi

PEDAQOJİ KOLLECLƏRDƏ PEDAQOGİKA KURSUNUN TƏDRİSİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİNDƏ YENİ TƏLİM TEKNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ

Sevinj Eylazova
Baku Slavic University
farrukhrustamov@gmail.ru

Pedaqogika kursunun tədrisinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi bir - biri ilə bağlı olan bir çox amillərdən asılı olduğu kimi, onun bir sıra şərtləri və istiqamətləri mövcuddur. Bunların içərisində müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi, yeni təhsil texnologiyalarının pedaqogika kursunun tədrisinə gətirilməsi xüsusi yer tutur. Bu tədris fənninin yeni təlim texnologiyaları kontekstində modernləşdirilməsi müasir təhsil standartlarına cavab verən, təhsilimizi dünyatəhsil sisteminə yaxınlaşdırma bil-mək səriştəsinə malik olan müəllim kadrlarının hazırlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Təhsil texnologiyaları anlayışı heç də qədim bir tarixə malik

deyildir. Bu haqda müxtəlif fikirlər, mülahizələr qarşılaşdırılır, təhsil texnologiyalarının ənənəvi təlim texnologiyalarından və pedaqoji yönümlü fənlərin tədrisində aşağıdakı üstün cəhətləri xarakterizə edilir:

1. Müasir təhsil texnologiyası pedaqoji prosesin sistemli, ardıcıl, alqoritmləşdirilmiş və planlaşdırılmış bitkin bir hissəsi kimi məqsəddən nəticəyə qədər gedən yolun dəqiq “xəritəsini” əks etdirir.

2. Müasir təhsil texnologiyalarının tətbiqi zamanı müəllim və tələbələrin elə qarşılıqlı fəaliyyəti yaranır ki, bu zaman müəllim yeni biliyin tapılmasında informasiya mənbəyindən, məlumat ötürücüsündən bələdçiyə, tələbələri axtarışa, fikirləşməyə, tapmağa yönəldən fasilitatora çevrilir.

3. Müasir təhsil texnologiyaları tətbiq olunan təlim prosesində müəllim və tələbələrin elə bir qarşılıqlı fəaliyyət sistemi, əməkdaşlığı yaranır ki, burada müəllimlə tələbə subyekt-obyekt səviyyəsindən çıxaraq tərəf müqabilə çevrilirlər, pedaqoji əməkdaşlığın arzuolunan səviyyədə təşkilinə imkan yaranır.

4. Müasir təhsil texnologiyaları mühazirə və seminar məşğələlərinin audio-vizual vasitələrdən, interaktiv təlim metodlarından, geniş istifadəsinə imkan verir və məşğələlərin canlı, əyani keçməsinə, alınan bilik, bacarıq və vərdislərin hiss üzvlərinin bir neçəsinin iştirakı ilə dərinlən mənimsənilməsinə böyük imkan və şərait yaradır və s.

Tədqiqatlar göstərir ki, bu gün məktəb təhsili, müəllimlərin bir xeyli hissəsinin müasir təlim texnologiyaları və dünya təhsilinə inteqrasiya təcrübəsi nəzəri pedaqogika elmindən çox-çox irəliyə getmişdir.

Belə bir qənaətə gəlmək olar ki, pedaqogika kursunun tədrisinin təkmilləşdirilməsində təhsil texnologiyalarının əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- müəllimlərin özünütəhsili və özünühazırlaqlarının artmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir;
- tələbələrin təlim motivlərinin yüksəlişi;

- müəllim-tələbə əməkdaşlığının “subyekt-subyekt” müstəvisinə keçir;
- tələbələrin daha çox informasiya əldə etmək imkanı genişlənilir;
- tələbələrin təfəkkürünün inkişafına nail olunur;
- təhsildə mobilliyə nail olunur və s.

Açar sözlər: pedaqogika, təhsil, texnologiya, təlim, motiv

TƏLİMDƏ KEYFİYYƏTİN İDARƏ OLUNMASINDA İKT-nin ROLU

Tarana Aliyeva

Azerbaijan State Pedagogical University
tarana.aliyeva62@bk.ru

Təlimdə nəticələrin əldə olunmasında əsas şərtlərdən biri yaxşı təşkil olunmuş öyrənmə mühitinin olmasıdır. Təhsilin və cəmiyyətin müasirləşən maraq və tələbatlarına cavab verilməsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə etmək böyük əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cəhətdən daha möhkəm təhsil sistemini yaratmaq məqsədi ilə ölkə Prezidenti İlham Əliyev 24 oktyabr 2013-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın təsdiqi barədə sərəncam imzalamışdır. Strateqiyada nəzərdə tutulmuş istiqamətlərə görə səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmunu yaradılmalı, insan resursları müasirləşdirilməli, innovativ təlim metodlarını tətbiq edən səriştəli təhsilverənlər formalaşdırılmalı, təhsildə nəticələrə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmləri, müasir tələblərə uyğun və ömür boyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturu və iqtisadi cəhətdən dayanıqlı, dünyanın aparıcı təhsil sistemlərinin standartları ilə eyni səviyyəyə uyğun təhsil sisteminin müəyyənləşdirilməsi modeli qurulmalıdır. Bu cəhətdən təhsil sahəsində islahat proq-

ramları XX əsrin sonlarından başlamış və XXI əsrdə də uğurla davam edir. Ümummilli lider,ulu öndər Heydər Əliyevin müdrikəsinə dediyi “XXI əsrdə yalnız yüksək potensiala və elmi tutumlu texnologiyaya malik ölkələr öz xalqları üçün xəşbəxt və firavan həyat tərzini təmin etmək imkanına malik olacaqlar” fikri bir daha öz təsdiqini tapmışdır. Bu fikir qloballaşan dünyada aktuallığını daim saxlamaqdadır və İKT,innovasiya sistemləri hər bir ölkənin sosial-iqtisadi,mədəni,intellektual yüksəlişini təmin edir. Belə ki, şəxsiyyət o zaman formalaşır ki, o, təbiət və cəmiyyətlə bağlı müəyyən biliklərə sahib olur və əldə etdiklərindən düzgün istifadə etməyi bacarır. XXI əsrdə şəxsiyyətin intellektual səviyyəsi daha da aktuallaşdığından Azərbaycanda da yeni təlim metod və texnologiyalardan istifadəyə geniş yer verilir.Bu metod və texnologiyaların məqsədi müasir gəncləri pedaqoji irsə söykənərək praktik fəaliyyətə real olaraq hazırlamaq və kamil insanın formalaşmasına şərait yaratmaqdır.

Elm və dünya mədəniyyətinin gələcəyinə gedən yolun informasiya- kommunikasiya texnologiyalarından keçməsi fikri artıq təcrübədə sübut olunmuşdur ki, İKT-nin təhsildə tətbiqi vasitəsilə böyük nailiyyətlər əldə etmək mümkündür.İKT ilə təşkil edilən hər bir təlim fəaliyyəti öyrənənləri daha çox maraqlandırır, təlimə həvəsləndirir və təlimin səmərəliliyini yüksəldir. Öyrənənlərin maraqlarının artırılması və bu maraqlara cavab verən təlim strategiyalarının düzgün seçilməsi çox zəruridir. İKT yeni təlim yanaşmaları baxımından mühüm bacarıqların inkişafının təşkilində müəllimin yaxın köməkçisi olmaqla bərabər, həm də peşəkarlığının mühüm göstəricisidir. Müasir dövrdə təhsil prosesini İKT-nin tətbiqi olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür və bu, təlimin effektivliyini təmin edir. Təhsildə informasiya texnologiyalarından istifadə təhsilverənlərin və təhsilənlərin insan kapitalı kimi inkişafı üçün əsas istiqamətlərdən biridir. Müasir Azərbaycan cəmiyyətinin informasiyalaşdırılması aşağıdakı istiqamətlər üzrə prioritet təşkil edir:

-pedaqoji kadrların İKT üzrə hazırlığının artırılması

-yeni texnologiyalar vasitəsilə tədris prosesinin daha effektiv edilməsi

-tədrisin məzmununun genişləndirilməsi

Yeni informasiya texnologiyalarının təlimdə tətbiqi müəllimlərin tədris prosesinə fərqli yanaşmasını tələb edir. Məlumdur ki, yeni texnologiyalardan istifadə məhsuldar olduğundan müəllim də bir çox İKT bacarıqlarına malik olmalıdır. Bu baxımdan onun müəyyən kompetensiyalara yiyələnməsi zəruridir. Xarakterinə görə bu kompetensiyalar iki cürdür: ümumi və peşəkar. Təlim prosesinin İKT vasitəsilə həyata keçirilməsi müəllimə dərs zamanı fakt və hadisələrdən daha çox yararlanmağa və şagirdin yaradıcı fəaliyyətini qurmağa imkan verir. Bu zaman şagirdlərin nailiyyət səviyyəsi getdikcə artır, idraki-induktiv, deduktiv və məntiqi bacarıqlarının inkişafına imkanlar yaranır.

Şagirdlərin bilmək, anlamaq, tətbiq, təhlil və sintez etmək, dəyərləndirmək kimi təlim nəticələrinin yüksəldilməsində İKT-nin rolu danılmazdır.

Açar sözlər: innovasiya, kompetensiya, yaradıcı, ümumi, peşəkar

İNFORMASIYA KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARININ TƏHSİL SİSTEMİNDƏKİ ROLU

Khatin Hajikarimova

Zagatala branch of the Azerbaijan State Economic University

xatin.hacikerimova@mail.ru

Müasir dövrümüzdə informasiya cəmiyyətinin inkişafı təhsil sisteminə də mühüm təsir göstərir və bu səbəbdən informasiya cəmiyyətinin texnologiyaları təhsildə geniş tətbiq edilir. Bu proses təhsilin informatlaşması istiqamətində silsilə layihələrin reallaşmasını tələb edir.

Təhsilin informatlaşması pedaqoji elmin yeni sahəsi olub, pedaqoji innovasiyaların əsas hissəsini təşkil edir. Son illər bir çox sahələrdə intensiv inkişaf gedir. Xüsusilə informasiya re-

sursları və informasiya industriyası mərhələli şəkildə inkişaf edir. Bu intensiv inkişaf bir çox sahələrə, ilk növbədə təhsilə ciddi təsir göstərir. Təhsilin daxili inkişaf dinamikası dünyanın ümumi inkişaf dinamikasından sürətli olmalıdır. İnformasiya cəmiyyətinin texnologiyaları, o cümlədən İnternetin daim artan resurs imkanları təhsilin məzmunu və təşkili formalarına ciddi dəyişikliklər, korreksiyalar edir. Bu günün təhsili - "İnformasiya-Təhsil məkanı" mühitində reallaşır. Müasir müəllim belə bir informativ mühitdə özünü sərbəst hiss etməli, qoyulmuş konkret pedaqoji məqsədlərə müasir informasiya texnologiyaları vasitəsi ilə asanlıqla nail olmalıdır. Bu vəziyyət müəllimin peşə hazırlığına, onun metodik ustalığına yeni bir komponenti - "informasiya mədəniyyəti" komponentini əlavə edir. Müasir müəllim öz fənnini tədris etməklə yanaşı, həm də təhsil müəssisəsinin mühüm fəaliyyət istiqamətlərində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi üzrə praktik işləri təşkil etməli, onları əlaqələndirməli və səmərəli idarə etməlidir.

Təhsilin informatlaşması ənənəvi təhsili yeni çalarlarla zənginləşdirir. Ənənəvi təlimdə əks-əlaqənin həyata keçirilməsi baxımından informasiya-qarşılıqlı əlaqə yaradılmasında 2 fəal tərəf var: öyrədən və öyrənən. İKT əsaslı təlim prosesində isə operativ əks-əlaqə baxımından öyrədən və öyrənənin yeni interaktiv tərəfdaşı meydana gəlir. Artıq müəllim şagird üçün informasiya mənbəyi deyil. Müəllimin əks-əlaqə yaratmaq, şagirdin biliyini qiymətləndirmək imkanı tədris məhdudlaşır, bu imkanların bir qismi (bəzən hamısı) İKT vasitələrinə transfer olunur. Bu zaman öyrədən daha çox məsləhətçi-tyutor funksiyası daşıyır. Müəllim şagirdlərinə informasiya ötürülməsinə vaxt sərf etmir. Tədris materialının şagirdlərə nəql edilməsi, fərdi qaydada mənimsənilmiş tədris materiallarının onlardan qəbul edilməsi (tapşırıqların yoxlanılması, dərsin sorğusu və s.) kimi mərhələlərə vaxt itirilmir. Qazanılan əlavə vaxt ərzində şagirdlər digər yaradıcı məsələlərin həllinə imkan qazanırlar. Beləliklə, tədris-informativ qarşılıqlı əlaqənin strukturu tədri-

cən dəyişir, informasiya - təhsil mühiti formalaşdıqca öyrədən, öyrənən və İKT vasitələri arasında yeni səviyyəli informasiya mübadiləsi imkanları yaranır.

Pedaqoji prosesdə hansı vasitələrdən, texnologiyalardan istifadə edilməsindən asılı olmayaraq insan amili, müəllim şəxsiyyəti həlledici rola malikdir, heç bir texnologiya canlı müəllimi tam əvəz edə bilməz. Bununla belə, "klassik hazırlıqlı müəllim" bu gün virtual mühitdə işləyə bilmirsə, o, zamanın inkişafından və öz şagirdlərindən geri qalacaq, tədrisən nüfuz və peşəkarlığını itirəcəkdir. Bu səbəbdən müəllim daim inkişafda olmalı, real həyatın tələblərinə cavab verməyə hazır olmalıdır. Bu mənada müəllim hazırlığı dəyişən zamanın, informasiya cəmiyyətinin sürətlə dəyişən tələblərinə uyğunlaşmalıdır.

İnformasiya cəmiyyətinin və rəqabətədavamlı yüksək texnologiyalı milli iqtisadiyyatın yaradılması bir sıra ölkələrin dövlət siyasətinin əsas istiqamətinə çevrilmişdir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə İKT sahəsi inkişafın ən önəmli amili kimi çıxış edir. Bu sahə dövlətlərin siyasi, iqtisadi və sosial fəaliyyətinə fəal təsir edərək iqtisadiyyatın və ictimai münasibətlərin qloballaşmasını təmin edir. İnformasiya cəmiyyətində təhsil sisteminin necə qurulması, təhsilin modernləşdirilməsi üçün hansı texnologiyalardan və necə istifadə edilməsi hazırda ən aktual məsələlərdən biridir. Hal-hazırda dünya iqtisadiyyatı daha çox bilik yönümlü iqtisadiyyat olduğundan ölkələrin təhsil sistemlərindən də məhz bu tələblərə cavab verən sistemin qurulması tələb olunur. Bunun üçün də təhsilin informasiyalaşdırılması istiqamətində sistemli şəkildə dəyişikliklər olunması vacibdir.

Açar sözlər: təhsil, müəllim, pedaqoji proses, informasiya, texnologiya

**BÖLMƏ V: TƏRBİYYƏDİCİ TƏLİM
KONSEPSİYALARI**

**SECTION V: CONCEPTS OF UPBRINGING
EDUCATION**

**РАЗДЕЛ V: КОНЦЕПЦИИ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ**

**BRAVERY AND HEROISM AS ONE
OF THE PARTS OF MORAL TRAINING**

Gulara Karimova

Baku State University

aysel.gasimzadeh22@gmail.com

Depending on the level of development of the society, its duties in certain periods, the attitude towards patriotic education is constantly changing. Protection of the motherland and the country is the most noble, the most sacred duty for each of us. During the wartime, one of the most important issues facing the society is the strengthening of the feeling of commitment to homeland, the people, the state, independence and the sacred land in adolescents, young people, and in general to the citizens. Of course, the period we live is significant for our people. The future of our independent Azerbaijan depends on today's teenagers, young people. We must pay attention to the upbringing of the young generation in the spirit of patriotism to see the bright future of our independent state that we have achieved with thousands of torments. The responsibility of instilling respect and loyalty in young people to their homeland, nationality, state belongs to the pedagogical staff. All these sacred feelings must be started at a young age. How beautiful it was said

by Mammad Araz: "If there are people dying for land, it is a motherland!" Today, the attitude towards the patriotic upbringing of growing generations is also very different. Besides owning the positive moral qualities, our young people should be patriotic and should always be vigilant in guarding the motherland. Today, in our educational institutions, in our pedagogical staff, the success of our heroes is primarily related to their intelligence, personal abilities, thinking, their fearlessness, and rightful judgments, not with the help of extraordinary forces. The foundation of each of the upbringing begins with the family. These qualities gained in the family are degraded in the lower classes of the school and the bad ones are eliminated, and the good ones are further developed.

Land of fires - Azerbaijan is a place where the people of our country are proud of their Babaks, Nasimis, Javanshirs, Nigars, Hajars, is the land of heroes who are models for the young generations. The only ones who protect Azerbaijan and bring it to new generations are its fearless, courageous, brave sons, heroic martyrs. The greatest desire of each citizen is the freedom of the country, the integrity of our lands and the eternal independence of our state. If the motherland is not independent, there cannot be an independent, free citizen.

Fearless death for the sake of the homeland, to go up a glorious peak - the peak of martyrdom, the highest peak of heroism, is a fate bestowed on very rare people. The peak of martyrdom is the highest step in heroism. Martyrs have sacrificed their young lives not blindly, but consciously. They have become the real "Homeland stone", as the greatest initiators of the Motherland. There is a lifetime, birth and death time determined by God for every person. How to live this life depends on the person's self. Some of the people grind their years and are in a hurry for death mill. Later, they look back for the past years and see the peak of the everlasting dwelling of those who live after their death. They understand that the residents of this

everlasting peak are those who voluntarily sacrificed their lives, abandoned them for the happiness of their homeland. Those who proudly looking from this peak and the sons and daughters who have settled forever in this peak are the sons and daughters of our people, who have made shield in front of the bullets of the enemy for the happiness of our people, the integrity of our lands and the independence of our Republic.

War is the greatest tragedy for human fate. The war has put an end to early life, left many doors closed, mothers in tears, wives without husbands, babies without father.

The dough of our future is cultivated in peace, tranquility and humanism. Our people have always been humanist. However, in response to the atrocities committed by our disgraced Armenian neighbors, our young people went on to defend our lands. One of them is my husband, the hero with the Order of “Azerbaijan Flag”, martyr Aydin Mahmud Manerov. Like hundreds of our courageous young people, he had read the warfare from books, seen the war in films. However, on this difficult day of the country, he had voluntarily armed against the enemy. Aydin was wounded twice during his service. Aydin Manerov has always been an example for others. He was a patriot, brave and fearless commander. He had been particularly distinguished in the carriage of corpses in the Khojaly tragedy, helping people, children and elderly people. In the final battle, he evacuated many wounded soldiers from war and stood face to face with the enemy. His bravery will be an example for all of the sons of Azerbaijan.

Today, our youths are loyally serving the nation, the land and the homeland by being motivated with the policy of the deserved follower of the national leader Heydar Aliyev, the President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev. Those young people are the constant supporters of the president.

Key words: patriotic education, wounded soldiers, land of Fires, personal abilities, the greatest desire, motherland, constant supporters

**SCIENCE AND EDUCATION, BENEVOLENCE AND
MORALITY, DEVOTION OR GODLINESS - THREE
STEPS OF PREPARATION FOR THE FUTURE OF
YOUNGER GENERATION**

Sabina Rustemova

Baku State University

sabina.rustemova.87@inbox.ru

It is known that Pedagogy is one of the dynamic field of science. This dynamism always results in new challenges and solutions. At the same time, Pedagogy fulfills the social order and solves the issues from this point of view. There are also commonly used standards that have been put forward to the solution of such various issues and they have been accepted as general standard, too.

A number of ideas of Jan Amos Comenius who is the founder of scientific pedagogy also were adopted by the majority and become as a standards. For example, a number of countries' school entrance age are taken by six and this also one of his ideas. Moreover, the idea of harmony with the nature which is given in 14-th chapter of Great Didactic of Comenius has also became one of the standard in education. In fourth chapter it was noted that man must be a rational creature, and the lord of all creatures, and a creature which is the image and the joy of its Creator. Man is naturally required to be: acquainted with all thing, endowed with power all things and over himself, to refer himself and all things to GOD, the source of all. If we express all these three things by three well-known words, these will be: erudition, virtue or seemly morals, religion or piety.

The title of chapter IV is "To know oneself; to rule oneself; and to direct oneself to God" and they were evaluated as science and education, kindness and morality, devotion or godliness - three steps of preparation to the future of younger generation in it.

Just today, in many countries, including our country, the idea of bringing science and education in line with the educational stage, bringing up a perfect man in line with the spirit of goodness and morality, and in line with the idea of pioucity to form a benevolent, well-behaved, educated, and noble person with using all religions contributions without any distinction in terms of living in a democratic country.

By implementing these ideas and others together, people can be shaped as benevolent person for the society and, in general, humanity. It should be applied during the teaching of each subject, which depends on teachers' professionalism.

Sometimes, in the training process others are forgotten and science is forwarded which leads to the formation of literate creatures, not literate people. There is a saying among our people "A scientist without humanity looks like animal which carry books on his waist."

It is a pity that, there are teachers who still consider that their work is only to deliver scientific fundaments of their subjects in their classrooms. It would be good if the teachers should be directed on this issue without restrictions on their creative activities.

It's true that there are a lot of articles written about it, but it would be better to expand this work. Each teacher should be have a generalized background on their subject's capabilities of upbringing regardless of their subject is history, art, literature, chemistry, physics, math or others.

If all these are accomplished through teaching, the process of forming a perfect human who is beneficial to society and humanity will be more intensive and effective.

Key words: Scientific pedagogy, training and upbringing, creative activity of teachers, formation of real people.

**ANALYZING THE IMPACT OF FEEDBACK ON
BUILDING TRUSTFUL RELATIONSHIP BETWEEN
LEADER (PRINCIPAL) AND FOLLOWERS
(TEACHERS)**

**Ulkar Gurbanova¹, Ainura Iskandarova²,
Narmin Nadirazada³**

Baku State University

gurbanova_u@mail.ru¹, ainuraa_9595@mail.ru²,
nermin.nadir@mail.ru³

Management is important, in order to conduct the organization successfully, however, leadership is more important which leads to get ahead in the specific field by gathering people together with the same standpoint. According to Thamarasseri, self-improvement, team values and preoccupation for organization's development are most essential bases for leaders in education. Thus, it is the key point what differentiates leadership from management. Taking into account further development of organization, school principal has to work collaboratively with the staff. Hence, in order to get benefit from workers, having high level of communication skill is a demand for school leader. Researchers prove that the secret of personnel satisfaction is directly related with their manager's treatment toward them. This kind of positive atmosphere is the result of competent leadership skills, as essentially includes feedback through successful communication. Feedback is the way of influencing people, correcting their weaknesses, and giving a chance for others to develop their skills. Regarding the importance of feedback, it requires more attention on its content, clarity on its delivery and high quality communication skill in order to establish trustful relationship with workers. To give comprehensive and effective feedback is only possible by following the steps of feedback and being aware of the types and styles of

feedback. A successful principal leader always has to be ready to all anticipated challenges as a result of feedback and to know how to get away from these situations by making trust and successful communication.

Kew words: Management, leadership, self-improvement, collaboratively with the staff, the personnel satisfaction, feedback.

ОБЩЕНИЕ КАК ДЕЙСТВЕННАЯ ФОРМА ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Gamar Tagiyev, Aydin Hasanov

Baku State University¹, Baku Slavic University²

gemer.tagiyeva@gmail.com

Общение – это процесс взаимосвязи и взаимодействия, в котором происходит обмен деятельностью, информацией, опытом, предполагающим достижение определенных результатов, решение конкретных проблем или реализация определенных целей.

Искусство общения является древнейшей отраслью знаний. Грамотность, логичность, преобладая в общении, способны полностью преобразить следующую аудиторию.

Педагогам высшей школы, да и учителям общеобразовательных школ следует помнить, что общение на любом уровне требует знания техники, элемента ораторского искусства и даже артистизма.

К сожалению таким умениями и знаниями природа наделила не многих людей.

Обратившись к кинетике можем убедиться в том, что позы, жесты, мимика в целом воспринимаются как общая моторика различных частей тела и рук. Эта моторика обозначает эмоциональную реакцию человека, дополняя его речевую составляющую общения.

Здесь же, в общении, паралингвистика или просодика, т.е. тембр голоса, его высота и громкость, темп речи, паузы между словами смех, плач и т.д. Все это оказывает воздействие на результаты общения.

Содержание общения включает в себя определенные способы воздействия друг на друга, это: внушение, убеждение и подражание. Психологами установлено, что чем выше уровень развития личности, тем критичнее ее отношение к воздействию.

В повседневной жизни, общаясь с людьми, мы ориентируемся в их поведении, поскольку мы как бы «читаем», его т.е. расшифровываем значение его внешних данных, раскрываем смысл получающегося таким образом текста в контексте, имеющем свой внутренний психологический план. Это «чтение» протекает бегло, так как в процессе общения с окружающими нас людьми вырабатываются определенный более ими менее автоматически функционирующий подтекст к их поведению.

В «фокусе» каждой ситуации восприятия оказываются те признаки человека, которые позволяют определить его принадлежность к той или иной группе в соответствии с особенностями ситуации и требованиями к построению дальнейшего поведения. Все остальные черты и особенности, оказывающиеся «не в фокусе», просто достраиваются, по определенным схемами, и именно здесь проявляется вероятность ошибки.

Особенно отрицательно это качество сказывается в работе преподавателей вузов со студенчеством. Пренебрегая интересами группы, преподаватель порою принуждает студентов слепо следовать его указаниям. Разумеется, подобное общение, построенное на «слепо» повиновении, никогда не принесет желаемых результатов.

К сожалению в практике деятельности преподавателей, подобный подход порою имеет место. Настала пора изме-

нить наше отношение и наш подход в решении проблем вузовской педагогики и психологии, в дидактических проблемах современной системы образования, в том числе и в вопросах общения. Наступила пора произвести переоценку духовных ценностей, сложившихся в былую эпоху стереотипных систем воспитательного воздействия, используемых в нашу современную эпоху. Пора отойти от безликой коллективистической системы воспитания к личностно-ориентированной педагогике и психологии.

Ключевые слова: общение, беседа, диалог, лекция, дистанционная оптимизация, логичность, эмоциональность, Дж.Мамедкулизаде и педагогика общения, современный подход к общению

HUMANİST TƏHSİL KONSEPSİYASI

Kamala Gahramanova

University of Eurasia

kamala.qahraman@yahoo.com

Cəmiyyətin inkişafı ölkənin ictimai-siyasi vəziyyəti, sosial-iqtisadi inkişafı, zamanın tələbi və bir çox digər amillərin təsiri altında baş verir. Dünyada və cəmiyyətimizdə meydana gələn dəyişikliklər təhsilə müxtəlif tələblər qoydu. Bu, rəqabətə davam gətirə biləcək bir cəmiyyətin qurulması üçün yeni, dəyişən və uyğunlaşa bilən bir vətəndaşın formalaşmasını tələb edir. Cəmiyyətin inkişafının hər bir mərhələsi öz dövrünə xas problemlər irəli sürür və elm, təhsil həmişə bu hadisələrə reaksiya verir, onların bir çoxunu cəmiyyətin tələblərinə cavab verəcək şəkildə həll etmək yollarını və imkanlarını axtarır. Cəmiyyətdə dəyişikliklər kontekstində; ictimai-siyasi vəziyyətin təhsilə və inkişafa təsiri yeni bir baxışa ehtiyaç olduğunu göstərir.

Təhsil və təlimin məqsədi azad düşüncəli, şəxsiyyət sahibi, öyrəndikləri arasında səbəb-nəticə əlaqəsi qura bilən, məlumat-

dan yaradıcı şəkildə istifadə edən insanlar yetişdirməkdir. Müasir dövr dəyişən şərtlərə uyğunlaşmağı təmin edən, məntiqi və tənqidi anlayışa sahib şəxsiyyətlər formalaşdırmağı tələb edir.

Humanist təhsilin məqsədi azad düşüncəli. nə istədiklərini bilən şəxsləri yetişdirməkdir. Hümanist təhsildə əhəmiyyətli bir arqument, şagirdlərin ideoloji, dini və siyasi yükədən azad olmasıdır, öz fikir və seçimlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Fərqli fikirlər söyləmək, fikirlərini anlatmaq üçün fəal olmağa təşviq olunur, düşüncənin müxtəlifliyi mükafatlandırılır.

Məktəbdə demokratik dəyərləri öyrətmək üçün müxtəlif yollar vardı: Bu sıraya sinifdən xaric və məktəbdən kənar aparılan işlər daxildir.

Dərslərdə şagirdlər, öz seçimlərini məcburi şəkildə deyil anlayıb istəyərək etməlidirlər, tədris tələbələrin maraqlarına, bacarıqlarına və ehtiyaclarına əsaslanmalıdır.

Müəllim dərs zamanı seçilmiş bəzi prinsipləri tətbiq etmək imkanı əldə edir. O, sinfin təhsil sistemini və inkişafını bu prinsiplərə uyğun təşkil edə bilər. İnsan hüquqlarının ümumi bəyannaməsində: "Bütün insanlar azad və bərabər doğulur, ağıl və vicdan sahibi olurlar, qardaşlıq əlaqələrini göstərəcəklər" prinsipi əsas götürülür. (7)

Məktəblərin intizamla məşğulluğu və cəza sistemi şagirdlərin maraqlarını,

spontanlıq və yaradıcılıq qabiliyyətini, bacarıqlarını məhv edərək şəxsiyyətlərinin inkişafına mane olur. (современные образовательные теории, 2002, s. 26)

Demokratik dəyərlərin təhsilini məktəbdən kənar fəaliyyətdə də inkişaf etdirmək olar. Şagirdləri "Müzakirə Klubu", sosial şagird layihələrinə, təşkilatlara daxil etməklə inkişaf etdirmək olar.

Təhsilin humanist xarakteri təhsil müddətində tələbələr maraqlı və meylləri, fərdi imkanları, arzu və istəkləri nəzərə alınmalıdır, yaşlı nəsil isə əxlaqın degradasiyaya yol açma biləcəyinə narahatlanır. Demokratik cəmiyyətin dəyərləri şagirdin fərdi

dəyər sistemində bərqərar olması önəmlidir, işlərin də bu səpgidə aparılmasında müəllimlərimizin üzərinə böyük iş düşür.

Açar sözlər: təhsil, təlim, müəllim, şagird, humanizm

MÜƏLLİM-ŞAGİRD MÜNASİBƏTLƏRİ “SUBYEKT-SUBYEKT” MÜNASİBƏTLƏRİ KİMİ

Rafiqə Bakhtiyarova

Baku State University

refiqebextiyarova@gmail.com

Tərbiyə işində insanların qarşılıqlı münasibətləri mühüm rol oynayır. Qarşılıqlı münasibətlər ünsiyyət prosesinə ciddi təsir göstərir, həm də bu prosesdə formalaşmış möhkəmlənir. Təhsil sistemində illər boyu bərqərar olmuş ənənəvi “müəllim-şagird” münasibətlərinin bir çoxu hazırkı dövrdə öz əhəmiyyətini itirmişdir. Ənənəvi münasibətlərində şagird (tələbə) sadəcə obyekt rolunu oynamış, müəllim və tərbiyəçilərin göstərişlərini icra etmiş, özü o qədər də təşəbbüs və fəallıq göstərməmişdir.

Müasir dövrdə bərqərar olmuş yeni pedaqoji təfəkkür baxımından şagird (tələbə) təlim prosesinin sadəcə olaraq obyekt deyil, subyektdir. Psixoloji araşdırmalar (Ə.Əlizadə və b.) göstərir ki, pedaqoji münasibətlər “insan-insan” münasibətləri kimi qurulmalıdır. Belə olduqda müəllim-şagird (tələbə) münasibətləri “subyekt-obyekt” ifadəsi ilə səciyyələnmə bilməz: “Müəllim-şagird (tələbə)” münasibətlərini “subyekt-obyekt” münasibətləri kimi araşdırmaq onların mahiyyətini təhrif etmək deməkdir; “subyekt-obyekt” münasibətləri daxilində nə müəllimin özünün, nə də şagirdin (tələbənin) bir şəxsiyyət kimi inkişaf etməsi üçün səmərəli şərait yaranmır. Müəllim-şagird (tələbə) münasibətləri ancaq “subyekt-subyekt” münasibətləri kimi düzgün inkişaf edə bilər.

Müasir təhsil konsepsiyasında şagird (tələbə) sözü, necə deyirlər, böyük hərflə yazılır; onun məktəb həyatındakı rolu insan ölçüləri ilə, pedaqoji ünsiyyətin bənzərsiz xüsusiyyətləri ilə mə-

nalandırılır. Pedaqoji proses subyekti kimi şagirdin (tələbənin) statusunu reallaşdırmağın başlıca şərti *təhsilin humanistləşdirilməsindən, demokratikləşdirilməsindən, pedaqoji əməkdaşlıqdan ibarətdir*. Pedaqoji-psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, uşağın yaşlılarla və həmyaşıdları ilə (müəllim və sinif yoldaşları ilə) əməkdaşlığı onun bir şəxsiyyət kimi inkişafının əsasını təşkil edir.

Əməkdaşlıq pedaqogikası müəllimlə şagirdlərin (tələbələrin) yaradıcı əməkdaşlığına əsaslanır. Bu zaman müəllim şagirdə sadəcə olaraq uşaq kimi deyil, böyük yaradıcı imkanlara malik olan şəxsiyyət kimi, təlim fəaliyyətinin subyekti – bərabərhüquqlu üzvü kimi yanaşır. Münasibətlərdə əməkdaşlıq və humanizm şagirdin (tələbənin) bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına və inkişafına, özünüaktuallaşdırması üçün şəraitin yaradılmasına xidmət edir, eyni zamanda yeni tipli münasibətlərin yaranmasını şərtləndirir. Şagirdin (tələbənin) insan ləyaqətinə hörmət etmək, ona etibar və inam göstərmək, onun tələbat və mənafeyi ilə həssaslaşmaq – bütün bu keyfiyyətlər pedaqoji münasibətləri yüksək səviyyədə qurulmasına imkan verir.

Açar sözlər: müəllim-şagird münasibətləri, şagird, pedaqoji proses

DAVRANIŞ ESTETİKASI

Vafa Çıraqova¹, Safura Allahverdiyeva²

Baku State University

chiragovavefa@gmail.com¹allahverdiyevasafura@gmail.com²

İnsanın estetik tərbiyəsində davranış gözəlliyi də mühüm yer tutur. Məlumdur ki, insanlar maddi tələbatə ehtiyac duyduqları kimi, ünsiyyətə, münasibətlər qurmağa da ehtiyac duyurlar. Ünsiyyət, davranış, rəftar bir-biri ilə bağlı anlayışlar olmaqla, fəaliyyətin əsas sahələrində – işdə, evdə, məişətdə, istirahətdə özünü təzahür etdirir. İnsanların bir-biri ilə daim təmasda olması onların özlərindən asılı olmayan obyektiv bir prosesdir. Bu qarşılıqlı ünsiyyət prosesində davranış estetikası

insan həyatının mənasını kəsb edir. Belə ki, insan ömrünün xoş keçməsində müstəsna rol oynayır və həyatında dərin izlər açır. Dünya ölkələrinin bir qisminə «davranış estetikası» ilə bağlı böyüyən nəsəl təlimatlandırılırlar. Radio, televiziya verilişləri əsasında gəncləri bu ruhda tərbiyə edirlər. Bizdə də televiziya kanallarında tez-tez moda, geyim, davranış etikas-estetikası ilə bağlı verilişlər aparılır. Bu gənclərimiz üçün son dərəcə vacib olan məsələlərdəndir. İnsanlar haqqında mülahizə və mühakimə yürüdərkən ilk növbədə onların cəmiyyətdəki davranışlarının yalnız təzahürü deyil, mahiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Daha dəqiq desək insana, onun məənəviyyatına qiymət verərkən yalnız onun xarici davranışları əsas rol oynaya bilməz. Əsil məsələ xarici davranışın nə qədər daxili əqidəyə, məənəvi keyfiyyətlərə çevrilməsindən, onun varlığına nüfuz etməsindən, xarakterə çevrilmiş daxili mədəniyyətin büruzə verilməsindən ibarət olmasıdır. Davranış estetikası təbii məzmun daşımali, daxildən gəlməli, xarakterə uyğun olmalıdır.

İş yerində, ictimai yerdə, idarəçilikdə davranış estetikası hamı üçün zəruridir. İnsanlar öz hərəkətləri, davranışları ilə başqalarına xoş təsir bağışlamağa çalışmalıdırlar. Belə halda başqaları ünsiyyət yaratmaqdan çəkinməz, əksinə ünsiyyətə can atmağa çalışlar. Araşdırmalar göstərir ki, təəssüflər olsun ki, idarəçilikdə davranışlarda ənənəvi münasibətlər hələ də özünü göstərir. İntellektual səviyyəyə malik kollektivdə xoşagəlməyən kobud etika, estetika ifadələri işlədilir. İdarə başçısı vəzifəsindən sui istifadə edərək heç bir zərurət olmadan insanları təhqir edir, «senzurasız», yöndəmsiz sözlər işlədir. Bütün bunlar sağlam psixoloji estetik iqlimə mənfə təsir göstərir. Bu da özlüyündə kollektivin müasir tələblər səviyyəsində fəaliyyətinə mane olur. Deməli, iş yerində, idarəçilikdə, kollektivdə də yüksək etik-estetik tələblərə riayət olunması dövrün zərurətidir.

Davranış estetikasından danışarkən insanların məclislərdə, ictimai yerlərdə özlərini ədəblə, nəzakətlə və mərifətlə aparmalarını da ön plana çəkməliyik. Məclis və ictimai yerlərdə, in-

sanların özlərini necə aparmaları hər kəsin təkcə şəxsi işi deyildir, o həm də ümumi-əxlaqi məna daşıyır. Mövqeyindən, vəzifəsindən, təhsilindən asılı olmayaraq ictimai yerlərdə, məclislərdə insanlar özlərini bərabər hiss etməlidir. Hələ eramızdan əvvəl V əsrdə yaşamış yunan filosofu Antifont qeyd edirdi ki, insan gerek unutmasın ki, təbiət hamısını eyni, bərabər yaratmışdır.

İctimai yerdə söhbət zamanı başqasının şəxsiyyətinə, ləyaqətinə toxunan söz işlətmək estetikadan uzaqdır. Çünki hər bir şeyin yaxşısını istəyən insan sözün də yaxşısını istəyir. Yaxşı münasibət, yaxşı rəftar bizi sevindirir, pis münasibət isə məyus edir. Nahaq yerə deməmişlər ki, güllə yarası sağalar, söz yarası sağalmaz. "İnşallah", "Gözün aydın", "Sağlıq olsun", "Yorulmayasan", "Afərin", "Halal olsun", "Yaxşı yol" və s. kimi xoş sözlər səhər mehi kimi könülləri oxşayır, ürəklərə sevinc və şadlıq gətirir. Aşıq Ələsgər demişdir:

*Can deməklə candan can əskik olmaz,
Məhəbbət artırar, mehriban eylər.
Çox can deməyin nəfi nədir dünyada
Abad könülləri pərişan eylər.*

Davranış etikasından danışarkən onun təzahür forması olan dəqiqliyi də qeyd etmək lazımdır. İctimai yığıncaqlara, dəvət olunmuş yerlərə vaxtında getmək dəqiqlikdir. Dəqiqliyi gözəl davranışın mühüm tərkib hissələrindən birinə çevirmək bu gün üçün daha gərəklidir. İlbəil, aybaay deyil, saatbasaat yeniləşən cəmiyyətimizdə vaxt sarıdan gileylənən vətəndaşlar üçün dəqiqlik vacib amillərdən biridir.

Açar sözlər: təlim, tərbiyə, estetika, əxlaq

TƏRBİYƏ İŞİNİN DÜZGÜN İDARƏ EDİLMƏSİ

Jamila Huseynova

Baku State University

bsu.pedagogy@gmail.com

İctimaiyyət təربiyə işində böyük qüvvədir. Cəmiyyətin inkişafının hazırkı mərhələsi gənc nəslin tərbiyəsində dövlət və ictimai təşkilatların sıx birliyi ictimaiyyətin tərbivəvi rolunun yüksəlməsi ilə səciyyələnilir. Uşaqların tərbiyəsinə qayğı göstərən ictimaiyyət, ictimai təşkilatlar müəyyən bir sistem təşkil edir.

Yaxşı düşünülmüş və planlı həyata keçirilən məqsəd tərbivə işinə düzgün istiqamət verir. Tərbivəçini kortəbii hərəkət etməkdən çəkindirir. Böyük pedaqoq A.S.Makarenko göstərdi ki, biz qarşıya ümumi məqsəd qoymadan insanı sadəcə tərbivə edə bilmərik. Tərbivəçi öz işində əsas məqsədi – ahəngdar şəxsiyyət tərbiyəsini həmişə rəhbər tutmalı, onu bir an belə unutmamalıdır. Məktəb insanı həyata hazırlayır. Əgər tərbivə işi həyatdan, cəmiyyət quruculuğundan ayrı düşərsə, bu vəzifəni yerinə yetirmək olmaz.

Tərbivə həyatla cəmiyyət quruculuğu ilə sıx əlaqəli şəkildə aparıldıqda insan həyatı dərk edir, sosial təcrübə qazanır, ictimai münasibətləri öyrənir, psixoloji əməli cəhətdən ictimai həyata hazırlayır. Cəmiyyətin iqtisadi, ictimai, sosial, siyasi həyatda iştirak etməklə gənc nəsilə vətəndaşlıq keyfiyyətləri, özünüdərk meyli formalaşır.

Tərbivə işində hər yaşın xüsusiyyətlərinə, həyat təcrübəsi, tələbat və maraqları düzgün nəzərə alınmalıdır; gənclik müstəqilliyinə və təşəbbüskarlığına şərait yaradılmalıdır, onlara ünsiyyətdə əmr tonu ilə yox, xahiş, məsləhət tonu üstünlük təşkil etməlidir.

İnsanlar xarakter, temperament, habelə dünyagörüşü, tələbat, maraq və qabiliyyətinə görə bir-birindən fərqlənilirlər: biri səbirli, digəri həvsələsiz, biri kollektivçi, digəri fərdiyyətçi, biri

utancaq, digəri sirtiq olur. Tərbiyə işində bu fərdi xüsusiyyətləri nəzərə almadan uğur qazanmaq olmaz. Eyni tərbiyə metodu müxtəlif adamlara müxtəlif təsir edir.

Tərbiyə işində insanın hissi aləmi də mühüm rol oynayır. Rəğbət-nifrət, sevic-kədər, xeyirxahlıq-bədxahlıq, humanizm-eqoizm, həzz-ikrah hissləri davranış və rəftarı stimullaşdırır. Uşaqlıqdan insan qəlbinə müsbət hisslər aşılarmazsa, orada boşluq yaranır və çox vaxt bu boşluğu mənfi hisslər tutur. Nəticədə insan qəlbində bədxahlıq, qəddarlıq, habelə bir çox nəfs xəstəlikləri – paxıllıq, tamahkarlıq, kin, qeybət, acgözlük yuva salır və insanı xoşagəlməz yollara çəkir.

Deməli, insan qəlbinə necib hisslərlə zənginləşdirmək, gözəl ürək tərbiyə etmək vacib vəzifələrdən biridir. Bu məqsədlə hissə təsir göstərən stimullaşdırıcı tərbiyə metodlarından istifadə edir.

Açar sözlər: tərbiyə, dünyagörüşü, qabiliyyət, maraq, ictimai, sosial, şəxsiyyət.

YENİYETMƏLƏRİN SOSİALLAŞMASINDA DEMOQRAFİK AMİLLƏRİN YARATDIĞI PROBLEMLƏR

Arzu Bagirzade
Ganja State University

Demoqrafik amillərin yaratdığı problemlər bu gün həyatın bir çox sahələrini əhatə etməkdədir. Bu, ictimai mühitdən başlayaraq fərdlərin ailə məişət, mənəvi-psixoloji aləminə qədər bütün sahələri əhatə edir. Səbəb isə dünyanın sürətlə qalloballaşması, müharibələr, miqrasiya, iqtisadi böhranlar, regional münaqişələr və müharibələr, eləcə də digər amillərdir. Bu amillərin ayrı-ayrı cəmiyyətlərə təsiri yeniyetmələrin sosiallaşmasından yan keçmir. Bu halda ailənin də, cəmiyyətin də, hər şeydən əvvəl özünü funksiyalarını icra etmək imkanları məhdudlaşır. Bu kimi obyektiv səbəblərlə bağlıdır ki, hazırda yalnız əsr-

lەر boyu cəmiyyətin mənəvi dəyərlərə kökləndiyi Azərbaycanda deyil, dünya psixologiyasında, pedaqogikasında və sosiologiyasında da gənc nəslin sosiallaşması məsələlərinə həssas yanaşılır. Aparılmış tədqiqatlar müəyyən etmişdir ki, (C.Miller, T.Parsons, K.R. Rocers, İ.S.Kon, A.Q.Xripkovavə b.) yeniyetmələrin qanunauyğun olaraq, psixoloji yaşın tələblərinə uyğun sosiallaşmasının, yaxud əksinə sosiallaşa bilməməsinin başlıca səbəbi burada uşaqlar üçün yaradılmış sosial inkişaf şəraitidir. Sosial inkişaf şəraitində insan mühitin normalarını mənimsəyərək özünüinkişafa yönəlir. Bu, həm də sosiallaşmadır. Sosiallaşma - sosial şəraitdə, ailə üzvləri və ailədənkanr insanlarla qarşılıqlı münasibətlərdə, aparıcı fəaliyyətdə baş verir. Ailədə qurulan sosial şərait isə onun tələbatlarının təmin edilməsi, fəaliyyət motivlərinin yaranması, özünü və dünyanı dərk etmək üçün imkan yaradır. Bu kimi reallıqları əsas götürərək H.Ə.Əlizadə müasir dövrdə sosial pedaqogikanın aktual problemləri sırasında ailənin demoqrafik problemlərinin, burda qurulan sosial inkişaf şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün pedaqoji-psixoloji təsir yollarının müəyyənləşdirilməsini mühüm məsələ kimi qarşıya qoyur.

E.Q.Eyedemill, V.Yustiskis davranış və şəxsiyyət pozuntuları olan yeniyetmələrin ailələrindəki tərbiyə tiplərini müəyyən etmişlər: yumşaq hiperproyeksiya, dominant hiperproyeksiya, yüksək əxlaqi məsuliyyət, yeniyetmələrlə qəddar davranış. Bu səbəbdən sosiallaşmaya mənfi təsir göstərməməsi üçün ailədəki mühitə bir sıra tələblər verilir: sosial şəraitin (sosial əlaqə və münasibətlərin, məişət şəraitinin, tələblərin) psixoloji yaşın dəyişmələrinə uyğunlaşdırılması; sosial inkişaf şəraitində sosial adaptasiya üçün əlverişli şərtlərin olması; tərbiyədə, tələblərdə, vahidlik, sistemlilik, müasirlik; yeniyetmənin fəallığı üçün əlverişli mühitin olması və s.

Ailədə yeniyetmələrin üzləşdiyi demoqrafik amillər sırasında münaqişələr mühüm yer tutur. Ailədə münaqişələrin baş verməsi səbəbləri çoxdur. Onlardan başlıcası ailədəki psixoloji iqlimin pozulmasıdır. Psixoloji iqlimin quruluşu ailədəki nəsillə-

rarası münsibətlərin xarakterindən, övladların cins-yaş xüsusiyyətlərindən, sayından, cinslərin kəmiyyət nisbətindən, ətrafdakı insanlarla münasibətlərindən, demoqrafik amillərdən asılı olur. Son illərdə ailədəki zorakılıqlar da yeniyetmələr üçün demoqrafik amil sayılır. Zorakılığın motivində tez-tez işlədilən cəhdətmə anlayışı öz qabiliyyətlərindən istifadə etməklə sosial mühitdə baş verənləri idarə etmək və öz qərarlarını tətbiq etməkdir. Bütün bunlar bir qayda olaraq başqa insanların həyatına təsir göstərir. Ümumiyyətlə, başqa insanlara təsir etmək yolu ilə özünü güclü hiss etmək tələbatının ödənilməsi özü -zorakılıqdır.

Elə problemlər də vardır ki, onlar, ümumiyyətlə, uşağın ailədəki tərbiyə mühitini köklü şəkildə dəyişdirir. Ailələrdə yeniyetmələrin sosiallaşmasını çətinləşdirən belə amillərdən biri də onun natamamlığıdır. Tərbiyə mühitinin özündə harmoniya pozulur, çatışmazlıqlar əmələ gəlir -yeniyetmə valideynlərindən birini itirir. Bu hadisə onun tərbiyəsinə, təhsilinə, bir sözlə, ətraf mühitin təsirlərinə münasibətini köklü şəkildə dəyişdirir, hətta, bir sıra psixoloji-fizioloji problemlər yaradır, çünki psixi pozuntular həm sosial, həm də bioloji komponentlərlə əlaqəyə girərək bütövlükdə tələbatları, meylləri, maraqları, davranışı dəyişə bilər. Nəticədə yeniyetmə özünü nəinki məktəbdə, ailədə də tənha hiss edir. Özünə qapılıraq dərini heç kimlə bölüşmək istəmir.

Göründüyü kimi, ailə yeniyetmələrin sosiallaşmasının əsas amilindən biri olsa da, son zamanlar ailədə baş verən əsaslı dəyişikliklər nəticəsində ailənin tərbiyəvi rolu aşağı düşməkdədir. Ənənəvi ailədən müasir valideynlərin bərabərhüquqluluğuna əsaslanan ailəyə keçid, eləcə də demoqrafik amillərin neqativ təsirlərinin (işsizlik, sosial inkişaf şəraitinin aşağı olması və s.), artması atanın nüfuzunun azalmasına, valideynlərin tərbiyəvi təsir birliyinin itirilməsinə gətirir. Belə tərbiyə prosesini tam şüurlu hesab etmək olar, ona görə ki, müntəzəm olaraq öz hərəkətlərinə nəzarət, insanlarla münasibətə nəzarət, ailə həyatının

təşkilinə diqqət əsasında, uşaqları ən sərfəli şəraitdə tərbiyə etməyə, bu yolla onların harmonik və hərtərəfli inkişafına imkan yaratmaq mümkündür.

Açar sözlər: demoqrafiya, ailə, sosiallaşma, yeniyetmə, tərbiyə

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ YENİYETMƏLƏRİN AZƏRBAYCANÇILIQ RUHUNDA TƏRBIYƏ OLUNMASI

Adalet Jamalova
Baku State University
adaletjamalova@gmail.com

Qloballaşmanın yarada biləcəyi bütün müsbət və mənfi təzahürlərin təsirlərinə qarşı yeniyetmələrin düzgün münasibət göstərmələri ilk növbədə onların azərbaycançılıq ruhunda şüurlu tərbiyə olunmasından asılıdır.

Bu yaş dövründə fizioloji dəyişikliklərin və cinsi yetişmənin başlanması, mənlilik şüurunun formalaşması, yeni dünyagörüşün yaranması, əqli intellektual inkişafın müəyyən həddə çatması yetkinliyə qədəm qoyması bir çox ziddiyyətli məqamların ortaya çıxarır. Bu dövrün yeniyetməlik adlandırılması təsadüfi deyildir. Bir çox yetkinliklər, dəyişmələr, üzündən uşağın təlim və tərbiyəsində, rəftar və davranışında müxtəlif tipli çətinliklər, inadkarlıq, tənbellik, kobudluq, qabalıq kimi xoşagəlməz keyfiyyətlər müşahidə olunur. Məktəb təcrübəsi göstərir ki, şagirdi bu yaşda cəzalandırmaq gözlənilən nəticəni vermir, valideyn övladı ilə ümumi dil tapmaqda çətinliklərlə üzləşir. Bir çox hallarda yeniyetmə valideynlərdən uzaqlaşır, öz qapalı şəxsi həyatını yaşamağa başlayır. Mütəxəssislər qeyd olunanlara əsaslanaraq bu yaş dövrünün ən tərəddüdlü, əböhranlı və müvazinətsiz kimi səciyyələndirirlər.

Yeniyetməlik dövründə bioloji amilin cinsi yetişkənliyin üstün rolu haqqında nəzəriyyələrin yaranması XX əsrin iyirminci

illərinə təsadüf edir.

K. Levin göstərir ki, cəmiyyətə nüfuz edən yeniyetmədə uşaqlıq dövrünə məxsus olmayan müəyyən üstünlüklər əmələ gəlir. Məhz bu üstünlük uşaqlara yaşlılıq arasında sədd çəkdiyindən onun inkişafında ziddiyyət və böhran baş vermiş olur.

Antropoloqlar, yeniyetməlik yaşını uşağın cəmiyyətdə müəyyən mövqe tutmağa doğru getdiyi yol, yəni cəmiyyətə daxil olma dövrü hesab edirlər.

Bu istiqamətdə apardığım sistemli işlərin nəticəsi olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, yeniyetmə dövrünün böhranları ictimai həyatın ona verdiyi konkret sosioloji tələbatı ödəyərkən, yəni inkişaf edərkən böyüklər aləmində mövqe tutmaq istədiyi zaman qazanılan xüsusiyyətlərlə, müvəffəqiyyətliyə artan istəkləri ilə müstəqilliyi həyata keçirmək imkanları arasında baş verir.

Azərbaycançılıq ölkəmizin dünya birliyinə integrasiyasının ideya əsasını təşkil edir. Bu ideyanın tələbinə uyğun olaraq bir yeniyetmə özünü dünyaya intellektual kapital baxımından tanıtmalı, onu mütərəqqi dünya dəyərlərini özündə birləşdirən ideologiya kimi təbliğ etməyi bacarmalıdır. Dövlətçilik, milli - mənəvi dəyərlər və ümumbəşəri dəyərlər Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının özəyini və əsasını təşkil edən azərbaycançılığın tərkib hissələridir. Azərbaycanda dövlətçiliyi inkişaf etdirmək üçün yeniyetmələrdə (məktəblilərdə) azərbaycançılıq hisslərinin aşılınması qloballaşmanın yaratdığı zərurətdən irəli gəlir.

Bu barədə ölkə başçısı prezident İlham Əliyev demişdir: "Bütün inkişaf etmiş ölkələr kimi, indi Azərbaycan da öz fəaliyyətini bazar iqtisadiyyatı prinsipi əsasında qurur.

Əlbəttə, dünya praktikası artıq sübut edib ki, bu, ən mütərəqqi yanaşmadır. Ancaq bəzi hallarda əgər mənəviyyat itirsə, ənənəvi dəyərlər bazar iqtisadiyyatı içərisində əridilirsə, bu, cəmiyyətin normal yaşamasına böyük təhlükə yarada bilər. Biz çalışmalıyıq ki, ölkəmizin uğurlu iqtisadi inkişafını şərtləndirən bütün amillərlə yanaşı, mütləq və mütləq mənəvi dəyərlər itməsin. Bizim ənənələrimiz, tarixi nailiyyətlərimiz saxlanılsın, qo-

runsun. Əlbəttə, ölkənin gücü, zənginliyi onun iqtisadi qüdrətindədir. Ancaq eyni zamanda, onun mənəvi gücündədir”.

Konseptual səciyyə daşıyan bu fikirdən bir daha aydın olur ki, qloballaşma şəraitdə informasiya cəmiyyətində yeniyetmələrin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə olunmasında mənəvi gücün təsir imkanları həmişə dinamik məzmun kəsb etməlidir.

Mövzu ilə bağlı aparılan təhlillərdən aydın olur ki, aparılan tədqiqatlarda azərbaycançılığın “mənəvi güc” anlayışı kimi təzahür vasitələri, imkanları, yolları, təsirləri sistem şəklində pedaqoji prosesdə öz həlli ilə bağlı ifadələrin mahiyyətləri öz əksini genişliyi ilə tapmamışdır.

Azərbaycan dövlətinin təməl prinsipləri (dövlətçilik, qanunçuluq, varislik, vətəndaş həmrəyliyi, sosial ədalət, azərbaycançılıq) əsasında yeniyetmələrin yetişdirilməsi pedaqoji prosesində ahəngdar tərbiyənin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Qloballaşma şəraitdə yeniyetmələrin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə olunması onların Azərbaycan dili, milli mədəniyyət, milli - mənəvi dəyərlər, dini dəyərlər tolerantlıq və multikulturalizm, bənzər mədəniyyətdən bəhrələnmək və onu daim zənginləşdirmək üzrə formalaşdırmaq, dövlətin iqtisadi gücün mənəvi güclə qarşılıqlı inkişafına təminat vermiş olur.

Açar sözlər: qloballaşma, yeniyetmə, təhsil, tərbiyə, azərbaycançılıq

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İNKİŞAFINDA ƏTRAF ALƏMLƏ TANIŞLIĞIN ROLU

Nasib İsmayilov

Azerbaijan State Pedagogical University

nesib.ismayilov.90@inbox.ru

Elmi pedaqogika və psixologiyadakı yaş bölgüləri bizdən uşaqlarla yaşlarına uyğun şəkildə iş aparmağı tələb edir. Məktəbəqədər yaş qurplarında özü üç yerə bölünür və hər bir yaş qu-

rupunda aparılan işin öz xusiyyətləri vardır. Uşaqlarla ətraf aləmlə tanışlıq işinin aparılması da yaş quruplarına görə fərqlənir. Məsələn 0-2 yaş asında onlar ətrafı müşahidə edir və daha çox sensor toxunmayla, dadmayla ətrafı dərk etməyə çalışırlar. Bu zaman onlara bu işdə kömək etmək məqsədi ilə onlara müxtəlif qurluşlu və müxtəlif materiallardan hazırlanan fiqurlar verilir. Digər yaşlarda isə onların ətrafla və insanlarla olan münasibətləri artıq mürəkkəbləşir və ətrafda onu əhatə edən hər şey onun istər əqli istərsə də digər sahələrdə inkişafına təsir edir.

Uşaqları əhatə edən ətraf aləm dedikdə həm təbiyyət, həm insane cəmiyyəti, həm də məhz onları əhatə edən social mühit nəzərdə tutulur.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar ətraf aləmlə aralarında bir münasibət qurmağa çalışırlar və bu münasibətlər onların inkişafının bütün istiqamətlərindən – intellektual, sosial, fiziki, davranış və əxlaqi yönümdən təsir edir. Uşağın ilk illərindəki qurduğu insani münasibətləri – onun özünəinam, sağlam düşüncə tərzi, öyrənmə motivasiyası, gələcəkdə məktəbdə və həyatda istifadə edəcək bacarıqlar və daha geniş həcimdə inkişafın təməlini yaradır. Onlara mənfi və müsbət olan şeyləri öyrətməklə, onlara dostluq və yaxın münasibət qurmaqla bu istiqamətdə onların inkişafına yardımçı ola bilərik. Bir sözlə ifadə etsək ətraf aləmlə qurulan ilkin münasibətlər gələcəkdə sağlam insan olmanın və bu insanları formalaşdırma bilmək üçün əsasdır. Valideyinlər, qohumlar, nənə və babalar, qonşular, məktəbəqədər müəssisənin müəllimləri ilə olan münasibətlər də uşaqların insanlarla şəxsi, qarşılıqlı və digərləri ilə duyğusal münasibətləri qurmaqda onlara böyük kömək edir.

Münasibətlər uşaqlara kim olduqlarını, gələcəkdə kim ola biləcəklərini, digər insanlar üçün niyə və nə üçün önəmli olduqlarını öyrənməkdə onlara yardımçı olur. Azyaşlı uşaqlar məktəbəqədər müəssisələrdə və ya ətraflarında olan uşaqlarla bir-birlərindən də çox şeylər öyrənirlər. bu öyrənmə onlar arasında əsasən oyun vasitəsiylə həyata keçir.

Oyunlar zamanı onlar ətrafdakı həm yaşıdları ilə birgə fəaliyyətdə olurlar və oyun onların həyatında əsas yeri götürür. Oyunlar zamanı uşaq həm əqli, idraki, fiziki və digər cəhətlərdən də inkişafı edir. İlk olaraq onların fiziki inkişafına əsaslanan oyunlar daha çox təşkil edilsədə getdikcə idraki, əqli, əxlaqi, etik və estetik inkişafına yardım edə biləcək olan daha mürəkkəb oyunlar təşkil olunur və onları diqqətini çəkir. Bölüşməyi, qarşılıqlı münasibətlərdə olmağı (növbə və sırayla bir nəsnəni almağı və ya verməyi), başqalarının ehtiyaclarını, arzu-larını diqqətə almağı və öz istəklərini yönləndirməyi öyrənirlər. Amma səadəcə başqa uşaqların yanında olmaq kifayət etmir onlarla dostluq münasibətlərinin inkişafı əsas şərtlərdəndir. Baxmayaraq ki, uşaqlar böyüklərlə sosial münasibət qurmaq-da müəyyən çətinliklər yaşaya bilirlər amma yaşıdları ilə isə bu daha rahatdır və onlar böyüklərlə olduqları vaxtdan daha çox yaşıdları ilə keçirdikləri vaxt zamanı öyrənirlər.

Uşaqların böyümə mühiti onların sosial, fiziki, idrakı inkişafı üçün böyük önəm daşıyır və bu zaman əhatədə olanlar uşaqların inkişafında fərqli izlər buraxır.

Bütün bu yuxarıdakıları nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, insanın gələcəkdə kim olacağı, cəmiyyətdə hansı yeri tuta biləcəyi onu uşaq ikən əhatə edən mühitdən çox asılıdır və bunların üzərindən gedərək onların ətraf mühitinin öyrənilməsi, nəzarətdə saxlanılması eyni zamanda inkişaflarına kömək etmək məqsədiylə daha yaxşı mühitin yaradılması vacibdir.

Açar sözlər: Elmi pedaqogika, yaş bölgüləri, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar, Oyunlar

MƏDƏNİ DAVRANIŞ ƏXLAQ TƏRBİYYƏSİNİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ

Narmin Aliyeva

Baku State University
alievanarmin@gmail.com

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mənəvi inkişafının yeni mərhələsində məktəbin sosial rolunun artması böyüyən nəsildə aparılan tərbiyəvi iş sisteminə tələblərin artırılmasını zəruri edir. Belə bir dövrdə cəmiyyət üzvlərində yüksək əxlaqi keyfiyyətlərin, mənəvi zənginliklərin, fiziki sağlamlığın olması çox vacib şərtlərdən biridir. Belə zəruri keyfiyyətlərin cəmiyyətimizin gələcəyi olan böyüyən nəsle aşılması aparılan düzgün tərbiyə işindən çox asılıdır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev gənclərə böyük ümidlə baxırdı və qeyd edirdi ki, Azərbaycan respublikası əmin əllərdədir “ Mən əminəm ki, Azərbaycanın gələcəyi etibarlı əllərdədir çünki, bizim bu günkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli gənclərdir, vətənpərvər gənclərdir, xalqını, millətini sevən gənclərdir. Mən əminəm ki, müstəqil Azərbaycanın gələcəyini qoruyub saxlaya bilən gənc nəsillər yetişir”. Ulu öndərin bu kəlamları böyüyən nəsildə: ilk növbədə davranış mədəniyyətinin formalaşdırılmasını zəruri etmişdir.

Xoş rəftar və davranış gözəlliyi ömür xəzinəsini zənginləşdirən qiymətli dəyərlərdir. İnsanlar haqqında fikir yürüdərkən ilk növbədə onların başqaları ilə rəftar və davranışına əsaslanırıq. Lakin bilməliyik ki, təkcə davranış insanın təzəhhür forması deyil, burada onların mahiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Daha dürüstü insana onun əxlaqına qiymət verərkən yalnız davranışın nə qədər daxili əqidəyə, mənəvi keyfiyyətlərə çevrilməsində, möhkəm qərarlaşıb xarakterə çevrilmiş daxili mədəniyyətin büruzə verilməsində təzahür etməlidir. Davranış mədəniyyəti təbii xarakter daşmalı insanın daxilindən gəlməlidir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, mədəni davranış yalnız daxi-

lən fəzilətlərlə bağlı olduqda o zaman mədəniyyət, tərbiyə özünü təzahür etdirir.

Mədəni davranış özünü bir neçə istiqamətdə göstərə bilir;

- böyüklərə qayğı və hörmətdə
- Məclisdə özünü apara bilmək qabiliyyətində
- Yaşlılara və uşaqlara münasibətdə
- ədəbli danışığda
- süfrə açmaq bacarığında
- insanları dinləyə bilməkdə
- gülüşün yerini bilməkdə
- yemək mədəniyyətində
- susmağı bacara bilməkdə
- ləyaqətli danışığda
- geyim və səliqəlilikdə
- dəqiqlikdə və dürüstlükdə
- sadəlikdə və təvazökarlıqda vəs.

Bu qeyd olunanlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, başqaları ilə xoş rəftar edən hörmət göstərən, onlara etiram bəsləyən, qayğı və diqqət gəstərən şəxslər mədəni davranışa malik insan kimi xarakterizə edilə bilər. Sədi Şirazi deyirdi:

Ədəb sayılsa da məclisdə susmaq,

Məsləhət zamanı danışmaq gərək.

İki şey ağla nöqsan sayılır.

Yersiz susmaq ilə, yersiz söz demək.

Danılmaz həqiqətdir ki, hərtərəfli, qarşılıqlı ünsiyyət dost və tanışların çoxluğu həyatımızı zənginləşdirir onda zəruri rəngarənglik yaradıb cansıxıcılığı qovur, insanlarla səmimi ünsiyyət, yaşlılara qayğı və diqqət mədəni davranışın təzahür formasından biridir. Davranış gözəlliyinin təzahür formaları sırasında dəqiq, sadə olmaq xüsusi yer tutur. Dəqiqlik daxili yığcamlıq əlamətidir. Dəqiqlik vaxtdan qənaətlə istifadə etmək bacarığını formalaşdırır. İnsan vaxtının hər saatını, hər dəqiqəsini düzgün ölçməli və ondan səmərəli istifadə edə bilməlidir. İnsan öz xa-

rakteri üzərində işləyərkən dəqiqliyi vərdişə çevirməyə diqqət yetirməlidir. Bu insan ömrünü zənginləşdirmək imkanı verən vacib vasitələrdən biridir. Müasir dövrdə dəqiqlik nəinki sadəcə mədəniyyət əlamətidir, eyni zamanda həyatımız üçün zərurət hesab edilən davranış gözəlliyidir. Mədəni davranışın bir forması sayılan səliqəli və qaydalı geyim də insani xarakterizə edən əsas əlamətlərdəndir. Geyim həm də insan zövqünün incəliyini təzahür etdirir. Təmiz səliqəli, ləyaqətli geyim, insana ucalıq gətirir. Mədəni davranış elə geniş nəhayətsiz və mürəkkəb sahədir ki, burada onun bütün ədəbi və mərifəti, qüruru, ləyaqəti cəmləşir. Ömür boyu rast gəldiyimiz saysız-hesabsız şəraitlər üçün insana hazır şəkildə heç bir qayda və düsturları öyrətmək mümkün olmur. Burada əsil məqsəd məhz insanın daxilən mənəvi cəhətdən mədəni davranışa hazırlamaq deməkdir. Ona nail olmaq lazımdır ki, insan hər vəziyyətdən çıxış yolu tapsın və əxlaqca kamilləşə bilsin.

Açar sözlər: tərbiyə, mədəniyyət, davranış, zərurət, gözəllik, əxlaq

AZƏRBAYCANÇILIQ – MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRDƏN BİRİ KİMİ

Jala Abbaszadə

Nakhchivan State University

jaleabbasade@gmail.com

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu Heydər Əliyevin ideya-siyasi fəaliyyətinin amalını, məramını azərbaycançılıq məfkurəsi təşkil edir. O hər addımında, hər əməlinə Azərbaycanı düşünür, nədən danışır danışsın, ona müstəqil Azərbaycanın mirası kimi yanaşırdı. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında ulu öndər öz qayəsini belə ifadə etmişdir: “Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra azərbaycançılıq aparıcı ideya kimi həm Azərbaycanda, həm də bütün dünyada yaşa-

yan azərbaycanlılar üçün əsas ideya olubdur. Biz həmişə bu ideya ətrafında birləşməliyik. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”.

Azərbaycançılıq fəlsəfəsi ulu öndərin siyasi fəaliyyətini, milli dövlətçilik ideologiyasını, dil, ədəbiyyat, tarixi keçmiş, milli-mənəvi dəyərlər isə onun mənbələrini təşkil edir. Xüsusilə mənəviyyat, mənəvi tərbiyə, mənəvi paklıq, mənəvi yüksəliş məsələləri onun ideya-nəzəri irsində dönə-dönə vurğulanmışdır. Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrlərində bu istiqamətdə məqsədyönlü iş aparmışdır. Hakimiyyətinin ikinci mərhələsində onun çıxışlarının, məruzə və nitqlərinin leytmotivini mənəviyyat problematikası təşkil edir.

Ölkəni acınacaqlı vəziyyətdə görən rəhbər taleyüklü məsələlərin həllində üstünlüyü milli-mənəvi birliyə, milli həmrəyliyə, cəmiyyətin siyasi quruluşunun sabitliyinə verirdi.

Gənclərin mənəvi tərbiyəsinin düzgün təşkil olunması və bu istiqamətdə işin gücləndirilməsi, cəmiyyətdə baş verən neqativ halların aradan qaldırılması yolları ilə bağlı Heydər Əliyevin söylədiyi qiymətli fikirlər xalqın, millətin, cəmiyyətin birliyində aparıcı yer tutur. Mənəvi birlik və mənəviyyat məsələsinə tarixi prizmadan yanaşan ulu öndər tarixi şəxsiyyətlərin, elm və mədəniyyət xadimlərinin fikirlərindən, ideyalarından istifadə etmiş, onlara söykənmiş, istifadə üsullarını göstərmişdir. O, dövlət başçısı və siyasi xadim kimi mənəvi birlik problemini ümumi şəkildə qoyurdu. Milli adət-ənənələri xüsusi qiymətləndirən ümummilli liderin fikrincə, milli adət-ənənələr insanları tərbiyələndirmək, mənəvi cəhətdən zənginləşdirməklə yanaşı, milli birliyə xidmət edir.

Heydər Əliyevin ideya-nəzəri irsində milli-mənəvi birlik siyasi, fəlsəfi, sosioloji aspektdən diqqəti cəlb edir. Milli şüur,

milli özünüdərkətmə, milli ləyaqət və qürur, tarixi birlik vəhdətdə götürülür. Bütün bunların hamısına ulu öndər azərbaycançılıq məfkurəsi prizmasından yanaşırdı. O bilirdi ki, milli-mənəvi birlik Azərbaycan xalqının sabaha, gələcəyə uğurla addımlamağını, xalqın vahidliyini, millətin, cəmiyyətin dəyərlər sistemini formalaşdıran əsas amildir.

Heydər Əliyevin milli-mənəvi birliyə dair nəzəri irsindən bəhrələnmək hər birimiz üçün mənəvi tələbata çevrilsə, azərbaycançılıq ideologiyası və mənəviyyat daha da formalaşıb möhkəmlənər.

Heydər Əliyev ideyalarında Azərbaycançılıq – milli-mənəvi dəyərlərin öyrənilməsi üçün onun irs qoyduğu problemləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Azərbaycançılıq və vətənpərvərlik anlayışları milli-mənəvi dəyərlərdən biri kimi
2. Azərbaycan dilinə qayğılı münasibət və onun saflığının qorunması
3. Tarixi şəxsiyyətlərin yaddaşlarda yaşanılmasına diqqətin yetirilməsi
4. Azərbaycan xalqı üçün görülən işlərin əvəzolunmazlığı
5. Dövlətçilik atributlarına hörmət və məhəbbət
6. Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub saxlanılması
7. Azərbaycanın bütövlüyünün və bölünməzliyinin mümkünsüzlüyünün dərk olunması və s.

Qeyd olunanların böyüyən nəsillərə çatdırılması Heydər Əliyev irsinin öyrənilməsini zəruri edir.

Açar sözlər: müstəqillik, Azərbaycançılıq, milli-mənəvi dəyərlər, məktəbli

UŞAĞIN SOSIAL TƏRBİYƏSİNDƏ AİLƏNİN ROLU

Narmina Mirzaliyeva

Baku State University

nerminemirzeliyeva@gmail.com

Tərbiyə haqqında kitablar daim valideynlərə xatırladır ki, əgər onlar uşağın sağlamlığı qayğısına qalırlarsa və onun fiziki inkişafından ötrü canla-başla çalışırlarsa, uşaq ətraf mühitin zərərli təsirindən qorunacaqdır. Bunu intellektual qabiliyyətlərin inkişafı və mənəviyyat haqqında da demək olar. Mənəvi inkişafdan qalmış insan, rahatlıq və zənginlik içində böyüsə də, fiziki cəhətdən sağlam, elm və sənət sahəsində möhkəm olsa da, harmonik şəxsiyyətə məxsus kamilliklər onda başlanğıc halından qabağa getməyəcək və o, bizim insan dünyasına, bəşəriyyətin buna görə ona minnətdar olduğu yaxşı heç bir şey verməyəcək.

Azərbaycanlı psixologiyasında ailə faktoru digər xalqlarla müqayisədə daha dərin və uzunömürlüdür. Milli dəyərlərimizin fundamentini ailə dəyərləri təşkil edir. Aydındır ki, hər bir azərbaycanlının xüsusi önəm verdiyi həyat həqiqətlərindən biri də ailədir. Azərbaycanlı psixologiyasında ailə faktoru digər xalqlarla müqayisədə daha dərin və uzunömürlüdür. Yəni ailə üzvləri böyüdükcə, digər millətlərdən fərqli olaraq, fərdlər ailədən uzaqlaşmır, əksinə, daim əlaqələrini genişləndirir. Həmçinin ailədə hər bir fərdin öz yeri və üzərinə düşən öhdəlikləri vardır. Ailə tərbiyəsinin uşağın psixoloji inkişafına təsirini göstərməklə bu sahədə mütəxəssis kimi dünyada ad çıxarmış Raul Bertin müşahidələrinin nəticələrini nümunə gətirmək olar. O, ata və ya ananın ölümü, valideynlərin boşanması və ailənin dağılması, atanın tez-tez harasa (səyahət, xidməti ezamiyyət və s.) müvəqqəti getməsi, ananın uzun müddət olmaması və uşağın yad adamların yanında qalması, valideynlərin uşağın mənəvi tərbiyəsinə kifayət qədər diqqət yetirməməsi, həmçinin uşaqla-

ra pis nümunə kimi valideynlərin mənfi davranışı – yadlaşma, mübahisə, qəzəb, söyüş və s, ailədə alkoqollu içkilərə aludəçilik, ata və ya ananın siqaret çəkməsi, ata və ya ananın və ya hər ikisinin səviyyəsi aşağı olan dostları və s göstərilən səbəbləri uşağın əqli inkişafına və onun gələcəyinə mənfi təsir göstərdiyini, onu diqqət, qayğı və tərbiyə payından məhrum etdiyini düşünürdü. Evdə hətta kitabların sayı, onların mövzusu, ananın təhsil səviyyəsi, valideynlərin bir-biri ilə danışq təzi və s. uşaqların psixoloji inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Ata ilk növbədə, ailədaxili qanunları tənzimləyən və ailəni həyatın müxtəlif çətinliklərindən qorumaqla idarə edə bilən şəxsdir. O, öz ədaləti və iradəsi ilə ailədə böyüməkdə olan övladları, xüsusilə oğul üçün nümunəvi olan və onun gələcək həyatında meyar rolunu oynaya bilən Azərbaycan kişisi, ana isə namuslu qadın, ləyaqətli həyat yoldaşı, qayğıkeş, mərhəmətli ana, xanım-xatın, ailəcanlı, ismətli, yeri gələndə mərd və döyüşkən olmağı bacaran Azərbaycan xanıdır. Ailənin digər üzvləri olan övladlar isə ata-ananın sözündən çıxmaq, onların haqqını ömrün vəfası bitənə qədər uca tutmaq, ailə dəyərlərinə qarşı gəlməmək, nəticə etibarilə valideynlərinin fəxrinə çevrilməklə əsl azərbaycanlı ailəsini təşkil edirlər ki, bu nüanslar Azərbaycan xalqının milli dəyərlərində geniş şəkildə və ümumxalq formatında yaşamaqdadır. Böyüyə hörmət, böyüklük göstərmək və onu qorumaq kimi ailədə təlqin və tələb olunan yüksək keyfiyyətlərin Azərbaycan xalqında özünəməxsus şəkildə ifadə olunması milli dəyərlərimizin əsas prinsiplərindəndir. Bütün bu deyilənləri nəzərə alaraq demək olar ki uşaqların sosial tərbiyəsi şəxsiyyət kimi formalaşması məhz ailədən başlayır. Gənclərin üzərinə düşən vəzifə – ailə dəyərlərinin qorunması üçün maraqlara və dəyərsiz hislərə deyil, ənənələrə əsaslanmalıdır. Gənclər modernləşən dünyamızda yaşadıkları həyat təzi ilə ailə institutunun təməllərinin möhkəmliyinin qorunmasına töhfə verməli, özlərinin timsalında ailə modelimizin nüfuzunun artmasına nail olmağa çalışmalıdırlar. Bu zaman nə-

inki sosial şəbəkələrin, eləcə də hər bir inkişaf prosesinin fundamentində ailə dəyərlərimizi möhkəmləndirərək bunun fonunda ailələrimizin bütövlüyünü qoruya, ailə institutumuzu yaşada bilərik. Bununlada uşaqları düzgün ailə dəyərləri fonunda sosial tərbiyə edib düzgün vətəndaş kimi yetişdirə bilərik.

Açar sözlər: Ailə, Tərbiyə, milli dəyər, sosial tərbiyə, inkişaf, formalaşma.

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ BƏDİİ MƏTNLƏR VASİTƏSİLƏ ŞAĞIRDLƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR RUHUNDA TƏRBİYƏSİNDƏN

Nushaba Safarova

Baku State University

kanan-2008@mail.ru

Bədii ədəbiyyat şagirdlərin mənəvi simasının, xüsusən, onlarda saf əqidənin, xeyirxah, nəcib humanist, obyektiv, doğrucul, ədalətli, Vətəninə sevməsi, lazım gələndə onun müdafiəsinə qalxması, özündən böyüklərə, valideynlərə hörmət bəsləmək, onlara qayğı göstərmək və s. kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına güclü təsir göstərir. «Azərbaycan dili» təlimində tədris olunan bədii mətnlər vasitəsilə şagirdlərdə onlarla nəcib sifətlər, müsbət və mənəvi keyfiyyətlər daha da inkişaf etdirilir, yaxşı və pis, ədalətli və ədalətsiz hərəkətlərə qarşı düzgün münasibət aşılanır. Azərbaycan dilinin tədrisi zamanı kiçikyaşlı məktəblilərdə xeyirxahlıq, mehribanlıq, qayğıkeşlik, humanizm, səmimilik, vətənpərvərlik, sadəlik və təvazökarlıq, cəsur- luq, qorxmazlıq, cəsarət, mübarizlik, ədalətlik, şərəf, ləyaqət, vicdan, dostluq-yoldaşlıq, insaf, mərdlik və qəhrəmanlıq keyfiyyətlərinə daha möhkəm yiyələnən kiçikyaşlı məktəblilər orta məktəb yaşına yetişərkən artıq müqayisə aparmaq, tutuşdurmaq, ümumiləşdirmək, nəticə çıxarmaq, nəyin pis, nəyin yaxşı, obyektiv və qeyri-obyektiv hərəkətlərin səbəbini və nəticəsini

başə düşmək, öz fəaliyyətlərini daha sərbəst və mənalı şəkildə idarə etmək bacarıqlarına sahib olurlar. Uşaqların davranışında özünü biruzə verən dəyişiklik onlarla tərbiyə işlərinin aparılmasını çətinləşdirir, uşaqlara öz sevinclərini, xoşbəxtlik anlarını, eləcə də uğursuzluqlarını çox coşğun keçirirlər. Belə hallarda sinif müəllimi hədsiz emosionallığı aradan qaldırmağı, uşaqları sakitləşdirməli, arxayın, rahat vəziyyətin yaradılmasını təmin etməlidir. Təbii ki, kiçikyaşlı məktəblilər müəllimlərinə inanır, onun sözlərinə, hərəkətlərinə, davranış və rəftarına, qiymətləndirmələrinə böyük əhəmiyyət verirlər. Onlar müəllimə daim göz qoyurlar. Bu müşahidələr hamısı bir yerə toplanır, uşaqda müşahidələrlə birlikdə ədalət, insanpərvərlik, insanlar arasında münasibətlər haqqında təsəvvür yaranır, müəllimlər və uşaqlar arasında hansı mənəvi münasibətlərin xarakteri şagirdlərin mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə olunmaları işini asanlaşdırır.

Təlim və tərbiyə işinin sıx əlaqəsinin təmin olunması sayəsində kiçikyaşlı məktəblilərdə dünyagörüşü və həyata baxış formalaşır. İbtidai siniflərdə öyrənilən fənlərlə yanaşı, Azərbaycan dili dərslərlərində verilmiş bədii mətnlərin köməyi ilə şagirdlərdə nəcib sifətlər, müsbət mənəvi keyfiyyətlər daha da inkişaf etdirilir. Bədii mətnlərdən səmərəli istifadə etməklə kiçikyaşlı uşaqlara milli-mənəvi dəyərləri aşılamaq, onların mənəvi tərbiyəsini təşkil etmək məqsədilə ibtidai sinif şagirdlərinin təlim prosesində, təlimdənəknar tədbirlər zamanı fəaliyyətlərdə şagirdlərin davranışı müşahidə olunmuş, sorğular aparılmışdır.

Proqram və dərslərləri araşdırarkən müsahibimlə bağlı çoxlu sayda suallara cavab tapmağı qarşımıza məqsəd qoymuşuq. «Azərbaycan dili» təlimində bədii mətnlər hansı səviyyədə öz əksini tapmışdır? Həmin mətnlər kiçikyaşlı məktəblilərin mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsində həyata keçirilməsinə şərait yaradırmı? Yaradırsa hansı səviyyədə? Bədii mətnlər daha çox mənəvi tərbiyənin hansı tərkib hissəsinə aiddir, hansı mənəvi keyfiyyətlərin aşılmasına xidmət göstərir?

Həmin suallar üzrə I-IV siniflərin «Azərbaycan dili» fənni

üzrə dərsləklərin imkanını öyrənilmiş, aydınlıq üçün xüsusi cədvəldə bu imkanları əks etdirmiş və təhlilini aparmış (Bax, 1 sayılı cədvəl).

İlkin olaraq belə qənaətə gəlmişik ki, I-IV siniflərin «Azərbaycan dili» dərsləklərində bu və ya digər əlamətdar günlər, xalqımızın çətinliklərini, dərini (20 Yanvar və Xocalı hadisələri ilə bağlı), ailə və məişət məsələlərini, yoldaşlıq və dostluq, ana təbiətə, ana Vətənə məhəbbəti, vətənpərvərliyi və s. bədii mətnlərdə əks etdirmək bir tərəfdən onların mənəvi cəhətdən saflaşmalarına, milli-mənəvi dəyərlər əsasında milli və bəşəri keyfiyyətlərini inkişaf etdirməyə kömək göstərir.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, ibtidai sinif, şagird, bədii mətn, milli-mənəvi dəyər.

SİNİFDƏNXARİC TƏDBİRLƏR VASİTƏSİLƏ ŞAĞİRD LƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏR ƏSASINDA TƏRBİYƏSİ İMKANLARINDAN

Gulsum Sharifova

Baku State University

gulya_aze@mail.ru

Müasir şəraitdə sinifdənxaric tərbiyə işləri hansı xüsusiyyətlərə malikdir. Əvvəla, sinifdənxaric iş məktəblə həyat arasında bağlayıcı həlqdər. Sinifdənxaric tərbiyəvi işin könüllü xarakterli məktəblilərin orada istədikləri işdə müstəqil iştirak etmələrinə, öz maraqlarını təmin etmək cəhdlərinə kömək göstərir. Sinifdənxaric iş dinamik və mütəhərrik xarakterə malikdir. Sinifdənxaric işdə şagirdləri çox vaxt yaş və fərdi, hətta hazırlıq səviyyəsi deyil, işlə maraqlanmaq, aşkara çıxarılan meylləri birləşdirir, onun müxtəlif yaşlı tərkibi kollektiv fəaliyyətin başqa cür təşkil edilməsini, başqa vasitələri və başqa münasibətlər üslubunu tələb edir. Sinifdənxaric iş uşaqlarda olan qapalılığı aradan qaldırır, əlaqələri daha da möhkəmlədir, onlarda işgüzar və

yaradıcı münasibətlər zənginləşir.

Sinifdən xaric tərbiyə işlərinin müxtəlif formalarından yaradıcı istifadə edilməsi məktəbdə təlim-tərbiyənin yüksək səviyyədə qurulmasına, onların görüş dairəsinin genişlənməsinə, təşkilatçılıq, fəallıq və müstəqil yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişafına təsir göstərir, onlarda milli-mənəvi dəyərlərə hörmət, məhəbbət tərbiyə etməyin optimal vasitələrindən birinə çevrilir.

Sinifdən xaric tərbiyə işləri düzgün və səmərəli təşkil edildikdə və şagirdlər orada fəallıq göstərdikdə, onlarda özlərinə inam yaranır, onlar cəmiyyətə yararlı bir şəxsiyyət kimi formalaşır, yeri gələndə hisslərini cilovlamağı bacarırlar, yaranmış ciddi vəziyyəti təhlil etmək, sərbəst fikir yürütmək, öz təşəbbüsü ilə düzgün qərar qəbul etmək və yerinə yetirdiyi işdən maksimum səmərə götürmək imkanı əldə edir.

Müasir məktəbdə və ailədə sinifdən xaric tərbiyə işlərinin müxtəlif formalarından istifadə olunur: fərdi iş formaları, qrup halında iş formaları, kollektiv iş formaları, kütləvi iş formaları, səciyyəvi iş formaları.

Fərdi iş formaları əsasən ayrı-ayrı məktəblilərlə ünsiyyətə girmək, subyekt-subyekt münasibətlərini təmin etmək, məktəblilərlə açıq, səmimi və işgüzar əlaqələr yaratmağa xidmət edir.

Bu iş formasına söhbət, müsahibə, fikir mübadiləsi, problemin həlli yollarının axtarılması, fərdi, konkret yardım göstərilməsi və s. üsullardan istifadə etməklə, sinifdən xaric oxunu, şagirdin ədəbi yaradıcılıqla, idmanla, rəsm və musiqi ilə məşğul olmasını, əyani vəsait hazırlanmasını, sinif divar qəzetinə mənaə yazmaq, çıxış və məruzə üçün müvafiq mövzuda material toplamasını, referat yazmasını daxil etmək olar. İşin bu formada təşkil edilməsində əsas məqsəd şagirdlərin fəaliyyət və istedadlarını üzə çıxarmaq, onların yaradıcılıq qabiliyyətlərini və intellektual səviyyələrini inkişaf etdirməkdir.

Qrup halında sinifdən xaric iş formalarına müxtəlif istiqamətli dərnəklər, komandalar, studiyalar, muzeylər, ədəbi-bədii klublar, lektoriyalar, sənətsevərlər cəmiyyəti və s. işlər daxil

dir. Bu tip işləri həm də sinif fəalları ilə aparılan seminarları, sinifdə olan kiçik yaradıcılıq qrupları ilə işi, özünüidarə orqanları ilə aparılan işləri və s. göstərmək olar. Burada əsas diqqət kiçik qruplarda ünsiyyət münasibətlərinin yaradılmasına, fərdi, qrup və kollektivdə aparılan tərbiyəvi işlərin koordinasiya edilməsinə yönəldilməlidir.

Açar sözlər: məktəb, şagird, ailə, sinifdən xaric, tərbiyə, fərdi iş

MƏKTƏBLİLƏRİN EKOLOJİ TƏRBIYƏSİ

Zulfiyyə Karimova

Azerbaijan State Pedagogical University

kerimova_000@list.ru

İnsanların yaşayış tərz, maddi rifah halı təbiətlə, ondan səmərəli istifadə və onun mühafizəsi ilə bağlıdır. Təbiət nə qədər zəngin olarsa, maddi nemətlər bir o qədər bol olar, nə qədər gözəl olarsa, o qədər insanın zövqünü oxşayar. Ulu təbib Əbu Əli İbn Sina vaxtı ilə yazırdı ki, ən təmiz hava bir çox xəstəliklərin ən yaxşı dərmanıdır və hər bir məlhəmdən çox–çox üstündür, atmosferi qorumaq insanların müqəddəs borcudur.

Təbiət indiyə qədər mövcud olanların, indi yaşayanların, gələcəkdə yaşayacaq insanların mülkiyyətidir. Ona görə də gənc nəslə təbiətə məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək məktəblərimizin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir.

Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları təlimin tərbiyəedici təsirini göstərməklə onun böyüməkdə olan nəslin ekoloji tərbiyəsinə güclü təsir göstərdiyini qeyd etmişlər.

H. b. Zərdabi doğma diyarımızın təbiətini daha dərinləndirən, öyrənmək, sevmək və qorumaq haqqında fikirlər irəli sürmüşdür. “Bizim nəğməmiz” adlı məqaləsində Azərbaycanın təbiətini cənnətə bənzədir, onun şəhər və kəndlərini yaşıllıqlar ilə örtülmüş bir gülüstana çevirməyi, yurdumuzun bərkətli torpağını daha da münbitləşdirməyi arzu etmiş, bu xeyirxah iş uğrunda

mübarizə aparmışdır.

Uşağın ətraf mühitə, təbiətə marağı məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində meydana çıxır. Burada uşaqlar tərbiyəçilərin rəhbərliyi ilə otaq bitkiləri, həmçinin açıq havada kol və ağac bitkiləri üzərində müşahidələr aparmağı, onlara sadə qulluq qaydalarını öyrənirlər. Həmin dövrdə onlar canlı və cansız aləmin ayrı-ayrı elementləri haqqında sadə biliklərə yiyələnir, canlı aləmin inkişafında torpaq, su və havanın roluna dair müəyyən həcmdə biliklər əldə edirlər.

Şagirdlər ibtidai siniflərdən başlayaraq fənlərin tədrisi prosesində insan və ətraf mühit, bitki və ətraf mühit, heyvan və ətraf mühit kimi məsələlərlə getdikcə daha yaxından tanış olur, onlarda tədricən təbiətin mühafizəsi və ekoloji anlayışları formalaşır.

Müəllimlər şagirdlərin ot bitkiləri, kol bitkiləri, ağac bitkiləri, birillik, çoxillik bitkilər haqqında təsəvvürlərini möhkəmləndirmək üçün internet resurslarından və məktəbin həyatında olan ağac və bitkilərin həyatında torpağın, havanın və suyun rolunu onlara əyani surətdə izah edirlər. Anlayışları daha da möhkəmlətmək məqsədilə müəllim şor suda, duzlu torpaqda, havasız və işıqsız şəraitdə bitkinin inkişaf etməməsi səbəblərini təhlil edir. Beləliklə, şagirdlərdə ekoloji anlayışlar daha da inkişaf edir. Təbiət zəngin olduqca maddi nemətlərin bol olması haqqında şagirdlərdə yaranmış anlayışlar getdikcə elmi mahiyyət daşıyır.

İnsan fəaliyyəti nəticəsində ətraf mühitdə torpaq, su və havada radioaktiv çirklənmənin çox surətdə genişlənməsi dünyada böyük təhlükə yaradır.

Təlim prosesində elmi biliklərin həyatla əlaqələndirilməsi, xüsusilə başlıca yer tutur. Ölkəmizin təhsil müəssisələrində çalışan biologiya, coğrafiya, fizika, kimya müəllimlərinin gənc nəslin ətraf mühitə qayğıkeş münasibətinin formalaşmasında diqqətəlayiq iş təcrübələri vardır. Onlar ətraf aləmin əsas amilləri olan su, torpaq və hava ilə bağlı olan mövzuları tədris edər-

kən maraqlı xarakterik faktlara əsaslanaraq onları ekoloji məsələlərlə əlaqələndirirlər.

Respublikamızda böyüyən hər bir məktəbli, hər bir gənc başa düşməlidir ki, onun sözü ilə əməlinin birliyi onların təbiətsevər kimi yetişmələrinə kömək edir. Meşədə ağac kəsən, heyvan və quşlara amansız olan, çimərliyə şüşə qırıntısı tullayan gəncin təbiəti sevməyinə inanmaq çətindir və ona görə çalışmaq lazımdır ki, hər bir gəncdə özünü dərk etmə prosesi nikbin meyllər üzrə getsin, onda ekoloji hisslər formalaşsın.

Açar sözlər: ətraf mühit, ekoloji tərbiyə, təbiətin mühafizəsi, ekoloji anlayış.

SADƏLİK VƏ TƏVAZÖKARLIQ MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİNDƏN

Rakhsanja Ibadova

Baku State University

ibadova.reqsane@gmail.com

Şəxsiyyətin yükasək mənəviyyata malik olduğunu göstərən, onu nəcibləşdirən keyfiyyətlərdən biri də sadəlik və təvazökarlıqdır. Sadə və təvazökar adamlar cəmiyyətin ləyaqətli üzvləri kimi tanınır və sevilir. Sadəlik və təvazökarlıq tərbiyəsi insanda humanist keyfiyyətlərin formalaşmasında mühüm amillərdən biridir. Onlarla danışmaq, dərdləşmək asan olur. Sadə və təvazökar adamları hamı sevir və onlara hörmət edir. Belə adamlar heç vaxt özlərini başqalarından üstün tutmur, uğur və müvəffəqiyyətləri ilə, qazandıqları nailiyyətlərlə, göstərdikləri xidmətlərlə öyünmürlər. Əksinə, müvəffəqiyyətləri artdıqca onlar özlərini daha sadə aparır, qazandıqlarını az bilir və daha çox nailiyyət əldə etməyə çalışırlar. Sadə və təvazökar adamlar hamı ilə mehriban və səmimi rəftar edir, daha çox gülürüz olurlar. Onlar heç kimin xətrinə dəymir, ən kobud adamlarla belə dil tapa bilirlər. Tarix boyu xalq kütlələri sadəlik və təvazökar-

lığın ən yaxşı mənəvi keyfiyyəti kimi öz hərəkətlərində təcəs-
süm etdirərək, onu fəzilətlər sırasına daxil etmiş, sadəlik və tə-
vazökarlığın əksi olan lovğalıq və təkəbbürlüyü qəbahət say-
mışlar. Böyük Azərbaycan alimi N.Tusi qeyd edirdi ki, ömrü-
müz boyu öyrəndik , axırda onu bildik ki, heç nə bilmirik.
Onun fikrincə lovğalıq qorxaqlıqla yalançılıqdan təşəkkül tap-
mış mürəkkəb fəzilətdir. İnsana dörd məfhum hörmət gətirər:
ədəblilik, sadəlik, təvazökarlıq, mülayimlik.

Lovğalıq, özünü öymək, “mənəm-mənəm” demək və hamıya
yuxarıdan aşağı baxmaqdı. Bu meyl insanı fəallıq və təşəbbüs-
karlıqdan məhrum edir, onun kollektiv qarşısında hörmətdən
düşməsinə səbəb olur. Belə adamları heç kim xoşlamır və heç
kim onlarla ünsiyyətə girmək istəmir. Sadəlik və təvazökarlıq in-
sanın yaraşığıdır. İnsan nə qədər sadə olsa, nə qədər təvazökar
olsa, bir o qədər yüksəlir, bir o qədər hörmət sahibi olur. Atalar
yaxşı deyib ki: “ Ağac bar verdikcə başını aşağı dikər.” Ağıllı
adamlar nə özlərini tərifləməyi , nə də başqalarının onları təriflə-
məsinə xoşlanırlar. Bəzi şəxslər özlərinin digər adamlardan ağıl-
lı olduqlarını sübut etməyə çalışırlar. Bu, qeyri-təvazökar bir hə-
rəkətdir. Əməklə, zəhmətlə ülfət bağlamış insanlar, adətən təva-
zökar, özlərinə qarşı tələbkar olurlar. Onlar başqalarının tənqidi-
ni səmimi qarşılayır, qüsurlarını düzəltməyə çalışır, özünü tənqi-
də, özünü hesabatla, özünü müşahidəyə, özünü təbəbiyyətə üstünlük
verirlər. Sadə və təvazökar şəxs utancaq olmaq, lal-dinməz, qa-
raqabaq adam demək deyil. Həddindən ziyadə, lazım gəldiyin-
dən artıq sadə və təvazökar olmaq da məsləhət bilinmir. Bədxah
adamlar bundan istifadə edib belə adamın haqqını tapdayırlar.
Lazım gələndə etirazını bildirməyi, mübarizə aparmağı, öz haq-
qını tələb etməyi də bacarmaq lazımdır. Türk atalar sözündə de-
yildiyi kimi “Çox əyilmə, basarlar, çox şax durma asarlar”. Sa-
dəlik və təvazökarlıq tərbiyəsinin mahiyyətini, məzmununu mü-
əyyən edən mühüm cəhətlər aşağıdakılardır:

- ədalətliliyin tərəfdarı olması və onu müdafiə etməsi;
- böyüyən nəsilin təşəbbüskar və fəal olmasına şəraitin

yaradılması;

- sözlə əməli işin vəhdəti, sözlə işin bir-birinə uyğun olması;
- başqalarına hörmət etməyi bacarmaq və əldən tuta bilmək;
- insanlara arxa kömək olmağı bacarmaq;
- başqalarının qarşısında uğuruna görə öyünməmək;
- insanları dinləməyi və onlara səbrlə qulaq asmağı bacarmaq;

Ümumiyyətlə, milli və ümumbəşəri dəyərlərin mahiyyətinin dərk edilməsi və onun gələcək nəsillərə ötürülməsi tərbiyə işinin asanlaşdıran amillərdəndir.

Açar sözlər: sadəlik, təvazökarlıq, mənəvi, dəyərlər, mənəviyyət

KURSANTLARIN MƏNƏVİ KEYFİYYƏTLƏRİ BAXIMINDAN TƏRBİYƏ TEXNOLOGİYASINA MÜASİR YANAŞMA

Gunay Hamidova

Armed Forces Military Academy
gunay.hamidova@inbox.ru

Hərbi təhsil Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin edən xüsusi strateji fəaliyyət sahəsidir. Təhsil prosesində sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin mərhələlər üzrə fasiləsiz mənimsənilməsi reallaşır.

Xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrində kursantlarla təlim-tərbiyə işinin təşkilində qarşıda duran mühüm vəzifə kursantlarda mənəvi keyfiyyətləri tərbiyə texnologiyalarından səmərəli istifadə etməklə formalaşdırmaqdır. Bu məqsədlə müasir didaktikanın texnoloji imkanlarından bacarıqla istifadəedərək mənəviyyət, vətənpərvərlik, dövlətçilik, birlik, mərhəmətlik, fədakarlıq, qayğıkeşlik, soykökünə bağlılıq, təşəbbüskarlıq, tolerantlıq kimi dəyərlərə əsaslanaraq kursantların şəxsiyyət kimi inkişafı həyata keçirilməlidir.

Müasir pedaqogika nəzəriyyəsi tərbiyədə texnologiyanın məqsədyönlüyünü, səmərəliliyini qəbul edir. Tərbiyə və isteh-

sal prosesləri mahiyyətə eynidir. Çünki, istehsalatda olduğu kimi, təhsil müəssisələrində də ictimai-sosial sifariş verilir. Burada prosesləri bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Müasir tərbiyə texnologiyası məqsədyönlü tədbirləri icra etməklə mürəkkəb (kompleks) yanaşmanı həyata keçirir. Bura aiddir: tərbiyə olunana üç istiqamətdə (şüuruna, hissiyyatına və davranışına) təsir göstərmək; müsbət nəticənin (şəxsiyyətin tərbiyə və özünütərbiyəsinin birləşməsi zamanı) əldə edilməsi; tərbiyə ilə əlaqəsi olan bütün sosial birliklərin kompleks yanaşmasının əlaqələndirilməsi; kursantın (şəxsiyyətin) keyfiyyətlərinin tərbiyə işləri sistemi vasitəsilə formalaşdırılması; kompleks yanaşma (tərbiyə prosesinə və onun idarə olunmasına sistemli yanaşmağı nəzərdə tutur).

Tərbiyədə nəzəri məsələlər praktikada texnologiyanın köməyi ilə həyata keçirilir. Texnologiya yunanca texne-sənət, peşə, bacarıq, loqos isə elm deməkdir.

Milli-mənəvi dəyərlərə malik zabit kadrların hazırlanmasında xüsusi təyinatlı təhsil müəssisələrində tədris olunan humanitar fənlərin geniş imkanları vardır. Bu fənlər gələcək zabıtlərin ixtisasları ilə bağlı bilik və bacarıqlara yiyələnmələri ilə yanaşı, onlarda təfəkkür proseslərini inkişaf etdirir, bir şəxsiyyət olaraq Vətəninin layiqli vətəndaşı kimi formalaşmasına yardım edir.

Kursantların mənəvi keyfiyyətləri baxımından tərbiyə texnologiyasına müasir yanaşma, təlim prosesində müəllimin fənləri səriştə və peşəkarlıqla tədris etməsilə mütənasibdir. Bu prosesdə başlıca amillər kimi: kursantın yaşayış tərz; həyat şəraiti (vərdişlər, adətlər, milli xüsusiyyətlər, təbii şərait); kütləvi məlumat və təbliğat vasitələri; kursantın şəxsiyyətinə təsir edən kollektivin inkişaf və həyat şəraiti; ilk kollektivdə yaranmış qarşılıqlı əlaqə normaları; tərbiyə olunanın fərdi və şəxsi keyfiyyətləri səciyyələndirilir.

Humanitar elmlər tədris prosesində iki əsas funksionu yerinə yetirir: dünyagörüşü və metodoloji.

Gələcək zabitin dünyagörüşünün formalaşması fəlsəfi, iqtisadi

sadi və sosial-siyasi baxışların ayrılmaz və əlaqəli sisteminin möhkəm təməlinin üzərində qurulur.

Humanitar elmlərin metodoloji funksiyası ondan ibarətdir ki, onlar kursantları ümumi prinsiplər əsasında silahlandırırlar, kursantları cəmiyyətdə baş verən proseslərin, hərbi işinin, müasir müharibələrin elmi yanaşma ilə öyrənilməsinə təmin edirlər.

Bütün elmlərin dünyagörüşü və metodoloji funksiyaları üzvi birliyə malikdir. Kursantların təhsili və tərbiyə olunmalarının səmərəliliyi tədrisin müasir elmin nailiyyətlərinə, hərbi nəzəriyyə düşüncəsinə, qabaqcıl təhsil texnologiyalarının əsasına uyğun olaraq həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

Hərbi təhsil sistemində kursantın peşəkar zabıt kimi yetişməsində, mədəni aləmlərinin zəngin formalaşmasında humanitar fənlər böyük əhəmiyyətə malikdirlər. Humanitar fənlər kursantların dünyagörüşünü inkişaf etdirir, formalaşdırır, elmi əsaslarla əlaqələndirir. Kursantın Hərbi və sülh məsələlərinə, müharibə şəraitində baş verən hadisələrə, cəmiyyətdə gedən proseslərə obyektiv münasibət bəsləyib düzgün nəticə çıxartmağı təmin edir.

Kursantların mədəni keyfiyyətlərinin tərbiyə texnologiyasına müasir yanaşma gələcəyin peşəkar, mədəni cəhətdən zəngin, formalaşmış zabıtının yetişdirilməsi üçün hərbi təhsil prosesində fənlərin tədrisi zamanı aşağıdakı tələblərin nəzərə alınmasını zəruri edir: tədris olunan fənnin məzmununun düzgün seçilməsi; fənnin yeni elmi biliklərə əsaslanaraq elmi kəşflərlə zənginləşdirilməsi; kursantların maraqlarının elmi-tədqiqat işinə yönləndirilməsi; fənnin tədrisi zamanı tədris metodlarının doğru seçilməsi; müasir tədris metodlarından istifadə; təhsil prosesinin ümumi qanunlarından irəli gələn tələblərə xüsusi riayət olunması; fənlər üzrə tədris prosesində davamlılıq və məntiqi ardıcılıq; müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğun olaraq fənn üzrə dərsliklərin məzmununun doğru müəyyənləşdirilməsi, əlavə elmi ədəbiyyatla təminat və s.

Açar sözlər: tərbiyə texnologiyası, humanitar, funksiya, kompleks.

MULTICULTURALISM: HUMAN SOCIETY

Shafiga Najafova

Sumgayit State University

shafiganajafova@mail.ru

The term “multiculturalism” is sometimes used to describe a condition of society; more precisely, it is used to describe a society where a variety of different cultures coexist. Many countries in the world are culturally diverse. There are a variety of ways whereby societies can be diverse, for example, culture can come in many forms (1). Perhaps the chief ways in which a country can be culturally diverse is by having different religious groups, different linguistic groups, groups that define themselves by their territorial identity and variant racial groups.

Religious diversity is a widespread phenomenon in many countries and they differentiate from each other via a variety of factors. Some of these are the Gods worshiped, the public holidays, the religious festivals and the dress codes. Linguistic diversity is also widespread. In the 21st century, there are more than 200 countries in the world and around 6000 spoken languages (2). Linguistic diversity usually results from two kinds of groups. First, it results from immigrants who move to a country where the language spoken is not their native language (3).

The second kind of groups that are a cause of linguistic diversity are national minorities. National minorities are groups that have either settled in the country for a long time, but do not share the same language with the majority. Usually, these linguistic groups are territorially concentrated; furthermore, minority groups that fall into this category usually demand a high degree of autonomy. In particular, minority groups usually demand that they have the regional power to self-govern, that is, to run their territory as if it was an independent country or to succeed and become a different country.

The third kind of group diversity can result from distinct territory location. This territory location does not necessary mean that members of distinct cultures are, in fact, different. That is, it is not necessary that habits, traditions, customs, and so forth are significantly different. However, these distinct groups identify themselves as different from others because of the specific geographical area in which they are located.

The fourth kind of group diversity is race. Races are groups whose physical characteristics are imbued with social significance. In other words, race is a socially constructed concept in the sense that it is the result of individuals giving social significance to a set of characteristics they consider that stand out in a person's physical appearance, such as skin color, eye color, hair color, bone/jaw structure and so forth. Physical characteristics create a multicultural environment only when these physical characteristics mean that groups strongly identify with their physical characteristics and where these physical characteristics are socially perceived as something that strongly differentiates them from other groups. That is, racial cultural diversity is not simply the existence of different physical characteristics. Rather, these different physical characteristics must entail a sense of common identity which, in turn, is socially perceived as something that differentiates the members of that group to others. The social significance given to these physical differences is sufficient for members of both groups, broadly speaking, to identify as members of one group or the other, and subsequently oppose to each other.

Being a bridge between Europe and Asia, Azerbaijan also played an important role in the interaction of different religious groups of the region. Today Azerbaijan is known worldwide not only as the country rich in energy resources, but also as the country committed to the principles of humanism and tolerance. These traditions are kept and continued developing in modern Azerbaijan which promotes values to the whole world. In

fact, the country has set up an international centre for multiculturalism in 2014, as a concrete effort to promote the values of multiculturalism. Azerbaijani multiculturalism has got international recognition and is subject of study in many organizations and universities around the world.

Key words: society, diversity, share, integration, value

V-VIII SİNİF ŞAĞIRDLƏRİNİN SOSİALLAŞMASININ PEDAQOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Elnara Gurbanova

Baku State University

qurbanova@bk.ru

Yeniyetmələrin üzləşdiyi mənfi təsirlər fəaliyyətdə və ünsiyyətdə özünü büruzə verir. Onun ən dəqiq ifadə forması hiss və emosiyalardır, çünki bu proseslər ictimai mənşəyə malik olub psixologiya elminə artıq məlum olan incə hərəkətlərlə tənzimlənir.

V-VIII sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin sosiallaşmasında məktəb həyatı, müəllim və yaşadların rolu ön planda durur. Həmin dövrdə sosial əlaqələr, qarşılıqlı münasibətlər heç də həmişə arzuolunan səviyyədə baş vermir. Z. Freyd bunu “psixoloji həyəcan”la əlaqələndirir. A.Rean isə göstərir ki, onlar münasibətlərdə səmimi duyğulara istinad etməyə çalışırlar. Bu, artıq əvvəlki mərhələdəki “başqalarına xoş gəlmək”, “sözəbaxmaq”, “intizamlılıq”, “güzəştəgetmə” deyil, daha rəasional amillərə əsaslanır. Qızların davranışında qismən möhkəm şəxsi motivasiya özünü göstərir. Kollektivçilik motivində tərəddüdətmə, yayıma hallarına tez-tez təsadüf edilir. Eyni yaşlı oğlanlarda isə kollektivçilik motivi daha davamlı olur.

IX sinfin sonunda şəxsiyyətin bütövləşməsi, davamsız elementlərdən təmizlənməsi gətdiyindən qarşılıqlı münasibətlər də bu istiqamətə yönəlik. Əgər əvvəlki dövrlərdə həmyaşıdlarla

yoldaşlıq birtərəfli, hansısa subyektiv şərtlərlə qurulardusa, xüsusən 15 yaşlılar öz münasibətlərini daha məntiqlə tənzimləməyə çalışırlar. Yoldaşlarını mənəvi keyfiyyətlərinə görə təhlil edir, sosial pərdələnmiş davranışa dözmür, müxtəlif bəhanələrlə belə üstüörtülü ünsiyyətdən qaçırlar. Bu yaşda şagirdlərin hər şeyi ideal ölçülərlə qiymətləndirmələri də münasibətlərdə çətinlik yaradır. Bunun üçün hələ V sinifdən başlayaraq məktəbdə şagirdlərə davranışın yalnız şəxsiyyət keyfiyyətlərilə deyil, yaranmış situasiyanın təsirilə tənzimlənməsi, ümumiyyətlə şəxsiyyət psixologiyasının müvafiq nəzəriyyələrinə əsaslanan zəruri məlumatların verilməsi məqsəduyğundur. Bu, şagirdlərdə ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasına təsir edən ən mühüm amillərdəndir. V-VIII sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin sosiallaşmasında ən mühüm amillərdən biri də onların maraqlarıdır. Onlarda fəaliyyətin tənzimlənməsi sosial maraqlarla ölçülür. İnsan öz təbiətinə görə sosial varlıq olduğundan maraqlar da anadangəlmədir, lakin bu şagirdlərdə maraqların sosial məzmunu öz-özünə formalaşmır. Onları düşünülmüş şəkildə inkişaf etdirmək lazımdır. Sosial maraqların reallaşması üçün bu yaş dövrü olduqca əlverişlidir.

L.Viqotski maraq problemlərini yeniyetməlik dövründə psixi inkişaf problemlərinin açarı hesab edərək göstərir ki, bütün inkişaf mərhələlərində insanın psixoloji funksiyaları systemsiz, avtomatik, təsadüfi baş vermir. Bu funksiyalar xüsusi sistemlə, şəxsiyyətin bütün varlığının məqsədə yönəldilmiş cəhdləri, həvəs və maraqları ilə istiqamətlənir. Məlum olduğu kimi, V-VII sinif şagirdlərinin maraqlarının şüurlu məzmunu mübahisə doğurur. Çünki yeniyetməlikdə onlar gah uşaqlıq, gah da gənclik dövrü üçün xarakterik olan maraqlarla toqquşur. İdrak maraqları da onların həyatında mühüm təsirə malikdir. İdrak maraqlarının yaradılmasının başlıca amillərindən biri kimi onlarda öyrəndikləri biliklərlə bağlı zəngin təsəvvürlərin yaradılmasını görürlər. Bu dövrlərdə şagirdlərin sosiallaşmasının əsas göstəricilərindən biri də sosial yönümlərdir. Yeniyetməlik dövründə şəxsiyyəti-

nin öyrənilməsində sosial yönümün müəyyənləşdirilməsi zəruridir. Əgər onun sosiallaşması tələblərə cavab verirsə, bu halda şəxsiyyət sosial təcrübəni mənimsəmiş olur. Sosial yönüm dərk etmə, qiymətləndirmə və hərəkətə hazırlıq nəticəsində müəyyən olunur. Sosial yönəlişin şərh edilməsi cəhdi şagird şəxsiyyətinin motiv və məqsədinə münasibətindən doğur.

V-VIII sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin sosiallaşmasında digər maham məsələ onlarda dünyagörüşün formalaşmasıdır. Məhz dünyagörüşü yeniyetmələrin şəxsiyyətinin inkişaf səviyyəsi haqqında fikir söyləməyə imkan verir. Ona görə də bu dövrdə şagirdlərin sosiallaşmasının bir sıra tərəfləri diqqətdə saxlanılmalı, ona mane olan təsirlərin, o cümlədən demoqrafik amilərin qarşısı alınmalıdır.

Açar sözlər: şagird, yeniyetmə, sosiallaşma, şəxsiyyət

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRLƏ SOSIAL-PEDAQOJİ İŞİN YERİNƏ YETİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Teyyuba Huseynova

Azerbaijan State Pedagogical University

rena_qurbanova@bk.ru

Sosial pedaqogika termini ilk dəfə alman pedaqoqu A.Dистервеq (1790-1866) tərəfindən təklif olunmuş, lakin XX əsrin əvvəllərində, Avropa və Amerikada sənayeləşmənin sürətlənməsi dövründə fəal istifadə edilmişdir. Sonrakı dövrdə cəmiyyətin bütün sahələrində baş verən ümumi inkişaf ictimai şəüurun inkişafına güclü təkan verdi. Sosial pedaqopi məzmununda yaranan problemlərin həlli istiqamətdə aparılan tədqiqatlar da öz növbəsində genişlənməkdə idi. Cəmiyyətin bütün sosial təbəqə və yaş qrupları üçün ümumi olan müəyyən dəyərlər sisteminin yaradılması zərurətə çevrildi. Həmin dövrdən etibarən əvvəllər cəmiyyətin əsas tərbiyə institutları sayılmış dini mövhumatçı qruplar artıq öz mövqelərini itirməyə başladılar. XX

yüzdilliyin əvvəllərində dinin bəzi möhfumatçıların irəli sürdüyü islahatlar hətta öz sosial funksiyasını da itirmişdi. Çünki bu islahatlar (cəmiyyətdə mövcud sosial-mədəni reallıqlara tam uyğunlaşa bilmədi. Bu dövrdə alman pedaqoqu P.Natorpun yazdığı «Sosial pedaqogika» əsəri böyük ictimai rezanons doğurdu.

Sosial normalar məqsədyönlü şəkildə təşkil edilmiş hər hansı bir prosesdə, yəni sosial-pedaqoji işin aparılması zamanı da kiçik yaşlı məktəblilərə aşılana bilər. Lakin bu da həqiqətdir ki, cəmiyyət tərəfindən qəbul edilən, dəyərləndirilən və gözlənilən normalar onun tərkibində yaşayan insana gözəgörünməz tellərlə təsir göstərir. Həmin sosial normaları «kəşf edən» şagird onu tədricən özünün normalarına çevirmiş olur. N.Aberkrombi, S.Xill və A.Ternerin fikrincə, mədəniyyət bu yolla bir nəsiləndən o biri nəslə verilir və cəmiyyətin yaşaması mümkün olur

Kiçik yaşlı məktəblilər cəmiyyətdə mədəniyyəti, sosial normaları, ictimai keyfiyyətləri və münasibətlər sistemini əxz etdikcə, bu prosesdə hər hansı bir rolun təkə repertuarı ilə deyil, həm də rol gözləmələrini mənimsəyirlər. Ətrafdakı adamlar, yaşlılar və həmyaş uşaqlar hər hansı bir şəraitdə şagirdin necə hərəkət edəcəyinə fikir verirlər. Bəs kiçik yaşlı məktəbli özü həmin rol gözləmələrini necə qəbul edir? Bu təzadlı problemləri, o. ictimai münasibətlərin çoxcəhətli kontekstində təkə ağıl ölçüləri ilə deyil, həm də hiss ölçüləri ilə həll edir. P.L.Berverin qeyd etdiyi kimi, bu prosesdə şagird cəmiyyətin fəal üzvü olmağı öyrənir. Lakin fikrimizcə, burada «fəal» sözünü ixtisar edib, sadəcə olaraq «üzvü olmağı öyrənirlər» desək daha məqsədəuyğun olar. Dəyişikliyi səciyyələndirən səbəb odur ki, cəmiyyətdə yaşayan bütün insanlar sosiallaşma prosesini keçsələr də, onların heç də hamısı cəmiyyətin fəal üzvü ola bilmirlər. Buna görə də sosial pedaqoji işin aparılması zamanı şagirdə sosial keyfiyyətləri mənimsəməsi prosesində onun fərdi keyfiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Həmin məsələ xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki bu keyfiyyətin təməli kiçik yaşlı məktəbli-

lərlin xarakter və iradəsi, maraq və tələbatları, onun həqiqi inkişafının gücü, biliyi, şüuru, özünüdərk, cəmiyyətdəki meylləri və dünyagörüşünün xüsusiyyətində öz təsdiqini tapır. Ümumiyyətlə kiçik yaşlı məktəblinin onu əhatə edən dünyanı, ictimai münasibətləri necə qavraması, insanlarla necə ünsiyyət bağlaması mütləq hesaba alınmalıdır.

Sosial pedaqoji işin aparılması mütəxəssisdən bir növ daha geniş şəkildə yanaşma modelindən istifadə etməyi tələb edir. Bu prosesdə ilk növbədə nəzərə alınmalıdır ki, (cəmiyyət milyonlarla fəaliyyət və davranış modellərinin ahəngdar məcmu-yundan ibarətdir. Cəmiyyətə yeni daxil olmuş, sosiallaşmağa yenidən başlamış hər bir fərd, müəyyən mənada, öz istək və cəhətləri, özünüdərk (cəhdləri ilə (cəmiyyətlə qarşıdurma vəziyyətində olur. Yəni, istənilən halda şəxsiyyətin cəmiyyətlə sona kimi həll olunmamış konfliktləri mövcuddur. Lakin sosial-pedaqoji işin aparılması nəticəsində kiçik yaşlı məktəbli idrakı gücü, sosiallaşmada ona kömək edən qüvvələrin sayı ilə, ətrafdakıların mənafeyinə qarşı yönəlmiş müəyyən istəklərini buxovlayaraq cəmiyyətə adaptasiya olunur. Cəmiyyətə adaptasiya olunma kiçik yaşlı məktəblinin yeni sosial mühitin şəraitinə, dəyişmiş və dəyişməkdə olan həyat reallıqlarına uyğunlaşması prosesidir. Bu proses hələ ilkin uşaqlıq dövründən başlayır. Kiçik yaşlı məktəblinin sosial təcrübəni mənimsəməsi onun daxili aləmi vasitəsilə reallaşır. Bu fakt onu deməyə əsas verir ki, adaptasiya prosesi inkişafın bütün mərhələlərində öz mövcudluğunu göstərməkdədir. İbtidai sinif şagirdi özünün nə etdiyinə və onunla nə edildiyinə münasibəti məhz bu prosesdə ifadə olunur. Fəallıq kiçik yaşlı məktəblilər üçün xarakterik olan davranış motivlərində, məqsədlərində və iş tərzlərində, geniş mənada desək, ətraf mühitin dəyişilməsinə yönəlmiş çoxcəhətli fəaliyyətdə təzahür olunur. Eyni bir həyat şəraiti müxtəlif həyat mövqeyi doğrularaq kiçik yaşlı məktəblilərin müxtəlif fəallıq formalarını üzə çıxara bilər. Məsələn, aşağı qiymət ibtidai sinif şagirdlərindən birini dərinədən kədərləndirərək onu mümkün qə-

dər tez düzəltmək üçün inadlı arzu yarada bilər, digərlərini laqeyid buraxar, qeyri-formal qruplarda xoşagəlməz fəaliyyətlə məşğul olan, çoxdan öz təhsilinə barmaqarası baxan üçüncü bir şagirdə isə istehzal münasibət doğura bilər. Bebliklə, kiçik yaşlı məktəblilərə yönələn bütün xarici təsirlər fəaliyyətin sosial cəhətdən şərtlənən daxili şərtlər sistemi və ya məcmuyu vasitəsilə ifadə olunur, əks edilir ki, bu da bütövlükdə bizim onun şəxsiyyəti adlandırdığımız cəhətləri əmələ gətirir. Xarici təsirlərin daxili şərtlər vasitəsilə ifadə olunması prosesi kiçik yaşlı məktəblilərin obyektiv şəraitdə fəal qarşılıqlı təsirini, onların fəaliyyətdə dəyişilməsini nəzərdə tutur ki, bunların da gedişində şagirdin daxili xüsusiyyətlərindən başlayaraq xarici aləmlə əlaqələrində adaptasiya prosesi baş verir. Adaptasiya prosesinin ən məzmunlu ifadəsi şagirdin cəmiyyət qarşısında götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsində üzə çıxır. Lakin bu prosesin özü də asanlıqla baş vermir. Qarşıya çıxan problemlərin prinsipial həlli sosial-pedaqoji işin aparılması zamanı kiçik yaşlı məktəblilərlə sosial reabilitasiyanın keçirilməsində öz təsdiqini tapır. Sosial reabilitasiya kiçik yaşlı məktəblilərin cəmiyyətə və mədəni əxlaqi sistemə qoşulmasına imkan verən fəaliyyətdir. Sosial mühitə uyğunlaşa bilməyən şagirdin tibbi-psixoloji, sosial-hüquqi, pedaqoji təsirlər kompleksi ilə onda şəxsiyyətin əsas sosial funksiyalarının, psixi və mənəvi sağlamlığının, sosial dəyər və statusunun bərpa edilməsidir. Bu mühüm vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün elmin digər sahələri ilə sosial pedaqoji fəaliyyət əlaqələndirilməlidir. Fəaliyyətin bu istiqaməti ilə birbaşa və dolaylı yolla bağlı olan, hər kəsin bilməsi vacib olan elm sahələrindən biri də ünsiyyət psixologiyasıdır.

Açar sözlər: sosial islahatlar, ictimai keyfiyyətlər, normalar, mühit, modellər, istifadə

KURSANTIN PEŞƏ HAZIRLIĞI PEDAQOJİ TƏSİRƏ ƏSASLANIR

Telman Shahbazov

Armed Forces Military Academy
bairamov.p@gmail.com

Peşə dedikdə insanın elə əmək fəaliyyəti başa düşülür ki, onun fiziki və mənəvi qüvvəsinin tətbiq sahəsi olması, xüsusi hazırlıq və iş təcrübəsi nəticəsində nəzəri biliklərə və təcrübə vərdislərə yiyələnməsi təmin olunsun. Bəşər tarixi yarandığı vaxtdan insanlar cəmiyyətin inkişafına uyğun olaraq tələbatlarını ödəmək üçün peşə hazırlığı ilə əlaqədar ümumi olan yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı ilə şərtlənən, şəxsiyyətin keyfiyyət göstəriciləri olan konkretlik, dəqiqlik, icra intizamı, səliqəlilik başlıca amillər kimi aktuallığını saxlayır.

Kursant hərbi sahə üzrə hazırlanan gələcək mütəxəssis (zabit) olub seçdiyi ixtisasdan asılı olmayaraq həmişə pedaqoji təsir zamanı qarşılıqlı əlaqədə (öyrədən və öyrənən), bərabər hüquqlu subyekt kimi fəaliyyət göstərərək inkişaf edir.

17 iyun 2002 ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyev Cəmsid Naxçıvanski adına hərbi liseyin Naxçıvan filialında kursantlarla görüşdə dərin məzmunlu nitqi zamanı demişdir: "Ona görə mən bu gün təkcə filialın yox, Azərbaycanın bütün hərbi məktəblərinin müəllim-zabit heyətindən tələb edirəm ki, onlar öz biliklərini - həm peşələrinə aid olan, həm də onlara lazımlı başqa sahələrə aid - artırınsınlar və bizim məktəblərdə kadrların hazırlanması üçün, yüksək təhsil sisteminin yaranması üçün xidmət göstərə bilsinlər". Konseptual səciyyə daşıyan bu müdrik kəlamlar hərbi kadrların hazırlığında metodoloji əsas olub qloballaşan şəraitdə pedaqoji təsirin imkanlarını və onun vasitələrinin təsirin inkişafına yönəldilməsində səriştə və peşəkarlıq artırılmalıdır.

Bu məqsədlə kursantın peşə hazırlığında hərbi məktəblərimizdə müəllim-zabit heyətinin müasir tələblərə uyğun səviyyədə ol-

maları, onların vətənpərvər, Azərbaycanın müstəqilliyinə, dövlətçiliyinə sədaqətliyi nümunə kimi tərbiyəvi təsir bağışlamalıdır.

Psixoloqlar insanları əmək fəaliyyətinin beş əsas motivini (maddi vəsait, işin stabilliyi, həmkarlarla ünsiyyət, peşənin nüfuzlü olması, peşəkarlıq) müəyyən ediblər. Burada peşəkarlıq üçünsəciyyəvi olan- öz ixtisasını mükəmməl bilmək ölçüsü məhz kursantın təlim hazırlığında müəllim-zabit heyətinin məqsədyönlü olaraq həyata keçirdikləri pedaqoji təsirlər nəticəsində qazanmış olduğu bilik və bacarıqların real nəticəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

Hərb peşəsi hazırda gənclərimizin ən çox seçdiyi və sevdiyi peşələrdəndir. Hərbçi olmaq arzusunda olan gənclərimiz bu peşəni özlərinə həyat yolu seçib və bu yolun müqəddəs olduğunu vətənə vurğunluğu ilə əsasladırmarı təqdir olunmalıdır.

Kursantın peşə hazırlığının ilkin təməlində orta ümumtəhsil məktəblərdə hərbi rəhbərlərin pedaqoji təsirdə təlim texnologiyalardan didaktik vasitə kimi necə istifadə etmələri dayanır. Gənclərin çağırışaqədərki hazırlığı üzrə fənn müəllimlərinin təlim məşğələləri ilk növbədə şagirdlərin hərbi vətənpərvərlik duyğularının formalaşmasına, milli-mənəvi şüurun təbliği və aşılması işinin səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilməlidir.

“Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin” orta ümumtəhsil məktəblərdə pedaqoji təsiri tam təmin edən tədrisi prosesində şagirdlərin xalqına, Vətəninə, tarixinə və adət-ənənələrinə sonsuz məhəbbət hissi bəsləmək kimi keyfiyyətlərin tərbiyə olunması, onların cəsurluq, düşmənlə mübarizədə qətiyyətlilik, mürəkkəb şəraitdə düzgün qərar qəbul etmək üzrə təlim tapşırıqlarında bacarıq nümayiş etmələri hərbi peşəsinə marağı artırır.

Müşahidələr göstərir ki, orta ümumtəhsil məktəbdə “Çağırışaqədərki hazırlıq fənninin” tədrisində yüksək nailiyyətlər qazanan şagirdin, kursant kimi peşə hazırlığında günün nizam qaydaları ilə tənzimlənən hərbi pedaqoji prosesdə fəaliyyəti interaktiv olur.

Müasir məktəb praktikasında əməkdaşlıqla, layihələr meto-

du ilə, modullarla, müxtəlif səviyyəli, biliklərin tam mənimsənilməsi və s. kimi təlim texnologiyaları daha geniş tətbiq olunmasına baxmayaraq, hərbi pedaqoji prosesdə ənənvi yanaşmalar tətbiq edilir.

Təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar bu istiqamətdə yeni yanaşmaların tətbiq olunmasını da aktuallaşdırıb. Peşə hazırlığında təhsil kursanta bilik verməklə yanaşı, onlarda müəyyən zəruri bacarıq və vərdişlərin inkişaf etdirilməsini təmin etməlidir. Kursantı müstəqil həyata peşəsi üzrə hazırlamaq şəxsiyyət yönümlü təhsilin əsas məqsədinə çevrilməlidir. Bunun üçün pedaqoji təsirlə idrak fəaliyyətinə təhrək olunan kursantların məntiqi, tənqidi, yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirilməlidir.

Cisim və hadisələr arasındakı qanunauyğun əlaqə və münasibətlərin ümumiləşmiş və vasitəli inikasından ibarət olan təfəkkür mürəkkəb idrak prosesidir.

Məntiqi təfəkkür kursantın peşə hazırlığında və bütövlükdə həyatın bütün sahələrində ona lazım olan vərdəşdir. Məntiq şagirdlərin təfəkkürünü inkişaf etdirməyə, onların düşünmə qabiliyyətlərini və intellektual səviyyələrini yüksəltməyə, bilik, bacarıq və vərdişlərinin daha məzmunlu və ətraflı formalaşmasına xidmət edir.

Açar sözlər: təhsil, təlim, tərbiyə, kursant, peşə

BÖLMƏ V: TƏHSİLİN PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

**SECTION V: PSYCHOLOGICAL ISSUES OF
EDUCATION**

**РАЗДЕЛ V: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
ОБРАЗОВАНИЯ**

PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF EDUCATION

Gulnar Musayeva

Lankaran State University
guln994@gmail.com

Modern education system objectively cannot exist without the full participation in the solution of its problems of scientific psychology. All educational processes have a powerful psychological projection, considering the psychological aspect and functioning. Educating a person - is the process of training and education and the transformation of the individual in person.

What is a critical psychology of education? Many things, of course, both large-scale and small. We can begin with a few macro considerations. Locking down childhood, giving education a certain form, is a polity's best bid to fix the future.

But does our involvement in teacher education make a difference in terms of how graduating teachers teach? Are teachers more effective for having taken our courses? Presumably we believe so, but how do we convince others who may be skeptical about the role of educational psychology in teacher education? These are questions we'll have been reflecting on a lot lately, with concern. We believe that this is a crucial time for educational psychology as a field to refocus its attention on the evidence base for its contribution to teacher education. The

purpose of the present article, therefore, is to stimulate discussion and action within our field.

We argue that this is a crucial time for educational psychology as a field to refocus its attention on the evidence base for its contribution to teacher education. In revisiting the recommendations of the APA Division 15 committee charged with examining the role of educational psychology in teacher education (Anderson et al., 1995). We identified 3 immediate challenges for educational psychologists: (a) communicating the relevance of educational psychology research to the wider education community, (b) developing collaborative relationships with colleagues in teacher education programs that support a common discourse and shared vision of effective teacher preparation, and (c) documenting the ways that educational psychology courses make a difference to the practice of graduating teachers and to the educational experiences of their K–12 students. We conclude with suggestions for addressing these challenges.

Schools have the potential to become a key part of the mental health infrastructure for children and young people. If they are to fulfil this potential, it will be necessary to take the important step of recognising them as centres of both education and health.

All this is a lot of psychological and managerial changes the face of modern identity - its focus, numerous manifestations in the psyche and behavior, intergroup and interpersonal relationships. The modern system of education must take into account the changes in the scope of the needs, motivations, values and aspirations of the modern individual.

Key words: education, teacher, student, discussion, effective, school.

ŞƏXSİYYƏTİN İNKİŞAFINDA ÜNSİYYƏT ƏSAS AMİLLƏRDƏN BİRİ KİMİ

Mehpare Guliyeva¹, İlaha Gadirova²

Baku State University¹, Azerbaijan University of Languages²
mehpareguliyeva7@gmail.com¹ dr.kuliyeva25@mail.ru²

İnsanın sosiallaşması onun mədəniyyətinin formalaşması, ünsiyyət təcrübəsinə yiyələnməsi ilə sıx bağlıdır. Çünki, insan cəmiyyətdə yaşayıb fəaliyyət göstərməsi üçün öncə adamlarıda, sosial qruplarla ünsiyyətə girməyi, lazımı informasiya mübadiləsi aparmağı və onlara təsir etməyi bacarmalıdır. Bunsuz hər hansı bir səhədə fəaliyyət göstərmək, özünü ifadə və təsdiq etmək mümkün deyildir. Bu baxımdan düzgün ünsiyyət qurmaq bacarığı şəxsiyyətin sosiallaşmasının mühüm tərkib hissəsini təşkil edir.

Ünsiyyət dedikdə biz hərşeydən əvvəl insanların informasiya mübadiləsi, onun qarşılıqlı təsiri və bir-birini qavraması prosesi başa düşülür. O, əsas sosial tələbatlardan biri olmaqla şəxsiyyətin inkişafı və formalaşmasının vacib şərtini təşkil edir.

Ünsiyyət fəaliyyətində obyekt kimi başqa adamlar – onların şüuru, motivlər sistemi, emosional sahəsi, yönəlişliyi və dəyərləri çıxış edir. Ünsiyyətin xarakteri, onun üslubundan çox aslıdır. Ünsiyyət üsulu dedikdə biz hər şeydən əvvəl ünsiyyət fəaliyyətində fərdi xüsusiyyətlərin məcmusunu başa düşürük. Fəaliyyət prosesində rəhbərlik formasından asılı olaraq, üç əsas ünsiyyət üslubu fərqləndirilir: avtoritar, demokratik və liberal üslub.

Bu xüsusiyyətləri təhlil etdikdə görürük ki, avtoritar üslub – inzibati-amirlik üslubudur. O, nüfuza və təbəçiliyə əsaslanır. Onun əsas vasitələri əmr, tələb, qadağan, qışqırıq və cəzadır.

Demokratik xarakterli üslub isə əməkdaşlığa əsaslanan üslubdur. O, qarşılıqlı hörmət, humanizm, bərabərlik, ədalət üzərində qurulur. İnsana fəaliyyətin subyektini kimi baxılır; onun rəyi, tələbat və maraqları, mənafeyi nəzərə alınır, təşəbbüs və fə-

allığına geniş yer verilir. Demokratik üslubun əsas vasitələri inandırma, xahiş, məsləhət təşkil edir. Bu üslub normal ünsiyyət qurmağa, sağlam mənəvi psixoloji mühit yaratmağa, insanın şəxsi ləyaqət hissini qorumağa, rəhbərin (tərbiyəçinin) nüfuzunu yüksəltməyə imkan verir.

Liberal üslub isə səhlənkarlığa, laqeyidliyə əsaslanan üslubdur: tərbiyəçi heç nəyə qarışmır, fəallıq göstərmir, məsələlərə formal yanaşır, məhsuliyyətdən kənar olmağa çalışır. Bu isə normal ünsiyyətə və bütövlükdə işin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Ünsiyyətin səmərəsi üçün tərbiyəçi, müəllim ilk öncə müəyyən şərtlərə, qaydalara əməl etməlidir. Səmərəli ünsiyyət qaydalarına aşağıdakılar aid edilir: 1) Ünsiyyət zamanı səmimi olmaq, 2) həmsöhbətə qarşı həqiqi maraq göstərmək; 3) deyilənlərin düzgün başa düşülməsini təsdiq etmək üçün dəqiqləşdirici suallar vermək; 4) həmsöhbətin sözünü kəsməmək; 7) hər deyilənə yox, şəxsən gördüyünə inanmaq; 8) nəticə çıxarmağa tələsməmək; 9) danışana yox danışılana qiymət vermək; 10) özünə rəva bildiyin münasibəti başqalarına da göstərmək və s.

Məktəbdə hər kəs – məktəb rəhbərləri, müəllim və şagirdlər pedaqoji ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnməlidir. Bunun üçün ünsiyyətdə peşə etikasına ciddi riayət edilməlidir. Ünsiyyət prosesi insandan böyük səbr, dözümlülük, tələb olunduğu üçün müəllim daim bu keyfiyyəti özündə inkişaf etdirməlidir;

- hər cür vəziyyətdə müəllim alicənablıq, düzlük və peşə borcunu daim gözləmək lazımlıdır;

- Ünsiyyətdə başqalarına qarşı da həssas olmaq lazımdır;

- İstənilən ünsiyyət şəraitində üzunu itirməmək üçün cəsarətli olmaq tələb olunur;

- İnsanın ləyaqətini etiraf etməklə onda ən yaxşı cəhətləri inkişaf etdirmək mümkündür. Qiymət verməkdə ürəyiaçıq, tərifləməkdə səxavətli olmaq lazımdır.

- Ünsiyyət prosesində xeyirxahlıq, diqqətlilik, insanı anla-

maq – onun fikrini və mövqeyini dəyişməyə ən qızğın qəzəbdən daha tez qadirdir.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bütün hallarda ünsiyyət mədəniyyəti müəllimin ümumi mədəniyyətindən, dünyagörüşündən, sərvət meylləri və dəyərlərindən habelə şəxsi keyfiyyətlərindən asılıdır. Buna görə də müəllim öz inkişafı, o cümlədən ünsiyyət mədəniyyətinin yüksəlməsi üzərində daim çalışmalı, pedaqoji ustalığa yiyələnəlməlidir. Bu ona görə vacibdir ki, müəllim gələcəyin böyük dahisi olan insan hazırlayır.

Açar sözlər: Şəxsiyyət, ünsiyyət, məktəb, sosiallaşma, üslub

EMOSİYALAR SƏRHƏDDİNDƏN TƏFƏKKÜR ALƏMİNƏ KEÇİD

Ayna Humbatova

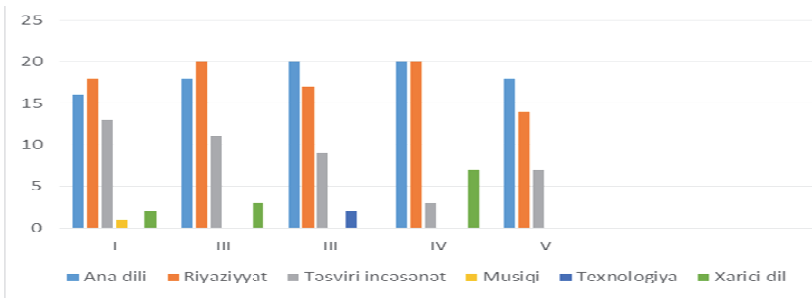
Education Institute of the Azerbaijan Republic
humbatova.Aynal@mail.ru

İnsanın idrak fəaliyyəti ilə emosiyaları arasındakı münasibət idrakla motivləşmə arasında rabitə yaratmaq cəhətdən çox əhəmiyyətliidir. S.L.Rubinşteyn “Təfəkkür və onun tətbiqi yolları” əsərində göstərir ki, emosional və intellektual momentlər bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Hər bir intellektual proses açıq və ya gizli formada emosional momentləri əks etdirdiyi kimi, müəyyən emosional momentdə eyni zamanda intellektual momentləri əhatə edir. Fikrimizcə, yalnız emosiyalar sərhəddindən keçdikdən sonra biz təfəkkür dünyasına səyahət edə bilərik.

Emosional fəallıq olmadan mürəkkəb fikri məsələnin həlli subyektiv surətdə mümkün deyildir. Mürəkkəb fikri məsələ iki - həm emosional, həm də intellektual planda həll olunur. Fikri fəaliyyətdə intellektual emosiyaların əmələ gəlməsinin ən ümumi şərti kimi mühüm bir qanunauyğunluğu qeyd etmək lazımdır: intellektual hisslər yaradıcılıq prosesləri ilə üzvi şəkildə

bağlıdır. Məlumdur ki, beynin sol yarımkürəsi təfəkkür, sağ yarımkürəsi isə təxəyyül imkanlarını təmin edir. Təəssüf ki, təlim mühitdə şagirdlərin sol yarımkürələrinin inkişaf imkanlarına daha çox diqqət ayrılır. Beyin yarımkürələrinin birini aktiv, digərini passiv saxlamaqla təlimdə şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı təmin edən yüksək nəticələri gözləmək real görünür. Harmonik inkişaf üçün hər iki yarımkürənin inkişaf imkanları paralel gözlənilməlidir.

Bu aspektdə kiçikyaşlı məktəblilərin dərslə maraq dərəcəsini müəyyənləşdirmək üçün tətbiq olunana “Cədvəlin quruluşu” metodikasının nəticələri aşağıdakı diaqramda öz əksini tapır.

Şagirdlərin həftəlik dərslər cədvəli ilə onların maraq dairəsində olan dərslərin siyahısı müqayisə edilərkən məlum olub ki, Ana dili və riyaziyyatdan sonra, Təsviri incəsənət fənni həftə boyu 3-cü ən çox qeyd olunan fəndir. Lakin tədris proqramında bu fənnə cəmi 1 saat ayrılır. Düzdür, ana dili və riyaziyyat fənnləri şagird potensialının inkişafında əhəmiyyət kəsb etsəldə, şagirdin emosional fəallığını tam əks etdirmir. Çünki kiçik yaşlı məktəblinin emosional fəallığı yazdığı fikirlərdən daha çox, cəkdiyi rəsmdə daha aydın əks olunur.

Diaqramda Musiqi fənninin həftə boyu qeyd olunmaması diqqəti cəlb edən məsələdir. Məhz musiqi ilə insanda istənilən emosional vəziyyət, əhval ruhiyyə yaratmaq mümkündür. Mu-

siqi nəinki çağalığ və körpəlik dövründə laylalarda, əzizləmələrdə, eləcə də məktəbəqədər müəssisələrdə uşaqların təlim fəaliyyətində aparıcı dərslərdən hesab olunur. Məktəbdə isə xüsusi ilə ibtidai siniflərdə həftə boyu musiqi fənninin şagirdlər tərəfindən cədvəldə “unudulması” sual doğuran məqamlardandır. Bu günün müəllimi bütün gücünü şagirdlərin təfəkkürünü müxtəlif yollarla aktivləşdirməyə yönəldir. Eyni zamanda valideyn tərəfindən şagirdin bütün imkanları riyazi və verbal qabiliyyətlərin inkişafına yönəldilir. Şagirdin emosional cəhətdən aktivləşdirilməsi arxa plana keçir. Son zamanlar geniş yayılmış mental hesablama qaydaları, müxtəlif dillərin öyrədilməsi, kifayət qədər informasiya tipli məlumatların şagirdə öyrədilməsinə tələbat uşaq emosiyasının, hissinin, təxəyyülünün inkişafına sədd qoyur. Sözsüz ki, şagird potensialının inkişafı üçün yuxarıda göstərilən fənlərdə məna kəsb edir. Ancaq biz unuduruq ki, artıq təxəyyül məktəbinə keçid dövrünü yaşayırıq. Bu dövrün tələbatı isə sırf maraq və tələbatlarına uyğun olan uşaq yaradıcılığıdır. Təsviri incəsənət və Musiqi kimi xüsusi dərslərinin arxa plana salınması, bu dərslərə lazımi saatların ayrılması, dərslərin peşəkar müəllimlər tərəfindən deyil, sinif müəllimləri tərəfindən keçilməsi şagirdin istər intellektual, istərsə də yaradıcı potensialının inkişafına öz təsirini göstərir. Çünki şagird potensialının inkişafı məhz emosional sferanın yaradılmasından asılıdır. Emosional sferanın düzgün və yüksək səviyyədə təşkili şagirdin maraq səviyyəsini tam ödənilməsinə xidmət edir. Çünki təfəkkür emosiyalarla sadəcə olaraq əlaqədar deyildir, onun zəruri tərkib hissəsidir.

Açar sözlər: təlim, kiçik yaşlı məktəbli, təfəkkür, emosiya, fənn.

FƏRDİYYƏTİN BİOSOSIAL XARAKTERİNİN TƏLİM FƏALİYYƏTİNDƏ NƏZƏRƏ ALINMASI

Turana Huseynova

Education Institute of the Azerbaijan Republic
turanhseynova@yahoo.com

İnsanın fərdiliyi, xüsusilə temperament xüsusiyyətlərinin münasibətdə təzahürü psixologiyada aparılan tədqiqatlarda həmişə aktualdır. Bu onunla izah edilir ki, insanlar münasibətdə yalnız fərdi düşüncə, hərəkət və icra tərzinə görə deyil, həm də onun davranışda ifadəsinə, çatdırılmasına görə də fərqlənirlər. İnsanın fərdiliyi psixologiyada geniş tədqiq edilmiş problemlərdən biri olsa da, bu sahədəki elmi araşdırmaların ilk müəlliflərinin (A.Adler, R.Kettel, J.Piaje, D.B.-Ananyev, B.S.Merlin, V.İ.Teplov və b.) gəldiyi nəticələr (əsəb proseslərinin qüvvə və mütəhərriklikdən, yüngüllük və cəldlikdən başqa bir-birinə dinamik təsir göstərmək, tənzimləmək və istiqamət vermək xassələrinə malik olması) haqqındakı fikirlər hazırda da psixologiyada dəyişməz olaraq qalır. Psixologiyanın hələ ilkin laborator araşdırmalarında bu fərqlər bədənə böyük və kiçik motor hərəkətlərindən incə psixofizioloji mexanizmlərə qədər bütün sahələrdə qeydə alınmışdır. İlk onilliklərdə bu problem, sadəcə olaraq, “fərdi fərqlər” mahiyyəti daşıyırdı. Son illərin tədqiqatlarında isə ona daha əhatəli - davranışın fərdiliyi, fəaliyyətin fərdiliyi, fərdi üslub, fərdi qabiliyyətlər və bacarıqlar aspektlərə yanaşılır.

Temperament tiplərinin fərdiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində hələ elmi psixologiyanın yaranmasına qədər irəli sürülən fəlsəfi fikirlər, biologiya, fiziologiya, tibb elmlərində edilmiş kəşflər inandırıcı dəlillər ortaya qoymuşdur. Həmin dəlillər yaş və inkişaf psixologiyasında, pedaqoji psixologiyada təhsilin müxtəlif problemlərinin tədqiqi üzrə araşdırma-

larda da öz obyektivliyini qoruya bilmişdir. Ona görə də təhsilin bu və digər problemlərindən bəhs edərkən şagirdlərə fərdi yanaşmada, idraki, ünsiyyət və psixomotor bacarıqların inkişaf etdirilməsində onların təbii quruluşunun nəzərə alınmasında bu məsələ diqqət mərkəzində saxlanılır.

Bu sahədə fundamental tədqiqatçıların (J.Piaje, B.Q.Ananyev, P.Y.Qalperin, L.S.Vıqotski, L.V.Zankov, B.S.Merlin, V.D.Nebılısın və b.) qəbul etdikləri əsas ideya insanın inkişafında fərdiliyin qorunmasıdır. Bir sıra mütəxəssislər (Lomov, Nebılısın, Myasişev, Teplov və b.) bu qənaətdədirlər ki, insanın fərdiliyi ilə bağlı olanlar ontogenezin yuxarı qatlarına doğru getdikcə zəifləmir, əksinə, mühit faktorları önə çıxır. Burada mexaniki təsirlər axtarmaq doğru deyil. Bu baxımdan, genetik və mühit faktorlarının təsirinə qarşı baş verən bu dəyişmələrin mənbəyi hazırda tədqiqatçıları (E.İ.Şeblanova, M.A.Xolodnaya, İ.P.Şkuratova) tərəfindən insanın koqnitiv quruluşunda axtarılır. “Əgər ontogenezin ilk dövrlərində (uşaqlığın I və II mərhələsində) insanın fərdi quruluşu tam dolğunluğu, orijinallığı ilə üzə çıxırsa, şəxsiyyətin formalaşmasının daha mükəmməl mərhələsi hesab olunan yeniyetməlikdə bu quruluşun nizamlanması koqnitiv sistemlə bağlanır”.

Məsələlərin öyrənilməsində temperament tiplərinin tədqiqi öndə durur. Buna səbəb fərdiyyətin strukturunda temperamenti tutduğu yerlə bağlıdır. L.S.Vıqotskiyə görə, “hər bir insan orqanizmi özünəməxsusdur, onun özünə xas olan davranışı var. Bununla belə, insanlarda nə qədər fərdi fərqlər olsa belə, onları temperament tiplərinə görə ümumiləşdirmək mümkündür”.

Açar sözlər: kiçik məktəbli, fərdiyyət, fərdi fərqlər, temperament xassələri, davranış dinamikası.

TEKNOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN YARADICI QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

Gunel Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University

mammedova_1986@bk.ru

Müasir dövrdə məktəbin işinin səmərəliliyi onunla müəyyən edilir ki, oradakı təlim-tərbiyə prosesi hər bir şagirdin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafını təmin edir, yaradıcı məktəbli şəxsiyyətini formalaşdırır, onu yaradıcı idraki fəaliyyətə hazırlayır.

“Texnologiya” fənni üzrə müasir proqramlar Azərbaycan Respublikasının ibtidai ümumi təhsilin dövlət standartları əsasında yaradılmışdır. Onlar fənlərarası və fəndaxili əlaqələr, təlim prosesinin məntiqi və kiçik-yaşlı məktəblilərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təhsil standartlarının məzmununun konkret-ləşdirilməsi məqsədilə işlənilmişdir.

İbtidai məktəbdə texnologiya (əmək təlimi) üzrə təlim prosesinin qurulmasına yaradıcı yanaşma bu fənnin xarakterik xüsusiyyətindən irəli gəlir ki, bu da şagirdlərdə təkcə insanın ətraf aləmlə qarşılıqlı təsiri, cəmiyyətin inkişafında insanların əmək fəaliyyətinin rolu haqqında təsəvvürləri formalaşdırmır, həm də şagirdlərdə ilkin texnoloji biliklərin, mühüm əmək bacarıqları və vərdişlərinin formalaşmasına imkan verir.

Şagirdin təlimi müxtəlif materiallardan məmulatın hazırlanmasında konkret texnoloji əməliyyatları dərk etməsi və layihəli fəaliyyətin ilkin bacarıqlarını mənimsəməsi üzərində qurulur. Praktiki fəaliyyətin növləri, praktik işlərin ardıcılığı, şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir və məmulatların hazırlanma dərəcəsinin mürəkkəbliyinin tədricən artırılması əsasında və şagirdlərin yaradıcı səyi və müstəqilliyinin təzahürü imkanları nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Texnologiyanın tədris fənni kimi xarakterik xüsusiyyətləri

təlimin məzmunun praktikiyönümlü istiqamətdə olması, digər təhsil sahələrində və tədris fənlərinin öyrənilməsi zamanı əldə edilən biliklərin, texniki və texnoloji məsələlərin həlli üçün, evdə əmək vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün qazanılan praktik təcrübənin tətbiqidir.

Sözü gedən fənnin təliminin texnoloji istiqamətliliyindən asılı olmayaraq proqramda ümumi əmək və biliklərinin mütləq öyrənilməsi, uyğun bacarıq və fəaliyyət üsulun mənimsənilməsi, müxtəlif materiallardan və konstruktor hissəciklərindən məlumatların hazırlanması üzrə praktik fəaliyyət təcrübəsi qazanılməsi nəzərdə tutulur.

Müasir informasiyalı cəmiyyət insanın yaradıcı təfəkkürünün inkişafı yolu ilə gedir. Yaradıcı insan sosisuma çox müvəffəqiyyətlə uyğunlaşır, mənfi hallara qarşı dura bilir, çətin vəziyyətlərdən müsbət çıxış yolu tapa bilir, öz imkanlarının realizəsinə, özünü inkişafa qadirdir. Lakin yaradıcı düşüncə tərzinə malik olan insanın tərbiyəsi üçün cəmiyyətin tələbatı məktəb təcrübəsində tam həyata keçirilmir.

Pedaqoji fəaliyyətin məqsədi – texnologiya dərslərində şagirdlərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsidir. Şagirdin qabiliyyətindən yaradıcılığına bilik, bacarıq və vərdişlərin müvəffəqiyyətlə əldə olunması, nəticədə uşağın maraqlı, qeyri-adi, fərqli bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə səbəb olur. Bu isə təşəbbüskar, sahibkar və sərəştəli mütəxəssisə doğru gedən yoldur. Həmçinin yaradıcılığa yönələn şagirdləri müstəqil əmək fəaliyyətinə hazırlayır, məktəbli bitirdikdən sonra həyatda çətinlik çəkmədən uyğunlaşmağa kömək edir. Bu gün artıq sübut olunmuşdur ki, yaradıcılığa hazırlanan insanlar elmdə, istehsalatda öz yerlərini daha tez tapır, öz peşələrini daha yaxşı mənimsəyir, daha çox xeyir verə bilirlər.

Texnologiya dərslərində işin gedişində adətən aşağıdakı problemlər meydana çıxır:

-fəaliyyətə daxili motivasiya yaranmır və ya şagird şablon üzrə işləyir (qiymət xatirinə tapşırığı yerinə yetirir, onda özü-

nüdərkə, özünütəkmilləşməyə səy olmur);

- şagird nəzəriyyəni təcrübəyə tətbiq edə bilmir;

-şagird praktik fəaliyyət qarşısında qorxu hissi keçirir.

Bu problemləri həll etməklə, uğuru təmin edən bir sıra amillər müəyyən edildi.

Texnologiya dərsləri – bir həyat dərsidir. Bu məktəb fənni qızlara ən zəruri bilik və bacarıqlar verir ki, gündəlik həyatda hər gün onlar üçün zəruri olub, bütün bölmələr və mövzular yaradıcı layihələşdirmə üçün ideal olaraq yarayır. Yalnız praktik fəaliyyətdə qabiliyyətlər formalaşır, onlar uyğun olmayan konkret fəaliyyətdən kənar yaranmır və yaradıcı qabiliyyətlər istisna edilmir. Uşaqlara yaratmağı öyrətmək lazımdır, bunun üçün onlara ən zəruri bilik və təcrübəni vermək lazımdır. Texnologiya dərslərində problem situasiyalar yaratmaq lazımdır ki, burada şagirdlər əvvəllər qazanmış olduqları bilikləri yeni situasiyalarda istifadə edə bilsin, tez zamanda onun həlli yolunu tapmağı öyrənsinlər və bir neçə variantı təklif edə bilsinlər.

Açar sözlər: texnologiya, təlim prosesi, proqram, kicikyaşlı məktəbli, yaradıcılıq, qabiliyyət, şəxsiyyət

İSTEDADLI YENİYETMƏLƏRİN PSİXODİAQNOSTİKASI VƏ ONLARIN POTENSİAL İMKANLARININ REALLAŞDIRILMASI YOLLARI

Nahida Jafarova

Azerbaijan Education Institute

nahide.ceferova@gmail.com

Müasir dövrdə ölkələrarası integrativ əlaqələrin genişlənməsi cəmiyyətin sosial, siyasi və iqtisadi sahələrinin inkişafına səbəb olur. İnsanların maddi və mənəvi tələbatları dəyişir, onların yaşam tərzinə münasibəti daha da təkmilləşir. Dünya əhalisinin durmadan artması, onların tələbatlarının təmin olunması kimi problemlər cəmiyyətin qarşısında mühüm tələblər qoyur. Bu tə-

ləbləri yerinə yetirmək üçün hər bir dövlət öz potensial imkanlarından maksimum şəkildə istifadə etməyə çalışır. Ölkəmizdə də istedadlı uşaq və gənclərlə aparılan işlərin səmərəli və məzmunlu təşkili üçün dövlətimizin başçısı İlham Əliyev cənablarının 17 aprel 2006-cı il tarixli sərəncamı ilə "Xüsusi istedadla malik olan uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı" (2006-2010) təsdiq edildi. Proqram istinadən respublikamızda böyüməkdə olan nəslin potensial imkanlarının aşkarlanması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində lazımı tədbirlər həyata keçirilir.

Şəxsiyyətin hərtərəfli formalaşmasının təmin olunması üçün hər bir yaş dövrünün xüsusiyyətlərini təhlil etmək lazımdır. Yeniyetməlik yaşı dövrü də özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Ayrı-ayrı fənlərə seçici münasibət yeniyetmələrin həmin fənlərlə daha çox maraqlanmasına səbəb olur. Maraqların genişlənməsi və tədricən sabitləşməsi müşahidə olunur. Yeniyetmələr şeir, hekayə yazmağa başlayır, təbiət mənzərələrini çəkməyə, tarixi, milli qəhrəmanları bədii obrazlarla canlandırmağa maraqlı olurlar. Həmçinin yeniyetməlik yaşı dövründə belə maraqların xüsusi qabiliyyətlərə çevrilməsi üçün potensial imkanlar da olur. Bu mənada onların formalaşmasına şərait yaradılmalıdır.

Yeniyetməlik yaşı dövründə mənlilik şüurunun formalaşması, özünüdərkini əmələ gəlməsi şəxsiyyətə məxsus keyfiyyətlərin formalaşmasına geniş imkanlar açır. Yeniyetmələrdə psixi proseslər artıq ixtiyari səciyyə daşıyır, intellektual, riyazi qabiliyyətlər formalaşır.

Yeniyetmələrin psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi onlarda istedad əlamətlərinin aşkarlanması və formalaşdırılması baxımından məqsədemüvafiqdir.

Yeniyetmələrdə istedadlılığı aşkarlamaq üçün psixodiagnoz metodlarından istifadə etmək olar.

Tədqiqat işi ilə əlaqədar Lənkəran şəhər 1 saylı orta məktəb, 6 saylı məktəb-liseyi və Masallı rayon Dəfinə liseyinin 6-cı, 7-ci və 8-ci sinif şagirdlərinin intellekt səviyyəsini öyrənmək

üçün “Raven” metodikasından, “Kəmiyyətin nisbəti”, “Qanunauyğunluqların axtarılması” testlərindən istifadə etmişəm. Tədqiqatda 250 şagird iştirak edirdi. Alınan nəticələrə görə qeyd etmək olar ki, şagirdlərin təxminən 85 faizində orta intellekt səviyyəsidir. Əlavə olaraq şagirdlərin motivasiya sahəsini, yaradıcılıq imkanlarını öyrənmək üçün anket sorğularından da istifadə olunacaqdır.

Müasir dövrdə təlim prosesində şagirdlərin təfəkkür xüsusiyyətlərinin inkişafına geniş imkanların yaradılmasına baxmayaraq onların diqqətinin yayınmasına təsir edən əlavə maraqlar da çoxdur. Əlavə maraqların yeniyetmələrin psixi inkişafına mənfi təsirinin qarşısını almaq, eləcə də onların potensial imkanlarını reallaşdırılmaq məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədmüvafiqdir:

1. Yeniyetmələrin idrak fəallığı təmin olunmalıdır. İdrak fəallığı yaradıcı fəaliyyət prosesində daha səmərəli şərtlənir. Yaradıcı fəaliyyət şagirdlərin idrak maraqlarını təmin etməklə onları düşünməyə sövq edir. Problemə praktik yanaşmanı, onu optimal üsullarla həll etməni təmin edir. Praktik fəaliyyət zamanı şagirdlər prosesi yalnız təsəvvüründə canlandırmır, eyni zamanda onu bilavasitə izləmək imkanı əldə edirlər. Kimya, biologiya dərslərində belə praktik işləri aparmaq olar.

2. Onların şəxsiyyət keyfiyyətləri formalaşdırılmalıdır. Emosional sabitlik, özünütəhsil, mühüm iradi keyfiyyətlər şagirdlərin qabiliyyətlərinin inkişafını şərtləndirir.

İstedadlı yeniyetmələrlə iş üzrə məktəb psixoloqlarının imkanlarından istifadə olunması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məktəb psixoloqu iş planına uyğun olaraq istedadlı şagirdlərlə iş üzrə bir sıra vəzifələri həyata keçirir:

- Şagirdlərin intellektual inkişafının diaqnostikasını;
- İstedadlı şagirdlərlə işləyən müəllimlərin müəyyən edilməsini;
- Yeniyetməlik yaşı dövründə istedadın aşkar edilməsi üçün anket sorğularının həyata keçirilməsini;

- İstedad bankının yaradılmasını və s.

Ümumiyyətlə, yeniyetmələrin potensial imkanlarının reallaşdırılması üçün onların idrak fəallığının şərtləndirilməsi və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşdırılması təlim prosesində əsas məqsədə çevrilməlidir.

Açar sözlər: İstedad, yaradıcı fəaliyyət, motivasiya, intellekt, psixidiagnostika, idrak fəallığı.

ŞAGİRDŁƏRİN İNTELLEKTUAL İNKİŞAFI VƏ PEŞƏSEÇİMİ

Elkhan Baylarov

Education Institute of the Azerbaijan Republic
baylarov.elkhan@mail.ru

Müasir dövrdə intellekt strukturu testlərindən peşəyönümlü seçimlərin aparılmasında, kadrların yerləşdirilməsi işində geniş istifadə edilir. İntellekt strukturu və ümumi intellekt testlərinin nəticələri peşə fəaliyyətinin müvəffəqiyyəti ilə müsbət korrelyasiya olunur. İntellekt testləri üzrə yüksək göstəricilərin peşə seçimi, peşə təlimi və peşə fəaliyyətindəki uğurla əlaqəsi uzun müddət tədqiq edilmişdir. İlk dəfə peşə fəaliyyəti üçün «intellekt həddi» nəzəriyyəsini D.N.Perkins irəli sürmüşdür. Onun nəzəriyyəsinə əsasən, hər bir peşə üçün intellektin aşağı sərhəd həddi mövcuddur ki, intellekt səviyyəsi bu göstəricidən aşağı olanlar həmin peşəyə yiyələnməyə qabil deyillər. İntellekt göstəricisi bu həddən yüksək olanlar həmin peşəyə yiyələne bilsələr də, onların intellekt səviyyəsi ilə peşə fəaliyyətindəki uğurları arasında heç bir əhəmiyyətli asılılıq müəyyən edilməmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, intellekt səviyyəsi sərhəd həddindən yuxarı olduqda fəaliyyət uğurunu motivasiya, fərdi keyfiyyətlər, dəyərlər sistemi kimi amillər şərtləndirir. Başqa sözlə, fərdin peşə fəaliyyətindəki uğuru onun intellekt səviyyə-

si ilə məhdudlaşmır. Bu sahədə aparılmış tədqiqatların nəticələrinin təhlili göstərir ki, əgər şəxsin intellekt səviyyəsi ona müəyyən bir peşə ilə məşğul olmağa imkan verirsə, onun bu peşə üzrə müvəffəqiyyətləri artıq intellekt səviyyəsinin yüksəkliyindən deyil, daha çox, motivasiya, peşəyə maraq, aludəçilik, məsulluyyət və s. insani keyfiyyətlərdən asılı olur.

Tədqiqatlar bir məsələni də müəyyənləşdirməyə imkan vermişdir. İntellekt testlərinin proqnozlaşdırıcı xüsusiyyəti peşə fəaliyyətinin məhsuldarlığından daha çox, peşə təliminin uğurunu ehtiva edir. Bundan belə bir nəticə çıxır ki, praktik fəaliyyət təlim fəaliyyətinə nisbətdə daha çətin tədqiq olunandır.

Peşəyönümü və peşə seçməyə dair tədqiqatların bir qisminə şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətləri, digərlərində sosial tələbat məsələləri, başqalarında isə (əsasən pedaqoji-psixoloji) şəxsiyyətin forması ön plana çəkilmişdir. Peşəseçimində vacib olan əsas cəhətlər aşağıdakılardır:

1. Şagirdləri tanıma:

Bioloji amillər - şagirdin fiziki xüsusiyyətləri, sağlamlığı, cinsiyyəti, və s.

Sosial-psixoloji amillər: ailədaxili münasibətlər, bağlı olduğu dost qrupunun tələbləri və şagirdə psixoloji təsiri

Fərdi psixoloji amillər: şagirdin ehtiyacları, emosiya və hissləri, xarakter xüsusiyyətləri, dəyərləri,

İqtisadi amillər: Ailənin iqtisadi səviyyəsi, mühitin ya da ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti,

Siyasi amillər: Mövcud siyasi quruluşlarda peşəyə yiyələnmə vəziyyəti, iş tapma vəziyyəti

2. Peşələrin araşdırılması:

Peşələr haqqında məlumatların yer aldığı kataloq, kitab, jurnal, broşür və s. materiallar

İstehsalat sahələrinə və müəssisələrə ziyarətlər, müşahidələr və təhlillər.

Peşə sahibləri ilə görüşlər

Şagirdlərin «peşələri araşdırma qrupları» meydana gətirib araşdırma aparmaq

Peşəseçimi ilə bağlı seminarlar və s.

3. Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətləri ilə peşələrin tələb etdiyi xüsusiyyətlər arasında bağlılıq.

4. Peşəözünütəyini:

Özünüdərk

Peşə marağı ilə bilik, bacarıq və qabiliyyət arasında uyğunluq səviyyəsi

Özünütəhlil və özünüqiymətləndirmə

Qeyd edək ki, şagirdlərin peşəyə yiyələnməsində aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmalıdır:

Məsuliyyətlik prinsipi-şagirdlərin hansı peşəni seçəcəklərinin məsuliyyətini dərk etməlidir.

Davamlılıq prinsipi- peşəseçimi işi ibtidai sinifdən başlayaraq buraxılış siniflərinə qədər həyata keçirilməlidir.

Bərabərlik prinsipi- heç bir şagird peşəyə istiqamətləndirmə fəaliyyətindən kənarda qalmamalıdır.

Bütünlük prinsipi-təhsilin müəyyən pilləsində pedaqoji prosesdən ayrılan yeniyetmə və gənclər üçün də açıq olmalıdır.

Bütün bunların reallaşması üçün evdə ailə – valideyn dəstəyi, məktəbdə yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə və şəxsi keyfiyyətlərə malik müəllim və psixoloqların olması, dövlətin və ictimaiyyətin ciddi dəstəyi və bütün bunların fədakarlıq səviyyəsində qarşılıqlı əməkdaşlığı zəruridir. Sadalananlar və şərh edilənlər şagirdlərin yaradıcılıq potensialının inkişaf etdirilməsi və nəhayətdə səmərəli şəkildə gerçəkləşdirilməsinin nə qədər çətin və məsuliyyətli olduğunu aydın şəkildə nümayiş etdirir. Lakin bütün bunları zəruri edən, onun qarşılığının maddi və mənəvi dəyəri, milli maraqlar baxımından əhəmiyyətidir.

Açar sözlər: peşəseçimi, intellekt, şagird, prinsip, amil

QİYMƏTLƏNDİRMƏ PROBLEMİNİN PEDAQOJİ-PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ

Konul Huseynova

Institute of Education of the Azerbaijan Republic
konul-adpu@mail.ru

Tələbələrin təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin əsas məqsədi onların bilik və bacarıqlarının mövcud vəziyyətini öyrənmək, təlim-tərbiyə prosesini yaxşılaşdırmaq və dinamik inkişafını təmin etməkdir. Bilik və bacarıqların sisteməlik olaraq belə qiymətləndirilməsi öyrənilən fənnin məzmununun, tədris proqramının təkmilləşdirilməsinə, onun müasirləşdirilməsinə şərait yaradır, tələbələrin müstəqilliyini və fəallığını artırır, onları dərslək, dərş vəsaiti və digər tədris materialları ilə işləməyə, aldığı informasiyalari təhlil etməyə, tədris materiallarını daha yaxşı qavramağa və tətbiq etməyə sövq edir.

Təhsil sistemində qiymətləndirmə işin yekununun səviyyəsi-ni müəyyənleşdirənə qədər pedaqoji prosesin tərkib hissəsi ola-raq əvvəldən axıra kimi öz mövqeyində qalır. Ona görə də, büt-ün təhsil sistemində, onun pillə və mərhələlərində qiymətlən-dirmə diqqət mərkəzində dayanır, pedaqoji prosesin məhsul-darlığının yüksəldilməsinə kömək edir. Təbii ki, təhsil sistemi-nin müəyyən pillə və mərhələlərində qiymətləndirmədən istifa-də formaları və vasitələri, yolları, üsulları müxtəlif ola bilər. La-kin son nəticə keyfiyyətin göstəricisi kimi meydana çıxır.

Pedaqoji prosesdə qiymətləndirmə sanki prosesin istiqamət-verici faktoruna çevrilərək, onun mərhələdən mərhələyə qaldı-rılmasına kömək edir. Bunu nəzərə alan ustad pedaqoqlar öyrə-nənlərin psixoloji əhvalının yüksəldilməsinə, nıkbınliyinin artı-rılmasına, rəqabət hissinin gücləndirilməsinə şərait yaradırlar. Qiymətləndirmədə insan faktoru əsas olduğı üçün hər kəsin xarakterindən subyektivizmindən, təmənnalılığından irəli gələn formalizm halları da özünü göstərir.

Hər hansı bir şəxs qiymətləndirmədə mexaniki olaraq yalnışlığa yol verə bilər, yaxud qiymətləndirmə normativlərini bil-mədiyi üçün səhvlər edə bilər. Amma bilərəkdən formalizm hal-larına yol verən insanlar, əgər qiymətləndirilərlərsə, özləri ən pis qiymət almağa layiqdirlər. Qiymətləndirmənin ictimai əhə-miyyətini də nəzərə alsaq, belə adamlar cəmiyyət üçün ziyanlı şəxslər kimi tanınırlar.

Vaxtilə rus pedaqoqlarından Y.A.Komenski qiymətləndir-mənin ziddiyyətli xarakterini qeyd etmiş, ondan ağılla və ehti-yatla istifadə etmək çağırışı ilə müəllimlərə müraciət etmişdir. Tələbələrin biliyini qiymətləndirən zaman obyektivliyin huma-nist münasibətlə uyğunlaşdırılması tələbi bütün didaktik sis-temlərin canına hopmalı və onun əsasını təşkil etməlidir.

K.D.Uşinski öz dövrünün nəzarət formalarını tənqid edirdi. Böyük pedaqoq onların nöqsanlarını xarakterizə edərək göstə-rirdi ki, mövcud yanaşmalar və qaydalar tələbələrin əqli fəaliy-yətini məhdudlaşdırır. Adətən müəllim bir və ya bir neçə tələ-bədən soruşur, qalanları isə boş yerə vaxt itirir, qüvvələrini bo-ğur, gözləməklə həyəcan keçirirlər. Təbiidir ki, belə şəraitdə tə-ləbə maraq, təşəbbüs göstərə bilmir.

Tələbələrin təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi tarixən Azərbaycan pedaqoji ictimaiyyətinin diqqət mərkəzində olmuş-dur. Bu istiqamətdə ilk tədqiqatlar Məhəmməd Tağı Sidqi tərə-findən aparılmış və 1892-ci ildə Ordubad şəhərində təsis etdiyi «Əxtər» («Ulduz») adlı məktəbdə tətbiq etmişdir. «Elm bir çox kitabları oxuyub yazmaqdan ibarət deyil, oxuduqca anlamaq-dan ibarətdir» söyləyən müdrik şəxsiyyət M.T. Sidqinin biliyin hesaba alınması və qiymətləndirilməsinin faydası və dəyəri ilə bağlı XIX əsrdə verdiyi təkliflər müasir pedaqoqlarımızın bu sahədə aldığı nəticələrlə demək olar ki, üst-üstə düşür. Onun fi-kirlərindən aydın olur ki, biliyin hesaba alınması və qiymətlən-dirilməsi, həm müəllim, həm də tələbə fəaliyyətinin düzgün tənzimlənməsinə xidmət edir.

İstənilən ölkədə elmin mədəniyyətin, incəsənətin inkişafı, bütövlükdə xalqın intellektual potensialının formalaşma səviyyəsi cəmiyyətin inkişafının əsas göstəricisi olub, həmin dövlətin təhsil sistemi ilə təmin olunduğundan, bütün ölkələr birinci növbədə, öz təhsil sisteminin strukturunu, müddətini, onun icbariliyini, təlim nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün yeni modellər qəbul edir, qiymətləndirmə şkalasının nisbi ölçüsünü müəyyənləşdirir və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəsiləsiz olaraq sistemli iş aparır. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, təhsil sahəsində İslahat Proqramının tələblərinə uyğun, yuxarıda göstərilən istiqamətlərdə eksperimentlər qoyulmuş, orta ümumtəhsilin həm məzmununda, həm strukturunda, həm də yeni qiymətləndirmə modellərinin hazırlanması istiqamətində intensiv işlər aparılır.

Açar sözlər: qiymətləndirmə, formalizm halları, qiymətləndirmə şkalası.

PSİXOLOGİYADA QAVRAYIŞ PROBLEMİNİN TƏDQIQI

Matanat Hasanova

University of Land of Fire
metaneth2@gmail.com

Görmə obrazlarının verdiyi informasiya özündə ətraf aləm gerçəkliklərinin bütöv bir sistemini əhatə edir. Bu sistemdə obrazların məkan-zaman, fiqur, forma, fon, rəng, səs, hərəkət, qarşılıqlı əlaqə kimi xassə və əlamətləri əhatə olunur. Görmə obrazlarının qavranılması yalnız onların özlərinin xassə və keyfiyyətlərindən deyil, qavrayan insanın özünün psixoloji quruluşundan, emosional-koqnitiv vəziyyətindən də asılıdır. Bütün bunlar psixologiyada qavrayış psixologiyasının predmetinə daxildir.

Hələ qədim dövrlərdən insanlar görmə obrazlarının qavramağa çalışıblar. Təhlillərdən məlum olur ki, bu maraq heç də bizim düşündüyümüz kimi, ətraf aləmin cisim və hadisələri ilə bağlı olmayıb. İnsanların özlərinin və başqalarının surətlərini əksətdirmə xüsusiyyətlərinə malik olan təbiət hadisələrinə, psixikanın patoloji vəziyyətində göz önünə gələn obrazları qavramağa, izah etməyə çalışıblar. Əvvəllər yaranan emosional vəziyyətə, təəccüb və heyratə üstün gələrək obrazların qavranılmasındakı mifik təsəvvürlərdən uzaqlaşaraq onları daha aydın anlamağa və əsrlər boyu yaranmış sualları cavablandırmağa çalışıblar. Obrazları qavramanın izahına bir sıra elmlərdə cəhdlər olsa da, bu psixologiya elmində qavrayışın tədqiqi ilə məşğul olan cərəyanın nümayəndələrinə - geştaltpsixoloqlara nəsib oldu.

Geştaltpsixologiya həm də surətlərin psixologiyası kimi izah edilir. Geştaltpsixologiya cərəyanının kökləri Avstriya məktəbi ilə bağlıdır. Bu cərəyan XIX əsrin sonlarında assosionizmə (atomizmə) cavab olaraq yaranmışdı. Dünyada ilk geştaltistlər K.Brentanonun şagirdləri idilər. Onlardan ən məşhuru isə Xristian fon Erenfeldir. İlk geştaltistlər qavrayışa elementar duyğuların cəmi kimi baxırdılar. Onlar səsələrin yayılması, müxtəlif duyğuların birləşməsi, məkan və zamanın qavranılması sahəsində tətqiqatlar aparırdılar. Erenfels hesab edirdi ki, məkan və zamanın qavranılması psixikanın yeni keyfiyyətidir. Onlar psixi proseslərin sadə birləşməsindən yaranmır. Bu keyfiyyətlər bir neçə duyğu orqanlarının assosiativ fəaliyyətinin nəticəsi kimi əmələ gəlir. Həmin hadisə aşağıdakı qaydada baş verir. Məsələn, kvadrat perseptiv faktlara malik olan 4 xətt əsasında qurulur, lakin kvadrat olmaq xassəsi ayrılıqda həmin xəttlərə aid deyildir. Kvadrat yalnız bu xəttlərlə qurulmur. Burada həmin xəttlərin eyni vaxtda, müvafiq qayda ilə birləşməsi də tələb olunur. Onların bu cür əlaqəsi formanın keyfiyyətini əmələ gətirir. Erenfels

üçün formanın keyfiyyəti elementlər arasındakı münasibət deyil, şüurlu fəaliyyətin nəticəsidir. Amerika geştaltistləri isə (Vertgeymer, Koffka, Köler və b.) özləri ilə Avropa geştaltizminin ideyalarını gətirənlər də, onların qavrayış sahəsindəki tədqiqatları sonralar daha dolğun istiqamət aldı. M.Vertgeymer özünün ilk stroboskopik hərəkətlə bağlı təcrübələrini Frankfurtda, Şumanın yanında, Köler və Koffkanın üzərində apardı . Onun f-fenomen adlandırdığı hərəkət aktı görmə sahəsində ayrı-ayrı elementlər kimi deyil, bütöv situasiya kimi izah olunurdu.

Bu faktlara əsaslanaraq geştaltistlər aşağıdakı fikirləri müdafiə edirdilər: bütöv-hissənin cəmi deyildir. Bütövdə hissələrdən başqa nə isə var və onu hissədən ayırmaq olmaz. Burada ən mühüm olanı müşahidədir. Geştaltistlərin digər nümayəndələri Q.E.Müller, D.Kats, E.Rubin qavrayışda fiqur və fonun fərqləndirilməsi qanununun müəllifləri oldular. Nəhayət, XX əsrin əvvəllərində qavrayış psixologiyasında bir sıra problemlərin izahı mümkün oldu. Toplanmış faktlar qaranın qanunları kimi qəbul edildi: münasibət və köçürmə prinsipləri ilə formanın təşkili qanunu; fiziki və fizioloji formanın izamorfizmi; sahənin dinamizmi. Tədqiqatlarda əldə edilmiş nəticələr əsasında bizi əhatə edən sahə anlayışı əvvəlcə perseptiv sahə çərçivəsində başa düşülürdü. Bu anlayış əldə olunan nəticələr əsasında tədricən genişlənərək fəaliyyət kontekstinə keçməklə ətraf aləmi, obyektləri əhatə etməyə başladı. Sonralar K.Levin tərəfindən “sahə nəzəriyyəsi” yaradıldı. XX əsrdə geştalpsixologiyanın metodoloji bazasında geştaltkoqnitivizm və sosial-koqnitivizm meydana gəldi. Bu cərəyanlar şəxsiyyət psixologiyasının öyrənilməsi sahəsində böyük uğurlar əldə edərək qavrayış psixologiyasını yeni faktlarla zənginləşdirdilər.

Açar sözlər: Qavrayış, görmə obrazları, geştalt psixologiya

TƏHSİL QRUPLARINA PSIXOLOJİ XİDMƏT

Shalala Babayeva

Azerbaijan University of Languages

shela357@yahoo.com

Respublikamızda təhsilin ümumtəhsil pilləsində praktik psixoloqlar ştat vahidləri üzrə fəaliyyət göstərilir. Onlar – məktəb psixoloqlarıdır. Məktəb psixoloqlarının əsas işi ümumtəhsil sisteminə psixoloji xidməti təşkil etməkdir.

Məktəbdə psixoloji xidmət – təhsil subyektlərinin daxili potensialı, yaradıcı imkanları, özünüinkişaf və özünüdərk etmə yollarını müəyyənləşdirməklə onların reallaşdırılmasına, aktualaşmasına yönəldilən səmərəli biliklər, vasitələr, metodlar və psixotexnikalar sistemidir.

Məktəbdə psixoloji xidmətin təşkili təhsil sisteminin inkişaf səviyyəsi ilə bağlı olub onun məqsəd və vəzifələri, funksiyaları, iş prinsipləri təhsilin məzmununa, təhsil subyektlərinin qarşılıqlı münasibətlərinin mədəni xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq müəyyənləşir.

Məktəbdə psixoloji xidmət işi onun məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq qurulur. Müasir şəraitdə təhsilə psixoloji xidmətin başlıca məqsədi – *uşaq, yeniyetmə və gənclərin psixoloji sağlamlığını qorumaqla onların təhsil müvəffəqiyyətinin artırılmasıdır.*

Psixoloji sağlamlıq – ontogenezin bütün mərhələlərində normal, dinamik inkişafdır. “*Psixoloji sağlamlıq*” anlayışı 3 sahəni: tibb, psixologiya və sosiologiyanı əhatə edir. Məktəb psixoloqu uşaqların psixoloji sağlamlığını qorumaq üçün bu sahələrin mütəxəssisləri ilə əlaqəli fəaliyyət göstərir.

Şagirdlərin təhsil müvəffəqiyyətinin artırılması məsələsinə 3 istiqamətdə aparılan profilaktika, diaqnostika, konsultasiya, inkişafetdirici və korreksiya işi, konsiliumlar daxildir:

1) *problemlı şagirdlərlə iş*: psixi inkişafında problemləri olan şagirdlərin təlim prosesinə adaptasiyasına, daxili potensialının reallaşdırılmasına və özünüdərk etməsinə əlverişli şəraitin yaradılması;

2) *normal psixikaya, lakin dərketmə sahəsində, fəaliyyət və ünsiyyətində bir sıra çətinlikləri olan şagirdlərlə iş:* onlarda öyrənmə və mənimsəmə bacarıqları, təhsil motivasiyası, dərketmə maraqları və koqnitiv qabiliyyətlərin inkişafına ləngidici təsir göstərən sosial-psixoloji və pedaqoji amillərin qarşısının alınması;

3) istedadlı şagirdlərlə iş: istedadlı şagirdlərin həmyaşıdlar qrupunda, eləcə də məktəbdə üzləşdikləri mənəvi-psixoloji çətinliklərin qarşısının alınması, özünürealaşdırma üçün onlara əlverişli mühitin yaradılması.

Beləliklə, məktəb psixoloqunun başlıca məqsədi təhsil alanlar və təhsil verənlər üçün əlverişli psixoloji inkişaf mühitinin yaradılmasına nail olmaqdır. O, öz işini şagird, pedaqoq və valideynlərin psixoloji biliklərinin artırılmasına, fəaliyyət və ünsiyyətdə bu biliklərdən yararlanaraq təhsildə uğurlar əldə etmələrinə yönəldir. Pedaqoji prosesdə yaranmış hər hansı problemlə situasiyanı həll etmək üçün onu sosial, psixoloji və pedaqoji kontekstdə nəzərdən keçirərək nəticə çıxarır. Məktəbdə ona müraciət edən şəxsə – istifadəçiyə (şagird, müəllim, valideyn) *psixoloji yardım* göstərir.

Psixoloji yardım özündə bir neçə istiqaməti birləşdirir:

- psixoloji maarifləndirmə və psixoprofilaktika;
- psixodiagnostika;
- psixokorreksiya və psixoterapiya;
- psixoloji konsultasiya;
- psixoloji konsilium.

Bütün bunlar son nəticədə məktəbdə əlverişli psixoloji iqlimin yaradılmasına xidmət edir. Məktəblilərin psixi inkişafı üçün əlverişli psixoloji mühitin kriteriyaları müəyyənləşdirilərkən aydın olub ki, hər bir yaş dövründə şagirdlər üçün yaradılmış əlverişli mühit onun sonrakı yaş dövrlərində daha məhsuldar fəaliyyət göstərməsinə imkan verir. Nəticədə şagird yaş dövrlərində özünün daxili potensialını, bilik ehtiyatını reallaşdırır, intellektual inkişaf mərhələlərini uğurla başa vurur.

Açar sözlər: təhsil, psixologiya, xidmət, şagird, sağlamlıq

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İŞLƏYƏN PEDAQOJİ KADRLARIN UŞAQ PSIXOLOGİYASINA MÜASİR YANAŞMASI

Khalida Hamidova

Azerbaijan State Pedagogical University

musayevaxalide@mail.ru

Məktəbəqədər yaş dövrünə uşaqlar özündən asılı olmayaraq həyatdan zövq alaraq, hisslərlə dolu, sevinərək və kədərlənərək yaşayırlar. Beş yaşına çatdıqda onların həyata baxışları dəyişir (mütləq deyil ki, bu baxış dərk edilsin). Uşağın intellektinin və bacarıqlarının inkişafı ilə birlikdə, müqayisə aparma, mülahizə yürütmə, özü və digər uşaqlar haqqında fikir bildirmə kimi psixoloji inkişaf başlayır.

Tərbiyəçilər valideynlərdən sonra uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında ən mühüm işi görürlər. Uşaqlarda şəxsiyyətin inkişafı üç istiqamətdə aparılmalıdır:

- Uyğunlaşma (dilə yiyələnmə, sadə adət və vərdislərə yiyələnmək);
- Fərdiləşmə (özü ilə ətrafı müqayisə edir, öz “ mən”nini yaradır);
- İnteqrasiya (birləşmə-davranışlarını idarə edir, böyüklərə tabe olmaq, böyükləri “idarə etmək”).

Bu dövrdə uşaqların başqalarını sevməyi, hörmət etməyi öyrənməsi çox vacib şərtlərdəndir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar səhv etdilər, lakin onlar etdikləri hər şeyə əyləncə kimi baxırlar. Tərbiyəçilər bilməlidirlər ki, uşaqların bu qayda pozuntularının arxasında bəzi məqsədlər durur. Belə ki, uşaqlar:

- **Diqqəti cəlb etmək** –bəzi uşaqlar bu yola əl atırlar ki, böyükklərin diqqətini cəlb etsinlər. Məsələn, onlar diqqət mərkəzində olmaq üçün məşğələdə dəcəllik edirlər, məşğələni pozurlar, digər uşaqlara oynamağa imkan vermirlər, diqqətlərini pozurlar.

- **Səlahiyyət, hakimiyyət** – bəzi uşaqlar ona görə özlərini pis aparırlar ki, onlar üçün aparıcı olmaq vacibdir. Məsələn, onlar çalışırlar ki, hakimiyyətlərini həm tərbiyəçilərin üzərində, həm də qrupdakı yoldaşları üzərində qursunlar.

- **İntiqam, qisas hissi** – həqiqi və uydurulmuş xırda inciklik bəzi uşaqlarda məqsədə çevrilir (cox vaxt dərkəndilməmiş). Məsələn, onlar böyüklərdən, yoldaşlarından, ətrafdakılardan, onlara qarşı “ədalətsiz” olan hər kəsdən intiqam almaq istəyirlər (öz aləmlərində).

- **Uğursuzluqdan qaçmaq** – bəzi uşaqlar isə uğursuzluqdan elə qorxurlar ki, heç bir şey etməməyi seçirlər. Məsələn, onlara elə gəlir ki, onlar valideynlərinin, tərbiyəçilərinin, hətta öz-özlərinin belə tələblərini ödəmirlər. Belə uşaqlar arzu edirlər ki, onları rahat buraxsınlar və buna görə təcrid edilmiş qalırlar, əlçatmaz qalmağa üstünlük verirlər.

Tərbiyəçi uşaqlarda şəxsiyyəti inkişaf etdirmək üçün müxtəlif priyomlardan istifadə etməli, onlara təsir etməyin yollarını tapmalıdırlar. Bu sahədə tərbiyəçinin edəcəyi bir neçə addım aşağıda göstərilmişdir:

Addım 1: Diaqnostikanı yerinə yetirməyi öyrənmək – uşaqların davranışına nəzarət və gördüklərimizi yazılı şəkildə təsvir etmək.

- Toplanmış faktlara əsaslanaraq formalaşdırmaq;
- Konkret təsvirlər edilir “uşaq harda, nə vaxt, nə qədər tez-tez və konkret olaraq nə edirdi”
- Subyektiv qiymətləndirmədən qaçılır.

Addım 2: Davranışların həqiqi motivini, məqsədini müəyyənləşdirmək. Tərbiyəçi bilməlidir ki, uşaqların məqsədi dördüdür: diqqəti cəlb etmək, hökm, intiqam, uğursuzluqdan qaçmaq. Bunları bilmək yalnız münasibətləri qurmaq üçün yox, həm də uşağın pədoqoji təsirlərə reaksiyasını bilmək üçün lazımdır.

Addım 3: Davranışlara təcili olaraq müdaxilə etmək üçün üsul seçmək. Birinci iki addımda tərbiyəçi yetərinə məlumat

toplayır ki, bu zaman o asanlıqla üsullar seçə bilsin. Yadda saxlamaq lazımdır ki, üsul dedikdə burada cəza tədbirləri nəzərdə tutulmur. Məqsəddə çatmaq üçün – cəld və şübhəsiz olmalıdır. Hər bir seçilmiş taktika yaranmış situasiyaya və həmin uşağın fərdiliyinə uyğun seçilməlidir.

Addım 4: Uşaqda özünəhörmət, özünəqiymət hissi aşılamaq istiqamətində tədbirlər aparmaq. Bu proses ən uzun müddətli və çətin prosesdir.

Addım 5: Valideynlərə tərbiyəçilərlə əməkdaşlıq etmək təklif olunur. Hər valideyinə individual, davamlı şəkildə uşağı haqqında məlumat vermək və valideynlərdəndə onlar haqqında məlumat almaq nəticəyə çatmağa kömək ola bilər. Qrupda valideynlər üçün bir guşə yaratmaq, oraya uşaq psixologiyası və pedaqogikası haqqında kitablar qoymaq. Valideyin iclasları keçirmək, valideynlərin uşağına yanaşma qaydalarını (təcrübəsinə) bir-biri ilə bölüşməsinə səbəb olacaqdır.

Açar sözlər: tərbiyəçi, şəxsiyyət, müasirlik, yanaşma, addım.

**BÖLMƏ VI: MÜASİR TƏLİM KONSEPSİYALARI
MÜSTƏVİSİNDƏ FƏNLƏRİN TƏDRİSİ
METODİKASININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ**

**SECTION VI: ACTUAL PROBLEMS OF METHODOLOGY
TEACHING SUBJECTS IN THE CONTEXT OF MODERN
TEACHING CONCEPTS**

**СЕКЦИЯ VI: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДИКИ
ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ В КОНТЕКСТЕ
СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ ОБУЧЕНИЯ.**

**WHAT CAN WE LEARN FROM UNIVERSITIES OF
ANCIENT INDIA?**

Jandhyala B G Tilak

*National University of Educational Planning and Administration
jtilak2017@gmail.com*

The world has been experiencing an unprecedented growth in university education. At the end of the 13th century there were hardly 20 universities. Today there are several thousands of universities, apart from several thousands of other institutions of higher education. There is an explosion in student numbers. The growth of universities is characterised by drastic transformation of their very nature. Universities have undergone tremendous transformation in several respects over centuries.

‘University,’ drawn from its ancient designation of a ‘Stadium Generale,’ or ‘School of Universal Learning’ is conventionally seen as an institution where scholars, interested in a wide variety of areas of study, come from all over the world and participate in the process of creation and dissemination of

universal knowledge. The scholars engage in serious scholarly discussions and debates, not only on their subject but also on wider issues of historical and contemporary importance – social, political, economic, philosophical, cultural, scientific and technological.

The world's first universities – Takshashila and Nalanda in India, the Plato's Academy in Greece, and the Ancient University of Alexandria (the Mouseion) in Egypt, to mention a few, belong to the ancient period. Very often the universities of the ancient period are forgotten when writing about the history of universities for no valid reason and discussion starts with universities of the medieval period established in Europe.

But the history of some of these ancient universities is extremely rich. The ancient universities were founded on some fundamental and universal principles of truth and knowledge, aimed at producing finest human beings -- social thinkers, scientists, professionals, researchers, and above all, citizens of great character. University was truly perceived as a place where established notions of truth would get challenged in the pursuit of knowledge, and new ideas would germinate for the progress of humanity. It was conceived as a unique space, which covers the entire universe of knowledge. Those universities were truly universal – attracting scholars from other countries, and covering knowledge which is universal, inclusive of a variety of disciplines of study.

Over the last several centuries, the concept of university is undergoing dramatic change, the change being ever dynamic. Quite a few new generations of universities emerged and one notices a clear contrast between the ancient and the modern ones, including the ones set up during the medieval times. While searching for new and innovative modes of developing universities today in the twenty-first century, there is a lot that one can learn from a reading of the history of some of the an-

cient universities, in their nature, scope, coverage, planning, funding, spread, teacher-student relations, institution-community relations and many other aspects.

Besides contrasting the ancient and modern universities, concentrating on ancient universities of India, the article draws a few important lessons relevant for development of universities in the twenty-first century.

HOW TO USE BODY LANGUAGE IN TEACHING AND LEARNING KOREAN LANGUAGE - FOR THE BEGINNING LEVEL LEARNERS

Eun Suk CHO

Erciyes University

jvhnet@naver.com

Foreign language learners often rely on non-verbal elements (for example: body language or hand gestures) in order to communicate with native speakers of the language they are studying. This process is especially practiced at the early stages of the target language learning periods. In this paper, I'll try to explore some of the teaching methods that utilize different body language styles between the Koreans and Turks.

As the study for education in foreign languages becomes more important to us who live in the global era, many universities around the world are beginning to provide bi-lingual education for the languages of the countries where the exchange of people are frequent. Korean as a foreign language is very popular in many countries. Korean language education programs are being conducted in 57 countries around the world. In Turkey, Korean language education started in 1989, and in Azerbaijan started in 1994. Since 2007, Baku University has taught Korean Language as a major in the Department of Linguistics

at the Far East. However, it is difficult to say that the currently developed pedagogies are actually applied or they are providing effective end results for the learners. Recent teaching methods tend to focus on learners rather than follow a specific teaching methodology, and tend to introduce and apply all theories to enhance their communication skills.

In this paper, I'll focus on the differences of the body language between Korean and Turkish native speakers and suggest ways to use it for teaching Korean. This is especially useful for beginning Korean language learners who have never visited Korea or have never met Koreans.

Key words: body language, beginner Korean learners, Turkish, Korean, similarities and differences

INTEGRATION OF SUBJECTS BASED ON ART AND CULTUROLOGICAL METHODOLOGY

Vafa Mehdiyeva

Baku State University

vafaalekper@mail.ru

The most important of the human development criteria adopted in the UN development program is connected with the education development level of the population. Culturology is the science on creative human activity which prevents unnecessary waste of biological energy. Cultural approach implies turning teaching process into value, optimizing teaching, raising its productivity and its organization with creativity.

The idea of integrative teaching of art-based music, technology and fine art subjects may be assessed as an event which have risen from objective reasons and meets the requirements of educational reform. According to the subject-object relations between teacher and pupil in modern pedagogics, pedagogical

teaching technologies may be divided into two big groups: 1. Explanatory-illustrative, i.e. traditional teaching technologies, 2. Personality oriented-developing, i.e. new teaching technologies. Explanatory-illustrative teaching technologies which were widespread in comprehensive schools but had limited opportunities in thorough development of the personality were already assessed by many creative pioneer teachers at the end of the XX century as the technologies which were ineffective in teaching and even gave harmful results. While working with the Personality oriented-developing (new) teaching technologies individual features of the schools are taken into account and each pupil is provided with the condition ensuring his/her training activity.

Y.A.Komenski writes: “everything that is in mutual relation must be taught in the same mutual relation”. The great Russian pedagogue Shatsky noted that here (at music and drawing practices in comprehensive schools) not teaching to play the musical instrument, draw a picture and dance but children’s life within art should be thought of. Shatsky evaluated children’s art as their socially valuable labour during integrative activity consisting of organization of theatre plays. Another musician scientist-pedagogue N. Terentyeva confirming this thought evaluated musical plays as the bright realization of complex artistic activity. Prominent scientist M.S.Kagan noted that art subjects are the different sides of the unique process like perception of the world in artistic form and it is important to present this idea in school programs from the beginning to the end as the mother line and to be consecutively, elaborately and decisively reflected in the document and it plays an important role. According to the scientist-pedagogue musician N. Terentyeva even if in the programs comprised by D. Kabalevsky and B. Nemensky the importance of teaching types of art in organic form in mutual relation was put forward as an

important methodic means, “the ideas of these enlighteners-pedagogues are not always reflected in school practice... That the time has come to understand that artistic activity doesn’t consist of inculcating correct vocal-singing skills and relating who, where, what created” is said by many outstanding scientists. In all of the events conducted on the development project of education sphere it is recommended to pay special attention to the integration issues in already created curriculum documents and intended to be improved in future taking into account national features and conforming them to the international standards. The point is that in the modern world the complicatedness and speed of social-cultural life increases the importance of global thinking. The idea of “variative content” which comprises logical organization of the lesson eliminates the opportunities of overloading teaching process with unnecessary knowledge which will not turn into value and helps to form the main features like knowledge, skill, self-discipline, morality and creative activity which are the main criteria of a cultured person. Approach with universal system proposed by the outstanding culturologist F. Mammadov allows to analyze cultural events in complex and between subjects. So the pupil’s creativity level is formed not only by regenerative-reproductive but also creative-productive, i.e. problematic, emotional-psychological facts and events which induce productive activity. As solving creative problems is a skill of completing any figurative structure of imagination it requires motivating of different variegated fields of human mind.

Key words: curriculum, culturology, integrative subject, teaching technologies, methodology

FƏNLƏRİN TƏDRİSİNDƏ ŞAĞİRDŁƏRİN TƏLİM MOTİVLƏRİNƏ TƏSİR EDƏN PSİXOLOJİ AMİLLƏR

Bahar Beylarova-Alekperova

Institute of Education of the Azerbaijan Republic

beylerova.b@hotmail.com

Təhsil - bütün dövrlərin ən ciddi şəkildə müzakirə olunan və cəmiyyətin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən mövzularından biridir. Müasir təhsil strategiyalarında bir çox innovativ proseslər cərəyan etməkdədir. Ən əhəmiyyətliələrindən biri də təhsildə getdikcə genişlənməkdə olan fərdiləşmə prosesidir - şagirdlərin potensial imkanları çərçivəsində ən səmərəli şəkildə inkişaflarını təmin etmək üçün vacib amildir. Müasir təhsilin ən vacib problemlərindən biri də uşaqların yaşlara görə sinifləşdirilməsi – qruplaşdırılmasıdır. Müasir texnoloji inkişaf dövründə hər kəsin əqli, fizioloji və psixoloji inkişaflarının fərqli olduğu bir zamanda xronoloji yaşın uşaqların sinifləşdirilməsi üçün həlledici bir meyar olmadığı ciddi şəkildə duyulmaqdadır. Fərqli sosial qruplara, coğrafi mövqeyə, sosial inkişaf səviyyəsinə, fərqli inkişaf səviyyəli müəllim potensialına malik məktəb şagirdlərinin eyni testlərlə sınağa cəlb olunmaları ədalətli hesab edilə bilməz.

Təlimin 3 əsas tərkibinin - təhsil, inkişaf və tərbiyə meyarlarının yeni pedoqoji təfəkkürün uğurları kimi qiymətləndirən Ə.Əlizadə 1996-cı ildən Azərbaycanda ilk dəfə təlim məqsədlərini sistemli şəkildə xarakterizə etmək üçün “taksonomiya” anlayışından istifadə etmişdir. 3-cü Tərbiyə taksonomunda bütün bu məsələlər öz əksini tapmışdır.

Beynimiz, arasında hissi əlaqə qurmadığı heç bir şeyi qəbul etməz. Öyrənməmizin və dünyayla əlaqə qurmağımızın təməlində hisslər dayanır. Tədris proqramını kompyuter diskinə bəlik yükləmə prosesindən çıxarıb uşaqlarda və gənclərdə xəyal qurmaq, risk etmək, sevgi, diqqət yaratmaq və s. metodlar üzə-

rində çalışmalıyıq. Məktəb və universitet dövrü beynin ən sürətlə dəyişdiyi, sosial həyat qəliblərinin ən dəqiq şəkildə müəyyən olunduğu dövrdür - darıxdırıcı qaydalardan ibarət təhsil gənclərin dinamik beyin quruluşu və inkişafı ilə uyumlu deyil.

Aparılan ən son tədqiqatların nəticələrinə görə musiqi beynin hər bir hissəsinə sirayət edir - beyin yarım kürələrinin harmonik inkişafını təmin edir. Mədəniyyətin kod daşıyıcısı olan musiqi - milli ritmlər ilə birləşdiyində milli-mənəvi dəyərlərə və müvafiq keyfiyyətlərə malik şəxsiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Musiqi şagirdlərin xəyal dünyasını canlandırır, zənginləşdirir və zərifləşdirir. Xəyal edə bildiyi müddətcə insan varlığı mənalıdır və mənalı, faydalı xəyal qurmaq bacarığı insan beyninin mühüm qabiliyyətlərindəndir. Şagirdlərin nələri xəyal etməyə cəsarətli olduqları onların gələcək inkişaf istiqamətlərinin və inkişaf səviyyələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün səmərəli və etibarlı diaqnostik və praqnozlaşdırma məlumatlarıdır. Bioqrafik təhlillər əyani şəkildə təsdiqləyir ki, əksər hallarda insanlar inanaraq xəyallar qurduqları həyatı yaşayırlar. Xəyal qurma vərdişlərinin insan beyində təsiri bir çox tədqiqatlarla öz təsdiqini tapmışdır.

Amerikada basketbol oynayanlarla bir tədqiqat aparılmışdır. Bir qrupa davamlı olaraq səbətə top atdırılır, digər qrupa isə sadəcə beyinlərində bu prosesi canlandırmaq tapşırılır. Bir qrupa da həm realda həm də beyinlərində səbətə top atdırmışdılar. Nəticədə real olaraq top atanlarda müvəffəqiyyət 22%, bu prosesi xəyallarında canlandıranlarda müvəffəqiyyət 21%, həm top atıb, həm də bu barədə xəyal quranlarda isə müvəffəqiyyət təqribən 40% olmuşdur.

Digər bir tədqiqatda bir qrupa daxil olanlar hər gün 15 dəqiqə pianoda musiqi çaldıqlarını xəyal edirdilər. Bir həftənin sonunda tədqiqatçılar sadəcə pianoda çaldığını düşünən insanların beynində barmaqlarının nəzarətindən məsul olan bölgələrin təsir sahələrinin inkişafını tədqiq edirlər. Yəni, barmaqları ilə ifa etdiklərini sadəcə xəyal etmək belə insanların beynlərinin

motor bacarıqları ilə əlaqəli sahələrinin dəyişməsinə təmin edə bilər. Bu insan qabiliyyətlərinin formalaşmasında və inkişaf etdirilməsində möhtəşəm imkanlara malik bir faktordur!

Müasir təhsilin məzmununun böyük bir hissəsi şagirdlərdə texniki bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına istiqamətlənmişdir. Təxəyyülün və yaradıcılığın inkişafını təmin edən dərslərə isə, bir qayda olaraq “ikinci dərəcəli” dərslər kimi baxılır. Əsasən məktəbəqədər, ibtidai və orta təhsil pillələrində şagirdlərin bədən hərəkətlərini, sənət və yaradıcılıq motivlərini təmin edərək özlərini və dünyanı daha yaxından tanımaları üçün musiqi, rəsm, əl işləri, dizayn, teatr, rəqs, idman kimi dərslərin tədris proqramında ilk sıralarda durması təmin edilməlidir. Bir çox ölkələrin təhsil təcrübəsi də bu faktı təsdiqləyir.

Təhsilimizin digər vacib məqamlarından biri də odur ki, onun keyfiyyətini şagirdlərin yaddaşına görə deyil, onların mühakimə yürütmək qabiliyyətlərinə görə qiymətləndirmək lazımdır.

Müasir təhsilin məzmunu və tədris proqramları tərtib edilərkən nerpotoloqlar, fizioloqlar, psixoloqlar və digər əlaqədar şəxslərin dəyərləndirmələri nəzərə alınmalı, onların birgə qarşılıqlı əməkdaşlıqları təmin edilməlidir; şagirdlərin potensial imkanlarına uyğunlaşdırılmalıdır. Ən vacib amillərdən biri də odur ki, şagirdləri düşünərək onların gələcək inkişafı üçün tərtib olunan proqramlarda onların iştirakları hər hansı bir şəkildə və səviyyədə təmin edilməli, onların istək və arzuları nəzərə alınmalıdır. Bütün bu amillər şagirdlərin təlim motivlərinin yüksəlməsinə, onların təlim maraqlarının artmasına ciddi zəmin yaratmaqla təlim prosesinin səmərəliliyini və onun keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsini təmin edəcəkdir.

Açar sözlər: təhsil, musiqi, təfəkkür, xəyal, beyin, psixologiya, motiv, motivasiya.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ ŞAĞİRDŁƏRİN FİZİKİ HAZIRLIQ VASİTƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN OPTİMALLAŞDIRILMASI

Gilinj Akhmedov

Education Institute of the Azerbaijan Republic

qilinc-z@mail.ru

Hərəkəti qabiliyyətlərin qanəedici səviyyədə inkişafının təmin olunması fiziki tərbiyə müəllimlərindən ayrı-ayrı hərəkəti qabiliyyətlərin xüsusiyyətlərinə müvafiq olaraq hərəkət seçimi, hərəkətləri yerinə yetirilməsi ardıcılığının və onların icra intensivliyinin əvvəlcədən planlaşdırılması və reallaşdırılması bacarıqlarını tələb edir. Eyni zamanda müəllim dərs prosesində və dərsdənkənar məşğələlər zamanı fərdi yanaşma və hərəkəti qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi metodlarından geniş spektrdə istifadə etmək bacarıqlarına malik olmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq, şagirdlərin fiziki hazırlığının təmin olunması müvafiq fiziki yükün seçilməsi, icrası, inkişafın dinamikasına nəzarət, qiymətləndirmə kimi peşə fəaliyyətlərini əhatə edir.

Tədqiqatın məqsədi. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin fiziki hazırlığının tərkib komponentləri olan hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafını təmin edən fiziki yükün və onların icra metodlarının effektivliyinin öyrənilməsidir.

Tədqiqatın vəzifələri.

- 6-cı sinif şagirdlərində hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafı məqsədi ilə tətbiq olunan fiziki yükün istiqamətinin, həcmnin, intensivliyinin müəyyənləşdirilməsi;

- tədqiq olunan şagird kontingentində istifadə olunan fiziki yükün adekvantlığının və effektivliyinin müəyyən olunması;

- 6-cı sinif şagirdlərində fiziki hazırlığının optimallaşdırılması vasitələrinə dair tövsiyyənin hazırlanması.

Tədqiqatın metodları.

1. Elmi-metodik mənbələrin təhlili və ümumiləşdirilməsi;

2. Pedaqoji müşahidə və anket sorğusu;
3. Pedaqoji sınaq testləri;
4. Ümumiləşdirilmə və sistemləşdirmə.

Tədqiqatın təşkili. Fiziki tərbiyə dərslərində hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafı məqsədi ilə istifadə olunan fiziki yükün adekvatlığını, istifadə edilən metodların yararlığını öyrənmək üçün ümumtəhsil məktəblərində fəaliyyət göstərən fiziki tərbiyə müəllimləri arasında anket sorğusu aparılmışdır. Sorğu nəticələri müvafiq siniflərdə şagirdlərin fiziki hazırlıq səviyyəsini xarakterizə etməyə imkan verən pedaqoji sınaq testləri nəticələri ilə müqayisə olunmuşdur.

Tədqiqatın nəticələri. Tədqiqat nəticələrinin təhlili göstərir ki, ayrı-ayrı hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafı üçün ümumtəhsil məktəblərində istifadə olunan fiziki yük əksər hallarda 70-80% adekvatdır, lakin düzgün seçilmiş yükün icra metodu yanlış olduğundan hərəkəti qabiliyyətlərin inkişaf səviyyəsində arzu olunan, planlaşdırılan nəticələrin əldə olunması heç də həmişə uğurlu nəticələnmir. Buraya ilk növbədə hərəkətlərin metodiki cəhətdən icra ardıcılığı, icra intensivliyi, təkrarların sayı və təkrarlar arasında vaxt intervalı göstəriciləridir. Qeyd olunan çatışmamazlıqlar şagirdlərin fiziki hazırlığının bu yaş qrupu üçün nəzərdə tutulan yüksək göstəricilərinin əldə olunmasına mane olan əsas səbəblərdir.

Bəzi hallarda düzgün seçilmiş fiziki yükün effektivliyi dərslər və məşğələ prosesində bu yükün yerinə yetirilməsinin təşkili formasının uğursuz seçilməsi ilə əlaqədardır. Müəlimin oyun və yarış metodlarından istifadə bacarıqlarının məhdudluğu adekvat yükün istifadə effektivliyini aşağıya salır. Bu da bilavasitə müəllimin peşə bacarıqlarının tərkib komponentlərinin məhdudluğu ilə əlaqədardır.

Təvsiyyələr.

1. Məktəb üzrə tədris vahidlərinin reallaşması prosesində siniflərarası yarışların təşkili;
2. Hər bir sinifin ayrı-ayrı hərəkəti qabiliyyətlər üzrə ümumi

orta göstəricisinin müəllim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində əsas göstərici kimi seçilməsi;

3. Ayrı-ayrı hərəkə qabiliyyətlər üzrə şagirdləri daha çox yüksək göstəricilər əldə etmiş fiziki tərbiyə müəllimlərinin təqdir olunması və mükafatlandırılması.

Açar sözlər: hərəkə qabiliyyət, fiziki hazırlıq, fiziki yük, hərəkə qabiliyyətlərin metodları, fiziki yükün həcmi və intensivliyi, fasilə, interval.

UŞAQLARIN MƏKTƏB TƏLİMİNƏ HAZIRLIĞINDA SOSİALLAŞMANIN ROLU

Kılıc Akar

Baku Slavic University

bsu.pedagogy@gmail.com

Məktəbəqədər təhsil müəssisələri təhsil sisteminin ilk pilləsi olmaqla uşaqların tərbiyəsi və təlimi vəzifəsini yerinə yetirir. Bu müəssisələrin son məqsədi uşaqları məktəb təliminə hazırlamaqdır. Məktəbə hazırlığın əsas məqsədi beşyaşlı uşaqların imkanlarını nəzərə almaqla onların məktəbəhazırlıq mərhələsində inkişafı, tərbiyəsi və təhsili prosesini təşkil etməkdir. Məktəbə hazırlığın vəzifələri uşaqlarda oxumaq həvəsinin, onların məktəbə müsbət emosional münasibətini yaratmaq, uşaqların məktəb təliminə uyğunlaşması üçün onlarda sosial-mədəni keyfiyyətləri formalaşdırmaqdır.

Məktəbə hazırlıq dövründə uşaqların intellektual hazırlığı, onların mənəvi, əxlaqi mədəniyyətə, mədəni davranış normalarına, ünsiyyət mədəniyyətinə yiyələnməsi, ailədə, ictimai yerlərdə davranış qaydalarına əməl etməsi onların sosiallaşmasının əsasını təşkil edir. Bu keyfiyyətlərə yiyələnmək uşağın sosiallaşmasına səbəb olur ki, bu da məktəbə hazırlıq dövründə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbəqədər yaş dövrü uşağın həm sosial şüurunun formalaşmasında, həm sosial davranışında,

həm də sosial inkişafında vacib bir dövrüdür. Uşağın sosiallaşması cəmiyyətin adət-ənənələrini, mədəniyyətini, milli- mənəvi dəyərlərini yaxşı bilməsi, lazımi əxlaq qaydalarına əməl etməsi, mədəni davranış normalına yiyələnməsi və cəmiyyətdə özünəməxsus fəal mövqe tutmasıdır.

Ünsiyyət – uşağın sosial keyfiyyətlərinin formalaşması üçün əsas rol oynayır. Bu dövrdə valideynlə, tərbyəçilərlə, böyüklərlə uşaq arasında mütəmadi ünsiyyət olmalıdır. Məhz, məktəbə-qədər yaş dövründə uşaqlar və böyüklər arasında qarşılıqlı ünsiyyət onların sosiallaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Uşaqlar çox güclü müşahidəçilərdir. Onların nəzərindən heç nə qaçmır. Onlar müşahidə etməklə bərabər, həm də hiss edir, duyurlar. Onların həssaslığı böyükləri yaxşı öyrənmələrinə, tənqidlərinə, xarakterlərini yaxşı bilmələrinə kömək edir. Böyüklərin hər bir hərəkəti, davranışı, sözləri uşaqlar üçün bir örnəkdir. Uşaqlar böyüklərin hərəkətlərini təkrar edir, onlar kimi olmağa, danışmağa çalışırlar.

Məktəbə hazırlıq dövründə böyüklər uşaqların maraqlarını öyrənməli, nəyə daha çox həvəs göstərmələrini bilməli ona müvafiq hərəkət etməlidirlər.

Böyüklər uşaqlara başqalarına hörmətlə yanaşmağı, onlara diqqət etməyi öyrətməli, başqalarının sevincinə sevinməyi, kədərinə heyfslənməyi, onlara şərikin olmağı öyrətməlidirlər. Bütün bunlar uşaqlarda sosial tərbiyənin əsasını qoyur. Bu dövrdə uşaqlarda paxıllıq, kobud hərəkətlər də ola bilər. Sosial tərbiyə prosesində uşaqlara düzgün davranış normaları başa salınmalıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial tərbiyəsinin əsas vəzifələrini ümumi şəkildə belə qruplaşdırmaqla bilərik:

1. Uşaq şəxsiyyətinin mənəvi keyfiyyətləri əsasında onlarda ilkin sosial təsəvvürlər, emosiyalar, davranış qaydaları və fəal mövqe formalaşdırmaq.

2. Milli və bəşəri dəyərləri öyrənmək, qorumaq və onlara qayğılı münasibət formalaşdırmaq.

3. Cəmiyyətdə qəbul edilmiş əxlaq normalarına uşaqların əməl etməsini və özünə nəzarəti, özünü şüur formalarını təmin etmək.

4. Uşaqlara ekən yaş dövründən mədəni davranış qaydalarını öyrətmək, evdə, küçədə, ictimai yerlərdə, nəqliyyat vasitələrində özünü necə aparmaq qaydaları öyrədilməlidir;

5. Uşaqlara yemək mədəniyyəti, süfrə arxasında oturmaq qaydaları öyrədilməlidir.

6. Uşaqlara ünsiyyət mədəniyyəti aşılmalı. Onlara gözəl, lakonik danışmaq qaydaları öyrədilməlidir.

7. Uşaqlara milli- adət və ənənələrimizi, milli və dini bayramlarımızı, onların mahiyyəti öyrədilməlidir.

8. Uşaqlara Vətənimiz haqqında məlumatlar verilməli, vətənin dostları, qəhrəmanları, dahi şəxsiyyətləri anladılmalıdır.

9. Uşaqlara onların başa düşəcəyi bir dillə dövlətimizin böyüklerini, rəhbərlərini başa salmalı, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətindən nümunələr danışmalı və sevdirməlidirlər.

10. Dövlətimizin rəmz və atributları haqqında onların mənaları barəsində uşaqlara məlumatlar verilməli, onlara hörmət və məhəbbət hissləri aşılanmalıdır.

Açar sözlər: məktəb, təlim, təhsil, uşaq, sosiallaşma

ALİ TƏHSİLİN İNTERDİSİPLİNAR PARADİQMASININ MAHİYYƏTİ

Sevinj Aliyeva

*Baku State University
sevinc.aliyeva27@box.az*

Ən yaxşı halda “interdissiplinar” terminin mənasını “fənlərarası”, “fənlərin qovuşuğu”, “fənlərin kəsişdiyi nöqtə”, “interdissiplinar sahə” kimi tərcümə edə bilərik. Lakin bu hərfi məna anlayışın mənasını açmağa az kömək edir. Bu məsələdə ümu-

mikulturoloji və pedaqoji kontekst anlayışın mənasına aydınlıq gətirə bilər. “İnterdissiplinar” anlayışın ən çox tətbiq olunduğu sahələr – təhsil, bilik, elm, tədqiqat, nəzəriyyə, metodologiya, didaktika və s. sahələrdir. Beləliklə, "inter" prefiksini anlayış aspektinə aşağıdakı qaydada yekun vura bilərik:

- Fənlər arasında mübahisəli məkan.
- Fənn anlayışına əsaslanan fəaliyyət inteqrasiya və sintez adlanır.
- Kognitiv irəliləyişi təmin edən inteqrasiyanın nəticəsi “hərtərəfli anlamaq” adlanır.

Fənlər ziddiyyət təşkil edən substansiya və sintaksisa malikdirlər. Fənlər özünütəşkil etmə və digərlərinin təsdiq etdikləri argument və tələblər üçün qaydaların müəyyən edilməsi üsullarıdır. Fənn hansı fenomenlərin, fundamental konsepsiyaların öyrənildiyini və irəlilətdiyini müəyyən edən, müəyyən tədqiqat üsullarını əhatə edən, tədqiqat və töhfələrin mübadiləsi üçün forumlar və alimlər üçün karyera yollarını təklif edən cəmiyyətdir. Fənlərarası sahələrə (interdissiplinlərə) gəlincə, interdissiplinar sahələr yarandığıca fənlər və interdisiplinarlıq arasında mövcud olan sərhədlər son illər ərzində əhəmiyyətini itirməkdədir. Elə elm sahələri vardır ki, onlar ənənəvi fənlərin sərhədlərini keçərək qeyri-formal alim qruplarından başlayaraq özlərini yaxşı təqdim etmiş tədqiqat və tədris cəmiyyətlərinədək geniş əlaqə spektrini əhatə edir. Tez-tez xatırlanan interdisiplinar sahələrə aid nümunələr neyroelmlər və biokimyadır. Fikrimizcə, bu siyahıya həm də ekologiya, nanotexnologiya, geobiologiya, davamlı inkişaf elmi və texnikası, konfliktologiya, politologiya, psixolinqvistika, etnomusiqişünaslıq, feminologiya, urbanistika (şəhərsalma) və Azərbaycanşünaslıq kimi fənlər də aiddir. İnterdisiplinar sahə fənləri öz mənsəyinə, xarakterinə, statusuna və inkişaf səviyyəsinə görə ənənəvi fənlərdən fərqlənir. Yalnız ayrıca fənlər üzrə mütəxəssislərin – kimyaçıların, genetiklərin, fiziklərin, bakterioloqların, zooloqların və botaniklərin – bacarıq və biliklərini bir araya gətirməklə bir çox

müasir tibbi problemlər öz həllini tapa bilər.

Birinci tərifə görə, "İnterdisiplinar tədqiqat hər hansı bir sualın cavablandırılması, problemin həlli, yəni mürəkkəb mövzuya müraciət edilməsi prosesidir ki, həmin problemdən uyğun şəkildə bəhs etmək ayrıca fənn və yaxud peşənin imkanı xaricindədir". (Klein and Newell, 1997 pp. 393–394). **İkinci tərifə** görə interdisiplinar tədqiqat "komandaların yaxud fərdlərin tədqiqat forması olaraq iki yaxud daha çox fənlərdən, ixtisaslaşdırılmış bilik sahəsindən məlumatları, faktları, metodları, alətləri, perspektivləri, konsepsiyaları və nəzəriyyələri inteqrasiya etməkdir". **Üçüncü** tərifə görə, interdisiplinar təhsil "tələbələrin problemləri anlamaq, problemlərə müraciət etmək və tək fənnin yaxud təlim sahəsinin çərçivələrindən kənar yayılmış yeni yanaşmaları və həlləri yaratmaq bacarığıdır". **Dördüncü** tərifə görə, interdisiplinarlıq "*koqnitiv tərəqqinin* formalaşdırılması məqsədilə iki və yaxud daha çox fənlər əsasında bilik və düşüncə tərzlərinin ayrı-ayrı fənnlərin vasitələri ilə mümkün olmayacaq üsullarla inteqrasiya edilməsi bacarığıdır". Nəhayət, **beşinci tərifə** görə, interdisiplinarlıq "iki hissədən ibarət olan prosesdir: o, ayrıca fənn perspektivlərinə tənqidi şəkildə əsaslanaraq, mürəkkəb fenomenin dərk edilməsi məqsədi ilə öz anlayışlarını inteqrasiya edir".

Biz interdisiplinarlığın inteqrativ (bütöv) tərifini təklif edirik. İnterdisiplinar tədqiqat sualların soruşulması və cavablandırılması, problemin həll edilməsi, tək fənnin perspektivindən həll oluna bilməyən mürəkkəb problemin geniş mövzunun həll edilməsi prosesidir. Daha dolğun anlayışın yaradılması, tələbələrə və öyrənənlərə tənqidi düşünmə bacarıqları və vərdişlərini aşılamaqdan ötrü fənlərin ideyalarını və metodlarını inteqrasiya və sintez etməklə yeni nəzəriyyə, bilik, ideya, yaxud yeni məhsul yaradır.

Açar sözlər: İnterdissiplinarlıq, interdisiplinar, disiplin, interdisiplin, kulturoloji və pedaqoji kontekst, fənlərarası sahə, termin və anlayışın tərif.

MƏKTƏBƏHAZIRLIQ QRUPLARINDA UŞAQLARIN TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN FƏRDİLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

Vusala Aliyeva

Azerbaijan State Pedagogical University
vusale2000@gmail.com

Bu dövrdə uşağın ümumi fiziki inkişafında əsaslı dəyişikliklər müşahidə olunur. Uşağın bütün orqanları və əzələləri inkişaf edir. Bu yaş mərhələsində uşağın psixoloji xüsusiyyətlərinin təzahürü onun təlim fəaliyyəti və bu fəaliyyət sahəsinin özünəməxsus şəraiti ilə müşayiət olunur.

Uşağın təlim fəaliyyəti həmişə valideynin, müəllimin və məktəbin diqqət mərkəzində olur və onlar tərəfindən sisteməlik olaraq qiymətləndirilir. Uşağın təlim fəaliyyətinə verilən qiymət ətrafdakıların ona olan münasibətinə əsaslı surətdə təsir edir.

Fərdiləşdirilmiş məşğələ prosesində uşaqların fəallığı, iştirakı təmin edilir. Bu metoda əsasən, hər bir uşaq təlim məşğələlərində eyni cür, eyni səviyyədə iştirak edir. Məşğələdə hər bir uşaq öz biliklərini, münasibətlərini, vərdislərini, şəxsi xüsusiyyətlərini və s. biruzə verir. Bu zaman uğur qazanmaq, keyfiyyət əldə etmək üçün tərbiyəçi uşaqlar arasındakı fərdi fərqlərə həssaslıqla yanaşmalıdır.

Məktəbəhazırlıq qruplarında təşkil olunan məşğələdə fərdiləşdirmə o deməkdir ki, məşğələ uşağın fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alır və bu əsasda qurulur. Tərbiyəçi uşaq qrupları ilə fərdiləşdirilmiş təlim qurmaq metodlarına da yiyələnə bilər.

Məşğələ prosesində tərbiyəçi qrupda olan uşaqların hər birinin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə ala bilmir və bu prosesi orta səviyyəli uşağa istiqamətlənərək qurur. Bu məşğələ zamanı əqli imkanları geniş olan uşaq təlim prosesi asan olduğu üçün passivləşir, idrak imkanları aşağı olan uşaq isə onun səviyyəsindən çətin olan materialı yaxşı qavraya bilmədiyi üçün passivləşir,

məşğələ prosesində formal iştirak edir. Məşğələ prosesində bəzi uşaqlar əyani obrazlı, digərləri mücərrəd hadisələri yaxşı mənimsəyir, bəziləri sürətli, digərləri ləng, lakin yaxşı yadda saxlama qabiliyyətinə malikdir və s. Fərdiləşdirilmiş məşğələ zamanı işin icra üsullarının seçilməsində, öyrənmə tərzinin və tempinin müəyyənəşdirilməsində, ev tapşırıqlarının miqdarının dəqiqləşdirilməsində və s. məsələlərdə uşaqların fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Fərdiləşdirilmiş məşğələ uşağın tələbatlarını, öyrənmək üslubunu nəzərə alan və buna istiqamətlənən yanaşmadır. Belə ki, uşağın maraqları, meylləri, qavrayış üslubu, temperamentinin tipi, ailə mədəniyyəti, tələbatları nəzərə alınır, təlim prosesinin təşkilində uşaq fəal iştirak edir.

Fərdiləşdirilmiş təlim şagird şəxsiyyətinin tələbatları ilə qrupun tələbatları arasında bərabər balans yaradır. Bu təlim üsulu şagirdlərə öz potensiallarını inkişaf etdirməyə imkan yaradır, ona görə ki, onlar qarşıya məqsəd qoya və ona təlim prosesində nail ola bilirlər. Müəllim şagirdlər üzərində müşahidələr apararaq onların maraqlarını və güclü tərəflərini müəyyənəşdirərək, onlara öyrənmə üslubuna uyğun tapşırıqlar verir. Fərdiləşdirilmiş təlim-təlim prosesinin demokratik dəyərlərlə təlim olunmasına əlverişli şərait yaradır. Fərdiləşdirilmiş təlim-təlim şagirdləri passiv təsir obyektinə kimi deyil, fəal subyekt kimi nəzərdən keçirir, onlara bilik, bacarıq və vərdişləri sadəcə olaraq ötürmək qayğısına deyil, məhz həmin bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi prosesində şagirdlərin fəal iştirakını təmin etmək qayğısına qalır.

Açar sözlər: fərdi yanaşma, təlim fəaliyyəti, məktəbəhazırlıq, məktəbəqədər kurikulum, fərdiləşdirmə.

FİZİKANIN İNNOVATİV TƏLİM METODLARI VƏ FƏNNLƏR ARASI İNTEQRASIYA İLƏ TƏDRİSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Safar Raziye

*Zagatala branch of the Azerbaijan State Economic University
sefer.raziyev@mail.ru*

Müasir dövrdə təhsil və təlimin təşkilində yeni yanaşmalar, fizikanın tədrisində fənnlərarası əlaqənin yaradılması (1,s.4-9) və bu prosesin gedişində informasiya kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə (2,s.279-281) mühüm rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, görkəmli çex pedoqoqu Y.A.Komenskinin didaktika təliminin tətbiqindən gözlənilən nəticələrdən biri fənnin tədrisində praktik məqsədlərin əldə edilməsidir. Daha doğrusu, hal-hazırda, fikrimizcə tədris prosesinin əsas hədəfi şəxsiyyətə yönələn təhsilə keçməkdir. Bu sahədə tərəfimizdən məqsədyönlü işlər aparılmış və konkret nəticələr əldə edilmişdir (3,s.74-75). Reallıq bizdən tələb edir ki, müasir şərtlərə uyğun olaraq öyrənən nə bilir yox, nə bacarır sualının tələblərini yerinə yetirək. Həyata keçirilən tədbirlər, əldə edilən nəticələr bir çox faktorların tətbiqi və onların qarşılıqlı koordinasiyası nəticəsində mümkün olmuşdur. Bunlar içərisində fizikanın tədrisi sahəsində innovativ metodların tətbiqi və bu fənnin digər elmlərlə inteqrasiyası mühüm rol oynamışdır. Bu sahədə görülmüş işlərin nəticələri aşağıdakılardan ibarətdir. _____ Fizika fənni üzrə mövzuların tədrisində bəzən işarələr sistemindən istifadə edib biliyi yoxlamaq mümkündür. Növbəti metod olaraq “rollu oyunlar”ı göstərmək olar. Bu metodla öyrənənlərin hər hansı mövzunu başa düşməsi üçün hər iştirakçıya müəyyən fiziki rol tapşırılır. Kub metodunda öyrənənlər 6 qrupa bölünür. Hər qrup müəyyən mövzu seçir. Əqli hücum metodu bütün yaş qrupu öyrənənləri üçün tətbiq oluna bilər və fizika üçün hər bir mövzu üzrə özünə məxsus çaları ilə seçilir. Məsələn, işığın dis-

persiyasında 7 rəng alınması əqli hücum ilə müzakirəyə çıxarılırdıqda çox maraqlı mənzərə alınır. Öyrənənlər bunu hər bir rəngin fiziki parametrlərinə görə bir-birindən fərqlənməsi ilə izah edirlər. Klaster - öyrənənlərin hər hansı mövzu barədə sərbəst düşünməsini təmin edən metoddur. Məsələn, elektrik cərəyanının təsirləri mövzusunun klaster üsulu ilə tədrisi şagirdlərin düşünmə qabiliyyətinin inkişafına müsbət təsir göstərir. Dəyirmi masa metodu demək olar ki, fizika fənninin bütün mövzularının tədrisində müffəqıyyətlə istifadə oluna bilər. Qrup üzvləri öz fikirlərini müxtəlif rəngli qələmlərlə ifadə edirlər və sonda müəllim fasilyator rolunu icra edərək qrupları ümumi nəticəyə gəlməyə yönləndirir. Məsələn, mexaniki qüvvələrin hansı növləri vardır sualı ilə keçirilən müzakirələr dərslərin sonunda 3 belə qüvvənin olması qənaətinə gəlməklə yekunlaşır və şagirdlərdə konkret praktik fikir formalaşır. Venn diaqramı kəsişən 2 və daha çox çevrə üzərində qurulur. Hər hissədə elektrik və maqnit sahələrinin əks və yaxud ümumi cəhətləri qeyd olunur. Müşahidələrimiz göstərir ki, hər bir mövzu üzrə bu və ya digər innovativ metodlar tətbiq oluna bilər. Dünyaca məşhur pedaqoq Y.A. Komenski deyirdi ki, qarşılıqlı əlaqədə olan hər şey daha yaxşı öyrənilir (4,s.34). Bu nöqtəyi-nəzərdən, tərəfimizdən fizikanın riyaziyyat, kimya, biologiya, iqtisadiyyat və s. elmlərlə integrasiyada tədrisi həyata keçirilmiş və praktik nəticələr əldə edilmişdir. Riyaziyyat müşahidə olunmuş fiziki hadisələrin düsturlarla ifadə olunmasında, kimya maddələrin fiziki xassələrinin izahında, biologiya canlı aləmin fizika prizmasından öyrənilməsində, astronomiya böyük partlayış nəzəriyyəsinin sübutunda, iqtisadiyyat özünün müxtəlif böhranlarının həllində və s. elmlər fizika ilə əlaqədardırlar. Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, innovativ metodlar və fənnlərarası əlaqənin tətbiqi fizikanın tədrisində praktik nəticələr əldə etməyə imkan verir.

Açar sözlər: təlim metodları, innovativ, insert, əqli hücum, klaster, Venn diaqramı, integrasiya

AZƏRBAYCAN DİLİNİN XARİCİ DİL KİMİ ÖYRƏDİLMƏSİ MÜSTƏQİLLİYİN TÖHFƏSİ KİMİ

Sanubar Abdullayeva

Baku State University

asanubar@mail.ru

19 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamı ilə «Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət proqramı» təsdiq edildi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamında dilimizin və dilçiliyimizin inkişafını təmin etmək məqsədi ilə ana dilimizin tədrisinə xüsusi diqqət yetirilir. Daha sonra 17 iyul 2018-ci il tarixində «Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı oldu. Sərəncamda göstərilir ki, elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi hazırkı qloballaşma dövrü Azərbaycan dilinin tətbiqi imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində aparılan işlərin yeni səviyyəyə yüksəldilməsini tələb edir. Bunun üçün elektron və interaktiv dərsliklərin yaradılması və Azərbaycan dilini öyrənmək istəyən xarici vətəndaşlar üçün tədris vəsaitlərinin hazırlanması məsələsi bir məqsəd kimi qarşıya qoyulur. Bununla da qloballaşma ilə əlaqədar Azərbaycan dilinin xarici dil kimi öyrədilməsində yeni mərhələ başlayır.

2. Azərbaycan dili yalnız müstəqillik əldə edildikdən sonra xarici dil kimi tədris olunmağa başlamışdır. Odur ki, Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisinin metodikası hələ lazımi səviyyədə işlənib hazırlanmamışdır. Bu Sərəncam qarşıya yeni üfüqlər açır. Nəzərdə tutulan tədbirlər daxilində beynəlxalq standartlara uyğun dərsliyin hazırlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

3. Dərsliyin Avropa Şurası tərəfindən qəbul olunmuş metodik göstərişlərə uyğun tərtib olunması nəzərdə tutulmalıdır. Bu

layihənin diqqət çəkən məqamı odur ki, artıq Azərbaycan dilinin xarici dil kimi öyrədilməsi üçün möhkəm zəmin yaradılmışdır.

Struktur-semantik cəhətdən bu dərslik ənənəvi təlim vasitəsi kimi ümümtəhsil standart və proqramlarına uyğun olaraq tədris materialının sistemli şəkildə izahı ilə xarakterizə olunmalıdır.

4. İnnovativ yanaşma bütün dünyaya şamil olunan xarici dillərin tədrisi və öyrədilməsi prosesində obyektiv ölçüyə gələn və kommunikasiya bacarığının formalaşma səviyyəsi şkalasına uyğunluq nəzərdə tutulur. Bu səviyyə şkalasına görə dil 3 səviyyədə - A₁, A₂, B₁, B₂, C₁, C₂ səviyyələrində öyrədilir.

Dərsləyin modul quruluşuna malik olması nəzərdə tutulur. Hər bir modula ünsiyyətin bir mövzusu - situasiyası ilə birləşən bir neçə, təxminən 4-5 dərslə daxildir.

5. Hər bir modulun əvvəlində *biliklər – vərdişlər – bacarıq* xətti üzrə onun məqsəd və məzmunu müəyyənləşdirilir; burada biliklər və vərdişlər fənnin bölmələrinə (fonetika, leksika, qrammatika, üslubiyyat) görə fərqli, ancaq bacarıq hissəsi nitq fəaliyyətinin bütün növləri (dinləmə, danışmaq, oxuma, yazma) üzrə verilməlidir.

6. Hər bir dərslə məhsuldar lüğət siyahısı ilə müşayiət olunur; burada bütün yeni sözlərin mənaları və işlədilmə xüsusiyyətləri verilir.

Dərsləyin sonunda təhsil alanların ana dilində qısa qrammatik materialın verilməsi nəzərdə tutulur, burada proqramda nəzərdə tutulmuş fonetik, leksik və qrammatik mövzularının mənimənilməsi üçün zəruri olan məlumat verilməlidir.

7. Dilin müxtəlif aspektləri üzərində iş aşağıdakı kimi xarakterizə edilir:

A) kompleksliliklə – bir tərəfdən, ünsiyyətin müxtəlif vasitələrinə – fonetik, leksik, qrammatik normalara eyni zamanda yiyələnmək nəzərdə tutulur; digər tərəfdən, şifahi və yazılı ünsiyyət bacarığı formalaşdırılması həyata keçirilir.

B) polifunksionallıqla - xarici dil həm təlimin məqsədi, həm

də müxtəlif bilik səhələrində məlumat əldə etmək vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir.

8. Bu dərslük mədəniyyətlərin qarşılıqlı öyrənilməsi zəminində yazılmalıdır. Dərslüyə uyğun elektron partallar hazırlanmalıdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi haqqında» sərəncamının qarşıya qoyduğu məsələləri həyata keçirmək dilçilərin vəzifəsidir. «Azərbaycan dili xarici dil kimi» statusunun əldə edilməsi Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin töhfəsidir.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, beynəlxalq standartlar, xarici dil, tədris

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞİRDŁƏRDƏ MİLLİ MƏNLİK ŞÜURUNUN FORMALAŞDIRILMASININ PEDAQOJİ ƏSASLARI

Farida Azizova
Baku State University
vuqar_xdu@mail.ru

Bildiyimiz kimi, hər bir fərdin bir şəxsiyyət kimi yetişməsində onda olan mənlük şüurunun inkişafı müstəsna rol oynayır. Onda bəs gələn görək mənlük şüuru nədir? Milli mənlük şüuru dedikdə öz içində hissələrə bölünmüş vətənpərvərlik, milli mənəviyyət və milli vicdan ağılagələn ilk sözlərdəndir. Milli mənlük şüuru özünüdərk deməkdir. Mənlük şüuru hər bir şəxsin daxili xüsusiyyətini, insanlara və cəmiyyətə olan münasibətini bildirir. Mənlük şüurumuzun formalaşması bizim hər birimizin özümüz haqqındakı təsəvvürlərimizi, mənəvi, iradi keyfiyyətlərimizi qiymətləndirməyə imkan verir. Şagirdlərimizdə mənlük şüuru daim dəyişməkdədir. Hər bir şagirdin milli mənlük şüurunun inkişaf etdirilməsində ədəbiyyat dərslərində keçilən mövzularımızın xüsusi və müstəsna rolu vardır. Nümunələrə nəzər

salaq: ədəbiyyat dərində keçirilən

Görkəmli Azərbaycan dramaturqu Süleyman Sani Axundovun “Əhməd və Mələykə” hekayəsi şagirdlərimizdə milli mənlilik şüurunun aşılması baxımından çox qiymətli bir hekayədir. Bu hekayədə mənlilik şüurunun təcəssümü kimi ailəyə bağlılıq, zəhmətkeş ana obrazının göz özündə canlandırılması, Cəmaləddin kişinin təmsalında xeyirxahlıq hislərinin aşılması göstərilmişdir. Həmçinin hekayədə diqqət mərkəzində dayanan hissələrdən biri də qoca Cəmaləddinin vicdanlı şəxs biri kimi təsvir edilməsidir. Hekayədə Hacı Səməd kişinin təmsalında özünə görə dolanan kəsib bir ailənin səfərbəklilik, rəhmətli bir ailə başçısı təsvir olunmuşdur. Hacı Səməd öz müsbət xüsusiyyətləri ilə, ailəsinə bağlı olması ilə hekayədə müsbət obraz kimi qiymətləndirilmişdir. Həmçinin şagirdlərdə mənlilik şüurunun aşılması baxımından onlara ən yaxşı təsir göstərə biləcək keyfiyyətlərə malik olan Hacı Səməd kişinin dövrünün digər müsəlman kişilərinə xas olara cəhətlərə uşaqlarının dərslərinə, ədəb və tərbiyəsinə ciddi fikir verməsidir. Həmçinin Hacı Səməd obrazında diqqəti cəlb edən keyfiyyətlərdən biri də onun adət-ənənəməzə uyğun olaraq kişi xarakterinə malik olmasıdır. Ailə bağlarının möhkəm olması, ailəsinə başına yığıb onlarla bir yerdə çörək kəsməsi, müxtəlif əhvalatlar danışaraq ailənin fikrini özünə tərəf çəkməsi, onun əsl Azərbaycan kişisi olduğundan xəbər verir.

Hekayəmizdə olan qadın obrazlarını da yaddan çıxarmaq olmaz. Axı qadın anadır. Ana müqəddəsdir. Ananın müqəddəs olduğu, daim ucada olduğu hekayəmizdə də öz əksini tapmışdır. Xədicə ananın təmsalında cəfa çəkən, əziyyət çəkən ana obrazı yaradılmışdır. Xədicə ana milli xarakteri, milli davranışı ilə şagirdlərin ürəyinə yol tapmaqdadır. Xədicə ananın millətimize aid, bizim qadınlara aid ən gözəl xüsusiyyətlərindən biri də özünün ac qalıb, amma uşaqlarını ac qoymamasıdır. Cəfəkeş ana öz tiffillərini ac qoymamaq üçün hətta öz saçlarını belə kəsib satmağa, qapı-qapı düşüb əl açmağa da razıdır. Xədicə ananın bu

cür hərəkətləri onun necə mükəmməl bir ana olmasından xəbər verirdi.

Səyyah Cəmaləddinin timsalında isə milli vicdan hisləri görünməkdədir. Vicdanı olan qoca səyyah bacadan ac uşağın səsi ni eşidir və onlara kömək üçün faytonundan qızıl və yemək gətirir. Ac yetimləri sevindirən qocanın bu cür hərəkəti alqışa layiqdir.

Bəs şagirdlər bu hekayədən hansı nəticəni çıxara bilirlər. Hekayədə əksini tapan bu hadisələr beşinci sinif şagirdinin düşüncəsində mütləq və mütləq dönüş yaradacaqdır. Özünü yeni-yeni başa düşən şagird öz-özlüyündə ananın necə müqəddəs olduğunu, onun yerini heç kəsə verə bilməyəcəyini anlayır. Hacı Səməd obrazını düşünərək onun timsalında əsl ailənin necə olduğunu, ailə bağlarının möhkəmliyini başa düşür. Şagird qoca səyyahın timsalında isə xeyirxahlığın nə olduğunu, vicdanlı insanın necə olmasını anlayır.

Hekayələrdən gəldiyimiz nəticəyə əsasən deyə bilərik ki, şagirdlərdə milli ləyaqət, milli vicdan, milli mənlilik şüurunun inkişaf edilməsində ədəbiyyat dərslərində keçilən mövzuların rolu böyükdü.

Açar sözlər: milli şüur, milli vicdan, ədəbiyyat dərsi, şagird

INTEREST AND MOTIVATION IN LEARNING THE ENGLISH LANGUAGE

Nuran Murshudzada

*Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University
m.nuran93@gmail.com*

For some students, learning English as a foreign language is one of the most difficult subjects they have had. Due to the difficulties in its learning, the English language can make students lose their interest easily. Interest is one of the strongest motivations for learning English. Motivation has long been identified

as one of the main factors affecting English language teaching (Gardner, 1985: 12). Parsons, Hinson and Brown (2001) define motivation as an important component or factor in the learning process. “Learning and motivation have the same importance in order to achieve something. Learning makes us gain new knowledge and skills and motivation pushes us or encourages us to go through the learning process” (Gardner, 1985: 23).

Wimolmas, (2013) stated that “as teachers, we need to explore more fully the factors that are involved in motivating students to perform tasks well because this is something that teachers have some control over. Therefore, it is important to find out the underlying possible factors which affect students’ motivation and interest in learning English” (Wimolmas, 2013: 10-12).

This study was conducted to investigate the strategies that teachers have used to arouse students’ interest and motivation in learning the English language as a foreign language at university. It is hoped that this study will help to be able to identify the right strategies to boost students’ interest as well motivation in learning English effectively.

With the implementation of the new national English curriculum standards, primary school English teaching develops rapidly in Azerbaijan, in which phonetic, grammar and vocabulary teaching play an important role and have become an inevitable trend in English teaching. Azerbaijani students learn English mainly through attending English classes to improve their ability to speak English.

It is important for teachers of English to recognize the most suitable way which they must adapt lessons and assessment to meet the unique needs of these students. Teachers need to understand the basic strategies that must be provided for English language acquisition in the context of the classroom. English learners can comprehensively acquire language and content if they are given the appropriate scaffolding and are assessed in

ways that allow them to demonstrate their understanding and knowledge.

Keywords: Learning Methods, Pronunciation, Motivation

STRATEGIES IN TEACHING ENGLISH SPEAKING

Ulduz Murshudova

*Shaki branch of Azerbaijan State Pedagogical University
ulduzshirin@gmail.com*

Learning how to speak English fluently and accurately as a foreign language (EFL) has been one of the major concern of researchers and teachers. It is widely discussed and investigated all over the world. In non-English speaking contexts like Azerbaijan, it is necessary to investigate how the EFL curriculum is interpreted by teachers and how the teaching strategies of English have responded to the students' needs.

Strategies in teaching to speak as one of important factors of speaking skill should be considered not only by foreign students but also the teachers. Students' strategies in learning to speak English should be in balance with teachers' techniques in teaching students to speak English.

The study aims to show the new approaches and appropriate strategies to teach the foreign language with supportive ways and presents strategies to teachers and learners utilizing from effectively. The foreign language teaching strategies can encourage them and direct them to the right use of language strategies of the students and teachers. This study discusses the language teaching strategies that influence teachers and learners.

This article talks about how to perceive EFL and to find the most suitable ways of foreign language teaching in Azerbaijan. Additionally, this study is going to collect together the language teaching strategies that increase the number of methods of

the language teachers and facilitate understanding of the language learners. This study also presents two innovative and productive foreign language teaching strategies, which rescue in the teaching and learning process.

School failure is a problem, along with many others, which has surrounded our schools, and it has been related to learning difficulties. This thesis aims at reporting about a study investigating the effects of the teaching of LTS (Language Teaching Strategies) on the learning process of EFL (English as a Foreign Language) learners with learning difficulties. Also, it introduces the Language Teaching Strategy devised for the purposes of the study and discusses the importance of the explicit teaching of LTS in EFL classes. There are 12 participants in the study: 6 in the experimental group, and 6 in the control group. The analysis of the data collects through 80 minute classes observed, questionnaires, learner diary pages, and interviews shows that (1) participants have difficulties in listening, speaking, reading, and writing, (2) most participants in the control group remain with the difficulties identified in the beginning of the course, and (3) after attending, the experimental participants have changes mainly in regard to their attitude towards English, since they become more willing to participate in class, seem to be more motivated and to believe they overcome their difficulties. These results strengthen the importance of teaching LTS to students with learning difficulties and suggest the inclusion of LTS in the Azerbaijan EFL classes.

The research questions are presented as follow:

1. What are the strategies used by teachers in teaching to speak English fluently?
2. What are the techniques used by English learners in learning English speaking?

Key words: Teaching Strategies, Students' Strategies, Teachers' Approaches, Innovation

UŞAQ YARADICILIĞINDA YAŞAUYGUNLUQ

Fatma Tahmazova

Institute of Education of the Azerbaijan Republic
tahmazova2018@gmail.com

Valideynlərin (ata-anam) və təhsil müəssisələrinin ən başlıca məqsəd və vəzifələri uşaqların şəxsiyyət kimi düzgün tərbiyələndirməkdir. Təhsilalanlarla aparılan tərbiyəvi işlərdə onların yaşlarının, fiziki və psixoloji inkişaflarının xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Hər yaşda insanların inkişaf səviyyəsinə uyğun maraq dairəsi, qavramaqə biliyyətləri, təbiət və cəmiyyət hadisələrinə müxtəlif münasibətləri vardır. Uşaq yaradıcılığında yaşauyğunluq prinsipinin təmin olunmasında məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrinin tərkib hissəsi olan yaradıcılıq mərkəzlərinin geniş imkanları vardır.

Məktəbdənkənar tərbiyə müəssisəsi olan Yaradıcılıq Mərkəzlərinin başlıca vəzifəsi, uşaqların dünyagörüşünün formalaşdırılması, məlumat dairəsinin genişləndirilməsi, asudə vaxtlarının səmərəli və maraqlı təşkili, istedad və qabiliyyətinin üzə çıxarılması, gənc nəslə respublikanın layiqli vətəndaşı kimi müstəqil həyata hazırlamaqdır.

Müxtəlif dərəcələrdə(rəsm, milli rəqs, bədii qiraət, mahnı teatri, bədii naxış, təbiətsevənlər, gənc fototurist, bədii gimnastika, şahmat, fiziki hazırlıq, çoxbilənlər, uşaq sirk studiyası, vokal, dram, xalçaçılıq, muğamsevərlər, qarmonçalanlar, nağaraçalanlar, sazçalanlar, tarçalanlar, xalq çalğı alətləri ansmbli, bacarıqlı əllər, müasir rəqs, gənc dizayner, ingilis dilini sevənlər, xor və b.) uşaqlar maraqlarına uyğun olaraq öz asudə vaxtlarını səmərəli və faydalı keçirir, müvafiq yaradıcılıq imkanlarını peallaşdırmağa nail olur, ahəngdar inkişaf edirlər.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, uşaqların asudə vaxtlarında yaradıcılığa sövq etdirmək, bu işdə məqsədyönlü, planlı və mü-təşəkkil isin təşkilinə aid didaktik səciyyə daşıyan sistemli təd-

qıqat aparılmamışdır. Uşaq yaradıcılığında yaşauyğunluq mahiyyətinə görə çox mürəkkəbdir. Uşaq yaradıcılığı kontekstual biliyin bacarıqda ifadəsinə nail olmağı tələb edir. Kontekstual bilik hər hansı prosesdə əldə edilən informasiyaya tətbiq edildikdə yeni məna alan proseslər kimi dəyərləndirilir.

Kontekstual nəzəriyyəyə əsasən təlim o zaman baş verir ki, öyrənən öz bilik dairəsi çərçivəsində yeni informasiyalar və biliklər emal etsin. İnformasiyaların emalı məzmununda yeni məna axtarmaqla və həmin mənalara inandırıcı şəkildə əlaqələndirməklə həyat keçirilir.

Məsələn: Uşaq hazırlanacaq məmulatın materialına uyğun emal texnologiyasını müstəqil olaraq seçmək bacarığına malikdir. Uşaq yaradıcılığında yeni həllər tapmaq, öz yolunu seçmək, heç kimə bənzəməmək, azad düşünmək — güclü şəxsiyyətin bütün bu xüsusiyyətlər tərbiyə olunmalıdır. Demək erkən yaşlarında uşaqlarda yaradıcı təfəkkürün inkişaf təmin edib formalaşmalıdır. Uşaq yaradıcılığının inkişaf mərhələlərinin yaşauyğunluğu ilə bağlı idrak maraqları mütləq nəzərə alınmalıdır. Müşahidələrdən aydın olur ki, dərnlərdə fəaliyyət göstərən uşaqlar maraqlarına görə uyğunluq təşkil etmədikdə yaradıcılıqdan söhbət gedə bilməz.

Bu prosesə hazırlıq ailədən başlamalıdır. Aktiv yaradıcılıq prosesi üçün 2-3 yaş münasib vaxt sayılır. Bu yaşda uşağa rəsm maraqlıdır. Bir vaxtlar barmaqları ilə rəsm çəkib, kağız üzərində boya ilə əl işləri, ləkə qoymaqdan həzz alan körpə müəyyən vaxtdan sonra həmin prosesə daha yaradıcı yanaşır, özünü balaca rəssam kimi rəngdə ifadə etmək istəyir.

Musiqiyə 3-4 yaşında uşağın maraqla yanaşması diqqətdən yayınmamalıdır. O, əllər ilə piano dillərinə prinsip və qaydalara riayət etmədən öz musiqisini «yaradır»!

Müşahidə zamanı aydın olur ki, uşaqda 3,5 yaşında oyun yaradıcılıq üçün sanki yeni səhifə açır. O, öz qəlbindəkiləri əks etdirməyə başlayır — süjetlər oynayır, öz istəyi ilə oyun dünyasında «rejissorluq» nümayiş etdirməklə yaradıcılıq azadlığını

hiss edirlər.

Uşaq 5 yaşına çatanda onun həyatında arzular və ilk təfəkkür yaranır. O müxtəlif oxşar qab üzərində düzəliş etməklə asanlıqla təyyarə düzəldə bilir.

Uşağın 6 yaşında nitqin və diqqətin inkişaf səviyyəsi onu yeni yaradıcılıq addımları atmağa sövq etdirir. O, şeir və hekayyələrdə, süjet rəsmlərində və özü yaratdığı rəqsdə yeni yaradıcılığı ilə istedadını göstərmiş olur.

Uşaq yaradıcılığında yaşauyğunluqla bağlı verilən elmi nəzəri şərh müasir didaktikanın problemlərindən olub pedaqoji texnologiyalardan səmərəli istifadə etməklə ahəngdar inkişaf etmiş şəxsiyyətin yetişdirilməsinə nail ola bilərlik.

İstedadların inkişafı

Açar sözlər: uşaq yaradıcılığı, müxtəlif dərnəklər, kontekstual nəzəriyyə, maraq, didaktikanın problemləri.

ÜMUMİ TƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ FİZİKİ TƏRBİYƏ FƏNNİ ÜZRƏ STANDARTLARIN REALLAŞDIRILMASI: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Huseyn Huseynov

Education Institute of the Azerbaijan Republic
huseynsport@gmail.com

Hazırda ümumtəhsil məktəblərində bütün fənnlər kurikulum proqramı əsasında tədris olunur. 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası prezidentinin 15 iyun tarixli sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı” bu gün təhsilimizin inkişafında mühüm rol oynayır. 2008-ci ildən tətbiq olunmağa başlayan kurikulum proqramı hazırda 1-ci sinifdən 11-ci sinfə qədər tədris edilir. Hər bir fənn kimi fiziki tərbiyə fənni də kurikulum proqramı əsasında həyata keçirilir. Odur ki, bu fənn üzrə standartların reallaşdırıl-

ması günün aktual problemlərindən biridir.

Fiziki tərbiyə fənni üzrə bütün siniflərdə təlim nəticələrinin yerinə yetirilməsi üçün hər bir məzmun xətləri üzrə standartlar verilmişdir. Müəllim ayrı-ayrılıqda hər bir sinif üçün nəzərdə tutulan təlim nəticələrinin ödənilməsini təmin etmək məqsədi ilə standartları reallaşdırmalıdır. Hazırda fiziki tərbiyə fənni üzrə standartlar necə reallaşdırılır? Standartların reallaşdırılması zamanı müəllimlər hansı problemlərlə qarşılaşırlar? Bu problemləri öyrənmək məqsədi ilə bir neçə ümumtəhsil məktəblərinin fiziki tərbiyə müəllimləri arasında anket sorğu aparılmışdır. Aparılan sorğunun nəticəsində müəllimlərin standartların reallaşdırılmasında qarşılaşdığı problemlər aşağıdakılar olmuşdur:

1. İnformasiya təminatı və nəzəri biliklərinin yetərinə olmaması.

2. Hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafı üçün hərəkət seçmə bacarığının az olması.

3. Maddi-texniki bazanın zəif olması.

Müəllimin informasiya təminatı və nəzəri biliklərinin yetərinə olmaması. Fiziki tərbiyə fənni üzrə yazılmış vəsaitlərdən düzgün istifadə etməklə müəllim fiziki tərbiyə fənninə aid biliklərini artırmaq imkanına malikdir. Belə ki, müəllim üçün metodiki vəsaitdə ayrı-ayrı hərəkəti qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi üçün çoxsaylı hərəkətlər, oyun və estafetlər verilmişdir. Göstərilən hərəkətlərin icrası xırdalıqlarına qədər izah edilmişdir. Bu problem üzrə təkliflər aşağıdakılardır.

1. Problemin aradan qaldırılması üçün standartların izah edilməsi və onlardan istifadə edilməsi mövzusunda seminar və kursların təşkil edilməsinə ehtiyac vardır.

2. Fiziki tərbiyə müəllimi hazırlayan orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrində fiziki tərbiyə kurikulumu tədris planına salınmalı və tədris edilməlidir.

Müəllimin hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafı üçün hərəkət seçmə bacarığının az olması. Müəllimin bu bacarığının az olmasının əsas səbəblərindən biri yuxarıda sadalanan fikir; müəllimin

informasiya təminatı və nəzəri biliklərinin az olmasıdır. Belə ki, hərəkət, onların təyinatı, hərəkətlərin icrası zamanı orqanizmdə baş verən proseslər haqqında məlumatın az olması bu və ya digər hərəkəti qabiliyyətlərin inkişafı üçün hərəkətlərin seçilməsini və ondan düzgün istifadə edilməsini çətinləşdirir. Yəni, müəllim hərəkətlərdən təyinatına görə istifadə edə bilmir. Bütün bunlar hərəkəti qabiliyyət haqqında biliklərin yetərli olmasında irəli gəlir.

1. Fiziki tərbiyə dərslərinin səmərəli təşkili hər bir fiziki tərbiyə müəlliminin şagirdin fiziki hazırlığı, hərəkətlərin strukturu, onların məşqlənmə effekti haqqında məlumatlılığı və onun təşkilatçılıq bacarığı ilə müəyyən olunur.

Maddi-texniki bazanın zəif olması. Sorğuda iştirak edən müəllimlərin əksəriyyəti standartların reallaşdırma bilməmələrini zəruri maddi texniki bazanın olmamasında görürdülər. Təbii ki, zəruri avadanlıq və ləvazimatların olması arzu olunandır. Lakin maddi texniki bazanın az olması müəllimə əsas vermir ki, dərsi keçməsin və ya lazımi şəraitin olmaması üçün standartları reallaşdırmağın mümkün olmamasını desin. Burada belə bir sual ortaya çıxa bilər ki, məs: yuxarı ətraf əzələlərində qüvvə qabiliyyətinin inkişafı üçün istifadə olunan turnik aləti olmazsa, bu aləti hansı alət ilə əvəz etmək olar? Təbii ki heç bir alət ilə. Amma yuxarı ətraf əzələlərində qüvvə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün alternativ hərəkətlər tapmaq mümkündür.

1. Hazırda idman zalı olmayan ümumtəhsil məktəblərində idman zallarının tikilməsi təmin olunmalı.

2. Şagird sayı çox olan məktəblərdə əlavə köməkçi qurğular inşa edilməli.

Açar sözlər: fiziki tərbiyə, informasiya təminatı, standart, istiqamətləndirici informasiya.

DETERMINING THE STUDENTS' CAREER DECISION REGRET IN DEPARTMENT OF SPORT SCIENCES

Mehmet Tunçkol, Banu Gundogan

Eurasia University

mtunckol@gmail.com

The purpose of this study was to determine the students' regret of career decision in Department of Sport Sciences. The study group consisted of bachelor students who studies in Avrasya University Department of Sport Sciences. In the study, individual information form which had developed by the researchers and Career Decision Regret Scale was used. Descriptive statistics, t-test for independent groups and one way Anova tests were used as statistical methods to analyze the data. As a result, it was determined that students had a little regret for career decisions and only their scale scores were significantly differed according to their mothers' working in a job or not.

Key Words: Career, decision, regret, sport, student.

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ XARİCİ DİL DƏRSLƏRİNDƏ İSTİFADƏ EDİLƏN ÜSUL VƏ METODLAR

Gulnar Abdullayeva

Baku State University

Kerimzadeh85@mail.ru

Ümumtəhsil sisteminin məqsədi şagirdlərdə təfəkkür və dünyagörüşün inkişafı məsələlərini yaratmağı nəzərdə tutur, onlara elmlərin bünövrəsini öyrətməyi tələb edir. Bütün bunlara nail olmaq üçün isə müxtəlif üsul və metodlardan istifadə etmək lazımdır. Mövcud olan metodların müxtəlifliyi dil tədrisində hansı üsulların daha effektiv olduğu problemini meydana çıxardır. Daimi inkişafda, dəyişməkdə olan cəmiyyətdə dilin

sabit bir metodla öyrədilməsi mümkün deyil. Bəzi amillər nəzərə alınmaqla metodun istifadə xüsusiyyətlərini uyğunlaşdırmaq və inkişaf etdirmək lazımdır. Bu prosesdə müəllim mövzuya uyğun metod və üsulları, standart və ona uyğun məzmun xəttinə əsasən təyin etdiyi məqsədlərə çatmaq üçün seçir. Ümumiyyətlə üsullar dilin daha yaxşı öyrədilməsinə və bu sahəyə alternativ metod təqdim edilməsinə kömək məqsədilə yaradılmışdır. İngilis dilinin tədrisində istifadə edilən üsullar dili ən yaxşı şəkildə öyrətməyə xidmət edir. **Dil öyrətmək üçün metodlar çoxdur, lakin hansı metoddan istifadə etmək sırf müəllimin seçdiyi strategiyadan asılıdır. Metodları tətbiq edən zaman dörd əsas bacarıq (oxu, yazı, danışma və dinləmə) nəzərə alınmalıdır.** Əsas məqsəd təlim prosesində bu bacarıqlardan istifadə etməklə metodları həyata keçirtməkdir. Sual olunur: ibtidai siniflərdə dil dərslərində bu metodların hansı və yaxud da hansıları öyrədilməlidir? Və yaxudda hansıları öyrədilməməlidir? Mükəmməl hesab edilən vahid bir metod varmı? Əslində heç bir metod tək başına mükəmməl deyildir. Ən yaxşı üsul şagirdlərin rahat öyrənə bildikləri metod və metodlardır. Tədris prosesində bir neçə metod və üsuldan istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

Təlim prosesinin əsasını təşkil edən üsul, lüğətdə "bir məqsədə çatmaq üçün izlənilən, tutulan yol, sistem, yanaşma " və ya "elmdə müəyyən bir nəticəyə çatmaq üçün bir plana uyğun izlənilən yol, metod" mənasını ifadə edir. Üsul, bir yanaşmanın təbiiqə köçürülməsidir. Üsuldan istifadə edən mütəxəssislər təlim prosesində müəllim və şagirdin rolunu, fəaliyyət növlərini, istifadə ediləcək vəsait, materiallar və tədrisin inkişafı üçün bir neçə modelin təbiiqini nəzərdə tuturlar [Harmer, 2007, Richards və Rodgers, 2001]. Tədris prosesində məqsədə çatmaq üçün izlənilən yol, müasir zamanın tələblərinə, informasiya yeniliklərinə, cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun olaraq yenilənməyə, optimallaşmağa və inkişaf etdirilməyə ehtiyac duyur. Məhz bu səbəbdən xarici dil tədrisinin əsas məqsədi təkmilləşdirilmiş

yeni və innovativ metodun işlənilib hazırlanmasıdır.

Müasir dövrdə ingilis dilinin ibtidai sinif şagirdlərinə praktik baxımdan öyrədilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Praktik məqsəd şagirdlərə şifahi nitq bacarığı və verdişləri aşılmaq, oxu və yazı verdişləri öyrətməkdən ibarətdir. Xarici dil tədrisində istifadə edilən üsullar, ümumiyyətlə, xarici dilin daha yaxşı öyrədilməsinə və bu sahədə alternativ metodların tətmin edilməsinə kömək edən bir üsulun çatışmazlıqlarını və ya qeyri-adekvatlığını aradan qaldırmağa yönəldilmişdir. Xarici dillərin tədrisi zamanı geniş istifadə edilən metodlar aşağıdakılardır:

- *Birbaşa metod* (Direct Method)
- *Qrammatik-tərcümə metodu* (Grammar-Translation Method)
- *Təbii metod* (Natural Method)
- *Audio-nitq metodu* (audio-Lingual Method)
- *Koqnitiv-Kod metodu* (Cognitive-Code Method)
- *Kommunikativ metod* (Communicative Method)
- *Seçmə metod* (Eclectic Method)
- *Təlqin metodu* (Suggestopedia)
- *Qrup şəklində dilin tədris metodu* (Community Language Learning)
- *Səssizlik metodu* (The Silent Way)
- *Fiziki cavab metodu* (Total Physical Response)
- *Audio vizual metod* (Audiovisual Method)
- *Tapşırıq əsaslı metod* (Task-Based Method)
- *Məzmun əsaslı metod* (Content-Based Method)

Xarici dil dərslərində istifadə olunan metodlar tədrisin nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirir. Seçilən metod və üsullar müəllimləri yaradıcı axtarışa istiqamətləndirdiyi kimi, öyrənənləri də qorxu, tərəddüd, ehtiyat hisslərini aradan qaldırmağa, yüksək fəallığa, xarici dildə fikrini ifadə etməyə sövq edəcəkdir.

Açar sözlər: ibtidai təhsil, interaktiv, metod, xarici, dil

TEKNOLOGIYA FƏNNİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ ŞAĞİRTLƏRİN İDRAK FƏALLIĞININ YÜKSƏLDİLMƏSİ İMKANLARI

Reyhan Hajizade

Azerbaijan State Pedagogical University

reyhan.hacizad@mail.ru

İdrak insan fəaliyyətinin ən mürəkkəb növüdür. O, obyektin varlığını əks etdirir və psixi inikasin mərhələsini özündə təcəssüm etdirir. İdrak psixi inikas olub fərdin ontogenetik inkişafında xarici aləmin əks etdirməsi sayəsində təcrübə əldə etdiyi bilik qazanmasını təmin edir. Yəni idrak fərdin gerçəkliyə bələd olmasının, ətraf mühiti dərk etməsinin əsas şərtidir. Odur ki, idrak ayrıca bir fərdin dərk etmə fəaliyyətindən kənarda mövcud ola bilməz.

İstər varlıqlar bilavasitə əlaqə forması olan hissi idrakda (duyğu və qavrayışlar səviyyəsində), istərsədə vasitəli inikasda (təfəkkür səviyyəsində) və ya məntiqi idrakda belə bir dialektik ziddiyyətin yaranması və onun aradan qaldırmağa cəht göstərmək insana varlığın daha dərinləndirici dərk etməyə imkan verir. Xüsusən də nəzəri idrakın insanın cisim və hadisələrin mahiyyətinə nüfuz etməsinə, onların yalnız indiki vəziyyətini deyil, həm də keçmişini və gələcək perspektivini əks etdirməyə imkan vermişdir. Tələbə çox böyük ciddi cəhdlə lazımı ədəbiyyat axtarır, müəyyən fənnə aid proqram materialını xüsusi səylə oxuyub öyrənməyə can atır. Bu halda onun idrak fəaliyyəti həm müəyyən obyektə -ixtisas fənninə yönəlmiş olur, həm də burada xüsusi fəallıq, ilk növbədə idrak fəallığı nəzərə çarpır. Lakin biz məsələnin hələ zahiri tərəfini görürük. Qarşıya sual çıxır: Görəsən bu tələbəni belə bir fəallığa təhrik edən səbəb nədir? Əvvəla məsələnin kəmiyyət tərəfinə toxunaq. Görəsən səbəb birdir, yoxsa çoxdur? İkinci həmin səbəb keçicidir, yoxsa davamlıdır, təsadüfidir yoxsa zəruridir?

İnsan fəaliyyəti mürəkkəb quruluşa malik olduğu kimi bir sıra əlamətlərə görə növlərə ayrılır. Fərdin ontogenetik inkişafında üç balaca fəaliyyət növü ayırd edilir. Oyun, təlim və əmək fəaliyyəti. Hər üç fəaliyyət növü fərdin inkişafında mühüm rol oynayır, lakin onlardan əmək fəaliyyəti əsas fəaliyyət növü hesab edilir. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki filaqonetik inkişafda əmək fəaliyyəti insanın yaranmasından həlledici rol oynamışdır. Əmək fəaliyyəti əşyalarla görülməli iş kimi əşyanın məzmununa malikdir. Əmək fəaliyyəti sayəsində ictimai dəyərə malik məhsul istehsal olunur. İnsanın ən zəruri ehtiyacları həmin fəaliyyəti növü sayəsində təmin olunur. Texnologiya praktiki, fikri və yaradıcı fikri və yaradıcı fəaliyyət növlərinin əsasını təşkil edir. Bu da təməli baxçıdan başlayaraq ibtidai siniflərdə tədricən möhkəmlənməyə başlayır. Şagirdlər ilk öncə ətraf aləmlə, materiallarla tanış olur. Sonra müəllimin və ətrafdakıların köməyi ilə tanış olduğu materiallarla yeni-yeni məlumatı hazırlayaraq nəisə əldə etdiyini hiss edir. Getdikcə yeni əşyaların hazırlanması və bunu bacardığı üçün özündə qürur hissi duyur.

Texnologiya insanın psixikasına, onun psixi potensialına müəyyən tələblər verir. Bu tələbləri bir qayda olaraq istənilən sağlam bir insan yerinə yetirə bilər. Texnologiya bir proses kimi özündə psixoloji fəaliyyəti birləşdirir, başqa sözlə onu özündə əks etdirir. Texnologiyaya psixoloji hazırlıq hissi qavrama, misixomotorika, diqqət, təfəkkür, emosiya, idrak, iradə kimi psixi proseslərin inkişafını və təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur.

Texnologiya psixologiyanın mürəkkəb iş hərəkətlərinin elementlərini birləşdirib, yaxud birləşdirilə bilməsi qanununa aid biliklərə əsaslanaraq, əmək prosesinin daha səmərəli quruluşunu tövsiyyə edə bilər. Texnoloji hazırlığın digər fənlərdən fərqi ondadır ki, onun tədrisində yalnız tədris deyil, həm də şagirdlərin yaradıcı fəaliyyəti həyata keçirilir. Başqa sözlə texnologiya hazırlığı prosesində şagirdlərin ictimai- faydalı məhsuldar əməyi də həyata keçirilir. Şagirdlərin məhsuldar əməyə psixoloji hazırlığı mürəkkəb və çox cəhətli anlayışdır. O, özünə təkcə tələb-

lik növlərini deyil, hərəkətlərin, diqqətin, təfəkkürün, emosiya və iradi keyfiyyətlərin mərkəzləşməsini , həm də uşaqlarda əmək adamlarına məhəbbət və hörmət , tapşırılan iş üçün məsuliyyət, intizamlılıq, əməksevərliklik və.s hissini tərbiyə edir.

Açar sözlər: İdrak fəallığı, psixoloji hazırlıq, texnologiya, fəaliyyət, psixika, təlim və əmək, duyğu, qavrayış, qabiliyyət, əmək prosesi, əmək hazırlığı.

BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ AKTUAL PROBLEMLƏR

Sabina İsmayilova

Institute of Education of the Azerbaijan Republic
ismayilova08@gmail.com

Bir çox təbiət elmləri kimi, biologiya fənninin də orta məktəblərdə tədrisinə XX əsrdən başlanmışdır. Məhz buna görə də XX əsr biologiya əsri adlandırılmışdır. Biologiya elminin inkişaf tarixi qədim dövrlərə təsadüf etsə də, onun tədrisi metodikasının inkişafı bir qədər gecikmişdir. Xalqımızın, millətimizin sabahı adlandırdığımız uşaqlara bioloji biliklərin aşılması, bioloji təhsilin yüksək səviyyədə təşkil olunması prioritet məsələlərdən biridir. Məhz bu baxımdan müasir dövrümüzdə biologiyanın tədrisinə verilən əsas pedaqoji tələblərə şagirdlərə düşünməyi öyrətmək, onlarda intellektual qabiliyyət və idraki maraqların, eləcə də məntiqi və tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi, biliklərə müstəqil nail olmaq qabiliyyətinin formalaşdırılması daxildir.

Qeyd etmək istərdim ki, ilk sistemli təhsil konsepsiyası pedaqogikanın banisi hesab edilən Yan Amos Komenski tərəfindən hazırlanmışdır. Müasir təhsil konsepsiyası çərçivəsində qurulmuş təlim prosesi biologiyanın tədrisi metodikasının qarşısında duran bir sıra aktual məsələləri ön plana çəkir. Bunların bəzilərinə nəzər salaq.

İlk olaraq orta ümumtəhsil müəssisələrində biologiya fənninin tədrisi ilə təşkil olunmalıdır ki, şagirdlərdə kreativlik, yaradıcılıq qabiliyyəti və eləcə də emosional – dəyərlilik münasibəti formalaşsın. Çünki müasir dövrdə yaradıcı təfəkkürün inkişafı şagird şəxsiyyətinin formalaşmasına təsir edən əsas amillərdən biridir. Bunun üçün də hər bir biologiya müəllimi öz fəaliyyətində tədqiqata, araşdırmalara və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirən tapşırıqlara geniş yer verməlidir. Bir sözlə təlim ilə təşkil olunmalıdır ki, şagirdlərdə təfəkkürün hər üç forması – məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür inkişaf etdirilsin.

Biologiyanın tədrisi metodikasının ən aktual problemlərindən biri də bəzi müəllimlərin tədris zamanı integrativlik məsələsinə qismən toxunması və ya bəlkə də heç toxunmamasıdır. Qeyd edək ki, integrativlik - təlimin məzmununa verilən müasir tələblərdən biridir. İnteqrasiyanın hər üç səviyyəsinin (fəndaxili, fənlərarası və fənlərustü) biologiyanın tədrisində tətbiq edilməsi özünəməxsus yer tutur. Biologiya müəllimi hər bir mövzunu tədris edəndə onun əvvəlki mövzu ilə əlaqəsini qurmaqla fəndaxili inteqrasiyanı, həmin mövzunu kimya, coğrafiya, fizika, həyat bilgisi kimi təbiət fənləri ilə əlaqələndirməklə fənlərarası inteqrasiyanı tətbiq etmiş olur.

İnteqrasiyanın ən yüksək səviyyəsi isə fənlərustü inteqrasiyadır. Bu inteqrasiya hər bir mövzunun həyatla əlaqələndirilməsini tələb edir. Yəni, biologiya müəllimi hər bir mövzunu tədris edərkən şagirdlərə təkcə onun elmi tərəfini deyil, həm də həyatla əlaqələndirilməsini də aşılmalıdır. Bunun sayəsində şagirdlərdə həyatı bacarıqlar formalaşır. Öz növbəsində inteqrasiya dərslərin maraqlı, cəlbedici olmasına imkan yaradır. Təkrarlara, vaxt itkisinə yol vermir, bioloji obyekt və hadisələrin hərtərəfli dərk olunmasını təmin edir. Nəticə etibarilə, təlimin keyfiyyətini yüksəldir. Y.A.Komenski “Qarşılıqlı əlaqədə olan hər şey bu cür əlaqədə də öyrənilməlidir”- deyərək onun üstünlüklərini göstərmişdir.

Biologiya dərslərində yeni təhsil forması hesab olunan

“STEM”- dən istifadəyə də üstünlük verilməlidir. STEM Elm, Texnologiya, Mühəndislik və Riyaziyyat (Science, Technology, Engineering, Math) sözlərinin baş hərflərindən yaranan qısaltmadır. Həmin fənlərin integrativ tədrisini hədəfləyən disiplinlərarası və tətbiqi yanaşmanı əsas götürən təhsil fəlsəfəsinin adıdır. Burada əsas məqsəd şagirdlərə təbiət fənləri, mühəndislik və riyaziyyat dərslərində öyrəndikləri nəzəri biliklərin müxtəlif təcrübələri müşahidə etməklə, onlara toxunaraq öyrədilməsidir.

Biologiyanın tədrisi metodikasının bəzi aktual problemlərinin düzgün şəkildə həll olunması üçün təbii ki, yüksək ixtisaslı, peşəkar pedaqoji kadrların olması vacibdir. Müəllim millətin sabahını yetişdirir. Millət məktəbdən, müəllimdən başlayır. Biz müəllimlər necə ki, şagirdlərdən, tələbələrdən dərslə intizamlılıq tələb edirik, eləcə də özümüz daima öz üzərimizdə çalışmalıyıq. Fikrimi dahi pedaqoq K.D.Uşinskiyin sözü ilə tamamlayıram: “ müəllim nə qədər ki, oxuyur, öyrənir, o yaşayır, oxumağı dayandırdıqda ondakı müəllimlik ölür”.

Açar sözlər: müasir təhsil konsepsiyası, biologiyanın tədrisi metodikası, şagird şəxsiyyəti, yaradıcı təfəkkür, integrasiya, müəllim, peşəkarlıq

FƏNLƏRİN TƏDRİSİ METODİKASININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Tarana Taghiyeva

Azerbaijan State Pedagogical University

zenfira_hesenqizi@mail.ru

Hazırda Azərbaycan Respublikasında bir çox sahələrlə olduğu kimi, təhsil sahəsində də köklü dəyişikliklər həyata keçirilir. Bu islahatların əsas məqsədi cəmiyyətin ehtiyac və tələbləri nəzərə alınmaqla təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək və onun inkişafını təmin etməkdir. Təlim prosesinin təsiri ilə tərbiyə alan,

məntiqi mühakimə yürütməyi, müqayisələr aparmağı, ümumiləşdirmələr etməyi, nəticə çıxarmağı, müstəqil fəaliyyət göstərməyi bacarmalı olan bu güncü şagird gələcəyin şüurlu vətəndaşı, yaradıcı düşünən mütəxəssisi, qurub-yaradan yenilikçidir. İctimai- iqtisadi inkişafın tələblərini öyrənmək, bu tələblərə uyğun təhsilin hər mərhələsinin məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirmək, təlim prosesinin qanunauyğunluqları əsasında təhsilin məzmununun şagirdlər tərəfindən səmərəli mənimsənilməsini və inkişafını təmin edən yolların müəyyənləşdirilməsi məhz məktəbin və müəllimlərin üzərinə düşür.

Yeni yanaşmanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim şagirdləri yaddaşının təkcə elmi biliklərlə deyil, həm də təfəkkürün inkişaf etdirilməsi əsasında biliklərin daha çox müstəqil əldə edilməsi və mənimsənilməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin, şəxsi keyfiyyətlərin qazanılmasına yönəlmişdir. Novator - müəllim şagirdə zəruri olan informasiyanı müstəqil əldə etməyi, onu yenidən işləməyi, düzgün istifadə və tətbiq etməyi, daha doğrusu, öyrənməyi öyrətməlidir. Bu halda şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında xüsusi seçilmiş, yadda qalan, fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunları aşkar etməyi, nəticələr çıxarmağı öyrənirlər .

Vasitəçi müəllimin funksiyası, yeni bilgi vermək yox, onun şagirdlər tərəfindən aşkara çıxarılmasına yardım etmək, şagirdin düşüncəsini lazımi məcraya yönəltməkdən ibarətdir. Müəllim şagirdləri bir-birindən öyrənməyə, fikirlərini bölüşdürməyə həvəsləndirməlidir. Fəal təlimin tətbiqi zamanı dərsin ən mühüm və ən mürəkkəb mərhələsi olan motivasiya düzgün yaradılmaqla yanaşı, şagirdləri düşünməyə, səy göstərməyə, diqqətli olmağa sövq etməlidir. Əks halda təlimin müvəffəqiyyətindən danışmaq mümkün deyil. Bu işdə isə həmişəki kimi əsas yük yenə də müəllimin üzərinə düşür. Müəllim daim öz üzərində işləməli, şagirdə maraq, həvəs, yeni ideyaları paylaşmaq və təcrübədən keçirmək işində inam aşılamalı və onun hörmətini qazanmalıdır. Müəllim öz elmi səviyyəsi, pedaqoji qabiliyyəti,

psixoloji biliyi ilə şagirdlərə nümunə olmalıdır.

Aktuallığını itirməmiş bir çox problemlər – təlim zamanı şagirdlərin tərbiyəsi, dərs zamanı əks-əlaqənin təmin olunması, təlimdə şagirdlərin müstəqilliyinin və fəallığının artırılması müəllimin daim diqqət mərkəzində olmalıdır. Müəllim şagirdlərinin maraqlarının inkişafına diqqətlə nəzarət etməli, onların gücünə müvafiq problemlər qoymalıdır. Şagirdlərdə idraki fəaliyyəti stimullaşdırmaq üçün müəllim şagirdləri şüurlu surətdə çətinliklər qarşısında qoymaqla, onlara həlli tələb olunan suallar verir. Lakin bütün suallar problemli vəziyyət yarada bilməz. Problemli vəziyyət o zaman yaranır ki, şagirdlər həmin suala mövcud bilikləri əsasında cavab verə bilməsinlər. Onların bilikləri ilə öyrənəcəkləri biliklər arasında ziddiyyət yaranmış olsun. Bu zaman şagirdlərdə problemi həll etmək tələbatı yaranır və bu, birbaşa təfəkkürü oyadır. Dərketmə və biliklərin mənimsənilməsi prosesində təfəkkürün fəallaşdırılması nəticəsində şagirdlərdə biliklərin daha müstəqil qavranılmasına şərait yaranır və təlim daha səmərəli olur. Fənlərin strukturunda elmi məzmunun, məntiqi əlaqənin və varisliyin olması şagirdlərdə dünyagörüşünün formalaşmasına, hadisələri analiz edib, onların səbəblərini dərk etməyə, toplanmış və ümumiləşdirilmiş yeni faktlar əsasında müstəqil qavramaq və nəticələr çıxarmağa imkan verir. Problem müxtəlif yollarla həll oluna bilər, amma bütün hallarda uşaqlar tədqiqat aparır, öz fərziyyələrini irəli sürür, faktları analiz edir, müxtəlif mənbələrdən aldıkları bilikləri sistemləşdirirlər. Lakin burada ən vacib olan odur ki, şagirdlər materialı daha yaxşı qavramaqla yanaşı, həm də hadisələrin səbəb-nəticələrini, əlaqələrini qurur, aldıkları biliklərdən yeni məsələlərin həllində istifadə edə bilirlər. Bu prosesdə şagirdlər tədqiqatçılıq, axtarıcılıq vərdişlərinə yiyələnir, onlarda yaradıcı fəallıq yaranır, biliklərin əldə olunmasında müstəqillik inkişaf edir.

Açar sözlər: yeni yanaşma, motivasiya, vasitəçi müəllim

XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ MULTİKULTURALİZM DƏYƏRLƏRİNDƏN İSTİFADƏ İMKANLARI

Zemine Akhundova

Azerbaijan University of Languages

axundova.zema@bk.ru

XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq Avropa ölkələrində sərhədlərin şəffaflaşdırılması və simvolik xarakter daşması əksər dövlətlərin, millətlərin milli, mənəvi dəyərlərinə təsirsiz ötüşməmişdir. Hazırda insanlararası ünsiyyətə, əməkdaşlığa, birgə fəaliyyətə və quruculuğa xüsusi diqqət yetirilməsi tendensiyası böyük aktuallıq daşdığından dəyərlər sistemində müəyyən dəyişikliklər özünü büruzə verir. Belə bir şəraitdə multikulturallik ön plana çıxmış, sənaye və digər sahələrdə sadalanan dəyərlərin tətbiqinin nəzərə alınmasını labüdləşdirmişdir.

Bəşər sivilizasiyası təhsillə qidalandığından mövcud və həllini gözləyən problemlərin çözümünü məhz onun özündə (xüsusən də təşkilində) axtarmaq lazımdır. Gənclərin mədəniyyətlərarası kompetensiya və qarşılıqlı əlaqəyə istiqamətlənən çoxmillətli mühitdə hazırlığı müasir dövrdə xüsusi aktuallıq kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının ərazisində müxtəlif millətlər və dini konfessiyaların mövcudluğunu, dövlətimizin inkişafında azsaylı xalqların nümayəndələrinin töhfəsini, zəhmətini nəzərə alaraq, onların hər birinin hüquq, şərəf və ləyaqətinin qorunması ölkənin əsas prioritetinə çevrilmişdir. Pedaqoji kadr hazırlığı ilə məşğul olan ali təhsil ocaqları universitetdaxili siyasətin müəyyənləşdirilməsi zamanı bu incə məqamı daim diqqətdə saxlamalı, mədəniyyətlərin müxtəlifliyinin və zənginliyinin qorunması məsələsini həmişə ön plana çəkməlidirlər.

Multikultural dəyərlərin formalaşması və inkişafı xarici dilin tədrisində, xarici dil müəllimi hazırlığında xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Multikultural təhsil çoxmədəniyyətli pedaqogikanın tədrisi, multikulturalizm fikirləri ilə əhatələnən təlim mühitinin

formalaşdırılması, ümumbəşəri dəyərlərin gələcək nəsillərə ötürülməsi, zəngin mədəniyyətlərin bir-birinə qovuşması və mövcudluğu şəraitində özünü göstərə bilər. Multikulturalist yanaşmalarla kamilləşən ideyalar tədricən həyretəmiz və əvəzolunmaz dəyərə çevrilir.

Yalnız təhsil vasitəsilə mədəni müxtəlifliyə, tolerantlığa, əməkdaşlıq şəraitində fəaliyyətə hörmətlə yanaşmaq hissi aşılamaq mümkündür. Multikultural təhsil (Golnick and Chinn, 2013, p.3) mədəniyyət, müxtəliflik, bərabərlik, ictimai ədalət, demokratiya konsepsiyasını dəstəkləyir və inkişaf etdirir. Qlobal dünyada baş verən dəyişikliklərdən kənarda qalmayan ali məktəb həmin proseslərə dərhal reaksiya verməlidir. YUNESKO-nun məlumatına əsasən, son illər ərzində təhsil sistemləri bu istiqamətdə yaranmış çətinliklərə qarşı mübarizəyə başlamışdır. Təhsildə müxtəlifliyin nəzərə alınması ideyası II Dünya müharibəsinin acı nəticələrindən sonra daha da aktuallaşmışdır. Fərqli milliyyəti, irqi, dini mənsubiyyəti təmsil edən tələbələr arasında anlaşılmazlığın azaldılması və multikultural dəyərlərə sayğı göstərilməsi multikultural təhsilin əsas məqsədlərindəndir. Dövlətlərin, millətlərin bir-birinə sürətli integrasiyasını, təhsilin sərhədlərinin şəffaflaşmasını, həmçinin dünyanın istənilən nöqtəsində əmək fəaliyyətinin, səhiyyə, turizm və s. xidmətlərin təklif edilməsini nəzərə alsaq, ali məktəb tələbələrində multikultural dəyərlərin tərbiyə olunması, öyrənənlərin qarşılıqlı əlaqələrinin tənzimlənməsi, onların təlim prosesinin fəal iştirakçısına çevrilməsi, pedaqoji prosesin hər iki tərəfində mühüm kompetensiyaların formalaşdırılması, münbit auditoriya şəraitinin qurulması, təlim ekologiyasının imkanlarının genişləndirilməsi zərurəti ortaya çıxır. Multikultural auditoriyada səmərəli öyrətmə mədəni anlaşmaya, müvəffəqiyyət qazanmağa, tələbələrin fərdi inkişafına, onlara bərabər imkanların yaradılmasına tökan verir. Prosesin belə formada təşkili müəllimin üzərinə bir sıra vəzifələr qoyur. Pedaqoq multikultural təhsilə dair hansı yanaşmalardan istifadə edəcəyini, multikultural təlim

prosesini necə tənzimləyəcəyini, ümumi dəyərlər altında auditoriyada müxtəlifliyin, fərqli fikirlərin balanslı şəkildə təqdimatının nə cür aparılmasını özü üçün dəqiq müəyyənləşdirməlidir (Aydın, 2014, p.31).

Multikultural təhsilin təşviqi və təşkilinin təmin olunması məqsədilə ali məktəb müəllimləri üçün yerli mütəxəssislərin, xarici ölkədən dəvət edilmiş mövcud tədris təcrübəsinə malik pedaqoqların iştirakı ilə məlumat xarakterli seminar, təlim və görüşlər keçirilməli, problemlə bağlı nəzəri biliklər ötürülməli, təcrübə mübadiləsi aparılmalıdır. Sadalananlarla yanaşı, təlim proqramlarının tərtibatı da mövcud məsələlərin həllinə təkan verə bilər.

Tədbirlərin kompleks şəkildə reallaşdırılması nəinki gələcək xarici dil müəllimlərini, eləcə də digər ixtisas sahiblərini multikultural dəyərlər haqqında məlumatlandıracaq, onların təsəvvürlərini genişləndirəcək, müvafiq dəyərlərin aşılmasını mümkünləşdirəcək və bu sahədə innovativ pedaqoji yanaşmaların ortaya çıxmasına münbit şərait yaradacaqdır.

Açar sözlər: tədris, xarici dil, multukulturalizm, tələbə, dəyər

FÖVQƏLADƏ HAL VƏ YA TƏBİİ FƏLAKƏTLƏR TƏLİMİ

Seda Uzunali

University of Eurasia

seda.bagbanci@avrasya.edu.tr

Həyatda qarşımıza çıxan; yaşanı durduran və ya həyatı müvəqqəti dayandıran təbii fəlakətlər həm insanlar, həm də ölkələr üçün fiziki, iqtisadi və sosial itkilər meydana gətirən təbii, texnoloji və insan qaynaqlı hadisələrdir. Dünyada, xüsusilə son zamanlarda ardıcıl olaraq meydana gələn fəvqəladə hal və ya *təbii fəlakətlər*, bəşəri hadisələr cəmiyyətlərə bilavasitə təsir edir, maddi, mənəvi cəhətdən zararla yanaşı çoxsaylı insan tələfatına da səbəb olur.

Hər ölkənin, cəmiyyətin fəvqəladə hal və ya *təbii fəlakətlərdən* zərər görməsi, təsir gücü fərqlidir. Bu fərqə təsir edən ən vacib amillərdən biri cəmiyyətlərin hazırlığıdır.

Ölkəmiz geoloji quruluş və iqlim xüsusiyyətləri kimi faktorlar səbəbi ilə xüsusilə təbii fəlakətlər baxımından əhəmiyyətli risklərə malikdir. Buna görə bir çox təbii fəlakət yaşandı və cəmiyyət mənfi təsir etdi. Məsələn, 17 avqust və 12 noyabr 1999 Marmara zəlzələlərində fəvqəladə hal, ya *təbii fəlakətlər* və fəlakət rəhbərliyi mövzusunda ölkəmizdə çatışmazlıqlar olduğu müşahidə edilmişdir. Bu çatışmazlıqların əsas səbəbi fəlakətdən sonra fəlakətin idarə olunmasına yönəlmiş böhran idarəçiliyi konsepsiyası, insanların bu kimi vəziyyətlərdə davranış qaydalarına lazımcə bələd olmamalarıdır. Ola biləcək fəlakətə (zəlzələ, sel, daşqın, **torpaq sürüşməsi, qar uçuşunu, vulkan püskürməsi** və s.) hazırlıq və zərərin azaldılmasında əldə olunan nailiyyətlər hadisənin nəticələrinin zərərinə əhəmiyyətli dərəcədə azaldacaqdır.

Xüsusilə, bu vəziyyət fəlakət şüurunu artırmaq üçün cəmiyyətin və fərdlərin fəlakətlərin idarə edilməsinin bütün mərhələlərində nə etmək lazım olduğunu effektiv şəkildə öyrədilməsini tələb edir. Buna nail olmaq üçün ən effektiv yol " təbii fəlakətlər öyrənilməsinin təmin olunmasıdır.

Fəlakətlərə qarşı davamlı, şüurlu və həssas bir cəmiyyət yaratmaq baxımından əvvəlcə yalnız inanış və davranışlar düzəldilməli daha sonra isə məlumat səviyyəsinin artırılması üçün təhsilə ağırlıq verilməlidir.

Literatürdəki təbii fəlakətə bağlı təlim təhsil haqqında bir çox tədqiqatlar olmasına baxmayaraq, bu təlimlər praktikada çox tətbiq olmamışdır. Təbii fəlakətə bağlı təhsil məktəbə qədər döndəndən başlayaraq təlim prosesinə daxil edilməli idi, bu yaşda uşaqlar fəlakətə qarşı hazırlıq keçmədikləri üçün güclü stress keçirirlər və bu onların inkişafına psixoloji cəhətdən mənfi təsir edir. Həmçinin ömürboyu təhsil yolu ilə öyrənmələri təmin edilməlidir. Fəlakətlər və fəvqəladə hallar üçün hazırlıqlı

olmaq və baş verən zərərin minimuma endirilməsi üçün ən önəmli yol təlim təhsildir. Məqsəd ola biləcək fəlakətlərə qarşı məlumatlı, güclü bir cəmiyyət yaratmaqdır.

Bunun əsasını məktəbəqədər dövrdən başlayaraq bütün təhsil və təlim proseslərində fəvqəladə hallarla bağlı davranış qaydalarını öyrədən təlimin əhəmiyyətini vurğulamaq və bu mövzuda ictimaiyyətin məlumatlandırılmasını artırmaqdır.

Açar sözlər: Fəvqəladə hal və ya təbii fəlakətlər fəlakət, Təbii fəlakət təhsil təlimi, Təbii fəlakətin idarə olunması

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ FƏNNİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ ŞAĞİRD LƏRİN VƏTƏNVƏRVƏRLİK TƏRBİYESİNİN YOLLARI

Sevil Abdinova

Institute of Education of the Azerbaijan Republic
bsu.pedagogy@gmail.com

Azərbaycan 25 ildən artıqdır ki, Dövlət Müstəqilliyi şəraitində yaşayıb, uğurlarını artırır. Həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, təlim-təربiyə sahəsində də durmadan görünən nailiyyətlər əldə etməkdədir. Belə ki, təhsildə də köhnə stereotiplərdən əl çəkilir, onun yenidən qurulması yolunda addımlar atılır. Təhsil sahəsində aparılan islahatlar yeni ruhlu, vətənpərvərlik hisslərinə yiyələnmə bilmək qabiliyyətli şəxslərin formalaşmasına rəvac verir. Amerika filosofu və şairi R.U.Emerson haqlı olaraq yazırdı ki, «Sivilizasiyanın həqiqi göstəricisi sərvətin və təhsilin səviyyəsi, şəhərlərin böyüklüyü, məhsul bolluğu deyil, ölkənin təربiyə etdiyi insanın əxlaqi sifətidir. Bu sözlərdəki həqiqəti inkar etmək çətindir. Ölkəmizin sürətlə inkişaf etdiyi, hafizə məktəbindən təfəkkür, təfəkkür məktəbindən təxəyyül mərhələsinə keçidin əhəmiyyətinin reallaşdığı bir zamanda zəkanın tənzimləyici, istiqamətləndirici rolu həqiqətən nəinki inkişaf edir, bu bir həqiqətdir ki, məhz həmin imkanlar

zəkanın tənzimləyici rolunu daha da zəruri edir. İbtidai siniflərdə də şagirdlər təxəyyül surətləri yaratmağa meylli olduğundan, seçilən üsul və vasitələr, bu problem məhz elə bu aspektlər baxımından tədqiq edir. İbtidai sinif üzrə tədris materialları təhlil edildikdə məlum oldu ki, şagirdlərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməsində Azərbaycan dili dərslərinin imkanları böyükdür. Belə ki, I sinfin «Azərbaycan dili» dərslərində verilmiş 94 mövzudan 13-ü bilavasitə, 39-u isə bilavasitə vətənpərvərliklə bağlı mövzulardır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsi ilə bağlı məktəblərimizdə xüsusi guşələr, muzeylər, stendlər hazırlansa da, onların şagirdlərə göstərilməsi xüsusi məqsəd güdməmişdir, yalnız onların mövcudluğu məktəb üçün lazımlı bir məsələ olaraq diqqətdə saxlanılmışdı.

Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan dili dərslərində olan mövzular şagirdlərə doğma Vətəni tanıtmaqla bərabər, onun füsunkar gözəlliyini duymaq, qavramaq, ona qayğı və məhəbbət bəsləmək hissi və meylini formalaşdırır. Görkəmli İsveç pedaqoqu İ.H.Pestalotsi oğlunun tərbiyəsi haqqında yazdığı gündəliyində təbiətin əsrarəngiz gözəlliyindən və onun əvəzsiz tərbiyəçi olduğundan bəhs edərək yazırdı: “Təbiətin azad auditoriyasında oğlunun əlindən tutub gəzdirəcəksən, onu dağlarda, vadilərdə əlindən tutub gəzdirəcəksən, onu dağlarda, vadilərdə öyrədəcəksən. Təbiətin bu azad auditoriyasında onu sənətlə necə tanış edəcəyinə diqqət yetirəcək, dil və yerləşmək çətinlikləri onun üçün azadlıqla əvəz olunacaqdı. Lakin bu abadlıq saatlarında təbiət səndən daha yaxşı müəllim olacaq... Quşlar füsunkarlıqla cəvildəyəndə, qurdlar yarpağın üstündə xışıltı ilə sürünəndə sus, danışma, dayan, dur! Bil ki, təbiət ən gözəl tərbiyəçilərimizdi”. Sözsüz ki, uşaqlar dərslərlərdə verilmiş mətnlər vasitəsi ilə elmi biliklərə yiyələndikcə təbiət və cəmiyyətin qanunauyğunluqları haqqında biliklərə yiyələnirlər. Bu isə öz növbəsində şagirdlərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmalarına təsir göstərir. I sinfin «Azərbaycan

dili» dərslində göstərilən şəkillərin bir qisminə təbiətin təsviri verilmişdir. Şəkillər şagirdləri müstəqil olaraq təbiət hadisələrini öyrənməyə təhrik edir. Bu sıraya «Ağaclar», «Meşədə», «Liman», «Bayramlar ayı», «Baba və nəvə», «Dənizdə», «Göy göldə», «Cabir babanın bağında», «Qar adam», «Qarabağ» və s. daxildir. Müəlliflərin dərslərdə təbiətlə bağlı əks etdirdikləri mövzular şagirdlərə doğma Vətənin təbiətini sevməyə, onun gözəlliklərini qorumağa təhrik edir. Vətənin təbiətinin təsviri II sinfin «Azərbaycan dili» dərslərindən də xali deyildi. «Ana təbiətin uşaqlara məktubu», «Güllərdən göyçək çiçək» və s. mövzular bu qəbildəndir. «Çox sevirəm», «İki gül»; «Yaz», «Alma ağacı» və s. mövzular Vətənə məhəbbət hissinin aşılmasında böyük rola malikdirlər.

Şagirdlərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsinin optimal yollarından biri də Vətənlə bağlı dəyərləri öyrənmək və onu yad əllərdən qorumaqdır. Vətənə seyrçi münasibət, onun gözəlliklərindən zövq almağı sözlə ifadə etmək, yurdu sevirmək demək, onun yolunda hər zaman ölümə hazıram sözünü tez-tez işlədib əməli işdə kənarda qalmaq vətənpərvərlik tərbiyəsinə tamamilə yaddır. Vətənpərvərlik fəal və fəaliyyətə təhrik edən ali hissdır. O insanda ölkənin, dövlətin, ailənin, elin-obanın mənafeyi üçün yorulmadan qayğı göstərməyi, onun şərəfini qorumağı tələb edir. Bu tərbiyə mücərrəd düşüncənin, uzaqdan-uzağa məhəbbətin məhsulu deyil, o, əzmkarlıq, hünər, qəhrəmanlıq, igidlik, onun yolunda heç nədən çəkinmədən ölümə belə getməyə hazır olmaq hisslərini yaşadan məhəbbətdir.

Vətənpərvərlik hissi xalqın həyat amalı olduqda o, maddi qüvvəyə çevrilir. Xalqın düşüncələrinə, şüuruna, varlığına nüfuz etmiş bu hiss onları Vətənin yolunda əzmlə çalışmağa çağırır. Bu hiss el-oba, doğma Vətən yolunda mətinliklə mübarizə aparmaqla, insanın gündəlik qayğısına çevrilmişdir.

Azərbaycan dili dərslərinin birinci səhifəsində verilmiş «Azərbaycanın himni», sonrakı səhifələrdə verilmiş mətnlər, xüsusilə IV sinifdə «Əsgər marşı» bir-birini tamamlamış olur.

Şerin yanında Azərbaycan əsgərlərinin döyüşə hazırlığı Vətənə məhəbbətin bariz nümunələrindəndir.

Şagirdlərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsinin optimal yollarından biri də doğma Vətənin tarixi şəxsiyyətlərinin öyrənilməsidir. Bunun üçün ibtidai siniflər dərsləklərində verilən mətnlər bu problemin öyrənilməsi üçün kifayətedicidir. Şagirdlərə çatdırılmaqla onları Vətənin öyrənilməsinin aparıcı xəttini təşkil edən şəxsiyyətlər haqda biliklərlə silahlandırmış oluruq. Dərsləkdə diqqət yaradan, onun uğurunu artıran, «Azərbaycan üçün əvəzsiz xidmətləri olan böyük insan, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin «Azərbaycanın himnindən sonra» şəklinin verilməsi, fikrimizcə şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsi üçün kifayət edir. Hər bir sinif müəllimi şagirdləri vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə etmək üçün sözügedən ilk səhifədən başlamalıdır.

Açar sözlər: Azərbaycan dili, şagird, vətənpərvərlik, tərbiyə, dərslər, yol

**BÖLMƏ VII: MÜASİR TƏLİM SİSTEMİNDƏ
KORREKSIYAƏDİCİ TƏLİM**

**SECTION VII: CORRECTIONAL PROBLEMS
IN LEARNING IN THE CURRENT SYSTEM
OF CONCEPTS FORMATION**

**СЕКЦИЯ VII: КОРРЕКЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИ
ОБУЧЕНИИ В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ
ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИЙ**

**ПРИМЕНЕНИЕ АВТОМАТИЧЕСКОГО
РАСПОЗНАВАНИЯ ЖЕСТОВ**

Kamala Gurbanova

Institute of Information Technology of ANAS
kamala.kurbanova@mail.ru

Введение

По данным Всемирной Федерации глухих уровень владения жестовым языком определяется умением передавать информацию без потери смысла и контекста предложения, учитывая, что одним жестом можно объяснить слово, предложение и чувство. В последнее время разработка обучающей системы для общения людей глухих и слышающих, которые общаются с глухими, является актуальной задачей и основной темой для научных исследований. Данная система необходима для применения в образовательной системе приложения, которое сможет не только переводить текст или речь на язык жестов, но и жесты интерпретировать в текст.

Распознавания жестов и инклюзивное образование

Человеко-машинное взаимодействие - это междисциплинированное научное направление, изучающее коммуни-

кацию между человеком и машиной, одним из которых является жестовое взаимодействие человека. Речь жестовая – это способ межличностного общения людей, лишенных слух, при помощи программы жестов, имеющих своеобразную лексическую и грамматическую закономерность, где семантической единицей является жест. Жесты подразделяют на динамические – последовательное движение кисти руки в пространстве за фиксированный промежуток времени и статические – положение кисти руки в пространстве без движения.

В образовательной системе основной задачей является разработка интеллектуальных систем для применения автоматического распознавания жестов, при помощи новых моделей, методов и алгоритмов. Несмотря, что разнообразие жестов и способность человека по разному интерпретировать их значение велико, и разработка подобного метода займет продолжительное время, новая система станет важной задачей математического и программного обеспечения.

Учитывая, что жест является движением отдельных частей тела, движение рук, пальцев, головы, плеч и мимики лица, с помощью которых осуществляется передача информации, необходимы методы распознавания жестов. Рассмотрим этот метод на примере движения руки человека: 1) захват движения на основе маркеров – создает трехмерную модель анимацию жестов руки; 2) анализ контура руки с использованием выпуклой геометрии – алгоритм находит контуры руки, которые представляют собой постоянное значение; 3) распознавание движений на основе анализа разностей изображения – создает векторное изображение перемещения кисти руки; 4) метод HOG – гистограмма направленных градиентов, дескрипторы особых точек, которые используют для распознавания объектов и т. д..

При распознавании используется фиксированный набор

жестов. В качестве объектов обучения выступают визуальные изображения рук. Жест сравнивается с набором жестов из базы данных и, в случае успешной классификации, ему присваивается определенная команда. Предложенный алгоритм для распознавания жестов состоит из следующих этапов: 1) обучение системы, задание конкретного набора жестов и соответствующих команд; 2) преобразование исходного изображения в начальное представление; 3) локализация и сегментация областей руки на изображении на основе ключевых характеристик; 4) механизм классификации .

Разработка данных методов и алгоритмов необходима для применения в системе инклюзивного образования. Инклюзия - это обеспечение равного доступа к образованию, независимо от разнообразия индивидуальных возможностей и образовательных потребностей, это возможность для детей с физической или психоневрологической инвалидностью получить образование. Данное образование исключает отчуждение от общественной деятельности и образовательной программы детей с особенностью развития или с ограниченными возможностями. Подобный комплекс мер включает в себя, как техническое оснащение, так и наличие специальной образовательной программы для оптимизации адаптации детей с ограниченными возможностями в общественных учреждениях.

Ключевые слова: распознавание жестов, человеко-машинное взаимодействие, инклюзивное образование.

KİÇİK MƏKTƏBLİLƏRİN SOSIAL PEDAQOJİ KORREKSIYA İŞİNİN İNKİŞAFETDİRİCİ VƏ TƏRBIYƏDİCİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Shahin Mehraliyev
Lankaran State University
shahin_75@mail.ru

Sosial pedaqoji istiqamətdə aparılan elmi tədqiqatlar göstərir ki, kiçik məktəblilərin təlim tərbiyəsində və davranışlarında rast gəlinən nöqsanları onlarla təşkil edilən düzgün sosial pedaqoji korreksiya işi ilə aradan qaldırmaq mümkündür. Sosial pedaqoji korreksiya işini həyata keçirən sosial pedaqoq ilk növbədə məktəb mühitinə sosiallaşa bilməyən, sosial adaptasiya prosesində problemlər yaşayan uşaqların iradi-emosional və xarakter keyfiyyətlərinə diqqət göstərməlidir. Aydındır ki, təlimə yeni başlayan uşaqlarda məktəb mühitinə dezadaptasiya daha çox rast gəlinir. Adətən emosional iradi sferalarında, xarakter və davranışlarında nöqsanlar müşahidə edilən uşaqlar təlim tərbiyə mühitinə sosiallaşmaqda çətinlik çəkirlər. Kiçik məktəbli dövründə belə uşaqların vaxtında pedaqoji korreksiya işinin təşkili onların readaptasiyası ilə yanaşı gələcəkdə təlimdə uğurlu nəticələr göstərmələrinə də səbəb ola bilər. Bu xüsusda dahi çex pedaqoqu Y.A.Komenski qeyd etmişdir: “Məktəbdə təhsilin vacib səbəblərindən biri uşaqlara məhz məktəbdə cəmiyyətin əsaslarının öyrədilməsidir.

İlk növbədə şagirdin kiçik məktəbli yaşı dövründən məktəb mühitinə sosiallaşmasını təmin etməyə səy göstərmək, sosial pedaqoq üçün əsas prioritet pedaqoji prinsip hesab edilməlidir. Kiçik məktəbli uşaqlarla korreksiya işini təşkil edərkən ciddi şəkildə fərdi yanaşma və humanizm prinsipinə riayət edilməlidir. Bəzi uşaqların gələcəkdə asosial olmaları, deviant davranışlar nümayiş etdirmələrində onların vaxtında kiçik məktəbli dövründə pedaqoji korreksiya olunmamalarını əsas səbəb kimi

göstərmək olar. Bəzən ailədə uşağa düzgün verilməyən tərbiyə də onun məktəbdə adaptasiya işini çətinləşdirir. Ona görə də yaxşı olardı ki, pedaqoji korreksiya işinin daha effektiv olması üçün uşağın öz ailə üzvləri də korreksiya işinə cəlb edilsinlər. Ailə mühitində böyüməyən uşaqlarla pedaqoji korreksiya işi isə onların daha çox ünsiyyətdə olduğu sosial qrupa görə müəyyən edilməlidir.

Məktəb mühitinə çətin adaptasiya olan kiçik məktəbli uşaqlar bəzi hallarda inadçı, tərs, özbaşına, aqressiv, bəzi hallarda isə iradəcə zəif, tez təlqinə düşən, emosional baxımdan isə apativlik və asteniklik nümayiş etdirirlər. Sosial pedaqoji korreksiya işində diqqət mərkəzində olan əsas məsələ uşaqlarda emosional iradə sferasının müsbətə doğru inkişaf etdirilməsidir. Bütün davranış nöqsanlarının özəyində uşağın iradə zəifliyi və emosional baxımdan tez mənfi təlqinlərə məruz qalmasıdır. Uşaqlarda iradiliyin tərbiyəsi çox vaxt və səbr tələb edən bir prosesdir.

Uşağa ilk növbədə istədiyi kimi hərəkət etmək əvəzinə zəruri işləri yerinə yetirmək təlqin edilməlidir. Sosial pedaqoq korreksiya işində didaktik oyunlardan, stimulyativ motiv xarakterli üsullardan istifadə edə bilər. Sosial pedaqoqun özünün möhkəm iradəsi, səbri və dözümlülüüyü korreksiya işində müvəffəqiyyətin əsas zəminidir. Zəif iradəli uşaqlar gün ərzində diqqətlərini daha çox maraqlarını cəlb edən şeylərə yönəltdiklərinə görə günün sonunda onlarda yorğunluq, gücdən düşmə və fikirlərində dağınıqlıq müşahidə olunur. Zəif iradəli uşaqların pedaqoji korreksiya işində ilk növbədə sensor baxımdan onlara xarici təsirlərin miqdarını azaltmaq lazımdır. Zəif iradə öz növbəsində xarakter keyfiyyətlərinin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Pedaqoji korreksiya prosesində uşaqlarda yol verdikləri səhvlərdən narahat olmaları və kədərlənmələri, vicdan hissi keçirmələri müşahidə edilsə bu yaxşı əlamət hesab edilir. Bundan sonra baş verən uğursuzluqlardan nəticə çıxarmaq, ruhdan düşməmək, qətiyyətli olmaq və mübarizlik ruhunu uşaqlarda tərbiyə

etmək onların cəmiyyət üçün hərətərfli şəxsiyyət kimi formalaşması və inkişafında mühüm rol oynaya bilər. Tanınmış rus pedaqoqu V.P.Kaşenko bu xüsusda düzgün vurğulamışdı: “Uğursuzluq nəticəsində ruhdan düşən və yolundan azan həyatın qurbanı yox düzgün olmayan tərbiyənin qurbanıdır.

Açar sözlər: məktəb, təlim, tərbiyə, təhsil, uşaq

İNKLÜZİV TƏHSİLİN AZƏRBAYCAN MODELİ

Pakize Zakirova

Sheki branch of Azerbaijan State Pedagogical University

zakirova.pakize@mail.ru

Dəyişən cəmiyyətdə xalqların milli varlıqlarını gələcəyə daşımalarına birbaşa müdaxilə edə biləcək ən böyük qüvvə təhsildir. Son onilliklərdə Azərbaycanda aparılan təhsil islahatları, bu sahənin prioritet istiqamətlərinin sağlamlaşdırılması sahəsində dövlətin qəbul etdiyi qərarlar öz xarakteri etibarilə yüksək hədəflərə çatmaq üçün atılan mühüm addımlardandır. 2004-cü ildən Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsil sahəsində reallaşdırılan tədbirlərin məntiqi davamı kimi 2017-ci ildə “2018-2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul olunmuşdur.

Adi və normal inkişaf tempindən geri qalan uşaqların birlikdə təhsili məsələsi hələ Y.A.Komenskinin “Böyük didaktika” kitabında əks olunmuşdu. O yazırdı ki, nə qədər ki, gec deyil, müəyyən qüsurlar və çatmazlıqların aradan qaldırılması mümkündür. Bu zaman fərqli şagirdlərin birlikdə təhsil alması yalnız məkan dəyişikliyi ilə nəticələnməməli, onlar arasında yardımlaşma və paylaşma vasitəsilə əldə oluna biləcək mühüm uğurlar hədəf olaraq qarşıya qoyulmalıdır. Doğrudur, Y.A.Komenski “fərqli şagirdlər” deyərkən tam halda inklüzivlikdən söz açmır,

sadəcə müxtəlif qavrama və xarakter xüsusiyyətləri olan şagirdlərin birlikdə təhsili məsələsini nəzərdə tutur. Lakin onun həmin əsərində yer alan “İnsan təhsilindən yalnız insan olmayanı çıxarmaq mümkündür” fikrindən çıxış edərək müəllifin “hər kəs üçün təhsil” ideyasını dəstəkləməsini söyləmək mümkündür.

Beynəlxalq praktikada inklüziv təhsil - diqqətdən kənarda qalmaq və təcrid olunmaq təhlükəsi yaşayan şəxslərə xüsusi diqqət yetirmək şərtlə bütün uşaqların, gənclərin və böyüklərin təlim ehtiyaclarını ödəmək üçün nəzərdə tutulan mütərəqqi yanaşmadır. Inklüziv təhsildən bəhs edilərkən tez-tez işlədilən “xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaq” ifadəsinin özündə də bir ayrı-seçkilik duyulur. Məgər hər kəsin xüsusi qayğıya ehtiyacı yoxdurmu? Bir qrupun xüsusi bir ayrıcalığının önə çıxarılması digərlərinin hüquqlarının müəyyən mənada pozulmasına gətirib çıxarmırmı? Inklüzivliyə meyilli şəxslərdən söhbət açılarkən “sağlamlıq imkanları məhdud” (SİM) ifadəsinin üzərində dayanmağı məqsəduyğun hesab edirik.

SİM uşaqları inklüziv siniflərə gətirməklə aşağıdakı məqsədlərə çatmaq olar:

- özünəqapanma, təcrid olunmanın qarşısını alınır;
- mühitə qoşulmaq, cəmiyyətin yararlı üzvü olmaq imkanları verir;
- ümumi təhsilə çıxış imkanı verilir;
- digər şagirdlərin mərhəmət, diqqət, qayğı kimi insani duyğularının üzə çıxarılmasına yardım edir və s.

Fransız maarifçisi Monteskyö “Qanunların hökmü” traktatında yazır: Ədalətli qanunlar insanın təbii hüquqlarından yaranır və xalqın tarixi, adətləri, məişəti və mədəniyyəti, ərazinin iqlimi və coğrafi xüsusiyyətləri ilə bağlı olmalıdır”. Son illərdə Azərbaycanda inklüziv təhsil sahəsində atılan addımlar inkişaf etmiş, bu sahədə müəyyən təcrübəyə malik ölkələrin təcrübəsinin olduğu kimi tətbiq olunmasının o qədər də effektiv olmadığı

ğını, cəmiyyətin ümumən buna hazırlıqsız olduğunu ortaya çıxardı. “Azərbaycan gerçəkliyində inklüziv təhsilin gerçəkləşməsi, onun Azərbaycan modelinin tətbiqi üçün nələr edilməlidir?” sualı təbii şəkildə diqqət mərkəzinə gəlir. Fikrimizcə, inklüziv təhsilin gerçəkləşməsi üçün aşağıdakılar diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır:

- mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- ailələrlə maarifləndirmə işinin aparılması;
- kadr hazırlığı sahəsində strateji mexanizmlərin həyata keçirilməsi;
- yüksək səviyyəli tibb-psixoloji yardım;
- SİM şəxslərin tələbatlarını və reabilitasiyasını təmin edən xüsusi xidmətlərin təşkili;
- məktəblərin maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması;
- bələdiyyələr, icmalarla əməkdaşlığın təşkili;
- toplum daxilində təbliğat və təşviqatın təşkili üçün KİV-lər, sosial şəbəkələr və internetdən maksimum istifadə və s.

Beləliklə, inklüziv təhsil bütövlükdə ölkənin ümumi təhsil islahatının tərkib hissəsinə çevrilməli, fənn kurikulumlarının tərtibində diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Hökumət tərəfindən irəli sürülən milli konsepsiya və Dövlət Proqramının uyğunlaşdırılması, strateji məqamların bir daha dəqiqləşdirilməsi məqsədi ilə genişhəcmli tədqiqatların aparılması, kadr hazırlığı sahəsində (istər ilkin pedaqoji kadr hazırlığı, istərsə də müəllimlərin ixtisasartırması səviyyəsində) məqsədyönlü addımların atılması da zəruridir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, qanunvericilik, məqsəd, model, uşaq, mühit

DEVİANT DAVRANIŞIN YARANMA SƏBƏBLƏRİ

Shahla Huseynova

Baku State University

wehla33@gmail.com

Əvvəllər deviativ davranışın səbəblərini normaları pozan şəxslərin bioloji xüsusiyyətləri ilə - spesifik fiziki cizgilərlə, genetik yayınmalarla; psixoloji xüsusiyyətlərlə-əqli geriliklə, psixi xarakterli müxtəlif problemlərlə əlaqələndirməyə cəhd edirdilər. Bu zaman bir çox deviasiyaların formalaşmasının psixoloji mexanizmi addiktiv davranış (addiksiya – zərərli asılıqlıqlar) adlandırırdılar. İnsan həyatı reallıqların mürəkkəbliyindən qaçmağa can atarkən, qurtuluşu alqaqolda, narkotikdə, azart oyunlarda görür. Addiksiyanın nəticəsi şəxsiyyətin məhvinə aparıb çıxarır.Deviasiyanın səbəblərinin bioloji və psixoloji izahı elmdə birmənalı şəkildə öz təsdiqini tapmadı.Bu baxımdan sosioloji nəzəriyyələrin nəticələri daha həqiqətə uyğundur. Sosioloji nəzəriyyələr deviasiyanın mənşəyinə daha geniş ictimai kontekstdə axtarır. Fransız sosioloq Emil Dürkqeymin tərəfindən ictimaiyyətə təklif olunan dezorientasiya konsepsiyasına uyğun olaraq deviasiyanın qidalandığı zəmin sosial krizislərdir.Bu zaman qəbul edilmiş normalarla insanın şəxsi həyat təcrübəsi uzlaşmama ortaya çıxır və nəticədə anomiya vəziyyəti – normaların olmaması halı yaranır.

Amerika sosioloqu Robert Merton deviasiyaların səbəbini normaların olmamasında deyil, onlara riayət etməyin mümkün olmamasında görürdü.

Müasir mədəniyyətdə aparıcı məqsəd müvəffəqiyyət və zənginlik sayılır.Lakin hamıya qanuni vasitələrlə bu məqsədlərə yetişmək imkanı verilməmişdir.Elə buradan qaynaqlanaraq insan ya qeyri – qanuni yolu seçməli, ya da məqsədindən imtina etməlidir, qəlbə illüziyasına qapılaraq narkomaniyaya, alkoqolizmə və s.qurşanmalıdır.Deviant davranışın belə situasiyada

daha bir təzahür forması – cəmiyyətə, mədəniyyətə, qoyulan məqsədlərə və vasitələrə, insanlara qarşı qiyamdır.

Siqmatizasiya nəzəriyyəsinə əsasən bütün insanlar normaları pozmağa meyllidir, lakin o kəslər deviant olur ki, artıq onların üzərinə deviant “yarlık”ı qoyulmuşdur. Məsələn keçmiş cinayətkar öz cinayətkar keçmişindən imtina edə bilər, lakin ətrafdaşları onu cinayətkar kimi qəbul edirlər, onunla ünsiyyətə girməkdən qaçırırlar, işə qəbul etməyə müsbət yanaşmırlar və s. Nəticədə onda bir seçim yolu qalır – kriminal yola dönmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünyada deviant davranış daha çox gənclər - qeyri sabit və həssas olan sosial qrup üçün xarakterikdir. Bizim ölkədə həyəcan təbili çalan gənclərin cinayətkarlığı və narkomaniyadır. Bu və digər deviasiyalarla mübarizə üçün sosial nəzarətin kompleks tədbirlərindən istifadə etmək gərəkdir.

Deviantlıq insanın ilkin sosiallaşma prosesində ortaya çıxır. O bir-birinə qarşı olan motivasiyanın, sosial rolların və insanın statusunun formalaşması ilə bağlıdır. Məsələn, uşaqlıq rolu məktəblilik rolu ilə, o da öz növbəsində tələbəlik rolu uyğun gəlir. İnsanın motivasiya strukturu ambivalent (ikili) xarakter daşıyır. Bu zaman həm pozitiv (komfor), həm də neqativ (deviant) motivlər fəaliyyətdə olur.

İnsanın həyatı prosesində sosial rollar daim dəyişir – bəzən komfor, bəzən də deviant) motivlər güclənir. Buna səbəb cəmiyyətin, onun dəyərlərinin və normalarının inkişafıdır. Deviant olanlar normala keçir və yaxud əksinə. Məsələn, sosializmin dağılması, yeni müstəqil Azərbaycanın yaranması, yeni siyasi, iqtisadi münasibətlər dünyanın deviativ olanları bu gün normaldır və yaxud əksinə.

Deviant davranışın izahı üçün bir neçə versiya təklif olunur. XIX əsrin sonunda italyan həkim Lambrozonun deviant davranışın genetik şərtlər haqqında nəzəriyyəsi yaranır. Onun fikrincə “kriminal tip” insanların ilkin inkişaf stadiyasında deqredasiyanın nəticəsi kimi ortaya çıxır. Müasir dövrdə deviant davra-

nışın yaranmasının bioloji səbəblərinə cinsi xromosomların anomaliyası, psixoloji səbəbi əqli zəiflik, deqenerasiya, psixopatiya, sosial səbəblərinə isə mənəvi mədəniyyətin “pis” normaları ilə tanışlıq – küçədə ünsiyyət, təsadüfi tanışlıq zamanı, televiziya internet, sosial şəbəkələr və s.

Sosial qeyri-bərabərlik deviant davranışın ən vacib səbəblərindəndir. İnsanların fundamental tələbatları oxşardır, lakin onların müxtəlif sosial təbəqələrdə təmin edilməsi müxtəlifdir. Bu zaman “kasıblar” varlılara qarşı deviant davranış üçün “mənəvi haqq” qazanırlar və bu da özünü əmlakın kamulaşdırılmasında müxtəlif formalarda biruzə verir.

Anomiya deviasiyanın səbəblərindən biridir. Daha bir deviasiya səbəbi sosial, texnogen və təbii kataklizmlərdir. Onlar insanların psixikasını pozur, sosial qeyri-bərabərliyi gücləndirir ki bu da bir çox insanda deviant davranışın yaranmasına səbəb olur.

Açar sözlər: Davranış, deviant, rehabilitasiya, dezadaptasiya, readaptasiya

MÜƏLLİM-ŞAĞIRD MÜNAQIŞƏLƏRİNİN XARAKTERİSTİKASI

Günəl Orujova

Baku State University

guneloruj@gmail.com

Müəllim-şagird münasibətləri müasir dövrümüzün aktual problemlərindən biridir. Hazırda bu problem bütün pedaqoqların diqqəti mərkəzindəki mövzulardandır. Çünki, məktəbdə tədris prosesinin keyfiyyəti müəllim və şagird arasındakı münasibətdən başlayır. Əgər müəllimlə şagird arasında sağlam münasibət yoxdursa təlim prosesində problemlərin meydana çıxması qaçılmazdır. Münaqişə yaranmasından tərəflərdən hər birinin münasibəti rol oynayır. Müəllim tərəfindən münaqişə-

nin yaranmasının ilk şərti hiss və həyəcanlarını idarə edə bilməməsi səbəbidir. Müəllimin emosionallığı şagirdlərə, onların təlim və tərbiyəsinə güclü təsir göstərir. Öz emosionallığına lazımınca diqqət yetirə bilməyən və ya diqqət verib onu tənzimləməyi bacarmayan müəllim sinifdə şagirdləri idarə etməkdə çətinlik çəkir. Hər hansı səhv sözü və hərəkəti ilə şagirdlərlə münaqişə yaradır. Hiss və həyəcanını idarə edə bilməyən müəllimlərin şagirdlərlə daim münaqişəsi yaranır, qarşılıqlı nəzakətsizlik özünü təzahür etdirir.

Müəllim-şagird münaqişələrini yaradan səbəblərdən biri də psixoloji durumdur. Bəzən müəllim və şagirdlər bir-birini dinləməkdə səbrsizlik edir bu da qarşılıqlı münasibətlərin gərginləşməsinə gətirib çıxarır. Xüsusən də natamam ailələrdən olan şagirdlərin psixoloji durumunun müəllimlər tərəfindən nəzərə alınmaması, onlara qarşı xüsusi diqqət göstərilməməsi vəziyyəti daha da gərginləşdirə bilər. Müəllim bilməlidir ki, natamam ailələrdən onlan şagirdlərin xüsusi psixoloji dəstəyə ehtiyacı var və bunun təmin olunması müəllimin pedaqoji ustalığı nəticəsində baş verə bilər. Pedaqoji prosesin gedişatı birbaşa sağlam psixoloji iqlimin yaranması ilə şərtləşir və bu səbəbdən müəllim daxili psixoloji durumun gərginləşməsinə hec bir vəchlə yol verməməlidir.

Münaqişəni yaradan səbəblərdən biri də müəllimin bilik səviyyəsinin və öyrətmə bacarığının olmamasıdır. Məlumdur ki, təlim müəllim və şagirdlərin birgə fəaliyyətindən ibarətdir. O da məlum olur ki, onların fəaliyyətləri bir-birini şərtləndirir. Təcrübə göstərir ki, təlim zamanı müəllimin pedaqoji bacarığının sürəti və keyfiyyəti sinifdəki şagirdlərin mənimsəmə səviyyəsindən asılı olur. Əgər müəllim şagirdin istədiyi səviyyədə bilik vermək imkanına malik deyildirsə, bu zaman o, böyük çətinliklə üzləşməli olur. Belə ki, şagird çox öyrənmək, bilik əldə etmək istəyir, müəllimin öyrətmək imkanı isə yoxdur. Müəllim-şagird münaqişəsi də bu səbəbdən özünü təzahür etdirir.

Məktəb təcrübəsində müəyyən edilmişdir ki, dərslər zamanı

müəllimin fəallığının aşağı olması münəqişənin yaranmasına zəmin yarada bilər. Bu fərqlərə baxmayaraq onları üç qrupa ayırmaq mümkün olmuşdur: dərstdə adətən, şagirdlər fəal, müəllimlər passiv ola bilərlər; dərstdə müəllimlər çox fəal, şagirdlər passiv ola bilərlər; dərstdə hər ikisi eyni səviyyədə ola bilərlər. dərstdə çox fəal olan şagirdlər müəllimdən də fəal olmağı görmək istəyirlər. Lakin müəllimin pedaqoji səriştəsizliyi onun fəal olmasına imkan vermir. Çox zaman belə şagirdlərin tələblərinin ödənilməməsi üzündən müəllimlərlə şagirdlərin münəqişəsi təzahür edir. Şagird sual verir, müəllim sualı ətraflı, müasir həyatla uzlaşdırma bilmir. Şagird müəllimdən təlimə interaktiv baxımdan yanaşmağı gözlədiyi halda, müəllim öz fəaliyyətində heç bir dönüş yaratmaq fikrində olmur. Təbii ki, belə vəziyyət münəqişələrə yol açmaqda əsas səbəblərdəndir.

Şagirdlərin təlim zamanı biliyinin qiymətləndirilməsində müəllim-şagird münəqişəsinin yaranmasında rolu az deyildir. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarının qiymətləndirilməsində rəsmi təcrübə ilə yanaşı, qeyri-rəsmi qiymətləndirmə təcrübəsi də müşahidə edilir. Qiymət şagirdin bilik və bacarığındakı vəziyyəti olduğu kimi, düzgün əks etdirildikdə şagird də rəhbərlərindən razı qalır. Onlar mövcud vəziyyətdən real nəticə çıxara, əsaslı tədbir görə bilərlər. Verilən qiyməti şışirtdikdə müəllim nəinki özünü alçalda, vəziyyətin normal olduğu barədə başqalarında təəssürat yaratmış olur, həm də şagirdi tərkisilah edir. Hamını – rəhbərliyi və valideynləri də çaşdırır.

Müəllim-şagird münəqişəsinə yaradan səbəblərdə şagird-şagird münəqişələrinə düzgün münasibət bildirməməkdən irəli gəlir. Müəllim müxtəlif səbəblərdən münəqişə tərəflərini dinləmədən qeyri-obyektiv qərar çıxarmaqla münəqişənin alovlanmasına, eyni zamanda yeni müəllim-şagird münəqişəsinin meydana çıxmasına şərait yaradır.

Açar sözlər: müəllim, münəqişə, pedaqoji proses, şagird, məktəb

DEMOQRAFİK AMİLLƏR, AİLƏDAXİLİ MÜNAQİŞƏLƏR VƏ MÜƏLLİM-ŞAGİRD MÜNASİBƏTLƏRİ

Tarana Abdullayeva

Baku Engineering University

tabdullayeva@beu.edu.az

Müəllim-şagird münasibətləri XXI əsrdə xüsusilə aktual olub, çoxşaxəli xarakter daşıyır. Bu qədər geniş spektrli mövzunu təhlil etmək heç də asan iş deyildir. Ona görə, konkret bir istiqamətdə formulə etməyə çalışdığımız müddəamız belədir ki, demoqrafik amillərlə ailədaxili münaqişələr arasındakı əlaqə müəllim-şagird münasibətlərinə də təsir edir.

Prof. H.Əlizadənin fikrincə, müəllim-şagird münasibətlərinin inkişafında nəinki müəllimin, həm də şagirdin reputasiyası özünəməxsus əhəmiyyətə malikdir. Prof. H.Əlizadə şagirdin reputasiyasının onun təlim müvəffəqiyyətləri və intizamı ilə şərtlənməklə yanaşı, həm də valideynin və ailənin reputasiyası ilə müəyyən olunduğunu qeyd edir.. Bakı və Sumqayıt şəhərlərində 187 müəllimin yetim, valideynləri boşanmış, oğulluğa və qızlığa götürülmüş şagirdlərlə qarşılıqlı münasibətlərinin xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Müşahidə materiallarının təhlili göstərmişdir ki, şagird barəsindəki yanlış fikrə inanan müəllimlər (I tip) valideynlərindən hər hansı biri ölmüş, yaxud boşanmış şagirdlər barəsində qəribə, qeyri-adi, uydurma, yarıgerçək və ya şişirdilmiş əhvalatlarla xüsusilə maraqlanırlar. Onlar pedaqoji etikanın adi qaydaları ilə səsləşməyən yersiz söz-sohbətlərlə digər müəllimlərdə də şagird barəsində mənfi rəy yaradırlar. ... I tip müəllimlərin əksəriyyətini (90%-ni) qadın müəllimlər təşkil edir. Şagird barəsində yanlış fikrə inanmayan müəllimlər (II tip) içərisində isə kişi müəllimlərə daha çox təsadüf olunur.

Demoqrafik proseslərə, məsələn, N.L.Antonovaya görə, doğum, qocalma və ölüm, miqrasiya, əhəlinin məskunlaşması və

urbanizasiya və digər bəzi məsələlər aid edilir. Məsələn, o, özünün “Dемоqrafiya” (2014) kitabında ailəni demoqrafiyanın obyektini kimi nəzərdən keçirir, eyni zamanda, müasir demoqrafik situasiyanı da demoqrafik proseslər kateqoriyasına daxil edir.

Prof. H.Əlizadəyə görə, boşanma, ölüm, doğum, təkrar nığah, miqrasiya və s. qlobal demoqrafik amillərə daxildir ki, onların da hər birinin öz əməli pedaqoji nəticələri vardır.

Platon özünün “Dövlət” əsərində qeyd edir ki, şəhərdə yaşayan əhəlinin sayının məhdudlaşdırılmasının əsas metodu koloniyaların təşkil olunması olmalıdır. Aristotel də əhəlinin sayının tənzimlənməsindən yana çıxış edirdi və “Siyasət” əsərində xəstələrin və zəif “artıq” yenidoğulmuşların öldürülməsinin qanuniləşdirilməsini təklif edirdi.

Konfutsi becərilən torpağın miqdarı və əhəlinin sayı arasındakı ideal proporsiyaları müəyyən etməyə cəhd etmiş və nəticədə insanların sıx məskunlaşma ərazilərindən daha az mənimşənilmiş ərazilərə köçürülməsinin zəruriliyi haqqında fikir irəli sürmüşdür. Utopistlər T.Mor və T.Kampanella həm əhəlinin sayını, həm də ailə-nığah münasibətlərini tədqiq etmişlər. T.Mor əhəlinin say artımının cəmiyyət üçün zəruri olan faydaların miqdarının artması şərti olduğunu güman edirdi və ona görə onu müdafiə edirdi. Eyni zamanda hesab edirdi ki, insanların köçürülməsi ərazidə əhəlinin sayının tənzimlənməsi vəsi-təsidir. Utopistlər daha yaxşı nəsilər yetişdirmək üçün nığaha daxil olma yaşını da müəyyən etmişlər.

N.L.Antonova əsərində yazır ki, demoqrafiyanın müasir inkişafına nəzər yetirsək, görürük ki, XX əsrin ortalarından demoqrafiya elmi qlobal iqtisadi, siyasi və sosio-mədəni transformasiyaların təsiri altında baş verirdi. Demoqrafik situasiyaya və demoqrafik proseslərə təsir edən faktorların təhlili diqqət mərkəzinə düşür. Demoqrafik informasiyanın həcmi genişlənir və artır, xalq əhalisi haqqında məlumatların müqayisəli təhlili həyata keçirilir, demoqrafik təhlilin metodları təkmilləşir, de-

moqrafik tədqiqatların coğrafiyası genişlənir.

Əhali artımı ilə təbii ehtiyatlar arasında nisbətin öyrənilməsi məsələsi gündəmə gəlir, hansı ki, öz növbəsində, bir çox iqtisadi-siyasi hadisələrin gedişinə təsir göstərməyə başlayır. “Xalq əhalisinin ümumi nəzəriyyəsi” anlayışı gündəmə gəlir. Demoqrafiya elminin bir çox başqa elmlərlə (iqtisadiyyat, sosiologiya, politologiya və s. ilə) əlaqələri genişlənir.

Bu elmin dəqiq tarixi isə 1662-ci ilin yanvar ayı olaraq qəbul edilir. Bu tarixdə ingilis taciri və özünütəhsilli alimi C.Qrauntun rəsmi olaraq ilk demoqrafik əsər sayılan. kitabı işıq üzü görmüşdür. O, Londonda doğulan və ölən əhalinin onların cinsə, yaşa, ölüm səbəblərinə görə paylanması üzrə siyahısını öyrənirdi ki, bunun da nəticəsində müəyyən dövrdə ölüm və doğumun dinamikasını xarakterizə etmişdir. 1882-ci ildə baş tutmuş. Beynəlxalq gigiyena və demoqrafiya konqresinin İsveçrə sessiyasından sonra isə “demoqrafiya” anlayışı rəsmi elmi status qazanmışdır.

Müasir gün azərbaycan demoqrafik elminin dünyəvi elmi məkana integrasiyası prosesi gedir.

Açar sözlər: demoqrafik amil, demoqrafik proses, ailədaxili münasibətlər və müəllim-şagird münasibətləri

EŞİTMƏ QÜSURLU İNSANLARIN SOSIAL REABİLİTASIYASINDA MULTİKULTİRAL DƏYƏRLƏRİN ROLU

Tamilla Aghayeva

Azerbaijan State Pedagogical University
ağayev.Tamilla@gmail.com

Azərbaycan əsrlər boyu bütün insanların, xalqların dostluq, bərabərlik və mehribanlıq şəraitində birgə yaşamasını təmin edən bir məkan olmuşdur. Bu ən-ənə sonralar da gözlənilmiş, xüsusi ilə də ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasəti

nəticəsində alternativini olmayan bir həyat tərzinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik ənənələrinin layiqli davamçısı kimi Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin qorunub saxlanması, daha da inkişaf etdirilməsi və geniş təbliğ olunması məqsədilə multikulturalizmi dövlət siyasəti elan etmişdir. İndi Azərbaycanın multikultural modeli dünya ölkələri üçün bir nümunədir.

Son illər ölkədə aparılan islahatlar, dəyişikliklər, böyük sosial – iqtisadi yeniliklər eşitmə qüsurlu insanların həyat və fəaliyyətindən də yan keçməmişdir. Cəmiyyət bu kateqoriyalı insanların qarşısına belə bir vəzifəni qoyur; yalnız yaradıcı şəxsiyyətlər cəmiyyətin həyatına daxil olmağı bacarıb, ona fayda gətirə və onun rifahından faydalana bilər. Cəmiyyətin modelləşdirilməsi, psixopedaqoji əsaslı olan və yaradıcı fəaliyyəti həyata keçirən mühitin yaradılması eşitmə qüsurlu insanlara özlərini fəal şəxsiyyət kimi göstərməyə, gələcəkdə cəmiyyətin sosial həyatına tamhüquqlu kamil insan kimi qoşulmağa imkan verir. Lakin çox təəsüflər olsun ki, eşitmə qüsurlu insanların bir qismi özünü bu cəmiyyətin fəal subyekti hesab edir, həyat fəaliyyətinin bütün sahələrində jest nitqindən öz ana dili kimi istifadə edərək ünsiyyətə, oxumağa özünə oxşar insanlarla bir mühitdə yaşayıb işləməyə üstünlük verir və onu rəsmi dil kimi qəbul edilməsinə çalışırlar. Bu tendensiya bəzi xarici ölkələrin təsiri altında: karlara fərqli yanaşmaya, onların özünəməxsusluq hüquqlarının tanınmasına əsaslanır. Onlar eşidənlər və karlar arasında mədəni fərqlərin olmasının tanınmasının vacibliyi ilə bağlayaraq bunu “multikultural model” kimi qələmə verirlər. Normal eşidən və eşitmə problemi olanlar arasında düşmənçilik, ədavət toxumları yayanlara cavab olaraq, ölkəmizin digər vətəndaşları kimi onların yaşamaq, təhsil almaq, peşələrə yiyələnmək və işləmək hüquqları dövlət tərəfindən qorunur, sosial orientasiya, adaptasiya, peşə və əmək reabilitasiyası məsələləri ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilir, cəmiyyətdə öz

yerini dərk edən, müstəqil, fəal, dəqiq sosial-mədəni idenfikasiyası olan şəxsiyyət kimi formalaşdırılır.

Açar sözlər: kar, reabilitasiya, multikulturalizm, integrasiya, dəyərlər, reabilitasiya

DAUN SİNDROMLU GƏNCLƏRİN (14-16 YAŞ) PSIXOLOJİ-PEDAQOJİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Gunay Badalzadeh

Education Institute of the Azerbaijan Republic
gunay.badalzade@mail.ru

Daun sindromu- əlavə bir üçüncü xromosomun olması ilə nəticələnən xromosom pozulmasıdır. Daun sindromu əqli inkişafında geri qalması ilə daha çox tanınır. Təcrübələrdə qeyd edilmişdir ki, tipik olaraq Daun sindromlu uşaqların inkişafına nəzər saldıqda motorikanın və nitqin gecikməsi, idrak proseslərində spesifik çatışmazlıqların və geniş koqnitiv çatışmazlıqların olması ilə müəşhidə olunur. Bu çatışmazlıqlar və pozulmalar onların psixoloji-pedaqoji inkişafına mənfi təsirini göstərir. Daun sindromlu uşaqlarla bağlı kifayət qədər araşdırmalar aparılırsa Daun sindromlu gənclərin psixoloji-pedaqoji qiymətləndirilməsi az tədqiq olunmuşdur. Bu tezisdə erkən gənclik dövründə ümum təhsil siniflərdə və ya xüsusi təhsil siniflərində təhsil alan Daun sindromlu şəxslərin psixoloji-pedaqoji məsələlərinə yer verilmişdir.

Erkən gənclik yaş dövrü, uşağın həyatında dəyişiklik və inkişafın əhəmiyyətli bir vaxtdır. Baxmayaraq ki, Daun sindromu olan gənclər də, normal inkişaf edən uşaqlarla eyni inkişaf mərhələsində irəliləyirlər, lakin onların bilik və davranış fərqləri digər həmyaşıdları, ailəsi və məktəbi ilə xüsusi çətinliklərlə üzləşməsinə səbəb ola bilər. Fiziki fərqlər bu dövrdə daha da diqqətə cəlb edilən hala gələ bilər ki, nəticədə Daun sindromunun ictimai damğasını artırır. Daun sindromunun ictimai dam-

ğasını artırma biləcək amillər erkən gənclik yaş dövründə fiziki fərqliliklər şəkilində daha da aydınlaşır. Məsələn, Daun sindromlu gənclər üçün normal inkişaf edən boy həmyaşıdları ilə müqayisədə hündürlüyü təxminən iki dəfə azalır. Və ya həddindən artıq çəki probleminin olması, bir çox dəri xəstəliklərinin artması onları psixoloji cəhətdən narahat edə bilər. Psixoloji-pedaqoji qiymətləndirilməsi zamanı, Daun sindromlu gənclər üçün əsas komponent onların praktik nəticələridir. Daun sindromlu gənclərin psixoloji-pedaqoji qiymətləndirilməsi zamanı çox vaxt istifadə olunan metodların nəticələri dəqiq nəticə çıxarmağa imkan vermir. Daun sindromlu uşaqlar üçün fərdi müdaxilələrin layihələndirilməsi və həyata keçirilməsinə dair yanaşmalardan biri davranış fenotiplərinə diqqət yetirməkdir. Fidler 2005-ci ildəki tədqiqatındakı yanaşmasını təsvir edərkən qeyd etmişdir ki, təhsil və müdaxilə müəyyən bir sindromla əlaqəli inkişaf tərəqqisini hədəfləyən zaman təsirli ola bilər. Bu, ümumi olaraq qəbul edilən bir həqiqətdir ki, "əsaslandırılması", "əlavə etmə" və ya əlilliyi olan uşaqları da daxil etmək cəhdləri müntəzəm təhsil sinifində uşaqların sosial və emosional inkişafına fayda verəcəkləri nəzərə alınaraq, müvafiq rol modelləri və yoldaşlarına-Daun sindromlu gənclərə kömək edən müvafiq dəstəyin təmin edilməsi üçün, onların tam potensiallarını inkişaf etdirmək üçün psixoloji-pedaqoji qiymətləndirmədə yaxşı təcrübələrə malik olan peşəkarlar tələb olunur.

Apardığımız müşahidələr əsasında deyə bilərik ki, Daun sindromlu gənclər oxuduqları məktəbdə qısa cümlələri və sadə kitabları oxuya bilirlər. Onların əksəriyyəti xətlərin üstündən yazmağı, köçürüb yazmağı və özünə aid məlumatları (ad, soyad, ünvan, yaş və s.) yazmağı bacarır. Çox az hissəsi qısa mətnləri və məktubları yazmağı bacarır. Bundan başqa, aparılan düzgün təhsil prosesi nəticəsində daha çox müvəffəqiyyətlərə sahib ola bilirlər.

Açar sözlər: Daun sindromu, erkən gənclik yaş dövrü, təhsil, xüsusi təhsil, psixoloji-pedaqoji qiymətləndirmə.

**ОСОБЕННОСТИ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ
ОТНОШЕНИЙ СО СВЕРСТНИКАМИ У ДЕТЕЙ
С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ
ЗДОРОВЬЯ В ЧАСТНОМ ДОШКОЛЬНОМ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИЕ**

**Artemkina Anna Viktorovna / Vasily Nikolayevich
Feofanov**

Russian State Social University

anjaartemkina@gmail.com / v-feofanov@yandex.ru

Актуальность данной проблемы возникла в связи с современной педагогической практикой, связанной с численным приростом детей с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ) в образовательных организациях массового типа, с введением инклюзивного образования. Дети с ОВЗ испытывают значительные трудности при взаимодействии с нормотипичными сверстниками [3].

Как известно, каждый ребёнок имеет в группе детского сада определенное положение, которое выражено отношением сверстников к нему [1]. Межличностные отношения сложнее формируются, если в детском обществе, среди сверстников, находятся дети с ОВЗ [2]. Поскольку дошкольное детство принято считать одним из самых сложных и важных этапов психического развития ребёнка, это придаёт данной проблеме ещё большую значимость.

Цель исследования состояла в изучении особенностей межличностных отношений со сверстниками у дошкольников с ОВЗ.

Исследование проводилось на базе частного дошкольного образовательного учреждения (Москва, Россия).

Контингент испытуемых включал в себя 4 группы детей разного возраста: среднюю (4-5 лет), старшую (5-6 лет) и 2 подготовительную (6-7 лет). В общей сумме приняло

участие 35 детей дошкольного возраста: из них 14 девочек и 21 мальчик от 4 до 7 лет. 9 детей имеют ОВЗ (расстройство аутистического спектра, синдром дефицита внимания и гиперактивности, задержку психического развития, общее недоразвитие речи).

Гипотезы исследования:

1. Дети с ОВЗ чаще будут занимать статус изолированных и отвергаемых в группе сверстников, в результате чего чаще будет наблюдаться низкий социометрический статус, отсутствие близких межличностных связей, низкий уровень сформированности коммуникативного навыка, отсутствие сотрудничества в общении со сверстниками, отсутствие социальной компетентности.

2. У детей старшего дошкольного возраста с ОВЗ межличностные отношения со сверстниками будут складываться достоверно благоприятнее, нежели чем у дошкольников с ОВЗ младшего дошкольного возраста.

Методика «Капитан корабля» дала возможность выявить социометрический статус ребёнка с ОВЗ в группе сверстников. Результаты, полученные в ходе проведённой методики показали, что в средней группе 2 ребёнка с ОВЗ заняли статус отвергаемых; в старшей группе ребёнок с ОВЗ так же занял статус отвергаемого. В первой подготовительной группе 2 ребёнка заняли статус отвергаемых и 1 ребёнок оказался предпочитаемым. Во второй подготовительной группе 2 ребёнка с ОВЗ так же заняли статус отвергаемых. Таким образом, мы видим, что большинство детей с ОВЗ заняли статус отвергаемых в группе.

Методика «Я и мой друг в детском саду» позволила определить наличие межличностных связей с детьми с ОВЗ. По полученным результатам было выявлено, что в средней группе присутствует только 1 рисунок с ребёнком с ОВЗ; в старшей группе так же присутствует только 1 рисунок с ребёнком с ОВЗ; в первой подготовительной группе 2 ри-

сунка с детьми с ОВЗ, как и во второй подготовительной группе. Отсюда следует вывод, что тесные межличностные связи с детьми с ОВЗ прослеживаются достаточно слабо.

Диагностика развития общения со сверстниками оценивала уровень сформированности коммуникативного навыка детей дошкольного возраста со сверстниками. Полученные результаты показали, что в средней группе у 3 детей с ОВЗ общение находится на низком уровне, так же как и в старшей группе. В первой подготовительной у 2 детей уровень общения низкий и у 1 ребёнка общение сформировано на среднем уровне. Во второй подготовительной группе дети с ОВЗ имеют низкий и средний уровни общения. Таким образом, мы видим, что у большинства детей с ОВЗ уровень общения низкий, что говорит о наличии проблем при взаимодействии со сверстниками.

Методика «Лабиринт» дала возможность определить уровень взаимодействия детей в условиях проблемной ситуации. Результаты методики показали, что для детей с ОВЗ больше характерны 1 и 2 типы взаимодействия, которые являются самыми низкими и характеризуются отсутствием сотрудничества, не выполнением цели, отсутствием взаимодействия между детьми в решении проблемной ситуации, неустойчивостью внимания и т.д.

Методика «Картинки» позволила выявить уровень коммуникативной компетентности в общении со сверстниками. Полученные результаты показали, что для детей с ОВЗ характерен низкий уровень коммуникативной компетентности. Это говорит о том, что дети не способны самостоятельно и конструктивно справляться с проблемными ситуациями при взаимодействии со сверстниками.

Для подтверждения первой гипотезы, образуем единую группу из детей с ОВЗ, численностью в 9 человек и сравним показатели данной группы с показателями старшей группы. При сравнении межличностных отношений между

группами оказалось, что в 3 психодиагностических методиках $U_{эмп}$ находится в зоне значимости. Это говорит о том, что первая гипотеза исследования подтверждена.

Для подтверждения второй гипотезы объединим среднюю со старшей и первую подготовительную со второй подготовительной группой, и сравним показатели. При сравнении межличностных отношений между группами оказалось, что в 3 психодиагностических методиках $U_{эмп}$ находится в зоне незначимости. Это говорит о том, что вторая гипотеза исследования не подтверждена. Можно предположить, что гипотеза не подтвердилась по причине влияния различных факторов, таких как: возраст, психологические особенности ребёнка, вид ОВЗ, количество детей с ОВЗ в группе со сверстниками, внутреннего климата в дошкольной группе, который создаётся, в том числе и педагогами.

Таким образом, цель исследования достигнута, задачи выполнены, одна из двух гипотез доказана.

Ключевые слова: межличностные отношения со сверстниками, дети с ограниченными возможностями здоровья, дошкольники, инклюзивное образование

**BÖLMƏ VIII: MÜƏLLİM HAZIRLIĞI MÜASİR
TƏHSİLİN AKTUAL PROBLEMİ KİMİ**

**SECTION VIII: TEACHER TRAINING AS A TOPICAL
ISSUE IN MODERN EDUCATION**

**РАЗДЕЛ VIII: ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГОВ КАК
АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА В СОВРЕМЕННОМ
ОБРАЗОВАНИИ**

**MÜƏLLİM HAZIRLIĞINDA PEDAQOJİ
PRAKTİKANIN ROLU**

Ayşe Emre Altınay
Baku State University
aysealtinay@hotmail.com

Məlumdur ki, tələbələrin peşə hazırlığında pedaqoji praktika mühüm mərhələlərdən biridir. Bakalavrların pedaqoji praktikasının məqsədi tələbələrin elmi-nəzəri və praktik hazırlığı arasında əlaqənin təmin edilməsidir.

İlkin peşə pedaqoji fəaliyyət təcrübəsi əldə etməkdir. Bütün tədris prosesinin gedişində olduğu kimi, pedaqoji praktika dövründə də müstəqil işlərin əhəmiyyəti böyükdür. “Məhz kollektiv və ya fərdi müstəqil fəaliyyət prosesində şəxsiyyət mühüm keyfiyyətləri tərbiyə olunur, bilik, bacarıq və vərdisləri elmi məsələlərin yaradıcı öyrənilməsi qabiliyyətləri, elmi informasiyalar selində istiqamətlənmə bacarıqları inkişaf etdirilir” [1, 217].

Təcrübəçi tələbələr riyaziyyatçı-metodist müəllimin, pedaqoq və psixoloqun rəhbərliyi ilə tiplərinə, strukturuna və məzmununa görə müxtəlif dərslər aparır, bu zaman müxtəlif iş formaları tətbiq edirlər (frontal, qruplarla, fərdi, kollektiv, müstə-

qıl). Hesablamaq çətin deyildir ki, uşaqlar məktəbdə bir ildə on mindən çox dərslərə gedirlər. Bütün dərslərin struktur baxımından demək olar eyni olduğunu nəzərə alsaq (ev tapşırıqlarının yoxlanılması, yeni materialın izahı, dərsin möhkəmləndirilməsi, əvvəl öyrənilənlərin təkrarı) onda uşaqların yorğunluğu və məktəbə getmək istəməməsinin səbəbləri aydın olar. Məktəbdə tədris prosesinin gedişində dərsləri elə hazırlamaq və aparmaq lazımdır ki, uşaqları maraqlandırsın, düşündürsün.

Maraqlı haldır ki, bir sıra tələbələr sınaq dərsləri üçün ənənəvi, standart formalı mövzular deyil, səyahət-dərsləri, nağıl-dərsləri, oyun-dərsləri, ekskursiya dərslərini seçirlər. Məsuliyyətli və yaradıcı tələbə işin necə yaxşı və səmərəli təşkil edilməsinə dair suallar verir, soruşur. Praktika dövründə uşaqların müvəffəqiyyəti üçün müəllimin üzərinə çox böyük məsuliyyət düşür. Tələbələrin yol verdiyi səhvlər və nöqsanları sonradan müəllimin aradan qaldırılması çox zəruridir”. Razılaşaq ki, qorxunun səbəbi kifayət qədər ciddidir.

Metodistlər və qrup rəhbərləri, praktikaların qarşılıqlı şəkildə yoldaşlarının dərslərində və ya tədbirlərində iştirakını təmin edirlər. Fərəhli haldır ki, tələbələr özləri bunun faydalı olduğuna inanırlar: “Qarşılıqlı dərslər dinləmə analogi dərslərin aparılmasında səhvlərdən qaçmağa kömək edir, özünü və yoldaşını müəllim rolunda daha yaxşı görməyə imkan verir: tələbələrdən biri müəllim stolu arxasında enerjili, digəri zəif, bəziləri emosional və artistcəsinə, başqa birisi isə özünü “quru” və təmkinli aparır.

Pedaqoji praktikanın ilk həftələrində aparılan dərslər şübhəsiz, tələbələri daha çox həyəcanlandırır. Bəzən intizamı bərpa etmək, şagirdləri nizam-intizama dəvət etmək heç də asan olmur. Lakin çox vaxt əvvəllər praktikantlar üçün narahatlığa və həyəcana səbəb olan uşaqlar və onların özünü aparması onlar üçün dəstək və dayağa çevrilir.

Pedaqoji praktikada qarşıya çıxan çətinlikləri aşağıdakı kimi

qruplaşdırmaq olar:

Birincisi, savadlı icmal yazmaq. Düzgün tərtib olunan metodik işləmənin əlamətləri aşağıdakılardır:

- təlimdə səriştəli yanaşmadan istifadə edilməsi;
- ibtidai ümumi təhsilin dövlət standartının tələblərinə uyğunluq;
- uşaqların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
- qarşıya qoyulmuş məqsədin əldə edilməsi üçün dərsin mərhələlərini məntiqi düzmək bacarığı;
- şagirdlərin müxtəlif növ fəaliyyətləri və əyanilik və s. üçün materialın seçilməsi;
- təlimin vəzifələrinə uyğun müxtəlif formada tədris qarşılıqlı təsirləri modelləşdirmək bacarığı;
- müasir təlim vasitələrindən istifadə olunması.

Praktikant tələbənin **ikinci çətinliyi** vaxtı düzgün paylamağı bacarmamaqdır.

Pedaqoji praktika müddətində tələblər **“Müəllim”** peşəsinin sirrlərini hiss etməyə və anlamağa başlayırlar.

Beləliklə, pedaqoji praktikanın yekununda həmçinin onların yaradıcı hesabatlarının təhlili bir daha təsdiq etməyə imkan verir ki, pedaqoji praktika gələcək müəllimlərin hazırlanmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Praktika prosesində tələbələrin nəzəri bilikləri genişlənir və möhkəmlənir, onların pedaqoji bacarıq və vərdisləri həmçinin peşə keyfiyyətləri formalaşır, zəruri səriştələr reallaşır, pedaqoji təfəkkürü, yaradıcı fəallığı inkişaf edir.

Açar sözlər: müəllim, təcrübə, tələbə, hazırlanma, riyaziyyat, peşə

ALİ PEDAQOJİ MƏKTƏBLƏRDƏ GƏLƏCƏK İBTİDAİ SİNİF MÜƏLLİMLƏRİNİN İNNOVATİV PEDAQOJİ FƏALİYYƏTƏ HAZIRLANMASI

Irana Mammadova

Azerbaijan State Pedagogical University

Elchin_mamedzade@hotmail.com

“Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında göstərilir ki, “Təhsil sisteminin səmərəliliyində, onun nailiyyətlərinin formalaşmasında müəllim amilinin həlledici əhəmiyyətini nəzərə almaqla müəllim hazırlığının gücləndirilməsinə xüsusi önəm veriləcəkdir. Bütün ümumi təhsil müəllimləri üçün fəal (interaktiv) təlim texnologiyaları və inklüziv təhsil üzrə məqsədli ixtisasartırma təmin ediləcək, hər bir müəllimin İKT bacarıqlarına yiyələnməsi üçün çevik sistem yaradılacaqdır. Konseptual sənəddə ehtiva olunan fikirlərdən aydın olur ki, təhsil sisteminin inkişafında qlobal səciyyə daşıyan müəllim hazırlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim hazırlığının başlıca amil olması dünyada aparılan məzmun islahatlarının standartlara əsaslanan təhsil sisteminin qurulması ilə bağlıdır. Demək müasir dövrdə müəllimin təlim hazırlığının aşağıdakı istiqamətlərdə təkmilləşdirilməsinə ciddi zərurət vardır:

- Peşə fəaliyyətinin ümumi əsasları;
- İxtisas sahələri;
- İnnovasiyalar.

Dünya təcrübəsindən aydın olur ki, müəllimin müasir dövrün təhsil tələblərinə cavab verməsində, səriştəlilik və peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsində interaktiv təlim metodlarından səmərəli istifadə bacarığı vacibdir. Məhz buna görə də Azərbaycan təhsilində uğurla həyata keçirilən təlimin məzmunu və metodları onun öyrədici mühiti, qiymətləndirməni özündə birləşdirən model dünya təcrübəsi əsasında öyrənilərək, milli zəminə söykənərək, ümumbəşəri dəyərlərə müvafiq olaraq

formalaşır.

Yeni texnologiyalara əsaslanan infrastruktura malik təhsil sisteminin yaradılması üçün beş strateji istiqamətdə genişmiqyaslı tədbirlərin keçirilməsi “Azərbaycan Respublikasında Təhsilin İnkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda nəzərdə tutulur. Bu- ra daxildir:

- Pedaqoji səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönümlü təhsil məzmununun yaradılması;
- Təhsil sahəsində insan resurslarının müasirləşdirilməsi;
- Təhsildə nəticələrə görə cavabdeh, şəffaf və səmərəli idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması;
- Müasir tələblərə uyğun və ömür boyu təhsili təmin edən təhsil infrastrukturunun yaradılması.

Ali pedaqoji məktəblərdə müəllim kadrlarının hazırlığını müasir tələblərə çərçivəsində həmçinin, əmək bazarının rəqabətində uyğun öz təhsilini daim artırmağa, ixtisas üzrə bilik və bacarıqların inkişafına nail olan mütəxəssislərin yetişdirilməsi zərurəti yaranmışdır. Bu aspektdən, müəllimin hərtərəfli formalaşdırılması, habelə durmadan inkişaf edən təhsil sistemində öz yerini tapması günümüzün vacib məsələlərindən hesab olunur. Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən müəllimlərin ali tədris müddəti zamanı hazırlığı onların gələcək pedaqoji fəaliyyətlərində bir müəllim kimi yetişməsində əvəzsiz rolu vardır.

Ali pedaqoji məktəblərdə təhsil alan tələbələrin bilikləri müstəqil mənimsəmə vərdişlərinin artırılması, tədris prosesində yeni elmi nəticələrlə tanış edilməsi, təlim texnologiyalarından istifadə bacarıqlarının formalaşdırılması onların yaradıcılıq imkanlarını artırır. Təhsil sisteminin inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayan müəllim amilinin keyfiyyət baxımından inkişafında gənc pedaqoji kadrların hazırlığını biliklər “öyrənməyi öyrətmək” texnologiyası prinsipinə uyğun reallaşdırmaqdır.

Nəzəri və praktik cəhətdən müəllim hazırlığının təmin edilməsi dünyanın təhsil sistemində aktual problem kimi pedaqog alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Burada fərdi şəxsi keyfiyyət-

lər, pedaqoji prosesdə tələbə şəxsiyyətinin formalaşdırılması, fasiləsiz təhsil sistemində xüsusi hazırlıq, didaktik prosesdə imkanların stimullaşdırılması və bir çox istiqamətlər üzrə geniş araşdırmaların aparılması məqsəduyğun sayılır.

İdrak fəaliyyətinin bir növü olan təlim prosesi elm, incəsənət, oyun və əməklə birlikdə ətraf aləmin dərk olunmasına kömək edir. İdrak və təlim fəaliyyət olaraq, yolları fərqlidir. İdrak canlı müşahidə, mücərrəd təfəkkür, praktika ilə şərtlənir. Təlim qavrama, anlama, möhkəmlətmə, tətbiqetmə fəaliyyətlərini özündə ehtiva edir.

XXI əsrin əvvəllərində bütün Avropa ölkələrində müəllimin peşə üzrə hazırlığı islahatlar dalğası ilə əlamətdar olmuşdur: “Avropa Birliyinə üzv ölkələrdə təhsilin inkişafına dair əməli proqramı” nda da deyilir ki, Avropa pedaqoji təhsil sistemi çağdaş cəmiyyətin ixtisaslı kadrlara olan tələbatını ödəməlidir.

Açar sözlər: innovativ pedaqoji fəaliyyət, ali pedaqoji məktəb, təlim texnologiyaları, İbtidai sinif müəllimi, İKT bacarıqları.

DİAQNOSTİK TEXNOLOGİYALARA BƏLƏDLİK MÜƏLLİMİN PEŞƏ SƏRİŞTƏLİLİYİNİN GÖSTƏRİCİ KİMİ

Yaqut Rzayeva

Azerbaijan State Pedagogical University

yaqut_rzayeva@mail.ru

Azərbaycan Respublikasının təhsil siyasətinin prioritetlərindən biri də təhsilin keyfiyyətli şəkildə yeniləşməsidir ki, bu da öz növbəsində təhsilin sistemli vasitələri ilə şəxsiyyətin optimal sosiallaşmasının sosial, hüquqi və pedaqoji şərtlərini təmin etmək və onu cəmiyyətin sosial-iqtisadi sabitliyinin və inkişafının ən mühüm amillərindən birinə çevirməkdən ibarətdir.

Təhsil siyasəti sahəsində strateji məqsədlərin hamısından daha aktual olanı pedaqoji kadrların peşəkarcasına inkişafının

idarə olunmasının innovasiyalı modelinin işlənilməsidir. Bu fikirlərin aktuallığı təhsil sahəsində siyasətin əsaslarını formalaşdıran sənədlərdə öz təsdiqini tapmışdır: “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” (2009), “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf konsepsiyası (2012), “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası” (2013), “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında” (2016) və “Azərbaycan Respublikasının ömür boyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi” (2018) müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının sosial yönümlü strateji inkişafının perspektivlərini dəqiq müəyyən etməklə pedaqoji prosesin hər bir iştirakçısına – özünütəyin, müəllim-şagirdin subyekt-subyekt qarşılıqlı münasibətini seçmək imkanının təmin edilməsini nəzərdə tutur. Humanist istiqamətin öz əksini tapdığı “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu”nun məqsədi də nəzərdə tutulan bu xətti davam etdirməkdir. Bu baxımdan “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” (2009) XX yüzilliyin sonunda mütərəqqi və demokratik təhsil aktı kimi qəbul edilə bilər.

Müasir təhsil situasiyaları pedaqoji fəaliyyətin subyektı olan müəllimdən yaradıcı şəxsiyyət kimi, insan haqqında elmlərin ən yeni nailiyyətlərinə və innovasiyalı psixoloji-pedaqoji texnolojiyaları mənimsəmiş varlıq kimi hər bir uşağın şəxsi inkişafına yönəlmiş, formalaşmış peşəkar pedaqoji mədəniyyətə yiyələnməyi və daha yüksək səviyyəli peşə səriştəliliyi səviyyəsinə tələb edir.

Bununla əlaqədar olaraq müəllimlərin peşə səviyyəsinin yüksəldilməsi, müasir həyatın tələbatlarına uyğun pedaqoji təməlin formalaşdırılması, təhsil-tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi nəzərdən keçirilir və ən müxtəlif variantlar, istiqamətlər, yollar və metodlar təklif edilir: ənənəvi təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi, ondan imtina edilməklə onun yeni ilə əvəz edilməsi, təhsilin fundamentallığı, unitarizmə üstün gəlmə, plyuralizm, müxtəliflik, təhsil sistemlərinin seçimində şəxsiy-

yətin hüququ və s. Bunlardan bir yolu da diaqnostik texnologiyalar sahəsində müəllimlərin peşəkar inkişafının idarə edilməsinin innovasiyalı modelinin yaradılmasıdır.

Diaqnostikaya müasir yanaşmaların öyrənilməsi, onların ölçülmə prosedurlarının təhlilinə bir sıra alimlər öz tədqiqatlarını V.N.Maksimova, T.İ.Dormidonova, V.A.Kalney, A.A.Kuznetsova, A.N.Mayorov, F.A.Rüstəmov, A.N.Abbasov, L.N.Qasıмова, H.Ə.Əlizadə və b. həsr etmişlər.

Hazırkı dövrdə məhz diaqnostikaya xüsusi əhəmiyyət verilir ki, o, təhsil –tərbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsinin bir sıra mühüm məsələlərinin həllində kömək etməyə qadirdir. Beləliklə də müxtəlif səviyyəli ixtisası və iş stajı olan müəllimlərin diaqnostik sətıştəliliyinin yüksəldilməsi məsələsi gündəmə gəlir. Elə diaqnostik bilik, bacarıq və vərdışləri aktuallaşdırmaq vacibdir ki, onları müəllimlər artıq bilir və yenilərini, müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsində diaqnostik–pedaqoji məsələlərin həlli üçün peşə fəaliyyətində ən çox tələbat olanların yaradılmasıdır.

Diaqnostik səriştəyə malik olmaqla müəllim savadlı şəkildə, peşəkarcasına şagirdlərin inkişafının problemlərini aşkara çıxara bilər, biliklərdəki boşluqları və onların səbəblərini müəyyən edə bilər, təlimin məzmun və metodlarını əsaslı surətdə seçə bilər, başqa sözlə, yeni təşkilati-pedaqoji şəraitlərdə peşə fəaliyyətini səmərəli şəkildə həyata keçirə bilər. Milli Kurikulum sənədi bir daha təsdiq edir ki, müəllimə pedaqoji diaqnostikanın bilik və bacarıqlarına yiyələnməsi zəruri olub, onları pedaqoji prosesdəki işinin müxtəlif istiqamətlərində əsaslı şəkildə öz peşə fəaliyyətinin səmərəliliyinin nəticələrinin əksi və təsdiqi üçün tətbiq edə bilsin.

Bütün bunlar bir daha bu və digər təhsil müəssisəsi tipində çalışan diaqnostik əsasda müasir təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyini təmin etməyə, diaqnostik fəaliyyəti həyata keçirməyə səy göstərən müəllimin hazırlığının formalaşmasında problemin öyrənilməsi və həllini zəruri edir. Başqa sözlə, söh-

bət müəllimin peşəkarlıq səriştəliliyinin integrasiyalı tərkib hissəsi olan diaqnostik səriştədən gedir.

Müəllimin diaqnostik səriştəliliyini müəllimlərin real peşəkar pedaqoji situasiyalarda yaranan peşəkarlıqla bağlı problem və məsələlərin həlli üçün diaqnostik fəaliyyətin həyata keçirilməsinə həm nəzəri və həm də praktik hazırlığının vəhdəti kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Açar sözlər: diaqnostik, peşə, səriştə, texnologiya, təkmilləşdirmə, mədəniyyət, pedaqoji proses

MÜƏLLİM VƏ MÜASİR CƏMİYYƏTDƏ ONUN ROLU

Mansura Ismailova

Azerbaijan State Pedagogical University
m.ismayilova1955@gmail.com

Xalqımız müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycanın təhsil sisteminin Avropa təhsil məkanına integrasiyası prosesi gücləndi. Bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yeni əsrdə cəmiyyətin və insanların inkişafı üçün yaradıcı, müstəqil düşünən və öz elmi, dünyagörüşü ilə fərqlənən şəxsiyyət formalaşdırılmalı və buna nail olmaya çalışmaq lazımdır. Buna görə də Azərbaycan təhsilinin qarşısında duran vəzifələrdən biri də yüksək mədəniyyətli, mütərəqqi və yaradıcı düşüncə qabiliyyətinə malik olan, vətənpərvər şəxsiyyət yetişdirməkdir. Təhsil sisteminin qarşısında duran bu məsələnin öhdəsindən gəlmək üçün birinci növbədə müəllimin özü keyfiyyətə dəyişməli, yeni təlim texnologiyalarına yiyələnəli, metodiki vəsait, proqram və dərsliklərdən istifadə edərək özünün elmi-nəzəri biliklərini artırmaya çalışmalıdır.

Məlumdur ki, müəllim əməyi çox böyük sosial dəyərlərə malikdir. Ona görə ki, o bizim cəmiyyətimiz üçün dəyərli elmi dünyagörüşlü, elmi, bilikli, vətəninə, elini, obasını sevən vətə-

pərvər şəxsiyyətlər yetişdirməlidir.

Ta qədimdən bu günə kimi müəllim peşəsi cəmiyyətdə nəsil-lər arasında körpü rolunu oynayır. Yəni yaşlı nəsildən bizim bu günümü-zə qədər süzülüb gələn təcrübə, sosial dəyərlər sevilə-sevilə gənc nəslə öyrədilir. Ata-babalarımızdan bizə yadigar qalan bayatılar, agılar, atalar sözləri, məsəllər, dastanlarda olan hikmətli ifadələr bu gün də nəsil-lər arasında körpü rolunu oynamaqdadır.

Müəllimlik bu gün cəmiyyətimizdə kütləvi peşələrdəndir de-sək yanılmarıq. Belə ki, bu gün gənc nəsli öyrətmək, tərbiyə etmək, şəxsiyyət kimi yetişdirməkdə müəllimin rolu çox bö-yükdür. Müəllimlik peşəsinə həmişə cəmiyyətimizdə ehtiyac duyulmuşdur və bu gün də bu ehtiyac duyulmaqdadır.

Müəllimlik peşəsi nadir peşələrdən biridir. Ona görə ki, bu gün cəmiyyətimizdə müəllim çox olsa da, sayılıb-seçilən müəl-lim çox azdır. Bu sayılıb-seçilən müəllimlər bu gün həyatımız-da çox böyük rol oynayan şəxsiyyətlərdir. Məhz müəllim sayə-sində insanlar elm, bilik, savad alırlar ki, bu da insanların gələ-cək həyatında doğru yolu tapa bilməsinə, doğru istiqamətlən-məsinə yardım edir.

Həm də müəllimlik məsuliyyətli peşədir. Müəllimlik peşəsi ona görə məsuliyyətlidir ki, o insan həyatı, insan dünyagörüşü-nün formalaşmasında çox böyük rol oynayır.

Ulu öndərimiz H.Əliyev deyirdi: "Müəllim yeganə şəxsiy-yyətdir ki, cəmiyyət özünün gələcəyini-uşaqların tərbiyəsini yal-nız ona etibar edir".

Onu da qeyd edək ki, müəllim əməyi həm də çoxcəhətli sə-nətdir. Belə ki, müəllim sənəti insanı fiziki, intellektual inkişafı-na, mənəvi keyfiyyətlərinə, şəxsiyyət kimi formalaşmasına mə-suliyyətlə yanaşır və daha yaxşı nəticələr əldə etməyə çalışır.

Müəllim peşəsi həm də əbədi peşələrdən biridir, çünki müəl-lim bütün ömrünü şam kimi əridir. Sokrat demişdir ki, "Dünya-da hər şeyə dəyər vermək mümkündür, lakin müəllim əməyinə əsla dəyər verilə bilməz".

Müəllimlik gələcəyə yönəlmiş peşədir. Ona görə ki, müəllimin yetişdirdiyi şəxsiyyətlər sabahın qurucularıdır. Müəllimlik yaradıcı işdir, çünki vəziyyəti düzgün təhlil edib məsələlərə müstəqil və yaradıcı yanaşa bilər. Hər bir müəllim pedaqoji nəzəriyyəyə və qabaqcıl təcrübəyə yiyələnəli, pedaqoji prosesi müşahidə və təhlil etməyi, pedaqoji problemlərin həlli yollarını tapmağı bacarmalıdır.

Gənc nəslin formalaşmasında müəllimin rolu böyükdür. Müəllim əməyinə böyük qiymət verən N.Nərimanov yazırdı: "...vətənin xoşbəxtliyi onun cavanlarının yaxşı tərbiyəsi ilə bağlıdır...Yaxşı tərbiyə isə insan əqlini və əxlaqını gözəl, pak şeylər əxz etməyi öyrətməkdən, ürəyini və vicdanını pisləkdən çəkindirməkdən ibarətdir".

Beləliklə, yer üzündə qibtə olunası peşələrdən biri də müəllimlikdir. Ona görə ki, hər bir insanın taleyində müəllimlə bağlı müxtəlif xatirələr vardır. Bizim həyatımızda yaxşı nə varsa bütün bunlara görə müəllimlərimizə borcluyuq.

Açar sözlər: müəllim, peşə, əmək, cəmiyyət, gələcək nəsillər, şəxsiyyət, rolu

TARİX MÜƏLLİMİ HAZIRLIĞININ PEDAQOJİ PROBLEMLƏRİ

Turkana Nəbiyeva

Baku State University

nəbiyeva2018@list.ru

Müəllim uşaqların mənəvi aləminin memarı keçmişlə gələcək arasında canlı körpüdür. Ümummilli lider H.Əliyev 15 iyun 1999-cu ildə 168 №-li sərəncam müəllim hazırlığını ön plana çəkmişdir. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramının "İslahatın əsas istiqamətləri" bölməsinin 2.3.2 "Pedaqoji kadr hazırlığı" maddəsində ilkin müəllim hazırlığına əhəmiyyət verilir. İslahat proqramında: "Yeni tədris

plan və proqramları əsasında yüksək pedaqoji və metodik ustalıq vərdişlərinə, ümumi və yaş psixologiyası və yaş fiziologiyası üzrə dərin biliklərə malik olan pedaqoji kadrlar hazırlamaq”.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İ.Əliyev tərəfindən 19 iyun 2009-cu ildə imzalanmış “Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” nda müəllimlik sənətini özü üçün peşə seçən pedaqoqların vəzifələri kimi aşağıdakılar göstərilir: “Təhsil alanlarda fəal vətəndaş mövqeyi formalaşdırmaq, onları vətənpərvərlik və azərbaycanlılıq ruhunda tərbiyə etmək, müstəqil həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlamaq, ixtisas və elmi-pedaqoji səviyyəsini yüksəltmək, elmi araşdırmalar aparmaq istiqamətində gənc müəllimlərin formalaşdırılmasına diqqət yetirmək lazımdır”.

Pedaqoji təmayüllü institut və universitetlərə qəbul olunan tələbələr topladıqları ballara görə digər ali təhsil müəssisələrinə qəbul edilən tələbələrdən geri qalır.

Bu problemi müəyyən dərəcədə aradan qaldırmaq, məzunların müəllimlik peşəsinə marağını artırmaq həmçinin bu sənəti prioritetliyini nəzərə alaraq Təhsil Nazirliyi 17 avqust 2014-cü ildə 1002 № li əmri verdi. Əmrdə pedaqoji kadr hazırlığı aparılan ali təhsil müəssisələrinin müəllimlik ixtisasına yüksək balla (500-dən yuxarı) qəbul olunmuş şəxslər üçün məqsədli təqaüdü təsis edilməsi göstərilir. Əmrdə göstərilir: “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyasına uyğun olaraq, peşəkar bilik və kompetensiyalara malik pedaqoji kadrların hazırlanmasını, müəllim nüfuzunun artırılması və müəllimin karyera inkişafının stimullaşdırılmasını təmin etmək məqsədi ilə “Gələcəyin müəllimi təqaüdü təsis edilsin”.

Dövlət tərəfindən gənc müəllimlər üçün bu cür islahatların keçirilməsinə baxmayaraq, yenə də müəllim hazırlığı prosesində çatışmazlıqlar ,problemlr nəzərə çarpır .Bunların səbəbləri isə müxtəlifdir.

Pedaqoji problemlərin yarandığı elmlərdən biri də Tarix fənidir. Əvvəla iki cür tarix müəllimi mövcuddur.Birincisi öz is-

təyi ilə bu peşəyə gələnlər.ikincisi valideynlərinin və ətrafdakıların təhriki ilə bu peşəni seçənlər.

Bu mövzu ilə bağlı araşdırmaların iki istiqamətdə aparılmasını məqsədə uyğun saymışıq. İlk olaraq orta məktəbdə (hələ bu peşəni tam seçməyənlərlə), sonra isə ali təhsil müəssisələrində (artıq bu peşəni seçənlərlə)araşdırmalarımızı davam etdirmişik.

Məktəblərdə aparılan sorğu zamanı şagirdlərin hələ qərarlarının tam sabit olmadığı,dəyişkən xarakterli olduğunu müəyyənləşdirdik. Amma ali təhsil müəssisələrində vəziyyət tamamilə fərqli olmuşdur.Burada iki istiqamətdə müəllim olmaq istəyənlər özünü göstərdi. Birincisi ,öz istəyi və arzusuyla bu peşəyə gələnlər .Bu qəbildən olanlar öyrənməyə daha çox meyilli, həvəsli,araşdırmalarda daha aktivdirlər.

İkincisi valideynlərinin təhriki ilə müəllimliyə gələnlərdir.Onlar tapşırıqların həllində yeni tədqiqatların aparılmasında həvəssiz və passivdirlər

Buna görə də gələcək müəllimlərdə peşəkarlıq və səriştəliliyin yüksək səviyyədə olmasına nail olmaq üçün onlarla ilk növbədə psixoloji-pedaqoji hazırlığın aparılmasına böyük ehtiyac vardır.

Müasir dövrdə tələbələrin peşə hazırlığı prosesində müəllimin peşə səriştəliliyi üzrə müəyyən işlərin aparılmasına ciddi ehtiyac duyulur. Gələcək müəllimlərin ixtisas hazırlığı ilə yanaşı, onlarda bir sıra səriştəlilik və peşəkarlıq keyfiyyətlərin yaradılması olduqca vacib məsələdir. Belə keyfiyyətlərin məhz tələbəlik dövründə yaradılması gələcək müəllimlərdə seçdikləri peşəyə marağın daha da gücləndirilməsinə də və yeni-yeni kompotensiyaların yaranmasına da köməklik göstərir. Bunun üçün pedaqoji təhsil müəssisələrində aşağıdakı bir sıra işlərin aparılması zəruridir:

- pedaqoji peşəyönümünün gücləndirilməsi, tələbələrdə müəllimlik peşəsinə maraq və meylin formalaşdırılması;
- tələbələrlə sistemli iş aparmaqla müəllim üçün zəruri olan

bir sıra pedaqoji qabiliyyətlərin formalaşdırılması;

- pedaqoji təcrübənin, seminar və laborator məşğələlərin məzmununu dərinləşdirməklə tələbələrin praktik peşə bacarıqlarının artırılması və s.

- tədris planına peşə bacarıqları və səriştəliliyi formalaşdırma biləcək yeni ixtisas kurslarının daxil edilməsi;

- tələbələrdə peşəkarlıq və səriştəlilik motivlərinin gücləndirilməsinə təsir edə biləcək auditoriyadankənar tədbirlərdən istifadə edilməsi və s.

Fikrimizcə, bütün bunlar müəllim hazırlığı problemini aktuallaşdıran məsələlərdəndir.

Açar sözlər: müəllim, pedaqoji, ustalıq, təlim-tərbiyə, proses

MÜƏLLİMİN PSIXOLOJİ SAĞLAMLIĞI PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİN ƏSAS ŞƏRTİ KİMİ

Emine Gubadova

Azerbaijan University of Languages

e_qubadova@mail.ru

Təhsil dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Respublikamızın təhsil sisteminin dünya təhsil sisteminə inteqrasiyası ali və orta ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında müəllim hazırlığı, peşə hazırlığı, dərslərin yeni məzmununda təşkili, təhsilin yeniləşməsi, təhsil subyektlərinə şəxsiyyət kimi yanaşılması, bir sözlə, şəxsiyyətyönümlü təhsilin qurulması üçün bir sıra mühüm vəzifələr qoymuşdur. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün hər şeydən əvvəl pedaqoji fəaliyyətin psixoloji məsələlərinin təhsil prosesində nəzərə alınması zəruridir.

Pedaqoji fəaliyyətin mərkəzi elementi müəllimdir. Pedaqoqun və ya müəllimin məqsəd və vəzifəsi çoxcəhətlidir. O, cəmiyyətin sifariş etdiyi qlobal məqsədlərdən çıxış edir ki,

bu fəaliyyət də onu digərlərindən fərqləndirir. Müəllimin pedaqoji fəaliyyətinin spesifikliyi ilk növbədə onun aktiv emosional qarşılıqlı təsir tələb edən ünsiyyət qanunları üzərində qurulmasıdır. Təhsildə ünsiyyət subyekt-subyekt psixoloji modeli əsasında həyata keçirilir. Ənənəvi pedaqoji sistem müəllimi pedaqoji prosesin subyektı, şagirdi isə ancaq obyektı sayırdı. Yeni pedaqoji təfəkkür baxımında isə həm müəllim, həm də şagird pedaqoji prosesin subyektləridir. Bu isə şagirdlə mütəmadi pedaqoji ünsiyyətdə olan müəllimdən emosional güc tələb edir.

Məlumdur ki, müəllim peşəsi özünün spesifikliyi ilə bir sıra peşə sahələrindən fərqlənir. Belə ki, müəllim peşəsi müxtəlif fəaliyyət növləri içərisində emosional baxımdan ən gərgini sayılır. Müəllimlik səbrin və özününizamlamanın yüksək səviyyəsini tələb edir. Bu isə müəllimdən öz emosiyalarını cilovlamaq, hiss və həyəcanlarını nizamlamağı tələb edir. Təsədüfi deyildir ki, müasir dövrdə insanlar ilə işləyən peşə nümayəndələri, o cümlədən müəllimlər fəaliyyətlərinin müəyyən mərhələsində emosional tükənmə ilə üzləşirlər. Emosional tükənmə bilavasitə insanlarla işləyən peşə nümayəndələrində fəaliyyətlərinin müəyyən mərhələsində emosional yorğunluq, xidmət göstərdiyi insanlara qarşı laqeydlilik, göstərdiyi xidmət səviyyəsinin aşağı düşməsiylə müşayiət olunan emosional haldır. Emosional tükənmə bilavasitə insanlarla işləyən peşə sahələrinin nümayəndələrində uzunmüddətli peşə ünsiyyətinə cavab olaraq yaranır. Müəllim peşəsi də bu risk qrupuna daxildir. Emosional tükənmə sadəcə müəllimlərin özlərinə deyil, şagirdlərə, həmkarlarına, ailəsi ilə münasibətlərinə mənfi təsir göstərir. Müəllimlərdə emosional tükənməyə səbəb olan digər amillərə yaş, cins, iş stajı, iş şəraiti və şərtləri, şəxsi xüsusiyyətləri aid etmək olar. Bunları nəzərə alaraq, müəllimlərdə emosional tükənmənin qarşısının alınması üçün məktəblərdə bu sahədə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi önəmlidir.

XXI əsrin global problemləri içərisində insan münasibət-

ləri xüsusi yer tutur. İnsanın psixi sağlamlığı da, əmək məhsuldarlığı da, yaradıcılıq uğurları da bilavasitə onun “sosiუმunun” sosial-psixoloji xüsusiyyətləri ilə, özünəməxsus ziddiyyətləri və qayğıları olan şəxsiyyətlərarası münasibət sahələri ilə bağlıdır. Dövrün global xəstəlikləri, obrazlı desək, insan münasibətlərindən “su içir”. Sosial-iqtisadi sahədə baş verən dəyişikliklər şəxsiyyətlərarası münasibətlərə də öz təsirini göstərir. Stressin artdığı müasir dövrdə insan münasibətlərində, ünsiyyətdə gərginliyin yarandığının şahidi oluruq. Əlbəttə bu problemlər təhsil subyektlərinin, xüsusilə müəllimin fəaliyyətinə də öz mənfi təsirini göstərir. Stressin distresə — ikiqat stresə çevrilməməsi üçün insanların çalışdığı mühitdə psixoloji sağlamlığın qayğısına qalmaq olduqca vacibdir.

Pedaqoji fəaliyyətin əsas simalarından biri olan müəllimlər gənc nəsillərin tərbiyə olunması kimi məsul işi yerinə yetirirlər. Müəllim cəmiyyət üçün şəxsiyyət yetişdirir. Bu baxımdan müəllimlərin psixoloji sağlamlığı təhsildə müvəffəqiyyəti təmin edən əsas şərtlərdən biri kimi diqqət mərkəzində olmalıdır. Pedaqoji fəaliyyətin effektivliyi müəllimin psixoloji sağlamlığından, onun peşə motivasiyasının strukturundan birbaşa asılıdır. Pedaqoji fəaliyyət eyni zamanda olduqca məsuliyyətlidir. Müəllim əməyinin ictimai əhəmiyyətini, gələcək nəsillərin taleyinin müəllimdən asılılığını nəzərə alaraq təhsildə psixoloji sağlamlıq məsələsinə diqqət artırılmalıdır. Bu baxımdan psixoloji xidmətin təşkilində qeyd olunan cəhətlər nəzərə alınmalıdır.

Açar sözlər: pedaqoji fəaliyyət, müəllim, psixoloji sağlamlıq, peşə

ALİ MƏKTƏBDƏ MÜƏLLİM FƏALİYYƏTİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Elza Mollaeva, Safura Allahverdiyeva

Baku State University

elzamollayeva@rambler.ru¹

allahverdiyevasadura@gmail.com²

Bu gün tələbə gənclərin milli-mənəvi dəyərlər rununda yetişdirilməsində, dünya təhsil məkanına inteqrasiyada və bu məkanda layiqincə təmsil olunmalarında ali məktəb müəllimlərinin rolu böyükdür. Pedaqoji fəaliyyətdə əsas simalardan biri olan ali məktəb müəllimləri öz funksiyalarını və onlara verilən tələbləri günün vacib məsələsi kimi diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Tələbələrdə müsir dünyagörüşü formalaşdırmaq, dünyada gedən inkişaf proseslərinə onlarda analitik münasibətin yaradılması, öyrədilən peşənin incəliklərini onlara elmi şəkildə aşılamaq, onlarla əməkdaşlıq prinsipinə əsasən ünsiyyətin qurulmasını həyata keçirmək ali məktəb müəlliminin fəaliyyətinin zənginliyindən xəbər verir. Onun elmi-tədqiqatçılıq fəaliyyətinin pedaqoji fəaliyyətlə paralel aparılması müəllimdən yüksək elmi potensial, erudisiya və düzgün yanaşma tələb edir. Ali məktəb tələbəsi bu təhsil səviyyəsinə qədər müəyyən sosial təşəkkül yolu keçmiş olduğundan onunla ünsiyyətdə ortaya çıxan biləcək problemli situasiyanı əvvəlcədən müəyyən etmək mümkün deyil. İstər pedaqoji, istərsə də sosial müstəvidə yaranan hər hansı vəziyyətdən müəllim pedaqoji ustalığa istinad edərək çıxan bilirsə bu onun pedaqoji fəaliyyətinin yaradıcı məzmunundan xəbər verir. Bu gün tələbə auditoriyasına daxil olan müəllim onunla ciddi elmi mübahisəyə girə bilən, ətrafda baş verənlərə öz müstəqil yanaşması olan tələbə ilə ünsiyyətdə hansı vəziyyətlə rastlaşacağını bilmək iqtidarında deyil. Belə vəziyyətdən çıxması üçün qabaqcadan müəyyən edilmiş tövsiyələr olsa belə, hər yeni situasiyadan optimal çıxış yolunu mü-

əllim özü tapmalıdır. Burada onun tək-cə elmi potensialı deyil, həm də tələbə ilə ünsiyyətdə hansı qabiliyyətlərdən istifadə etməsi də müəyyən rol oynayır.

Pedaqoji fəaliyyət ilə elmi fəaliyyəti bir-biri ilə məqsədə uyğun şəkildə uzlaşdırmaq ali məktəb müəlliminin peşə fəaliyyətinin əsas istiqamətlərində özünü qabarıq göstərir. Məhz bu istiqamətlər müəllimi daim öz üzərində işləməyə, özünü təhsil ilə məşğul olmağa, elm və mədəniyyət sahəsindəki yeniliklərlə tanış olmağa, mühazirə və məşğələləri yeni innovasiyalarla aparmağa sövq edir.

Pedaqoji ustalığını və pedaqoji məharətini təkmilləşdirmək, geniş elmi dünyagörüşə, mühazirələrdə sistem daxili (fəndaxili) və sistem xarici (fənlərarası) əlaqələri təmin etmək bacarığına malik olmaq ali məktəb müəllimi qarşısında elmi – tədqiqatçılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq zərurətini çıxarır.

Ali məktəb müəlliminin pedaqoji ustalığının əsasında duran keyfiyyətlər digər təhsil səviyyələrinə nisbətən daha geniş və çoxşaxəlidir. Çünki əgər orta məktəb müəlliminin qarşısındakı təhsil alan hələ şəxsiyyəti tam formalaşmamış məktəblidirsə, ali məktəb müəllimi artıq şəxsiyyəti müəyyən qədər formalaşmış tələbə gənc ilə pedaqoji prosesdə fikir mübadiləsi aparmaqla bərabər, “təsir əks təsirə bərabərdir” fiziki-fəlsəfi qanunu üzrə öz münasibətlərini qurmalı olur. Bu günkü tələbə güclü informasiya axını ilə üzləşən, informasiya kommunikasiya vasitələrindən istifadə etməklə dünyagörüşünü genişləndirən, bəzən müəllimin özünün hələ öyrənməyə vaxt tapmadığı global məsələlərdən xəbərdar ictimai varlıqdır. Onun həyata öz baxışı, temperament tipi, düşüncə tərzı var. Tələbə artıq ali məktəbə müəyyən qədər formalaşmış baxışlar sisteminə malik insan kimi qədəm qoyur və hər il onun dünyagörüşü daha da zənginləşir, insanlarla münasibətdə əvvəlki illərə nisbətən müəyyən qədər sosial təcrübəyə malik olmuş olur. Ali məktəb müəlliminin pedaqoji ustalığında dominant cəhət onun tələbələr tərəfindən avtoritet (nüfuz) kimi qəbul edilməsidir. Çünki pedaqoji ustalığı

ğın digər komponentləri məhz müəllimin nüfuzunun formalaşmasına xidmət edir və istər pedaqoji prosesdə, istərsə də həyatda bu komponentlərin bir biri ilə əlaqədə götürülməsi müəllimin nüfuz dairəsini dar çərçivədən çıxarıb onu daha çox ictimailəşdirir.

Açar sözlər: ali təhsil, müəllim, tələbə, pedaqoji ustalıq, elmi fəaliyyət

ТЕОРЕТИКО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА И ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ

Gamar Tagiyeva
Baku State University
gemer.tagiyeva@gmail.com

Третье тысячелетие, характеризующееся глобальными социальными, политическими и научно-техническими изменениями, диктует новые подходы во всех сферах деятельности человека, в том числе и в образовательной сфере. Новые подходы в образовательной сфере, внедрение современных технологий, инновации и др. явления выдвигают больше требований к качественному обеспечению образовательного процесса. Для этого недостаточно внедрение новых или интегрирование образовательной сферы в международную образовательную систему.

Современная парадигма образования предусматривает качественный рост образовательного процесса в комплексе других мер, в которых проблема повышения квалификации преподавателя является одним из приоритетных направлений.

Каковы же пути, обеспечивающие надежное и качественное обеспечение уровня квалификации современного преподавателя?

Необходимо отметить, что до настоящего периода образовательная сфера в основном занималась совершенствованием учебно-воспитательного процесса, в котором основное внимание уделялось учебно-воспитательному процессу. Словом, в центре внимания образовательной сферы находились обучение и воспитание, т.е. качество преподавания и обучения.

Личность же преподавателя, уровень его интеллектуально-творческого потенциала находились как бы вне сферы внимания. Такая диспропорция не могла не оказать отрицательного влияния на уровень и подготовку самого учителя, а, следовательно, и на весь учебно- воспитательный процесс.

Надо сказать, что всякая теория обучения и воспитания предъявляет свои собственные требования к учителю. Из истории педагогики нам известны теоретические установки многих выдающихся деятелей педагогики. Так, для педагогики Ж.Ж.Руссо (XVIII) учитель - только сторож и охранитель ребенка от порчи и дурных влияний. Для Л.Н.Толстого учитель - это непременно добродетельный человек, который своим личным примером заражал бы ребенка. Для аскетической педагогики (Германия) учитель - тот, кто умеет ломать волю ребенка и насаждать свое. Демократическая (прогрессивная) педагогика (К.Д.Ушинский и др.) считала учителем того, кто мог зажечь у ученика интерес к знаниям, к учебе и т.д.

Таким образом, в каждой отдельной представленной теории, педагогический процесс связывается с особым взглядом на природу учительского труда. Поэтому понятно, что новая, современная точка зрения, которая выдвигается сейчас в образовательной сфере, пытается создать качественно новую образовательно- воспитательную систему. А новая система, формируя новый взгляд на образовательную сферу, требует нового понимания учителем сво-

его труда.

На долю современного учителя выпала новая собственная роль. Сегодня ему уже недостаточно глубоко знать свой предмет. Он должен обладать широким мировоззрением. Ему сегодня уже недостаточно быть воспитателем. Он должен уметь аргументировано и логично убеждать воспитанников в правоте тех или иных позиций, занятых ими. Ему сегодня уже недостаточно быть просто руководителем класса или тьютором в вузе. Он должен обладать организаторскими способностями и качеством лидера.

Там, где учитель выступает в роли информатора, обеспечивающего знаниями учеников, он может быть заменен учебником, словарем, картой, экскурсией.

Если до начала 2015 года в республике действовали ряд институтов повышения квалификации учителей, это: Республиканский Институт повышения квалификации учителей и Бакинский (городской) Институт повышения квалификации подготовки и переподготовки учительских кадров, то с их закрытием положение в этой области резко изменилось в худшую сторону. Открытие же при некоторых вузах курсов повышения квалификации не способствовало изменению положения в лучшую сторону.

Высказанная мысль, описание ситуации являются порождением идеи в необходимости пересмотра сложившейся ситуации. Если в прошлую эпоху преподаватель имел возможности повышать свой уровень посредством происхождения курсов ИПК (Института повышения квалификации), ФПК (факультетов повышения квалификации как в г.Баку, так и в других городах или слушая курс лекция приглашенных «светил» педагогики из системы Академии педагогических наук, то сегодня практически ничего из перечисленного нет.

Практически повышение квалификации учительских кадров находится в их собственных руках. А это грозит

снижением качества в работе самого преподавателя и самой образовательной системы.

Необходимо срочно менять свое отношения к этой проблеме. Экономией финансовых средств Министерство Образования, не подозревая того, жертвует качеством образовательного процесса, ибо снижение квалификационного уровня учителя - это прямой путь к снижению качества обучения.

Необходимо на новом качественном уровне реанимировать системы ФПК, ИПК, аттестационные системы и др. формы, которые могут оказать действенную помощь нашим учителям. Там же, где он просто излагает готовое, он перестает быть учителем.

Нигде болезнь прежней педагогики не вырисовывалась с такой особенностей четкостью и ясностью как именно в случаях открытой конфортации между учеником и учителем и наоборот, обоготворение любимого учителя, принимавшее форму обожания, на деле представляет серьезную психолого-педагогическую проблему. Таким образом, точное знание теоретических основ и законов обучения и воспитания плюс творческие способности учителя и опора на новые достижения в науке - есть вернейший путь к достижению успеха.

Возникает вопрос: о каких новых достижениях может идти речь, если учительство сегодня лишено возможности официальным путем повышать свою квалификацию?

Ключевые слова: современная педагогика, качественный рост, образовательный процесс, квалификация преподавателей.

HIGHER EDUCATION: LIFELONG LEARNING IN AZERBAIJAN

Zarifa Aliyeva
Khazar University

The concept of life learning has been popularized over the past decade which enables people to continually gain new knowledge throughout their lives. Lifelong learning and continuing education are synonyms that deal with educational or training process which is the main essential tool for all organizations to succeed. Lifelong learning concept is based on globalization trends in the world. This tendency is related to the rapid development of the economy, science and technology, industry, management systems in the world and rapidly spreading the achievements of one country to other countries. Today, there is an increasingly important need to continue education and acquire necessary skills to adapt to the ever-changing world.

As a result of such dynamic changes, the knowledge gained during the education of people at all times is "wearing" and in new circumstances, even the highly skilled professionals need to acquire more modern knowledge to work with new technologies. Therefore, after 80's of the 20th century, additional education programs have been launched within the framework of the concept of "lifelong learning" or "continuous education" to ensure the dissemination of modern knowledge in the world's leading countries.

Over time, the concept of lifelong learning has become widely used not only for educators, but also for secondary school and college students, applicants, students of higher education institutions, adults, retirees, and generally individuals in the field of new knowledge and experience.

Lifelong learning is intended to improve individual learners'

lives and to offer them self-fulfillment and enlightenment. It encourages learners to use their initiative to take control of their own learning methods. Lifelong education is the process which supports the lifelong learning of each citizen. In order to promote lifelong learning, it was considered necessary to make the higher education system more flexible and accessible to adults.

This approach is considered to be an irreplaceable type of service for pupils to get higher education, for older generation and professionals for finding new jobs.

After the independence of the Republic of Azerbaijan, as in many areas, radical reforms in the field of education were carried out. Many new types of educational institutions (high schools, gymnasiums, colleges, seminars, centers, educational complexes, etc.) were established and different educational forms (formal, informal, etc.) were created in order to meet the new demands, requirements and needs of the modern society.

As lifelong learning encompasses all contexts (formal, non-formal and informal) and ages ('from cradle to grave') of learning, it became one of the recent higher education reforms implemented by the Azerbaijani government which was intended to create a more knowledgeable society.

Meanwhile, a number of Azerbaijani universities have developed provision for a greater variety of lifelong learners, such as adults without a university degree, individuals seeking professional development, unemployed adults and so on.

They have created innovative collaborative projects and accumulated a great deal of good practice.

As we live in a world where individuals should possess the abilities to understand, explain and process a wealth of information, so we should provide them with different kinds of learning and education.

Key words: lifelong learning, continuous education, knowledge, higher education institutions

MÜNDƏRİCAT

PROGRAM	7
ABSTRACTS	26

BÖLMƏ I: Y.A.KOMENSKİ İLK SİSTEMLİ TƏLİM KONSEPSİYANIN MÜƏLLİFİ KİMİ

SECTION I: Y.K.KOMENSKY AS THE AUTHOR OF THE FIRST SYSTEMATIC TRAINING CONCEPT

СЕКЦИЯ I: Я.А.КОМЕНСКИЙ КАК АВТОР ПЕРВОЙ КОНЦЕПЦИИ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ

Markéta Pánková. Universal educator John Amos Comenius in global visual art	26
Petr Vorel. J.A.Comenius on the coins and banknotes of the 20th century	28
Jaroslav Panek. Comenius's general consultation on an improvement of all things human	29
Marchukova Svetlana Markovna. Appeal to the integral context of human life in the heritage of J.A.Comenius	31
Radka Wildova, Martin Bilek, Michal Nedelka. Отражение принципов Коменского в университете третьего возраста.....	33
Anna Stepanova. Jan Amos Comenius and seneca: generality and the urgency of the educational paradigms	35
Lejla Kafedžić. Application of J.A. Comenius's didactic principles in an inclusive environment	37
Nubar Mukhtarova. Основоположник классно-урочной системы в мире	39
Maria Alexandrovna Polyakova. Классно-урочная система: инновация комениуса или осмысление предшествующего опыта	41
Mehdi Nizami Rahimov. Jan Amos Comenius and his pedagogical views	43
Ilaha Shikhaliyeva. Воспитание и образование в педагогических трудах Я.А.Коменского	45

Sabina Həjjiyeva. Великий мыслитель и педагог Ян Амос Коменский – как автор первичной концепции систематического обучения	48
Sevinj Aliyeva. Концепция образования Я.А.Коменского	51
Farrukh Rustamov. Yan Amos Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanca tədqiqi, tədrisi, təbliği	53
Hüseyn Ahmedov. Y.A.Komenskinin pedaqoji ideyalarının Azərbaycanca yayılması	56
Museyib İlyasov. Y.A.Komenski və müasirlik	58
Rufat Hüseynzadəh. Y.A.Komenski ilk məktəbin yaranması haqqında	61
Hasan Bayramov. Y.A.Komenski gənclərin davranış qaydaları haqqında (tarixilik, müasirlik kontekstində düşüncələr)	63
İsmat Məmmədova. Yan Amos Komenski ilk sistemli təlim konsepsiyasının müəllifi kimi	65
Kamal Cəmalov. Yan Amos Komenskinin inkişafetdirici təlim haqqında görüşlərinə Molla Nəsrəddinçi maarifçilərin təhlilindən bir nəzər	67
Məjid İsmixanov. Elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenskinin təlimdə nəzarət, yoxlama və qiymətləndirmə konsepsiyası	69
Məhrəban Şirzadəva. Azərbaycanda “Ana qucağı məktəbi”	72
Nigar Aliyeva, Səadət Aliyeva. Yan Amos Komenski elmi pedaqogikanın banisi kimi	74
Sədrəddin Bədiiyev. Sxolastik təlimi reallığa çevirən pedaqoq.....	76
Roya Cəfərlı. Yan Amos Komenskinin pedaqoji irsi professor B.B.Komarovskinin tədqiqatlarında	78
Ummani Məmmədova. Y.A.Komenskinin pedaqoji görüşlərində inkişafetdirici təlim	80
Yaqut Rzayeva. Amos Komenskinin pedaqoji irsinin Azərbaycanda tədqiqi və təbliği	82
Yəşar Pektənc. Y.A. Komenski müəllimin səriştəliliyi və peşəkarlığı haqqında	85

**BÖLMƏ II: TƏHSİLİN İNKİŞAF TARİXİ: MAARİFÇİLİK
VƏ İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM İDEYALARI
SECTION II: HISTORY OF EDUCATION: EDUCATIONAL
AND DEVELOPMENTAL EDUCATION IDEAS
РАЗДЕЛ II: ИСТОРИЯ ОБРАЗОВАНИЯ: ИДЕИ
ОБРАЗОВАНИЯ И РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ**

Vucina Zoric. Важность различных влияний на формирование идей классиков педагогики на примере возникновения и развития прагматической педагогики Джона Дьюи	87
Nubar Mukhtarova. Просветительские-педагогические идеи в средневековые востока и запада	89
Aytekin Mammadova. XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda ibtidai məktəblər üçün dərs kitablarının hazırlanması	92
Farida Khudiyeva. Azərbaycanda təhsilin ilk milli yaradıcılarından biri – Məhəmməd Ağsa Şahtaxtı	94
Rustam Ahmedov. Qazax müəllimlər seminariyası	96
Rogova Antonina Viktorovna. Проблема взаимосвязи культуры и религии в трудах ученых-эмигрантов Российского зарубежья	98
Shahla Ahmedova. Dünya ölkələrinin bəzilərində ibtidai və orta təhsil sistemləri	100
Mobil Aslanli. Ü.Hacıbəylinin ictimai-pedaqoji irsində fiziki tərbiyə motivləri	102
Nurana Aliyeva. Müstəqillik illərində Azərbaycanda humanist və demokratik təhsilin inkişafından	105
Ayten Asadova. Azərbaycanda təhsilin və tədrisin inkişaf tarixi	107
Konul Hasanova. Görkəmli Azərbaycan maarifçisi Əli bəy Hüseynzadə mədəni-əxlaqi tərbiyə haqqında	109
Sona Maharramova. Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızlar seminariyası ..	111
Sabina Jafarova. Azərbaycanda distant təlimin inkişaf tarixi və onun həyata keçirilməsi yolları	113
Tamilla Vahabova. Görkəmli Azərbaycan maarifçisi A.Səhhət vətənpərvərlik tərbiyəsi haqqında	116

Vusala Gurbanova. XX əsrin 80-ci illərində Azərbaycanca orta ixtisas təhsilli pedaqoji kadrların hazırlığı	118
Gulshan Eminova. İnküviziv təhsilin tarixi və müasir inkişaf mərhələləri	119
Firudin Mammadov. Əbunəsr Fərabinin pedaqoji ideyaları	122

**BÖLMƏ III: İNKİŞAFETDİRİCİ TƏLİM KONSEPSİYALARININ
İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ**
**SECTION III: DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT
OF EDUCATIONAL DEVELOPMENT CONCEPTS**
**РАЗДЕЛ III: НАПРАВЛЕНИЯ РАЗРАБОТКИ КОНЦЕПЦИЙ
РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ**

Hikmat Alizada, Sabina Alizada. Educational, developmental and educative duties in the taxonomy of training objectives	125
Shchepul Svetlana. Развитие идей проектного обучения в педагогической теории и практике	127
Gulshan Orujova. Məktəbdaxili idarəetmədə demokratikləşdirmənin rolu	130
Saadet Rzayeva. Məktəbə hazırlıq mərhələsində uşaqların idrak fəallığının artırılmasının nəzəri və praktik məsələləri	131
Rahima Mahmudova. Ənənəvi və fəal təlim metodlarının tətbiqi imkanları	134
Leyla Aliyeva. Ali təhsil müəssisələrinin idarə edilməsində keyfiyyət təminatı	136
Verbičkii Andrey Alexandrovich. Проблемы становления современной парадигмы образования	139
Shahrza Aghayev. Təlim hazırlığında didaktik problemlər	142
Snjezana Susnjara. Learning at working place: enhancing teaching competences through project activities	144
Dilara Karimova. New approaches to training forms	146
Serykh Anna Borisovna / Mychko Elena Iosifovna. Педагогическое образование: тренды, возможности, ответственность	147

Adalat Musayeva. Innovation in education is a broader concept than education	150
Sevinj Akhundova. Directions for the optimization of pedagogy teaching at universities and colleges	151
Ulkar Maharramova. Integrating learning technology	154
Ulviyya Mikayilova. Teaching science effectively: is mission possible?	156
Yagut Aliyeva. Personalization in teaching – from think big to think small an individualized approach to language teaching	157
Sarvan Badalov. The essential aspects of teaching and learning	159
Ofira Kafarova, Afet Bayramova. Принцип интегративного обучения	161
Oktay Sultanov, Aydin Hasanov. Инновационная деятельность преподавателя как показатель креативного мышления, отраженного в алгоритме и матрице его учебной деятельности	164
Taira Bagirova, Makhbuba Alekberova. Дифференцированное оценивание знаний студентов	165
Narmin Efendiyeva. Развитие и формирование историко-педагогического знания с точки зрения педагогической логики	168
Leila Hasanova. Проблема неуспеваемости студентов и пути их решения	171
Fateme Nazari. Педагогическое общение	173
Lazifa Gasimova Müasir təlim prosesi	175
Lazifa Gasimova, Mehpara Kuliyea. Monitorinq təlim keyfiyyətini yüksəltməyin mühüm vasitəsi kimi	177
Intigam Jabrayilov. Təhsil tədqiqatları: konseptual yanaşmalar	179
Nezaket Imamverdiyeva. Təhsilin keyfiyyəti və onun yüksəldilməsi istiqamətləri	182
Gulara Karimova. Təlim formalarının genezisi və müasir dərs	184
Sabina Jafarova (Ismayilova). Ali təhsil müəssisələrində təhsilalanların elmi tədqiqat işinin təşkil olunmasının imkan və yolları ..	186

Gulnur Ahmedova. Kursantın ünsiyyət mədəniyyətini şərtləndirən amillər	188
Madina Abdullayeva. Ali pedaqoji təhsil müəssisələrində tələbələrdə yaradıcılığın və kreativliyin inkişaf etdirilməsi istedad anlayışının mahiyyəti	192
Aisha Mammadova. Təhsil standartlarının tətbiqinin zəruriliyi	194
Sharafat Bakhishova. Məktəbəqədər təhsil inkişafetdirici təlim paradiqmasında	196
Bilal Huseynov. Şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması inkişafetdirici təlim konsepsiyalarının əsas istiqamətlərindən biri kimi	199
Hokuma Bayramova. Təlim texnologiyalarının şagirdlərin idrak fəallığına təsiri	201
Sahil Jafarov. Müasir təlim müasir şəxsiyyət modelinin formalaşmasının əsas vasitəsi kimi	203
Sevil Jamilzadeh. Tədrisə yeni yanaşmalar dövrün tələbidir	205
Gunay Akbarova. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində innovasiyaların tətbiqi imkanları	208
Latifa Jalilova. Təlim prosesində əldə olunacaq əsas sərəfətlər	210
Melek Zamanova Təlimə sinergetik yanaşmanın elmi-nəzəri əsasları ..	213
Gunel Muradova. Kiçikyaşlı məktəblilərin idrak fəallığının artırılmasında oyunların əhəmiyyəti	216
Nigar Zeynalova. “Kreativ” və “tənqidi” təfəkkür anlayışlarının müqayisəli xarakteristikasına dair	218
Nurali Chalabiyev. Kiçik yaşlı məktəblilərin təlim uğursuzluqlarının pedaqoji-psixoloji determinatları	221
Shahla Mirzayeva. Təfəkkür məktəbindən hafizə məktəbinə keçid müasir dövrün əsas tələbi kimi	223

**BÖLMƏ IV: TƏLİMİN İNKİŞAFETDİRİCİ MƏQSƏDİ
KOMPYUTER İNQİLABI ŞƏRAİTİNDƏ**

**SECTION IV: THE DEVELOPMENT OBJECTIVE OF THE TRAIN-
ING IS IN THE CONTEXT OF A COMPUTERIZED REVOLUTION**

**РАЗДЕЛ IV: ЦЕЛЬ РАЗВИТИЯ ТРЕНИНГА В КОНТЕКСТЕ
КОМПЬЮТЕРИЗИРОВАННОЙ РЕВОЛЮЦИИ**

Emilia Pavlovna Komarova. Intellectual-emotional development of multicultural identity based on the clusters of context-network technology	226
Tatyana Parygina. To develop the competence of youth cooperation in the computerized revolution	229
Flora Gasimova. Təlim prosesində İKT-nin rolu	231
Shafag Shahmammadova. Rəhbərin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin kollektivdə sosial-psixoloji idarəetməyə təsiri	234
Sevinj Eylazova. Pedaqoji kolleclərdə pedaqogika kursunun tədrisinin səmərəliliyinin yüksəldilməsində yeni təlim texnologiyalarından istifadə	236
Tarana Aliyeva. Təlimdə keyfiyyətin idarə olunmasında İKT-nin rolu	238
Khatin Hajikarimova. İnformasiya kommunikasiya texnologiyalarının təhsil sistemindəki rolu	240

BÖLMƏ V: TƏRBİYƏDİCİ TƏLİM KONSEPSİYALARI

SECTION V: CONCEPTS OF UPBRINGING EDUCATION

РАЗДЕЛ V: КОНЦЕПЦИИ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Gulara Karimova. Bravery and heroism as one of the parts of moral training	243
Sabina Rustemova. Science and education, benevolence and morality, devotion or godliness - three steps of preparation for the future of younger generation	246
Ulkar Gurbanova, Ainura Iskandarova, Narmin Nadirazada. Analyzing the impact of feedback on building trustful relationship between leader (principal) and followers (teachers)	248

Gamar Tagiyev, Aydin Hasanov. Общение как действенная форма воспитательного воздействия в системе высшей школы	249
Kamala Gahramanova. Humanist təhsil konsepsiyası.....	251
Rafiga Bakhtiyarova. Müəllim-şagird münasibətləri “subyekt-subyekt” münasibətləri kimi	253
Vafa Çıraqova, Safura Allahverdiyeva. Davranış estetikası	254
Jamila Huseynova. Tərbiyə işinin düzgün idarə edilməsi	257
Arzu Bağirzadə. Yeniyetmələrin sosiallaşmasında demoqrafik amillərin yaratdığı problemlər	258
Adalet Jamalova. Qloballaşma şəraitində yeniyetmələrin azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə olunması	261
Nasib İsmayilov. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında ətraf aləmlə tanışlığın rolu	263
Narmin Aliyeva. Mədəni davranış əxlaq tərbiyəsinin tərkib hissəsi kimi	266
Jala Abbaszadəh. Azərbaycançılıq – milli-mənəvi dəyərlərdən biri kimi	268
Narmina Mirzaliyeva. Uşağın sosial tərbiyəsində ailənin rolu.....	271
Nushaba Safarova. İbtidai siniflərdə bədii mətnlər vasitəsilə şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər ruhunda tərbiyəsindən	273
Gulsum Sharifova. Sinifdən xaric tədbirlər vasitəsilə şagirdlərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi imkanlarından	275
Zulfiyyə Karimova. Məktəblilərin ekoloji tərbiyəsi	277
Rakhsanja İbadova. Sadəlik və təvazökarlıq mənəvi dəyərlərindən	279
Gunay Hamidova. Kursantların mənəvi keyfiyyətləri baxımından tərbiyə texnologiyasına müasir yanaşma	281
Shafiqə Nəcəfova. Multiculturalism: human society	284
Elnara Gurbanova. V-VIII sinif şagirdlərinin sosiallaşmasının pedaqoji xüsusiyyətləri	286
Teyyuba Huseynova. Kiçikyaşlı məktəblilərlə sosial-pedaqoji işin yerinə yetirilməsi istiqamətləri	288
Telman Şahbazov. Kursantın peşə hazırlığı pedaqoji təsirə əsaslanır	292

BÖLMƏ V: TƏHSİLİN PSIXOLOJİ MƏSƏLƏLƏRİ
SECTION V: PSYCHOLOGICAL ISSUES OF EDUCATION
РАЗДЕЛ V: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
ОБРАЗОВАНИЯ

Gulnar Musayeva. Psychological problems of education	295
Mehpare Guliyeva, Ilaha Gadirova. Şəxsiyyətin inkişafında ünsiyyət əsas amillərdən biri kimi	297
Ayna Humbatova. Emosiyalar sərhəddindən təfəkkür aləminə keçid ...	299
Turana Huseynova. Fərdiyyətin biososial xarakterinin təlim fəaliyyətində nəzərə alınması	302
Gunel Mammadova. Texnologiya dərslərində kiçikyaşlı məktəblilərin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi yolları	304
Nahida Jafarova. İstedadlı yeniyetmələrin psixodiagnostikası və onların potensial imkanlarının reallaşdırılması yolları	306
Elkhan Baylarov. Şagirdlərin intellektual inkişafı və peşəseçimi	309
Konul Huseynova. Qiymətləndirmə probleminin pedaqoji-psixoloji məsələləri	312
Matanat Hasanova. Psixologiyada qavrayış probleminin tədqiqi	314
Shalala Babayeva. Təhsil qruplarına psixoloji xidmət	317
Khalida Hamidova. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində işləyən pedaqoji kadrların uşaq psixologiyasına müasir yanaşması	319

BÖLMƏ VI: MÜASİR TƏLİM KONSEPSİYALARI MÜSTƏVİSİNDƏ
FƏNLƏRİN TƏDRİSİ METODİKASININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ
SECTION VI: ACTUAL PROBLEMS OF METHODOLOGY TEACH-
ING SUBJECTS IN THE CONTEXT OF MODERN TEACHING
CONCEPTS

СЕКЦИЯ VI: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МЕТОДИКИ
ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ В КОНТЕКСТЕ
СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ ОБУЧЕНИЯ

Jandhyala B G Tilak. What can we learn from universities of ancient India?	322
---	-----

Eun Suk CHO. How to use body language in teaching and learning Korean language - for the beginning level learners.....	324
Vafa Mehdiyeva. Integration of subjects based on art and culturological methodology	325
Bahar Beylarova-Alekperova. Fənlərin tədrisində şagirdlərin təlim motivlərinə təsir edən psixoloji amillər	328
Gilinj Akhmedov. Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin fiziki hazırlıq vasitələrindən istifadənin optimallaşdırılması.....	331
Kılıc Akar. Uşaqların məktəb təliminə hazırlığında sosiallaşmanın rolu	333
Sevinj Aliyeva. Ali təhsilin interdisiplinar paradigmasının mahiyyəti ...	335
Vusala Aliyeva. Məktəbəhazırlıq qruplarında uşaqların təlim fəaliyyətinin fərdiləşdirilməsi yolları	338
Safar Rəziyev. Fizikanın innovativ təlim metodları və fənnlər arasındakı inteqrasiya ilə tədrisi təcrübəsindən	340
Sanubar Abdullayeva. Azərbaycan dilinin xarici dil kimi öyrədilməsi müstəqilliyin töhfəsi kimi	342
Farida Azizova. Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərdə milli mənlik şüurunun formalaşdırılmasının pedaqoji əsasları	344
Nuran Murshudzada. Interest and motivation in learning the English language	346
Ulduz Murshudova. Strategies in teaching English speaking	348
Fatma Tahmazova. Uşaq yaradıcılığında yaşayışgünlük	350
Hüseyn Hüseynov. Ümumi təhsil məktəblərində fiziki tərbiyə fənni üzrə standartların reallaşdırılması: problemlər və perspektivlər	352
Mehmet Tunçkol, Banu Gundogan. Determining the students' career decision regret in department of sport sciences.....	355
Gulnar Abdullayeva. İbtidai siniflərdə xarici dil dərslərində istifadə edilən üsul və metodlar	355
Reyhan Hajizade. Texnologiya fənninin tədrisi prosesində şagirdlərin idrak fəallığının yüksəldilməsi imkanları	358
Sabina İsmayilova. Biologiyanın tədrisində aktual problemlər	360

Tarana Taghiyeva. Fənlərin tədrisi metodikasının aktual problemləri ..	362
Zemine Akhundova. Xarici dilin tədrisində multikulturalizm dəyərlərindən istifadə imkanları	365
Seda Uzunali. Fövqəladə hal və ya təbii fəlakətlər təlimi	367
Sevil Abdinova. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili fənninin tədrisi prosesində şagirdlərin vətənvərvərlik tərbiyəsinin yolları	369

**BÖLMƏ VII: MÜASİR TƏLİM SİSTEMİNDƏ
KORREKSIYAƏDİCİ TƏLİM
SECTION VII: CORRECTIONAL PROBLEMS
IN LEARNING IN THE CURRENT SYSTEM OF
CONCEPTS FORMATION**

**СЕКЦИЯ VII: КОРРЕКЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИ ОБУЧЕНИИ
В СОВРЕМЕННОЙ СИСТЕМЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОНЦЕПЦИЙ**

Kamala Gurbanova. Применение автоматического распознавания жестов	373
Shahin Mehraliyev. Kiçik məktəblilərin sosial pedaqoji korreksiya işinin inkişafetdirici və tərbiyəədicı xüsusiyyətləri	376
Pakize Zakirova. İnküziv təhsilin Azərbaycan modeli	378
Shahla Huseynova. Deviant davranışın yaranma səbəbləri	381
Günel Orujova. Müəllim-şagird münaqişələrinin xarakteristikası	383
Tarana Abdullayeva. Demografik amillər, ailədaxili münaqişələr və müəllim-şagird münasibətləri	386
Tamilla Aghayeva. Eşitmə qüsurlu insanların sosial reabilitasiyasında multikultural dəyərlərin rolu	388
Gunay Badalzadeh. Daun sindromlu gənclərin (14-16 yaş) psixoloji- pedaqoji qiymətləndirilməsi	390
Artemkina Anna Viktorovna / Vasily Nikolayevich Feofanov. Особенности межличностных отношений со сверстниками у де- тей с ограниченными возможностями здоровья в частном дошко- льном образовательном учреждение	392

**BÖLMƏ VIII: MÜƏLLİM HAZIRLIĞI MÜASİR TƏHSİLİN
AKTUAL PROBLEMİ KİMİ**

**SECTION VIII: TEACHER TRAINING AS A TOPICAL
ISSUE IN MODERN EDUCATION**

**РАЗДЕЛ VIII: ПОДГОТОВКА ПЕДАГОГОВ КАК
АКТУАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА В СОВРЕМЕННОМ
ОБРАЗОВАНИИ**

Ayse Emre Altinay. Müəllim hazırlığında pedaqoji praktikanın rolu 396

Irana Mammadova. Ali pedaqoji məktəblərdə gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin innovativ pedaqoji fəaliyyətə hazırlanması 399

Yaqut Rzayeva. Diaqnostik texnologiyalara bələdlilik müəllimin peşə səriştəliliyinin göstərici kimi 401

Mansura Ismailova. Müəllim və müasir cəmiyyətdə onun rolu 404

Turkana Nəbiyeva. Tarix müəllimi hazırlığının pedaqoji problemləri . 406

Emine Gubadova. Müəllimin psixoloji sağlamlığı pedaqoji fəaliyyətin əsas şərti kimi 409

Elza Mollaeva, Safura Allahverdiyeva. Ali məktəbdə müəllim fəaliyyətinin bəzi məsələləri 412

Gamar Tagiyeva. Теоретико-педагогическая подготовка и пути повышения квалификации учителей 414

Zarifa Aliyeva. Higher education: lifelong learning in Azerbaijan 418

**THE GREAT CZECH EDUCATOR
JAN AMOS KOMENSKY: A CLASSIC AND
MODERN APPROACH TO EDUCATION**

**Program and Abstracts of International Conference,
4-5 April 2019, Baku State University**

Naşir: Ceyhun Əliyev
Dizayner: İradə Əhmədova
Texniki redaktor: Natiq Paşayev
Operator: Tərən Quliyeva

Çapa imzalanmışdır: 07.05.2019

Ş.ç.v. 27. Tiraj 200.

“Ecoprint” nəşriyyatının
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Tel.: +994 55 216 09 91

